

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Molnár Cecília Sarolta

Speciális kérdések?

Az ugye partikulát tartalmazó megnyilatkozások formája és használata

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Tolcsvai Nagy Gábor, akadémikus, egyetemi tanár

Elméleti Nyelvészeti Doktori Program

Bánréti Zoltán, CSc.

A bizottság tagjai:

Dér Csilla Ilona, PhD (titkár)

Kálmán László, CSc

Kiefer Ferenc, akadémikus, emeritus kutató (elnök)

Németh T. Enikő, DSc (opponens)

Rákosi György, PhD (opponens)

Siptár Péter DSc.

Tóth Enikő, PhD

Témavezető:

Gyuris Beáta, PhD

Budapest, 2019

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: **Molnár Cecília Sarolta**.....
MTMT-azonosító: **10052675**.....
A doktori értekezés címe és alcíme: **Speciális kérdések? – Az ugye partikulát tartalmazó megnyilatkozások formája és használata**.....
DOI-azonosító: **10.15476/ELTE.2019.126**.....
A doktori iskola neve: **Nyelvtudományi Doktori Iskola**.....
A doktori iskolán belüli doktori program neve: **Elméleti nyelvészet doktori program**.....
A témavezető neve és tudományos fokozata: **Gyuris Beáta, PhD**.....
A témavezető munkahelye: **MTA Nyelvtudományi Intézet**.....

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Hivatal ügyintézőjét, Manhercz Mónikát, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Budapest, 2019. május 30.

Molnár Cecília Sarolta

*„Minden kérdésen becsületesen el kell gondolkodni, nem véletlenül
teremtette az Úr a kérdő mondatot.”*

(Esterházy Péter: Semmi művészet)

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ennek a dolgozatnak az elkészítéséhez nagyon sokaktól kaptam támogatást és segítséget. Mindnyájukat név szerint megemlíteni nagyon hosszú lenne, ezért csak a legfontosabb személyeket emelem ki. Elsősorban témavezetőmet, *Gyuris Beátát* illeti köszönet, aki évek óta fáradhatatlanul segíti és javítja munkáimat, fontos megjegyzésekkel, kérdésfelvetésekkel járult hozzá a dolgozat gondolatmenetének kialakításához. Ő tette lehetővé, hogy az NKFIH K115922 nyilvántartási számú pályázatának keretében *A kérdő mondatok és (speciális) használataik nyelvtana és pragmatikája* című projektben teljes állású kutatóként részt vegyek. Köszönöm a dolgozat előopponenseinek, *Németh T. Enikőnek* és *Rákosi Györgynek*, hogy a dolgozat munkahelyi vitáján rendkívül termékeny megjegyzésekkel és tanácsokkal láttak el. Köszönöm az egész védési bizottság megjegyzéseit és felvetéseit is. Köszönettel tartozom *Hans-Martin Gärtnernek*, aki követte az *ügyé*-vel kapcsolatos munkáimat és a kutatás irányát jelentősen befolyásoló szempontokat és inspirációkat adott. Köszönet illeti *Mády Katalint*, aki a prozódiai vizsgálatok megtervezésében és elemzésében, valamint a statisztikai elemzésekben is segítségemre volt. Köszönettel tartozom *Rohacsek Eszternek*, aki a korpuszpéldáim funkcionális elemzését társelemzőként elvégezte. Hálás vagyok *Deák Rékának*, *Patay Fanninak*, *Lagos Mátyásnak* és *Sass Bálintnak*, akik fontos technikai segítségeket nyújtottak a kísérleteim kivitelezésében, illetve a korpuszok kezelésében. Hálás vagyok mindazoknak az anyanyelvi beszélőknek, barátoknak, ismerősöknek, kollégáknak, akik rendelkezésemre álltak a prozódiai vizsgálatához készített felvételekhez, kitöltötték a szintaktikai kérdőívet, illetve részt vettek a pragmatikai kísérletekben. Végül köszönettel tartozom azoknak a közösségeknek, családomnak, barátaimnak, akik elviseltek, sőt támogattak, biztattak ennek a munkának az elkészítése során.

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás.....	4
1. Bevezetés.....	8
1.1. A dolgozat célja.....	8
1.2. A dolgozat felépítése.....	9
2. Az <i>ügyé</i> -t tartalmazó megnyilatkozások.....	12
2.1. Az adatok, konstrukciótípusok bemutatása.....	12
2.1.1. Kérdésként funkcionáló <i>ügyé</i> -s megnyilatkozások.....	13
2.1.2. Az állításként funkcionáló <i>ügyé</i> -s megnyilatkozások.....	18
2.1.3. Felszólító <i>ügyé</i> -s megnyilatkozások?.....	21
2.1.4. Az <i>ügye</i> feleletekben.....	22
2.2. Az <i>ügye</i> megközelítései a szakirodalomban.....	26
2.2.1. Szótárak, nyelvművelő irodalom.....	26
2.2.2. Leíró nyelvtanok.....	29
2.2.3. Az <i>ügyé</i> -t a diskurzuspartikulák között vizsgáló kutatások.....	33
2.3. Az <i>ügyé</i> -s megnyilatkozások prozódíája.....	38
2.3.1. A korpuszpéldák intonációjának vizsgálata.....	39
2.3.2. Az <i>ügyé</i> -s megnyilatkozások prozódíájának vizsgálata.....	42
2.3.2.1. A vizsgálat célja, kutatási kérdések.....	42
2.3.2.2. A vizsgálat menete.....	43
2.3.2.3. A vizsgálat eredményei.....	45
2.3.3. Következtetések.....	49
2.4. Szórendi mintázatok.....	51
2.4.1. Hipotézisek.....	52
2.4.2. Anyag és módszerek.....	53
2.4.3. Eredmények.....	56
2.4.4. Diskusszió, következtetések.....	61
2.4.5. További kérdések.....	62
2.5. A BUSZI-2 adatainak jellemzése.....	64

2.5.1. Általános jellemzők.....	64
2.5.2. Formai jellemzők.....	66
2.5.3. Szemantikai / pragmatikai jellemzők.....	70
2.6. Összefoglalás.....	71
3. Az <i>ügyé-s</i> megnyilatkozások formai és jelentéstani sajátosságai.....	72
3.1. Mondattípusok és beszédaktusok.....	73
3.1.1. A mondattípusok és a beszédaktusok kapcsolata.....	73
3.1.2. Az <i>ügyé-s</i> mondatok mondattípusa.....	74
3.1.3. Az <i>ügyé-s</i> mondatok által megvalósított beszédaktusok.....	78
3.2. A kérdést és állítást egyszerre megvalósító <i>ügyé-s</i> mondatok.....	82
3.2.1. Az angol utókérdéses konstrukciók.....	82
3.2.1.1. Az angol UKK-k formája.....	82
3.2.1.2. Az angol UKK-k diskurzusfunkciói.....	87
3.2.1.3. Az angol utókérdések grammatikalizációja.....	91
3.2.2. A kérdő <i>ügyé-s</i> mondat mint utókérdéses konstrukció.....	93
3.2.2.1. A kérdő <i>ügyé-s</i> mondatok formája.....	94
3.2.2.2. Az <i>ügyé-s</i> kérdések diskurzusfunkciói.....	98
3.2.2.3. Összefoglalás.....	105
3.2.3. Speciális használat: az <i>ugye</i> kiegészítendő kérdésekben.....	107
3.2.3.1. A kérdőszavas <i>ügyé-s</i> kérdő mondatok formája.....	109
3.2.3.2. Az <i>ügyé-s</i> kiegészítendő kérdések diskurzusfunkciója.....	110
3.3. A csak állítást megvalósító <i>ügyé-s</i> mondatok.....	115
3.3.1. Az <i>ugye</i> és az adverbiumok.....	116
3.3.1.1. Az adverbiumok két fő csoportja.....	116
3.3.1.2. Az <i>ugye</i> és az adverbiumok disztribúciója.....	120
3.3.1.3. Az adverbiumosztályok és az <i>ugye</i>	123
3.3.1.4. Adverbiumok és az <i>ugye</i> együttes előfordulásai.....	130
3.3.1.5. Adverbiumok a kérdésekben és az <i>ugye</i>	134
3.3.1.6. Összegzés.....	138
3.3.2. Az <i>ugye</i> és a parentézis.....	139

3.3.2.1. Általában a parentetikumokról.....	140
3.3.2.2. Kaltenböck taxonómiája.....	143
3.3.2.3. Az <i>ugye</i> parentetikus tulajdonságai.....	147
3.3.3. Az <i>ugye</i> mint partikula.....	149
3.3.3.1. Általában a diskurzuspartikulákról.....	149
3.3.3.2. Az <i>ugye</i> kategorizálása partikulaként.....	152
3.3.4. Az állító <i>ugyé</i> -s mondatok diskurzusfunkciói.....	160
3.3.4.1. A <i>Common Ground</i> hoz való viszony.....	161
3.3.4.2. Az állító <i>ugyé</i> -s mondatok diskurzusfunkciói.....	164
3.3.4.3. Összegzés.....	169
3.4. Az <i>ugye</i> egységes kezelésének lehetősége.....	171
4. Az <i>ugyé</i> -t tartalmazó mondatok a diskurzuselméletek tükrében.....	173
4.1. Az elfogultság modellezése.....	173
4.1.1. Az elfogult kérdések elméletei.....	174
4.1.1.1. SDRT (Reese 2007; Reese – Asher 2009).....	174
4.1.1.2. Evidenciaalapú elfogultság (Northrup 2014).....	177
4.1.2. A beszélői elköteleződések modellezése.....	181
4.1.2.1. Beszélői elköteleződések (Farkas – Bruce 2009).....	181
4.1.2.2. Elköteleződések megbízhatósága (Farkas – Roelofsen 2017).....	184
4.1.2.3. Ideiglenes elköteleződés (Malamud – Stephenson 2015).....	188
4.1.3. Összegzés.....	190
4.2. Az <i>ugye</i> kezelhetősége a diskurzuselméletekben.....	191
4.2.1. Evidenciaalapú elfogultság az <i>ugyé</i> -s mondatokban.....	191
4.2.2. Az elköteleződések megbízhatósága és az <i>ugyé</i> -s mondatok.....	199
4.2.3. Projektált elköteleződések és az <i>ugyé</i> -s mondatok.....	202
4.2.4. Összegzés.....	203
5. Pragmatikai kísérletek a magyar utókérdésekről.....	205
5.1. Előzmények.....	205
5.1.1. Kísérletek az angol és a német eldöntendő és választó kérdésekről.....	206
5.1.1.1. Roelofsen et al. (2013).....	206

5.1.1.2. Domaneschi et al. (2017).....	209
5.1.1.3. Kitérő: Beltrama et al. (2018).....	212
5.1.2. Kísérletek a magyar eldöntendő kérdő mondatokról.....	216
5.2. Három kísérlet a magyar utókérdésekről.....	223
5.2.1. 1. kísérlet.....	224
5.2.1.1. Hipotézisek.....	224
5.2.1.2. Anyag és módszerek.....	225
5.2.1.3. Eredmények.....	227
5.2.1.4. Következtetések.....	228
5.2.1.5. Diskusszió.....	229
5.2.2. 2. kísérlet.....	236
5.2.2.1. Hipotézisek.....	236
5.2.2.2. Anyag és módszerek.....	236
5.2.2.3. Eredmények.....	238
5.2.2.4. Következtetések.....	240
5.2.2.5. Diskusszió.....	240
5.2.3. 3. kísérlet.....	245
5.2.3.1. Hipotézisek.....	245
5.2.3.2. Anyag és módszerek.....	246
5.2.2.3. Eredmények.....	248
5.2.3.4. Következtetések.....	249
5.2.3.5. Diskusszió.....	250
5.3. Konklúzió a pragmatikai kísérletek alapján.....	254
6. Összegzés, eredmények.....	256
Felhasznált irodalom.....	261
Mellékletek.....	269
2.1. melléklet: A dolgozat példái és a hozzájuk tartozó hangfájlok.....	270
2.2. melléklet: A prozódiai vizsgálat anyaga.....	272
2.3. melléklet: A szintaktikai kérdőív.....	280
5.1. melléklet: A pragmatikai kísérlet anyaga.....	293

1. BEVEZETÉS

1.1. A dolgozat célja

Az *ugye* igen gyakran használt nyelvi elem a magyar spontán beszédben. A hagyományos leíró szakirodalom szófajtani szempontból közelíti meg; a mondattani viselkedésével kapcsolatosan az a vélekedés, hogy a mondat „bármely szintaktikai pozíciójában” megjelenhet; szintaktikai disztribúciójának pontos leírásával azonban eddig kevesen próbálkoztak. Az utóbbi időben a legtöbb kutató a diskurzuspartikulák viselkedése kapcsán a pragmatikáját, azaz a különböző használatait vizsgálta.

Az *ugye* – első látásra – kétféle mondattípusban is előfordulhat a mai magyar nyelvben: eldöntendő kérdő (1.1a) és kijelentő mondatokban (1.1b).

- (1.1) a. Ott magyarul szoktatok beszélni, *ugye*?
- b. Ott *ugye* magyarul szoktatok beszélni.

Az *ugyé*-vel kapcsolatos munkák többsége a „kérdő mondati” (kérdést megvalósító) használatával foglalkozik. A szótárak, illetve a nyelv művelő irodalom említést tesznek a „kijelentő mondati” (állítást megvalósító) használatairól is – ezek egy részét „felesleges”-nek, „jelentés nélküli”-nek ítélve.

Dolgozatomban abból indulok ki, hogy az *ugye* partikula használatával kapcsolatosan a magyar anyanyelvi beszélők rendelkeznek olyan tudással, amelynek alapján el tudják dönteni, hogy mely szituációkban használható sikerrel a partikula, és melyekben nem. Ebből következően azt feltételezem, hogy a partikula szerteágazó, első látásra nagyon különbözőnek tűnő használatai valamilyen módon összefüggenek egymással. Ezt az összefüggést az teszi lehetővé, hogy valamilyen közös mozzanat, sajátos funkció tulajdonítható ennek az elemnek.

Dolgozatom elméleti célja, hogy az *ugye* partikula használatait egységesen magyarázzam. E cél megvalósításához fel kell térképeznem a mai nyelvben létező változatait; meg kell kísérelnem az *ugyé*-t tartalmazó mondatokat formai és jelentéstani tulajdonságaik alapján kategorizálni; és számba kell vennem az elem kialakulásának és grammatikalizációjának folyamatát is. A dolgozat elkészítésekor tehát az adatok összegyűjtése, grammatikai és sze-

mantikai tulajdonságainak feltérképezése megelőzte az elméleti vizsgálódást. A dolgozatnak négy empirikus bázisa van: a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI) irányított beszélgetéseinek *ugye*-t tartalmazó párbeszédei; egy általam rögzített hangzómondat-adatbázis; egy általam összeállított szintaktikai kérdőív és egy pragmatikai kísérlet.

Dolgozatomban tudatosan nem egyetlen kiválasztott nyelvészeti elmélet mentén közelítettem meg a *ugye*-s megnyilatkozásokat. Ennek az volt az oka, hogy az egész kutatás során induktív és nem deduktív gondolkodást követtem. Célom az volt, hogy az *ugye*-vel kapcsolatos nyelvhasználati jelenségek minél szélesebb spektrumát mutassam be: tehát a vizsgált jelenségek körét szándékosan nem akartam egy-egy elmélet „érdeklődési körének” megfelelően leszűkíteni. Az adatok rendszerezése és elemzése során pedig többféle elméletet is használtam: generatív mondattani, formális szemantikai és pragmatikai, funkcionális pragmatikai, kísérletes pragmatikai és korpuszalapú megközelítéseket. Mindezeknek az elméleteknek az előfeltevéseit mintegy hipotézisekként fogadtam el az *ugye*-s adatok adott aspektusának elemzésében, illetve az elméleti modellezésben. Ezzel az volt a célom, hogy az adatokhoz minél inkább hű, az adatoknak minél szélesebb körét leírni, illetve magyarázni képes alternatívát találjak.¹

1.2. A dolgozat felépítése

A második fejezet elsődleges célja a dolgozatban vizsgálandó adatok sokféleségének bemutatása. A 2.1. alfejezetben bemutatom azokat a jellegzetes konstrukciótípusokat, amelyekben az *ugye* előfordul. A 2.2. alfejezetben számba veszem az eddigi szakirodalom állításait az *ugye*-vel kapcsolatosan. Kitérek a szótárak, a klasszikus leíró grammatikák, és a pragmatikai kutatások eredményeire. A további három alfejezetben pedig a dolgozatomban empirikus alapját jelentő prozódiai vizsgálatot (2.3.), szintaktikai kérdőívet (2.4.), és a BUSZI-2 korpuszból készített adatbázist (2.5.) mutatom be.

Mindezek alapján megmutatom, hogy (i) az *ugye* (szemben a korábbi szakirodalom állításával) nem illeszthető be a magyar mondat tetszőleges pozícióiba; (ii) a „kérdést” és az „állítást” megvalósító *ugye*-s mondatok preferált szórendi mintázatai eltérőek: míg a kérdőaktust megvalósító mondatokban az *ugye* tipikusan a mondat perifériáin helyezkedik el, addig az állítást megvalósító („kijelentő mondati”) használatokban éppen ezeket a pozíciókat

1 Németh T. Enikő előopponensi véleményében felhívta a figyelmet arra, hogy az egyes felhasznált elméletek hipotézisei, és azok egymáshoz való (olykor esetleg ellentmondó) viszonyai nincsenek kellően expliciten megfogalmazva a dolgozatban. Az átdolgozás során igyekeztem ezeket explicittebbé tenni.

kerüli, és a nem periférikus helyzete a preferált; (iii) az *ugye* az állítást megvalósító használatában inkább a preverbális tartományban található.

A harmadik fejezet célja az *ugyé*-t tartalmazó mondatok formai és használati jellegzetességeinek minél pontosabb és részletesebb leírása. A fejezet empirikus alapját a második fejezetben bemutatott adathalmaz adja. A 3.1. fejezetben megállapítom, hogy az *ugyé*-s mondatok mondat típusukat tekintve kétfélék. (i) Amikor kérdő beszédaktust valósítanak meg, akkor kevert mondat típusúak: egy kijelentő mondathoz járul az *ugye*, ami egy teljes kérdő mondatnak felel meg. (ii) Amikor állító beszédaktust valósítanak meg, akkor formailag tisztán kijelentő mondatok. A két típus formailag tesztekkel részben elkülöníthető. Ez után a különbségtétel után az elemzési és a leírási problémákat két nagy részre bontom aszerint, hogy milyen beszédaktust valósítanak meg ezek az *ugyé*-s mondatok. A 3.2. fejezetben a kérdést megvalósító *ugyé*-s mondatokat tárgyalom. Amellett érvelek, hogy ezek mind formailag, mind a jellegzetes diskurzusfunkciókat tekintve analóg módon viselkednek az angol utókérdéses konstrukciókkal (*tag questions*; UKK-k). A köztük levő különbségek pedig abból adódnak, hogy az utókérdés (*tag*) grammatikalizációja a magyarban már jóval előrébb haladott folyamat, mint az angolban. A 3.3. fejezetben az állítást megvalósító *ugyé*-s mondatokat tárgyalom. Megvizsgálom, hogy ezekben a mondatokban az *ugye* szintaktikai viselkedése analóg-e a mondatszintű adverbiumokéval, illetve, hogy tekinthető-e közbeékelődött, azaz parentetikus elemnek az *ugye*. Bár mindkét szintaktikai kategóriával találunk analógiákat, mégis amellett érvelek, hogy az *ugye* nem adverbium, nem is parentetikus elem, hanem partikula. Megvizsgálom, hogy van-e kategoriális különbség a kérdő és az állító beszédaktust megvalósító mondatok *ugyé*-i között, és amellett hozok érveket, hogy nincs ilyen különbség, mindkétféle használatban partikulának tekinthető az *ugye*. Ez pedig alapot teremt az egységes interpretációhoz. A 3.4. fejezetben összefoglalom azokat az érveket, amelyek alapján az *ugyé*-t a megvalósított beszédaktustól függetlenül, egységesen érdemes kezelni mind szintaktikailag, mind szemantikailag.

A negyedik fejezet célja, hogy megmutassa, hogy a kurrens diskurzuselméletekben hogyan kezelhetők a magyar *ugyé*-s mondatok azon különböző használatai, amelyeket a 2–3. fejezetben bemutattam. Az itt következő elemzések során az *ugyé*-t mind az állítást, mind pedig a kérdést megvalósító mondatokban partikulaként kezelem. Abból a feltevésből indulok ki, hogy az *ugye* partikula 2. fejezetben bemutatott sok különböző használatának van

olyan közös eleme, amelyre alapozva modellezhető a hozzájárulása a megnyilatkozásokhoz, és amely alapján magyarázható az a grammatikalizációs folyamat, amelyet a 3. fejezetben feltételeztam. A fejezet első felében bemutatam azokat az elméleteket, amelyeknek a keretében az *ugye*-s megnyilatkozások kezelhetőek lehetnek. Először áttekintem az elfogult kérdések elméleteinek azon kiterjesztéseit, amelyek elsősorban az angol elfogult kérdéseket megvalósító konstrukciók, köztük az utókérdéses konstrukciók (*tag questions*) modellezését célozták (4.1.1.). Majd rátérek azokra az elméletekre, amelyek a különböző beszédaktusokat megvalósító mondatok használatát modellezik (4.1.2.). A fejezet második felében pedig azt vizsgálom, hogy ezek az elméletek milyen módon és milyen mértékben képesek számot adni az *ugye*-s mondatok használatáról (4.2.).

Az ötödik fejezetben bemutatam az *ugye* használatával kapcsolatosan elvégzett három pragmatikai kísérletemet, amelyek a magyar utókérdéses konstrukciók használatának preferenciáját vizsgálják különböző kontextusokban. Az első és a második kísérletben két utókérdés-forma – a mondatvégi *ugye* és a mondatvégi *nem* – használatának preferenciáját vizsgálom olyan kontextusokban, ahol a beszélő előzetesen mindig a pozitív választ várja, de a helyzetek különböznek abban, hogy alátámasztja-e valamilyen aktuális kontextuális evidencia akár a pozitív (1. kísérlet), akár a negatív (2. kísérlet) választ, vagy nem. A harmadik kísérletben pedig a mondatvégi *ugye* és a mondatkezdő *ugye, hogy...* konstrukció használati preferenciáját vizsgálom olyan helyzetekben, amelyekben a beszélő a pozitív választ várja, de az aktuális kontextusok különböznek abban, hogy jelen van-e bennük a pozitív választ alátámasztó evidencia, vagy nincs. A fejezet első részében áttekintem az angol, a német és a magyar nyelvre az eldöntendő kérdő mondati formák használatával kapcsolatos pragmatikai kísérleteket. Majd a fejezet második felében bemutatam a magyar utókérdéses konstrukciókkal kapcsolatos három kísérletemet.

Végül a hatodik fejezetben összefoglalom a dolgozat eredményeit, és további kutatási kérdéseket fogalmazok meg.

2. AZ UGYÉ-T TARTALMAZÓ MEGNYILATKOZÁSOK

A fejezet elsődleges célja a dolgozatban vizsgálandó adatok sokféleségének bemutatása. Ebben a fejezetben kiindulópontom a nyelvhasználat szintjén megfigyelhető. A 2.1. alfejezetben bemutatom azokat a jellegzetes konstrukciótípusokat, amelyekben az *ugye* előfordul. A 2.2. alfejezetben számba veszem az eddigi szakirodalom állításait az *ugye*-vel kapcsolatosan. Kitérek a szótárak, a klasszikus leíró grammatikák, és a pragmatikai kutatások eredményeire. A további három alfejezetben pedig a dolgozatom empirikus alapját jelentő prozódiai vizsgálatot (2.3.), szintaktikai kérdőívet (2.4.), és a BUSZI-2 korpuszból készített adatbázist (2.5.) mutatom be.

Mindezek alapján megmutatom, hogy (i) az *ugye* (szemben a korábbi szakirodalom állításával) nem illeszthető be a magyar mondat tetszőleges pozícióiba; (ii) a „kérdést” és az „állítást” megvalósító *ugye*-s mondatok preferált szórendi mintázatai eltérőek: míg a kérdő aktust megvalósító mondatokban az *ugye* tipikusan a mondat perifériáin helyezkedik el, addig az állítást megvalósító („kijelentő mondati”) használatokban éppen ezeket a pozíciókat kerüli, és a nem periférikus helyzete a preferált; (iii) az *ugye* az állítást megvalósító használatában inkább a preverbális tartományban található.

2.1. Az adatok, konstrukciótípusok bemutatása

Az *ugye* igen gyakran használt nyelvi elem a magyar spontán beszédben. Több alakváltozata is van; a leggyakoribb az *ugye*, de van még *ügye* és *ugyi* változata is. Az *ugyebár* összetétel ritkábban fordul elő, és kérdéses, hogy funkcióit tekintve milyen viszonyban van az *ugye*-vel. A teljes MNSZ2 korpuszban (Oravecz – Sass – Váradi 2014; 2015) 177 507 találatot kapunk az *ugye*-re, ebből a beszélt nyelvi alkorpuszban szerepel 106 417 előfordulás. Összehasonlításképpen: a leggyakoribbnak tartott *hát* partikulára a teljes MNSZ2-ben 52 660 „mondatszó”-ként kategorizált és 81 471 „kötőszó”-ként kategorizált adatot találunk, ez összesen 134 131 találat (ebből 52 541 szerepel a beszélt nyelvi korpuszban). Az *ugye* – első látásra – kétféle mondattípusban is előfordulhat a mai magyar nyelvben: eldöntendő kérdő és kijelentő mondatokban. Szórendileg igen flexibilisnek tűnik: a legtöbb vele foglalkozó munka (pl. Benkő 1967;

Kenesei – Vágó – Fenyvesi 1998) úgy tartja számon, hogy a mondat tetszőleges pozíciójában megjelenhet, bár tudomásom szerint ezt a feltevést átfogóan és szisztematikusan eddig senki nem ellenőrizte. Részben éppen emiatt a formai változatossága, illetve a széles körű elterjedtsége miatt az *ugye* funkcióit nehezebb körülhatárolni. Az alábbiakban – egyelőre leíró jelleggel – összegyűjtöm azokat a tipikus formákat, konstrukciókat, amelyekben az *ugye* előfordulhat.²

2.1.1. Kérdésként funkcionáló *ugye*-s megnyilatkozások³

Az *ugye* egyik gyakori használata a (2.1)-ben látható forma, az úgynevezett **utókérdéses** használat (l. pl. Keszler 2000; Kiefer 1988). Egy állítást megvalósító kijelentő mondati részhez kapcsolódik a kérdést megvalósító *ugye* a mondat végén. A helyesírásban gyakran vesszőt szokás tenni az *ugye* elé, amivel a nyelvhasználók azt az intuíciójukat képezik le, hogy az *ugye* előtt valamiféle határ vagy szünet van.⁴ A beszélő az *ugye*-s megnyilatkozással azt fejezi ki, hogy a kijelentő mondati mag propozicionális tartalmát igaznak tartja, és a partnertől ennek az igazságnak a megerősítését várja.⁵ A (2.1)-ben idézett megnyilatkozás intonációja azonban nem felel meg a fenti szerkezetnek: a „kijelentő mondati” szakasz nem eső, hanem szintén a kérdésekre jellemző emelkedő-eső intonációval hangzik.

(2.1) (B7402)

T: ⊥ Ott ^magyarul beszéltek, ^ugye?

-
- 2 A dolgozat egyik empirikus bázisát a a BUSZI-2 korpusz irányított beszélgetései képezték. A 2.1. alfejezetben idézett példák mind a BUSZI-2-ből származnak. Praktikus szempontok miatt az írásmódban nem mindig a lejegyzett változatot, hanem a magyar helyesírást követem. Az „A” az adatközlőt, a „T” pedig a terepmunkást rövidíti. A kontextust azokban az esetekben idézem, ahol a példa könnyebb értelmezéséhez szükség van rá. Az egyes megnyilatkozások dallamát Varga (1993) alapján jelölöm. A dolgozatban szereplő korpuszpéldákhoz tartozó hangfájlok jegyzékét a 2.1. **melléklet** tartalmazza. A korpuszpéldák intonációjának vizsgálatáról és elemzési problémáiról a 2.3. alfejezetben lesz szó. A nyelvi adatok mellett mindig feltüntetem az interjú számát is, amelyben az szerepel. Az *ugye*-s megnyilatkozást – a könnyebb átláthatóság érdekében – vastagon ki is emelem. A korpuszt részletesebben alább, a 2.5. alfejezetben mutatom be.
 - 3 A dolgozatban amellet fogok érvelni, hogy az *ugye*-s megnyilatkozások formailag nem tartoznak tisztán a kérdő mondatípusba, jóllehet ezeknek a formáknak sokszor van kérdő funkciójuk. Ebben a fejezetben, az adatok bemutatásakor röviden *ugye*-s kérdéseknek nevezem ezeket a konstrukciókat; az érveket l. bővebben a 3.1. alfejezetben.
 - 4 Az *ugye*-s megnyilatkozások prozódijáról, így arról, hogy valóban van-e szünet vagy határ a kijelentő mondati rész és az *ugye* között, a 2.3. alfejezetben lesz szó.
 - 5 Az *ugye*-s mondatok két fő formai típusának használatáról a 3.2. és a 3.3. alfejezetekben lesz részletesebben szó.

A: Hát ott magyarul beszélünk, de az első-második osztályban németül tanultunk,...

Az *ugye*-hez hasonló, de nem azonos módon és hasonló, de nem azonos funkcióban használhatók még utókérdésként a *nem* (2.2a), a *nemde* (2.2b), az *igaz* (2.2c) és a *nem igaz* (2.2d).^{6,7}

- (2.2) a. Ott magyarul beszéltek, nem?
b. Ott magyarul beszéltek, nemde?
c. Ott magyarul beszéltek, igaz?
d. Ott magyarul beszéltek, nem igaz?

Az *ugye*-s mondat kijelentő mondati része lehet tagadott is (2.3); míg a (2.2)-ben bemutatott utókérdésként használható további elemek nem mindegyike kompatibilis a tagadott kijelentő mondati résszel (2.4).

(2.3) (B7301)

T: 'Nem tudja, ^ugye?

A: Nem tudom.

- (2.4) a. Ott nem magyarul beszéltek, nem?
b. #Ott nem magyarul beszéltek, nemde?
c. Ott nem magyarul beszéltek, igaz?
d. #Ott nem magyarul beszéltek, nem igaz?

A (2.3)-as példából az is látható, hogy az *ugye*-vel a beszélő nem a pozitív válasz iránti elfogultságát fejezi ki, hanem a kijelentő mondati maggal azonos polaritású válasz iránti elfogultságát. Intonációját tekintve a (2.3) kijelentő mondati magja szintén nem eső karakterű (ami egyértelműséget, befejezettséget fejez ki), hanem inkább ereszkedő (ami előremutatást és rutinszerűséget hordoz). A (2.4b)-t és a (2.4d)-t azért nem lehet sikerrel használni, mert nem lehet rájuk egyértelműen *igen*-nel, *nem*-mel vagy *de*-vel válaszolni.

6 A *nem* és az *ugye* utókérdésként való használatának pragmatikai különbségeiről a 5. fejezetben lesz szó.

7 Az utókérdésként (*tag*) használatos partikulákhoz l. még Kiefer (1988)-at.

Az *ugye* azonban nem csak a mondat végén használható, ahogyan a (2.2)-ben látott utókérdésszerű elemek többsége. Elfogult kérdést kódoló mondatban az *ugye* pozíciója flexibilis: állhat a mondat elején is (2.5), illetve a mondat belsejében is (2.6).⁸ E két példában az *ugye* intonációja jelentősen különbözik: míg a (2.5)-ben önálló emelkedő-eső karaktert hordoz és szünet követi, addig a (2.6)-ban a féleső karakterű topik függeléke, önálló hangsúlya, karakterdallama nincs.

(2.5) (B7106)

T: ^Ugye, □ ⊥ **magának most ^lukasórája van?**

A: Igen, lukasóráám van.

(2.6) (B7503)

T: Hát akkor [#becenev], most még mondd el nekem akkor, hogy röviden, míg amíg ez a pici szalag rajta van addig ő addig meséld el nekem azt, hogy kitanulod a szakmát és akkor milyen terveid vannak, mit szeretnél elérni az életben? ⊥ **Mert az 'édesapád -is ugye □ ^esztergályos volt?**

A: Igen.

Az *ugye* egy párbeszédben önálló megnyilatkozásként is szerepelhet. Ebben az esetben a beszélő megerősítést, egyetértést, általánosabban: valamilyen reakciót vár az előző állítására, vagy akár állításaira a beszélgetőpartnerétől. A (2.7)-es és a (2.8)-as példában a terepmunkás nem is annyira az adatközlő egyetértését, mint inkább arra vonatkozó reakcióját várja, hogy az illető érti-e, jóváhagyja-e az előzőekben elmondottakat.⁹ Ezekben az esetekben az *ugyé*-n általában önálló emelkedő-eső karakterdallam van; gyakori előtte (és utána) a szünet.

(2.7) (B7306)

T: Igen. Hát itt most nem kizárólag arról van szó, tudja, hogy végül is mit mondanak, hanem hogy hogyan beszélnek. □

A: *Mmm.*

8 Alább, a 2.4. és a 2.5. alfejezetben részletesebben lesz szó arról, hogy a kérdést megvalósító mondatokban a beszélők az *ugyé*-nek mely szórendi pozícióit preferálják.

9 Erről a fajta használatról bővebben is lesz szó a 3.2. és a 3.3. alfejezetekben.

T: □ ^*Ugye?*

A: Nem tudom, hogy hívják, aki meg szokott szólalni a tévében, az a drágaságos, nem tudom. Mindjárt mondom, ilyen politikai ügyekkel foglalkozik. (...)

(2.8) (B7202)

T: 'Rómaiak bukása, vagy nem is tudom micsoda? □ ^Ugye? ⊥ És ^tetszett magának a Monteszkijő <=Montesquieu> is?

A: ... a Monteszkijővel <=Montesquieu> ő? Igen, igen

A BUSZI-2 interjúiban több olyan kérdő megnyilatkozás is van, amelyben a beszélő többször is használja az *ugye*-t (2.9). Az ilyen esetekben a két (vagy akár több) *ugye* funkciója általában nem azonos. A (2.9)-ben az első, függelékdallamot hordozó *ugye* a közös tudásra, a korábban elhangzott információkra utal (ezt fogom „állító használatnak” nevezni), a második, emelkedő-eső karakterű *ugye* viszont kérdő funkciójú.

(2.9) (B7202)

T: ⊥ Nahát, □ 'gondo<l>om ⊥ azér<t> most má, ugye 'öt éve ⊥ itt van, ⊥ vagy 'négy éve ⊥ itt van Pesten, ⊥ egy kicsit azér<t> 'ismerős már Pesten, ^ugye?

A: Igen.

Bár a szakirodalom alapján (l. pl. Keszler 2000; Kenesei – Vágó – Fenyvesi 1998; Gyuris 2008) azt várjuk, hogy az *ugye* kizárólag eldöntendő kérdésekben fordulhat elő, a BUSZI-2-ben találunk néhány kivételes példát, amelyekben a partikula kiegészítendő kérdésben szerepel. Ebben az *ugye* mintegy bevezetesképpen hangsúly nélkül, csupán elődallammal áll a kiegészítendő kérdő mondat előtt, amelynek emelkedő-eső karaktere van. A (2.10)-esben idézett párbeszéd előzményeiben már volt szó arról, hogy az adatközlő édesapja a szóban forgó időszakban hol dolgozott; a beszélő itt azt jelzi, hogy tudja, hogy tudnia kéne a választ a kérdésre, de nem emlékszik rá, ezért most újra megkérdezni.¹⁰

¹⁰ Erről a különleges használatról a 3.2.3. alfejezetben lesz szó.

(2.10) (B7404)

T: $\perp$ **Ugye akkor ^hol dogozott az édesapja?**

A: Malomszerelő Vállalatnál dolgozott.

Az *ugye* használható kérdő funkcióban az *ugye, hogy...* konstrukcióban is (2.11). Az *ugye, hogy...* erőteljesebb elfogultságot jelez, mint pusztán az *ugye*. A beszélő akkor használja ezt a formát, amikor majdnem teljesen biztos abban, hogy ő és a beszélgetőpartner egyetértenek, illetve ha ezt az egyetértést akarja kinyilvánítani, hangsúlyozni. Az *ugye, hogy...*-os kérdés tartalmában gyakran redundáns, egy korábban már elhangzott állítás ismétlését tartalmazza kijelentő mondati részében.¹¹ Meglepő, hogy a (2.11)-ben szereplő megnyilatkozásban az *ugyé*-n is és a *hogy*-os mellékmondaton is önálló emelkedő-eső karakter van.

(2.11) (B7313)

A: És számolni, hát számolni azt meg tudni kell.

T: ^**Ugye, ^hogy tudni kell?**

A: Nagyon kell, ...

A (2.11)-hez diskurzusfunkciójában hasonló a (2.12)-ben szereplő *ugyé*-s kérdés. A beszélő azzal jelzi az egyetértését, illetve azt, hogy ő is éppen ezt gondolja vagy éppen ezt akarta mondani, hogy elismétli a partner korábbi állítását, és ehhez fűzi hozzá az *ugye* partikulát. Szórendjében ez a mondat nem különbözik az (2.1)-ben látott típustól, intonációjában azonban igen: itt egy eső karakterű szakaszt követ az emelkedő-eső karakterű *ugye*.

(2.12) (B7511)

T: Igen. És azt nem tapasztaltad, hogy az embernek csak addig vannak barátai, amíg nincsen semmi baja?

A: Vagy pedig addig, ameddig van pénze.

T: $\perp$ **Vagy pedig amíg ^van pénze, ^ugye?**

A: Hát igen.

¹¹ Az *ugye* és az *ugye, hogy...* pragmatikai különbségéről az 5. fejezetben lesz szó.

Az (2.1)–(2.12) példákban az *ugye* főbb kérdő használatait mutattam be. A következő alfejezetben rátérek az állításként funkcionáló *ugyé-s* megnyilatkozások főbb típusaira.

2.1.2. Az állításként funkcionáló *ugyé-s* megnyilatkozások¹²

A kérdő melletti leggyakoribb használata az *ugyé-nek* az állítást módosító, formailag kijelentő mondati használat. Ebben az esetben ennek az elemnek a használatával a beszélő azt fejezi ki, hogy a mondat maradéka által kifejezett propozíció az adott beszédhelyzetben, kontextusban ismertnek, tudottnak tekinthető vagy tekintendő a továbbiakban (l. bővebben Gyuris 2008; 2009, illetve a 3.3. alfejezetet).

(2.13) (B7306)

T: ⊥ **Ugye az ’emberek sokféleképpen ’beszélnek.** Nem mindenki beszél úgy, ahogy a rádió és a tévé bemondói.

(2.14) (B7108)

T: ⊥ **Talán ’annyit mondanék –ugye ⊥ erről a □ ’munkáról,** hogy nyilván te is érzékeled mint tanár, hogy mennyire sokféleképpen beszélnek a gyerekek is, akik ide érkeznek, de hát a mindennapos tapasztalataink is azt mutatják, hogy másként beszél egy Vas megyéből érkezett ember, mint a Nyírségből. (...)

(2.15) (B7113)

A: No még egyházi iskola voltunk akkor. Lehívott ide a kerületi akkori kommunista párt vezére. És hát próbált agitálni minket. Hát mi őszintén szólva féltünk.

T: Már a tantestületet?

A: Igen, igen. **’Mi ⊥ őszintén szólva ’féltünk ettől, ⊥ hogy azt se tudtuk, hogy ’mi fán terem, –ugye.** Mi egyházi iskolában végeztünk

¹² Szemben a kérdést megvalósító *ugyé-t* tartalmazó mondatokkal, ezek első látásra is egyértelműen a kijelentő mondatípusba tartoznak.

is, egyházi iskolában voltunk is.

T: És bizonyos értelemben ebben abban a szellemben is nevelkedtek.

A (2.13)–(2.15)-ös példákból látható, hogy az állító megnyilatkozásokban az *ugye*-nek, ahogyan a kérdőkben is láthattuk, változatos lehet a szintaktikai pozíciója.¹³ A kérdő használatától jellegzetesen különbözik az *ugye* dallama ezekben az állító megnyilatkozásokban: nem kap hangsúlyt, nem indul rajta önálló karakterdallam; vagy az elődallam vagy a függelékdallam része.

A fentiek alapján azt várnánk, hogy az *ugye* csak olyan tényállításokat megvalósító mondatokban szerepelhet, amelyek mind a beszélő, mind pedig a partnerének közös tudását képezik, vagy ebből a közös tudásból kikövetkeztethetők. A korpuszpéldák azonban azt mutatják, hogy *ugye* használata az állító megnyilatkozásokban ennél szélesebb körű: szerepelhet olyan megnyilatkozásokban is, amelyek esetében a mondat által kifejezett tartalom nem ismert a beszélgetőpartner számára; szélső esetben a mondat az adott kontextusban teljesen új információt is hozhat a beszélgetőpartner tudomására (2.16). Ezen kívül olyan megnyilatkozásokban is szerepelhet az *ugye*, amelyek nem objektív tényállításokat, hanem szubjektív véleményeket fogalmaznak meg (2.17). Ilyen esetben az *ugye* azt fejezi ki, hogy a mondat maradéka által kifejezett propozíciót tekintjük ismertnek, illetve igaznak (akkomodáció).¹⁴

(2.16) (B7306)

A: Ja, igen. [nevet] Vásárolni voltunk a Nyugatinál és jöttünk épp le a metróhoz, és a televízió ott volt. S jött... akik jöttek le a lépcsőn, attól kértek egy olyan interjút, hogy mért dohányoznak.

T: Igen.

A: ⊥ Hát >megálltunk, ⊥ mert *ugye* én >dohányzom. Kíváncsi voltam, hogy mit válaszolnak rá, hogy ki hogy és mért dohányzik.

T: Igen.

13 Az alábbi 2.4. és 2.5. alfejezetben mutatom be azt, hogy ebben a használatban a beszélők mely szórendeket preferálják inkább, és melyeket kevésbé.

14 Ezen használatok precízebb szemantikai leírása a 3.3. fejezetben található.

(2.17) (B7403)

A: ⊥ Na ʔmeg kell, hogy ʔmondjam, egy kicsit ʔnehéz volt, 'ugye. Már családos fejjel, ugye, mit tudom én munkahely, munkaidő után iskolába menni. Akkor akkor ott végig odafigyelni az előadásokra, este, ugye, satöbbi, satöbbi. Hát ezt nem kell részletezni hogy...

T: Igen, szal mennyi, ez így ez így van.

Az állítást megvalósító mondatokban – legyenek azok formailag egyszerűek vagy összetettek – az *ugye* gyakran fordul elő együtt kötőszóval (2.16, 2.18) vagy másik mondatszóval, partikulával (2.18, 2.19). Ezek mindegyike szintén rendszerint hangsúlytalan, vagy az elődallam, vagy a függelékdallam részei.

(2.18) (B7206)

A: Igazi vidéki város. S tényleg az volt az egésznek a célja, hogy a beszédképességünket fejlessze, illetve egy kicsi, nagyon kicsi irodalom is volt benne, de nem. Elsősorban az volt, hogy tényleg kommunikálni tudjunk, □ ⊥ és ugye 'anyanyelvi 'környezetben –persze.

T: Igen. És hogy ment?

(2.19) (B7114)

T: Érzek valami különbséget a között az iskola között és a mai között? ⊥ Tehát ʔugye ʔmáma már ⊥ nagyon sok □ szor lehet ʔhallani ⊥ ezt a ʔkritikát, ⊥ hogy 'régen azért ⊥ az 'iskolák ʔjók voltak, ma még írni-olvasni se tanulnak meg a gyerekek?

A: Igen ebben sok igazság is van, hogyha túlozva is, de de van benne igazság. (...)

A beszélt nyelvi korpuszban az *ugye* gyakran szerepel közbeékelte tagmondatokban (2.20), ezeknek is a perifériáján (a közbeékelte tagmondat elején vagy végén, esetleg mindkét helyen). Ezekben az esetekben is észlelhető szünet van az *ugye* előtt és/vagy után.

(2.20) (B7125)

T: Ööö most az a..., az volna a kérdésem, hogy mikor vidéken éltél, **┘
ugye mert** **┘** **┘ te 'pesti születésű** **˘vagy**, mikor vidéken éltél, volt-e
hogy olyan, hogy rádszóltak, hogy „ne affektálj” vagy szóal hogy ott
furcsának találták a..., azt, ahogy (te)...

A: Furcsának találták, egyetlen dologra emlékszem: én úgy szólítottam a
ház lakóit, hogy „Zsuzsi, Kati, Klári”, és akkor kiderült, hogy
borzasztóan megsértődtek, Debrecenben, mert...

A BUSZI-2 korpuszban az *ugye* mellett az *ugyebár* alak is előfordul néhányszor állítást
megvalósító, kijelentő mondatban (2.21).

(2.21) (B7301)

A: Lehet, hogy még ma is befolyással van ránk, és így már elképzelhető,
hogy valóban hisznek olyanban emberek, a régmúlttól fogva, hogy fönt
van az égben az isten, mert onnan jön a... **˘Ugyebár** **┘ a** **┘világúrból**
˘jönnek **┘ a** **˘dolgok**, **┘ az olyan...**

T: Igen.

A: **...értelmes lények.** Akik lehet, hogy orvostudomány szempontjából
például magasabb szinten járt Jézusnak nevezett valaki...

A (2.13)–(2.21)-es példákban olyan *ugyé*-s megnyilatkozásokat mutattam be, amelyek
állítást valósítanak meg. A következő két részben még néhány ritkábban előforduló formát
idézek.

2.1.3. Felszólító *ugyé*-s megnyilatkozások?

Az általam vizsgált korpuszban néhányszor az *ugye* felszólító módú igealakot tartalmazó
megnyilatkozásban szerepel (2.22), de minden ilyen előfordulásban kérdéses, hogy az *ugye*
valóban a felszólító igealakot tartalmazó részhez tartozik-e. Intonációsan nem: az önálló
dallammal nem rendelkező bevezető rész után, amelyben az *ugye* is szerepel, hosszabb
szünet következik, és utána következik az eső karakterű felszólítás.

(2.22) (B7306)

T: ⊥ **Mert ugye**, □ **nézze**. A Rákóczi út az így megy hosszában.

A: Mhm.

Az MNSZ2-ben (Oravecz – Sass – Váradi 2014; 2015) sok találatot kapunk, ha arra keresünk, hogy az *ugye* felszólító igealakot tartalmazó környezetben 10 szón belül szerepeljen. A találatokat átnézve azonban ugyanazt látjuk, amit a BUSZI-2 példáin: vagy nem azonos tagmondatban szerepel az *ugye* és a felszólító igealak, vagy ha mégis egy tagmondatban szerepelnek, akkor sem egyértelmű, hogy az *ugye* valóban a felszólításra vonatkozik-e.¹⁵ Éppen ezért az alábbiakban ezzel a típussal nem foglalkozom.

2.1.4. Az *ugye* feleletekben¹⁶

Fentebb a (2.12)-ben láthattunk példát olyan konstrukcióra, amelyben az *ugye* egyetértést, megerősítést kifejező válaszban szerepel. Ebben a használatban a beszélő megismétli a beszélgetőpartnerének az utolsó állítását, és ehhez kapcsolja a partikulát. Erre láthatunk még egy példát a (2.23)-ban. Érdekes, hogy ezekben a megnyilatkozásokban, csak úgy, mint a valódi kérdő funkcióval rendelkezőkben, az *ugye*-nek önálló emelkedő-eső karakterdallama van. A megnyilatkozás azonban nem fejez ki valódi kérdést: retorikus, hiszen a beszélő azt fejezi ki vele, hogy egyetértenek.

(2.23) (B7511)

T: És mit szólnak ehhez a szüleid, hogy te ilyen rettentő későn jössz?
Hm?

15 Az alábbi részlet Esterházy Péter *Egy nő* című művéből való; a kérdéses jelenséget kiemeltem: „...és evvel ő is tisztában van, tudja, hogy engem az ésszerűség vezérel, az, hogy győzelemre segítsem az ésszerűséget, és noha elvileg támogat – hisz duhajkodva belebólogat a számba –, időről időre mégis elege lesz, a következetesség, bármi is a tárgya, hosszasan nehezen elviselhető, kiborul, és megvető, fitymáló mozdulatot tesz, ami azonban, váratlanul, engem is szíven talál, megalázottságot érzek, amit nem hagyhatok annyiban, hiszen mit kellett volna nekem másképp tennem, nem is hagyom hát, hogy kisurranjon mellettem, **én meg ugye maradjak ott egymagamban az ajkamra forrasztott szókkal**, hápogva, nem, azt már nem, kisanyám, dulakodni kezdünk, erősen szorítom a csuklóját, látom az arcán a félelmet, ettől elszégyenlem magam, látja arcomon a szégyent, ...”

16 Felmerülhet a kérdés, hogy ezek az általam *feleletnek* vagy *válasznak* nevezett használatok nem visszakérdezések-e inkább. A BUSZI-2 adatai alapján indokoltnak találom egyetértő feleletnek tekinteni őket, ugyanis ezek sosem várnak már további választ, soha nem az információ kérése vagy megerősítése a céljuk, hanem az egyetértés kifejezése, hangsúlyozása. Általában lezárnak egy-egy beszédfordulót.

A: Hát nem örülnek neki.

T: ¹Nem örülnek, [^]ugye?

A: Mindig mondják, hogy már megint hol voltam, hol tekeregtem.

Az *ugye* önállóan is kifejezheti a beszélő egyetértését az előzőekben elhangzottakkal kapcsolatosan (2.24–2.25), a BUSZI interjúiban ilyenkor is rendre önálló emelkedő-eső dallammal ejtik.

(2.24) (B7113)

T: [nevetve] Az az asziszem más. Szóval tűzógép, igen. Itt van benne. Ezeket minek nevezzük? Amik így (ebben) benne vannak.

A: Kapocs.

T: Kapocsnak. *Igen.*¹⁷

A: [^]*Ugye?*

(2.25) (B7330)

A: Én rettenetesen utáltam [nevetve] egyébként, én, én gyűlölöm az ilyesmit, én dol*goztam*...

T: *(Igen).*

A: ...irodában, és én már, hónap elején soha nem volt munka, és akkor mindig mondtam, hogy „Jaj! Adjatok valamit!”, és őt kolleganőmért megcsináltam, csak ne kelljen unatkozni, mert én azt...

T: [^]Ugye?

A: azt én [nevetve] nem sze..., azt nem szerettem. [suttogva] Nem.

T: Szal egyszerűen teljesen szóal én is így voltam vele, különben én is közgazdaságiba jártam, és ő azt mondtam, hogy én megőrülnék, ha nekem *bent kéne*...

A: *Igen*.

¹⁷ A *-ok közötti beszédszakaszok egyszerre hangzanak. Csak ott hagyom meg ennek a jelölését, ahol a példa értelmezésében szerepe lehet.

- T: ...dolgozni mint statisztikusnak vagy könyvelőnek egy irodában. Igen. Igen.
- A: S reggeltől estig az irodában, igen. Hát a k..., a statisztikus-könyvelő, az külön, az egy, az egy borzasztó.
- T: ^Ugye?
- A: [suttogva] Az borzasztó.
- T: Szóval én is ide jutottam.

Hasonló szerepű a *naugye* elem is válaszként használva; erre a BUSZI-2-ben nincs példa, ezért egy párbeszédészletet közlök az MNSZ-2-ből, egy internetes fórum szövegéből a (2.26)-ban.¹⁸

(2.26) MNSZ

- Glásló: ...Azok meg túrik egy ideig, mert tudják, hogy Béla gerjedelme azért véges. :-) Bélát megvigasztalom, ha legközelebb látom. De szerintem ő sem veszi kutyába az ilyen alakokat.
- Galadriel: Egyetértünk Glásló kedves, szerintem se Trebischem drágám, se Béla qtya, kutyába se veszi az ilyeneket, bár szerintem ez tőle direkt dicséret volt...
- Glásló: Mi volt dicséret, a melegbéla, vagy az hogy mennyakibucba?
- Galadriel: szerinted?:)))
- Glásló: Hát. :-) Melegbélával még sohasem dicsértek... :-))
- Galadriel: **naugye** kedves, értjük mi egymást:))))

Ebben az alfejezetben különböző formai sajátosságokat mutató kérdő és állító *ugye*-s megnyilatkozásokat mutattam be. Egyelőre az intuíció szintjén igyekeztem körülírni az idézett megnyilatkozásokban az *ugye* hozzájárulását a kifejezett tartalomhoz. Az *ugye*-s

¹⁸ Mivel ez a szöveg eredetileg is írásos közlés (internetes fórum-bejegyzés), megtartottam a forrás írásmódját, ezért nem felel meg a helyesírás szabályainak.

adatoknak a dolgozatban előforduló nagyobb formai típusait a **2.1. táblázat** foglalja össze. Látható, hogy már itt, az adatok bemutatásánál felmerülnek alapvető problémák a vizsgálandó jelenségek megragadásában és összefüggéseik feltárásában. A dolgozat további részeiben igyekszem tisztázni azokat a formai és funkcionális kategorizációs lehetőségeket, amelyek segíthetnek átlátni az *ügyé*-t tartalmazó megnyilatkozások sokféleségét. A következő részben arra térek rá, hogy milyen leírásokat, elemzéseket ad a magyar nyelvészeti szakirodalom az *ügyé*-ről, illetve az *ügyé*-t tartalmazó mondatokról.

TÍPUS	SZÓREND	PROZÓDIA	PÉLDA
KÉRDŐ	„UTÓKÉRDÉS”	magmondat + <i>ügye</i>	önálló hangsúly emelkedő-eső karakter szünetek (2.1) (2.3)
	EGYÉB SZÓRENDŰ	magmondat élén / máshol	ált. hangsúlytalan elő- vagy toldalékdallam ált. nincsenek szünetek (2.5) (2.6) (2.10)
	ÖNÁLLÓ	egyszavas mondat	önálló hangsúly emelkedő-eső karakter szünetek (2.7) (2.8)
	UGYE, HOGY	<i>ügye, hogy</i> + kijelentő mondat	önálló hangsúly emelkedő-eső vagy eső dallam (2.11)
	ISMÉTLŐ EGYETÉRTŐ	az előző kijelentő mondat ismétlése + <i>ügye</i>	önálló hangsúly emelkedő-eső karakter (szünetek) (2.12) (2.23) (2.24)
ÁLLÍTÓ	ÁLLÍTÓ	ált. preverbális, nem mondatkezdő	ált. hangsúlytalan elő- vagy toldalékdallam szünetek az ige után (2.13-17)
	PARENTETIKUS	a parentetikus mondat perifériáin, más partikulákkal, kötőszókkal	ált. hangsúlytalan elő- vagy toldalékdallam szünetek (2.20)

2.1. táblázat: Az *ügyé*-s megnyilatkozások nagyobb formai típusai

2.2. Az *ugye* megközelítései a szakirodalomban

Ebben a részben összefoglalom, hogy az eddigi szakirodalom milyen megállapításokat tett az *ugye* szófajával, mondattani viselkedésével és használatával kapcsolatosan. A fejezet első részében szótárakat és egy reprezentatív nyelv művelő munkát tekintek át; a második részben az átfogó magyar leíró nyelvtanokat, majd a harmadik alfejezetben a diskurzuspartikulákra vonatkozó, elsősorban szemantikai-pragmatikai célú kutatások megállapításait összegzem. Ebben a részben elsősorban az állítások bemutatására törekszem, az egyes megállapítások kritikájára, esetleges felülvizsgálatára a további fejezetekben kerítek sort.

2.2.1. Szótárak, nyelv művelő irodalom

A TESz. (Benkő 1967) szerint az *ugye* első fennmaradt írásos nyoma 1585-ből való. Eredetileg összetett szó, amely az 'igen, valóban' jelentésű *úgy* módosító szóból¹⁹ és az *-e* kérdőszóból keletkezett olyan kérdő mondatokban, amelyekben a beszélő egy állítás helyességének jóváhagyását, az abba való beleegyezés megerősítését várta. A TESz. szerint eredetileg csak kérdő mondatokban szerepelhetett, majd nyomatékosító módosítószóvá, később „jelentés nélküli töltelékszóvá” vált. Feltételezhető, hogy az *ugye* használata ma kiterjedtebb, szélesebb körű, mint korábban volt. Ezt a feltevést azonban csak történeti korpuszvizsgálatokkal lehetne igazolni vagy cáfolni, amire ebben a dolgozatban nem vállalkozom. Az *ugyé*-nek a TESz. által felvázolt változása egyébként megfelel a Fábricz (1986) által jellemzett partikulává válási folyamatnak (l. bővebben a 3.3.3. alfejezetet). A dolgozatban a továbbiakban (l. különösen a 2.4., 2.5. és a 3.2–3. alfejezeteket) amellet hozzáok érveket, hogy az *ugye* – szemben a TESz. imént idézett megállapításával – nem fordulhat elő teljesen tetszőleges környezetekben, és a korpuszadatok alapján nem támasztható alá az, hogy „jelentés nélküli töltelékszóként”

19 A TESz. használja ezt a leíró nyelvtani kategóriát (l. még a 2.2.2. részt); így fogalmaz: „Összetett szó; mondattani tapadással forrt össze a helyeslést, bizonygatást jelölő, 'igen, valóban' jelentésű *úgy* módosítószóból és az *-e* kérdőszóból. Az állítás helyességének, az abba való beleegyezésnek megerősítését sürgető kérdő mondatokban keletkezhetett. Eredetileg kérdő mondat szó. A kérdő hangsúly tompulásával, a kérdő hanglejtés fokozatos csökkenésével vált nyomatékosító módosítószóvá, majd jelentés nélküli töltelékszóvá.” (Benkő 1967:1027)

lenne használatos. Az alábbiakban részletesen igyekszem bizonyítani azt, hogy az *ugye* használatának vannak szintaktikai, szemantikai és pragmatikai megszorításai is.

Az NymKk. (Grétsy–Kovalovszky 1980; 1984) nem szentel külön szócikket az *ugyé*-nek; az úgynevezett *beszédtöltelékek*, az *-e – -é* kérdő szócska, a *kérdő mondat*, illetve a *pongyola stílus* címszavak alatt foglalkozik ezzel a nyelvi elemmel, illetve a hozzá kapcsolódó jelenségekkel. Az eldöntendő kérdő mondatok kapcsán kiemelik a szerzők az *ugye* és a *nemde* kérdőszókat;²⁰ ezeket akkor használjuk, ha „a beszélő eleve valószínűnek véli saját föltevését” (Grétsy–Kovalovszky 1980: 1145–6). Ebben a funkcióban nem kifogásolják a partikula használatát, úgynevezett beszédtöltelékként azonban már elítélik. A beszédtöltelékek az élőbeszéd jellegzetességei, mivel „[a beszélők] úgy szerkesztik mondataikat, hogy teletűzdelik őket tartalom és hasznos nyelvi funkció nélküli, ill. funkciójukat vesztett fölösleges elemekkel: töltelékszavakkal, szókapcsolatokkal, mondattöredékekkel. Ezek többnyire csupán arra valók, hogy a beszélő időt nyerjen mondanivalójának megfogalmazására, megtartsa beszédének (látszólagos) folyamatosságát, ill. megakadályozza, hogy a beszélgető társ elvegye tőle a szót. Nemegyszer azonban a gondolatok kialakulatlanságából, zavarosságából, esetleg hiányából ered a használatuk” (Grétsy–Kovalovszky 1980: 323). Az NymKk. a beszédtöltelékként is használható nyelvi elemek között felsorolja az *ugye* és az *ugyebár* elemeket, megengedi azonban, hogy nem minden használatukban helytelenek: „...hiszen a beszélő segítségükkel fejezheti ki mondanivalójával kapcsolatos állásfoglalását, értékelését (l. módosítószó), s erre főleg az élőbeszédben [...], de olykor az írott nyelvben is valóban szükség van” (Grétsy–Kovalovszky 1980: 323–4). A beszédtöltelékek használatát a szerzők elítélik, és kerülendőnek tartják, mert – megállapításuk szerint – gyakori alkalmazásuk „zavarossá, nehezen érthetővé teszi a beszédet, ellankasztja a hallgató figyelmét” (Grétsy–Kovalovszky 1980: 324). Arra azonban nem adnak a szerzők kritériumokat, hogy hogyan, mi alapján különíthetnénk el az *ugye* (vagy más partikula) esetében beszédtölteléki és a nem beszédtölteléki használatokat.²¹ Az már talán a fentiekben idézett korpuszpéldákból is jól látható, hogy az *ugye* – akár ismételt – használata semmiképp nem ítéltető „feleslegesnek”. A dolgozatban továbbiakban amellet fogok érvelni, hogy az *ugye* egyik

20 A *kérdőszó* kategóriát a NymKk. használja.

21 A 2.4.-ben bemutatandó szintaktikai kérdőív adatfelvételekor magam is szembesültem azzal, hogy a beszélők – jóllehet, spontán beszédükben rendszeresen használják az *ugyé*-t – sokszor helytelennek, idegesítőnek ítélik annak állítást megvalósító mondatbeli használatát. (Bővebben l. ott.)

típusú használatában sem tekinthető funkciótlan „beszédtölteléknek”. Arra is rámutatok (l. az 3.4. és a 4.2. alfejezetet), hogy az *ugye* látszólag nagyon különböző használatai hogyan függenek össze egymással.

Az ÉrtSz. (Bárczi–Ország 1962) kérdő módosítószói és határozószói használatát²² különbözteti meg az *ugye*-nak; mindkettő eldöntendő kérdésekben fordul elő. A módosítószóként elsődlegesen „v[ala]mely kérdéshez vagy állításhoz kapcsolva, annak kifejezésére [használjuk], hogy igenlő választ várunk, gyakran hozzájárulást, helyeslést sürgetve” (Bárczi–Ország 1962: 27). Az ÉrtSz. példái erre a használatra formailag a fenti (2.1)-es példához hasonlóak; ezt én fentebb „utókérdéses használatnak” neveztem. Ebben a pozícióban az *ugye* alkalmas még „káröröm, szemrehányás kifejezésére” is (Bárczi–Ország 1962: 27). Az *ugye, hogy...* szerkezetben (l. a fenti (2.11)-es példát) pedig nem vár választ a beszélő a kérdésre. Az előzőtől az ÉrtSz. megkülönbözteti a kérdő határozószói használatot, amelyben az *ugye* „rendszerint a kérdés részletezése előtt [áll]; hangsúlyával belesimul a mondatba” (Bárczi–Ország 1962: 27). Ennek a használatnak a példái a fenti (2.5)-ösével azonos formájúak. Ilyenkor is kifejezhet egyrészt „örömet, kárörömet, szemrehányást”; vagy másrészt „valamely tény megállapításának bevezetéseként rendszerint igenlő, megerősítő feletet [vár]”, illetve harmadrészt „főlélegesen használt henye töltelékszó” (Bárczi–Ország 1962: 27). Az *ugyebár*-ról az ÉrtSz. azt állapítja meg, hogy „az *ugye* udvariasabb, finomkodó vagy nyomatékosabb alakja”, aminek szintén van „főlélegesen, henye” használata. Az ÉrtSz. tehát az *ugye* pozíciója és prozódiaja alapján különíti el a használatokat, és ezekben a használatokban különböző szófaji értéket is tulajdonít az *ugye*-nek. Arról azonban nem ejt szót, hogy az általa határozószóinak nevezett „főlélegesen, henye” használatok egy része nem kérdő, hanem kijelentő mondatokban található.

Összefoglalva megállapítható, hogy az áttekintett szótárak, illetve a NyMKk. különféleképpen kategorizálják az *ugye*-t: a TESz. módosítószónak, az ÉrtSz. módosítószónak és határozószónak, a NymKk. pedig kérdőszónak tekinti. A szófaji kategorizálás bizonytalansága a sokféle különböző használattal is összefügghet. Ezek szisztematikus áttekintését azonban ezek a munkák – részben műfaji jellegükből adódóan – nem közlik, viszont a használatok egy részét főlélegesnek, funkciótlanak, jelentés nélkülinek értékelik. Ahogyan fent már említettem, a dolgozat további részeiben amellet

²² A módosítószó és a határozószó szófaji kategóriákat az ÉrtSz. használja (l. még a 2.2.2. részt).

fogok érveket és példákat hozni, hogy az *ugye* semelyik használatában nem tekinthető funkció nélküli elemnek. A következő alfejezetben a leíró nyelvtanok megállapításait foglalom össze az *ugye* és az *ugyé*-t tartalmazó mondatok grammatikáját illetően.

2.2.2. Leíró nyelvtanok

A hagyományos szemléletű leíró nyelvtanok mondattana érintőlegesen foglalkozik a magyar mondatok szórendjével. A hagyományos mondattan a mondatrészek lehetséges grammatikai viszonyait írja le, így mindazok a nyelvi elemek, amelyek nem mondatrészek, kívül esnek a tulajdonképpeni mondattan tárgyalási körén. Éppen ezért az *ugyé*-vel kapcsolatosan (ami nem tölthet be mondatrészi szerepet) a hagyományos leíró grammatikákban elsősorban szófajtani (és ezen keresztül jelentéstani és olykor pragmatikai) megállapításokat találunk. Ezekhez járulnak hozzá az *ugye* esetében releváns megállapítások a „mondatfajtákra”²³ vonatkozóan. Az alábbiakban alapvetően két hagyományos leíró munkára, a MMNyR.-re (Tompá 1961; 1962) és a MG.-ra (Keszler 2000) támaszkodom.

A MMNyR. a határozószók (adverbiumok) közt tárgyalja azokat a nehezen kategorizálható elemeket, amelyek eredetüket tekintve általában valóban határozószóiak, funkciójukban azonban jobban vagy kevésbé eltérnek a határozószók tipikus használatától (pl. *bizony, talán, persze, úgyse, valószínűleg* stb.). Ezt a használatbeli különbséget az fejezi ki, hogy a „valóságos határozószók” alkategóriája mellett további három alcsoportot találunk a szófajon belül; ezek egyike a „módosító szók”²⁴ osztálya, ahova az *ugye* is tartozik. Jóllehet H. Molnár (1959) több érvet is hoz amellett, hogy a módosító szókat érdemes lenne a határozószóktól külön kezelni (éppen az olyan elemek miatt, amilyen az *ugye* is), a MMNyR. ezt a különbségtételt nem teszi meg.

A módosítószók használatával a beszélő a mondat valóságtartalmára vonatkozó szubjektív állásfoglalását fejezi ki. A beszélői viszony kifejezése miatt a viszonszókkal, a

23 Én a dolgozatban a *mondattípus (sentence type)* terminust használom Sadock–Zwicky (1985) értelmében (l. bővebben a 3.1. fejezetet). A hagyományos magyar leíró grammatikák általában öt mondatfajtát különböztetnek meg a beszélő, a hallgató és a valóság viszonyai szerint: kijelentő, felszólító, óhajtó, felkiáltó és kérdő mondatfajtákat (l. bővebben Tompa 1962: 23–47). Az ilyen értelemben használt mondatfajta terminus nem teljesen feleltethető meg az általam használt mondatfajta fogalmának, utóbbi ugyanis egymástól szisztematikusan különböző formák által kódolt funkciókon alapul.

24 H. Molnár (1959) és Tompa (1961) is *módosító szó*-ról beszél. Keszler (2000) is használja ezt a kategóriát, de nála már egybeírva szerepel (*módosítószó*). Én is így, egybeírva használom a kifejezést.

szubjektivitás miatt pedig az indulatszókkal is mutatnak hasonló tulajdonságokat a módosítósók. Egyik fő csoportjuk tagjai a mondat által kifejezett állítás vagy tagadás bizonyosságáról, illetve bizonytalanságáról informálnak: *bizony, persze, okvetlenül, nyilván, úgyis, dehogynem* stb. Ebbe a csoportba tartozik az *ugye* is; a MMNyR. példája egy kérdés („*Szokott, ugye, hazudni?*”; Tompa 1961: 261). A másik nagyobb alcsoport, az „érdeklődő, kérdő” funkciójú módosító szók között a *vajon* és az *-e* szerepel, az *ugye* nem. Ezzel a MMNyR. implicite állást is foglal abban a kérdésben, hogy az *ugye* a mondat kérdő voltát jelöli-e: a szófajtani kategorizáció szerint nem. H. Molnár (1959) a módosító szók mondattani kérdéseit vizsgálva éppen ellenkező következtetésre jut: szerinte az *-e* és az *ugye* funkciója „elsősorban a mondat kérdő típusának megalkotása” (359). Ő éppen ezért – minthogy ezekben szerinte nincs „szubjektivitás”, hanem „objektív” grammatikai funkciójuk van – ki is zárja ezeket az elemeket a tulajdonképpen módosító szók közül.

A fentiekkel összhangban áll a MMNyR. mondatfajtákra vonatkozó leírása (Tompá 1962: 23–47). Az eldöntendő kérdő mondatok e leírás szerint valamilyen „határozott feltevést” fogalmaznak meg valamire vonatkozóan, ez a feltevés a beszélgetés során kétséggé válik, a beszélő célja pedig az eldöntendő kérdés feltételével éppen az, hogy ezt a feltevést megerősítse vagy elvesse. A MMNyR. úgy fogalmaz, hogy az eldöntendő kérdés „az állítás és a tagadás között helyezkedik el”. Van azonban olyan eset is, amikor „a beszélő álláspontja a teljes bizonytalanságtól valamelyik irányban eltér, mintegy szuggerálja az igenlő vagy tagadó feleletet” (Tompá 1962: 38), az *ugye* (és az *igaz*) visszakérdezések esetében az álláspont megerősítését várja. Tehát e leírás szerint az *ugye* nem a mondat kérdő voltát jelöli, hanem a kérdés elfogult voltát. Az *-e*-t nem tartalmazó eldöntendő kérdő mondatok kérdő voltát az emelkedő eső (vagy végén eső) intonáció jelöli (Tompá 1962: 504–6). A hanglejtésről szóló leírás azonban nem foglalkozik külön az *ugyé*-t tartalmazó mondatok dallamával. Ez pedig azért problémás, mert kérdéses, hogy ezeknek a mondatoknak valóban azonos-e (bármely szórendi változatukban) az intonációjuk az eldöntendő kérdő mondatokéval (erről l. bővebben a 2.3. alfejezetet).

Keszler (2000) leíró nyelvtanában nem a módosítósók, hanem a viszonyszók, azon belül is a partikulák szófajába sorolja az *ugyé*-t. A partikulák fajtáin belül az *ugye* a „modális alapérték jelölő” között szerepel. Ezek funkciója, hogy „a mondatban jelöljék a beszélői

viszony alapvető kategóriáit: a beszélő tudni szeretné, hogy valami fennáll-e (...)” (Keszler 2000: 277). E leírás szerint modális alapértéket jelöl az eldöntendő kérdések esetében az intonáció, illetve az *-e* kérdő partikula. „Hasonló szerepet töltenek be a *vajon*, *ugye* partikulák” (Keszler 2000: 278). A leírás röviden kitér az *ugye* partikula pontosabb szerepére is: „az *ugye* rendszerint utókérdésben is előfordul. Az utókérdésre az jellemző, hogy az előtte álló, kijelentő tartalmú és intonációs szerkezetű tagmondatot lényegében »utólag« modalizálja, módosítja a beszélői attitűd szempontjából. Ezzel társalgásszervező szerepet tölt be...” (Keszler 2000: 278). Kugler (1998) az *ugye*-t nemcsak a modális alapértéket jelölő partikulák között, hanem – az *ugyebár*-ral együtt – az árnyaló partikulák között is szerepelteti. Explicite nem köti e kétféle használatot két különböző mondattípushoz, azt azonban kiemeli, hogy némelyik partikula jellemzője a poliszémia (vagy polifunkcionalitás), tehát az, hogy különböző funkcióiban több alcsoportba is besorolható.

A hagyományos leíró nyelvtani rendszerezésekből kiderül, hogy az *ugye* kategorizációja (amelynek az alapja az elem grammatikai és jelentéstani viselkedése) több kérdést is felvet. Kérdéses, hogy mennyiben mutat közös tulajdonságokat (i) a határozószókkal, (ii) a módosítószókkal, illetve a viszonyzókkal, azon belül is a (iii) partikulákkal.²⁵ A leírások szűkszavúak, egyszersmind ellentmondóak az *ugye* megítélésében, ami talán éppen a 2.1.-ben bemutatott sokrétű használatának is köszönhető. Dolgozatomnak nem célja a szófajtani kategorizáció; a fent leírt kérdések, ellentmondások közül részletesen vizsgálom a 3.3.3. alfejezetben, hogy az *ugye* a különböző használatokban mennyiben mutatja a partikulák jellegzetességeit. Vizsgálom továbbá az *ugye*-t tartalmazó mondatok mondattípusának („mondatfajtájának”) a kérdését is a 3.1.-ben. Amellett fogok érvelni, hogy az *ugye* nem „modális alapértéket jelöl”, funkciója nem azonos az *-e* partikuláéval, azaz a mondattípust tekintve nem teszi kérdővé a mondatot.

A következőkben még két olyan magyar leíró nyelvtani munkát mutatok be, amelyek a különböző mondattípusokat elsősorban a mondatok szórendje szempontjából vizsgálják. Az egyik munka (Kenesei – Vago – Fenyvesi 1998) külön tárgyalja az *ugye*-s mondatok egyik típusát az elfogult kérdések között. A másik munka (Kálmán 2001) ugyan nem ejt szót az *ugye*-s mondatokról, mégis a további érvelés szempontjából hasznos megállapításokat tesz a kérdő mondatokkal kapcsolatban, ezért érdemes itt erre is kitérni.

25 Ezekre a kérdésekre a 3. fejezetben térek vissza.

Kenesei – Vago – Fenyvesi (1998) leíró nyelvtana az *ugye*-t tartalmazó mondatokat elfogult, nem semleges kérdéseknek tartja (*leading questions*).²⁶ Ezek válaszul egyetértést, megerősítést várnak a beszélgetőpartnertől. Leírásuk szerint az *ugye* a mondat bármely pozíciójában megjelenhet – függetlenül attól, hogy az állító vagy tagadott (Kenesei – Vago – Fenyvesi 1998). Különbséget tesznek azonban az (2.1)-eshez hasonló szerkezetű utókérdéses (*tag*) szerkezet és a többi között. Leírásuk szerint előbbi esetében az állítást megvalósító rész intonációja kijelentő mondati (eső), míg a kérdő (emelkedő-eső) intonáció az *ugye*-n jelenik meg. Ez a típus intonációját tekintve szemben áll azokkal a mondatokkal, amelyekben az *ugye* nem mondatvégi pozíciójú: ezeknek az intonációja – a szerzők szerint – nem különbözik a többi eldöntendő kérdő mondat intonációjától.²⁷ A szerzők kiemelik, hogy az elfogult eldöntendő kérdésnek az *ugye* partikulán túlmenően nincs semmilyen, a neutrális kérdésektől eltérő formai jellemzője. Ugyanakkor rögzítik a megfigyelést, hogy a mondatban nem jelenhet meg egyidejűleg az *ugye* és az *-e* kérdő partikula. Állítást megvalósító *ugye*-s mondatokról nem ejtenek szót a szerzők. Az alábbiakban a 2.4.-ben vizsgálom, hogy az *ugye*-re vonatkoznak-e szórendi megszorítások; a korpuszadatok és a az ott bemutatandó szintaktikai kérdőív alapján azt a feltevést fogom megfogalmazni, hogy az *ugye* preferált szórendi pozíciói a használatától függően változnak. Az *ugye* és az *-e* kiegészítő megoszlásáról, illetve az ebből levonható következtetésekről pedig a 3.1.-ben lesz szó részletesebben.

Kálmán (2001) leíró mondattana külön fejezetben foglalkozik a kérdésekkel (Kálmán 2001: 98–135),²⁸ az *ugye*-t tartalmazó mondatokról azonban nem ejt szót, ugyanis az itt alkalmazott definíció szerint az *ugye*-t tartalmazó mondatok nem is „kérdések”. A fejezet szerzője kérdésnek azt a mondatot tekinti, amelybe a *vajon* szó belehelyezhető (Kenesei 1992; Kálmán 2001: 98). Eldöntendő kérdésnek pedig azt tekinti, amire formailag lehetséges *nem*-mel válaszolni (Kálmán 2001: 99).²⁹ A *vajon*-teszt alapján az

26 A szerzők a kérdő (*interrogative*) mondattípusba tartozó formákat (*yes-no*, azaz eldöntendő és *question word*, azaz kérdőszós) kérdéseknek, azaz *question*-nek nevezik. E terminussal utalnak mind a mondatok formájára, mind pedig az általuk alapesetben kifejezett jelentésre is.

27 Saját prosódiai vizsgálataim ezt a feltevést nem teljesen erősítették meg; alább a 2.3.-ban foglalkozom az *ugye*-t tartalmazó mondatok intonációjával.

28 A „kérdések” kifejezést az idézett fejezet használja; ott elsősorban formai sajátosságokról esik szó, tehát az általam használt terminológia szerint *kérdő mondatok*-ról van szó. (A *kérdés* terminust én igyekszem szemantikai és pragmatikai értelemben használni. Bár el kell ismerni, hogy a terminológiai különbségtételben igen nehéz következetesnek maradni a terminusok hasonlósága miatt.)

29 Arról, hogy milyen típusú eldöntendő kérdésekre nem lehet sikeresen *nem*-mel (vagy *igen*-nel) felelni l. még Kiefer (1980)-at.

ügyé-t tartalmazó mondatok nem tekinthetők kérdéseknek, ugyanis a *vajon* és az *ugye* nem szerepelhet egy mondatban (l. a (2.2) példa változatát a (2.27)-ben). Ezek után talán meglepő, hogy az eldöntendő kérdések tesztjén azért átmennek a kérdést megvalósító *ügyé*-s mondatok. Vannak ugyan olyan esetek, amikor ezekre direkt negatív válasz, amely nem tartalmazza az elutasítás magyarázatát, kooperatív beszélőt feltételezve nem megfelelő (2.28B), de formailag a tagadott *ügyé*-s mondatra lehet *nem*-mel válaszolni (2.28B’); ilyenre a BUSZI-2 korpuszban is találunk példát.

(2.27) *Vajon ott magyarul beszéltek, ugye?

(2.28) A: Ott magyarul beszéltek, ugye?

B: #Nem.

B’: Nem, ott már nem magyarul beszélünk, hanem németül.

Kálmán (2001) tehát *kérdésekről* beszél; ez alatt konstrukciótípust, azaz forma–jelentés párt ért. Formai kritériumként a *vajon*-tesztet, az eldöntendő kérdések jelentéstani tesztjeként pedig a „*nem* mint válasz”-tesztet adja meg. A tesztek alapján az *ügyé*-t tartalmazó – kérdésként használt – mondatok kétarcúak: a *vajon*-teszten egyértelműen elbuknak (2.27), de a „*nem* mint válasz”-teszten átmehetnek (2.28B’). Az alábbiakban a 3.1.-ben részletesebben fogok érvelni amellett, hogy az *ügyé*-t tartalmazó mondatok formailag, mondattípusukat tekintve nem tisztán kérdő mondatok. Arról, hogy milyen beszédaktusokat tudnak megvalósítani az *ügyé*-t tartalmazó mondatok, szintén a 3. fejezetben lesz szó részletesen.

2.2.3. Az *ügyé*-t a diskurzuspartikulák között vizsgáló kutatások

A diskurzuspartikulák³⁰ irodalmának két különböző iránya is foglalkozott már az *ügyé*-vel. Gyuris (2008; 2009; 2018) és Alberti – Kleiber (2014) elméleti szempontból közelített a partikula használata által felvetett problémákhoz. Ezek a munkák igyekeznek az *ugye* használatát egy tágabb jelenségkörben (pl. az elfogult kérdések vagy a kontextusjelölők körében) elhelyezni, és a partikula jelentésbeli hozzájárulását igyekeznek egységesen

30 Különböző elnevezései vannak ennek a kategóriának; az általam áttekintett szakirodalomban a *diskurzuspartikula* mellett a *diskurzusjelölő* kifejezés a leggyakrabban használatos. Bővebben erről a terminológiai kérdésről l. Dér (2009)-et. Az *ugye* partikulaként való kategorizálására a 3.3.3. alfejezetben térek majd vissza részletesebben.

kezelni. E megközelítés mellett jó érv lehet, hogy az anyanyelvet elsajátító gyermek valahogyan megtanulja (valamilyen mintázatok rendszerezése vagy szabályalkotás alapján), hogy mely kontextusokban használhatóak sikerrel *ugye*-s mondatok, és melyekben nem. Ezeknek a munkáknak a fókuszában az elméleti cél (ti. az egységes leírás és magyarázat) áll, ezért az adatok sokféleségének bemutatása rendszerint elmarad. A kutatások másik irányzata éppen ellenkező előnyökkel és hátrányokkal rendelkezik. Schirm (2009) és Abuczki (2015) empirikus kutatásai korpuszvizsgálatokon alapulnak. Ezek a munkák a korpuszban található – első látásra nagyon heterogén – használatokat igyekeznek elsősorban a jelentésre vonatkozó nyelvi intuíció alapján tipizálni. Nem céljuk azonban egységes, vagy minél egyszerűbb, megszorítottabb leírást adni a jelenségekről.

Gyuris (2008; 2009) az *ugye* partikula kijelentő és „kérdő” használataival foglalkozik;³¹ célja, hogy a partikula kétféle használatát egységesen magyarázza, illetve, hogy az egyik használatot levezesse a másikból. A kijelentő mondati használatot Zeevat (2003) alapján egy, a kontextusbeli ismertséget kifejező relációval modellálja. A kérdést megvalósító használatokat az angol utókérdéses konstrukciókhoz (*tag questions*) hasonlítja. Meggyőzően érvel az ellen, hogy az *ugye* a mondat kérdő voltának jelölője volna (vö. 2.2.2.). (i) Bemutatja, hogy az *-e* kérdő partikula és az *ugye* szintaktikai disztribúciója a főmondati kérdésekben komplementer (l. az ő (16) példáját, amit itt a (2.29)-ben megismétlek). (ii) Azonban azt is megállapítja, hogy a kérdést megvalósító *ugye*-s mondatok disztribúciója nem azonos az eldöntendő kérdő mondatok disztribúciójával: a beágyazott *ugye*-s mondatok nem jelölhetők meg kérdőként, csak kijelentőként (l. az ő (18)-as példáját, amit itt a (2.30)-ban megismétlek). (iii) Megmutatja, hogy míg a semleges eldöntendő kérdő mondatokba helyezhető gyenge negatív polaritású kifejezés (NPK; pl. *valaha is*), addig az *ugye*-s kérdő mondatok ezekkel agrammatikusak (l. az ő (20)-as példáját, amit itt a (2.31)-ben megismétlek). (iv) Az *ugye*-t tartalmazó „kijelentő” és „kérdő” mondatok prozódiaját vizsgálva megállapítja, hogy a funkcióbeli különbséget a két mondat prozódiajának a különbsége adja.

31 Gyuris (2009) kategóriái szerint: *ugye-declaratives* és „*ugye-interrogatives*”; utóbbi csak idézőjelben szerepel, a szerző nem nevezi egyértelműen kérdő mondatnak a kérdést megvalósító *ugye*-t tartalmazó mondatot.

(2.29) (*Ugye) Mari (*ugye) volt-e (*ugye) Párizsban (*ugye)?

(2.30) a. Józsi tudja, hogy Mari ugye volt Párizsban.

b. *Józsi tudja, hogy Mari ugye volt-e Párizsban.

(2.31) *Mari ugye volt valaha is Párizsban?

Azt a következtetést azonban Gyuris (2008; 2009) még explicite nem vonja le, hogy az *ugye*-s mondatok nem kérdők, hanem valamilyen összetett mondattípusba tartoznak (l. bővebben a 3.1. alfejezetet). Az egységes interpretáció megadásáig nem jut el: az általa leírt kijelentő mondati használatból le tudná vezetni a kérdőt, ez azonban ellentmond az *ugye* történeti fejlődésének, így nem plauzibilis. Az *ugye*-val foglalkozó későbbi munkájában (Gyuris 2018) viszont már a kijelentő mondati *ugye*-használatot le tudja vezetni az eredeti kérdő mondatiból, és egységes funkciót ad a partikulának. Az *ugye* kontextuális preszuppozíciót vezet be mindkét használat esetében: kérdő használatban a beszélő saját elkötelezettségét fejezi ki a mondat kijelentő mondati magjának igazsága mellett; állítást megvalósító használatban pedig a beszélő a megszólítottnak a mondat igazsága melletti elkötelezettségét várja/feltételezi. Az alábbiakban (a 3.4. alfejezetben, illetve a 4. fejezetben) bemutatom azokat a korpuszbeli példákat, amelyek nem magyarázhatók meg ennek az általánosításnak a segítségével.

Szintén a partikulák (köztük az *ugye*) egységes interpretációja a célja Alberti – Kleiber (2014) elméleti munkájának. Szerintük az *ugye*-t tartalmazó eldöntendő kérdésben a partikula a beszélőnek a pozitív válasz iránti elfogultságát fejezi ki;³² modelljükben ezt a jelentést reprezentálják (ennek a technikai részletezésétől most eltekintek).

A diskurzuspartikulákra (és az *ugye*-ra) vonatkozó kutatások másik iránya a korpuszalapú, empirikus megközelítés. Schirm (2009) parlamenti beszédekben vizsgálta meg az általa diskurzusjelölőknek nevezett elemek előfordulásait. Korpuszában a *hát* után a második leggyakoribb vizsgált elem az *ugye*. A szerző abból indul ki, hogy az *ugye* általában „az állítás helyességének megerősítését” és „nyomatékosítást” fejezi ki, kérdésekben pedig azt, hogy a beszélő igenlő választ vár (Schirm 2009: 172). A korpuszbeli találatok alapján az *ugye* partikulának a következő jellegzetes jelentéseit állapítja meg. Leggyakrabban

32 Pontosabban: az azonos polaritású válasz iránti elfogultságról van szó, ti. a *nem*-et tartalmazó *ugye*-s kérdő mondat a negatív választ várja inkább.

„érzelmileg telített” kérdésekben fordul elő: kárörömöt, illetve a megnyilatkozás elején szerepelve szemrehányást fejez ki. Használatával a beszélő megvalósíthat egy sajátos érvelési stratégiát: az *ugye*-s kérdés Schirm megfigyelései szerint gyakran retorikus, nem vár választ. Az *ugye* ismétlése még szónokiasabbá teszi a szöveget. A partikula mindezen funkciók mellett még a beszélő arculatának védelmére is szolgál, hiszen „kevésbé arcfenyegető valamire rákérdezni, ráadásul az *ugye* diskurzusjelölővel, mint ugyanazt nyíltan állítani” (Schirm 2009: 173). Általánosságban tehát az *ugye* partikula a beszélő attitűdjét jelöli. A korpuszbeli találatok jellemzésében azonban nem világos, milyen módszerekkel különíthető el éppen a partikula hozzájárulása a megnyilatkozások jelentéséhez: sok esetben a retorikusság vagy az „érzelmi telítettség” az *ugye* partikula nélkül is a szöveg sajátossága. A leírás nem tér ki arra, hogy a partikulának tulajdonított „jelentésárnyalatok” milyen összefüggésben állnak egymással.

Abuczki (2015) a HuComTech multimodális korpusz adatait rendszerezve az *ugyé*-nek végső soron háromféle használatát különbözteti meg. Az *ugye*₁ kérdő határozószó, ami utókérdésekben szerepel. Az *ugye*₂ evidenciajelölő (kontextusjelölő); ennek gyakori a retorikai használata. Az *ugye*₃ pedig emphatikus használatú: az új információt, az igazságot, a magyarázatot, a narratív struktúrát hangsúlyozza. Az Abuczki (2015) által leírt és adatolt típusok részben azonosak az általam vizsgálandó használatokkal; ezekre bővebben majd a 3.2. és a 3.3. alfejezetekben térek ki. Mind Schirm (2009), mind pedig Abuczki (2015) leírásában kérdéses marad az, hogy a leírt használatok összefüggenek-e egymással, és ha igen, akkor hogyan.

Összefoglalva elmondható, hogy a szakirodalom inkább foglalkozik az *ugyé*-t tartalmazó, kérdést megvalósító mondatokkal, mint az állítókkal („kijelentőkkel”). Gyurison (2008; 2009; 2018) kívül egyik szerző sem különbözteti meg szisztematikusan a két különböző használatot, így ezek esetleges formai különbségeiről sem írnak a szerzők. A kérdő esetben az *ugye* a szerzők szerint vagy a mondat kérdő voltát (pl. Keszler 2000), vagy pedig a kérdés elfogult voltát (pl. Kenesei – Vago – Fenyvesi 1998) jelöli, azaz azt, hogy a kérdésre a beszélő egyetértő választ vár. Az állító („kijelentő mondati”) *ugye*-használatokat (vagy azoknak legalább egy részét) a magyar leíró irodalom, illetve a nyelv művelő célú munkák feleslegesnek, tölteléknek tartják. Az eddigi korpuszvizsgálatok

(Schirm 2009; Abuczki 2015) azonban nagyon sokféle különböző funkcióját írják le az *ügyé*-nek.

A következő három alfejezetben a kérdést és az állítást megvalósító *ügyé*-s mondatok formai különbségeit mutatom be. A **2.3.**-ban a mondatok prozódiajával, a **2.4.**-ben a szórendjükkel, a **2.5.**-ben pedig a BUSZI-2 korpuszban előforduló adatokkal foglalkozom.

2.3. Az *ugyé-s* megnyilatkozások prozódiaja

Mint azt az előző alfejezetben láttuk, a szakirodalom csak érintőlegesen foglalkozik az *ugyé-s* megnyilatkozások lehetséges intonációs mintázataival. A kérdő *ugyé-s* megnyilatkozások között többen megkülönböztetik az (2.1)-eshez hasonló szerkezetű utókérdéses használatot a többitől. Kenesei – Vago – Fenyvesi (1998) szerint ebben az állítást megvalósító rész intonációja semmiben nem különbözik egy semleges kijelentő mondatétól; az eldöntendő kérdő mondati emelkedő-eső vagy emelkedő dallam az *ugyé-n* jelenik meg. Ha azonban az *ugye* nem a jobb periférián szerepel, akkor az egész mondat kap emelkedő-eső intonációt.

Gyuris (2009) olyan állítást és kérdést megvalósító mondatok dallamát veti össze, amelyek preverbális (nem periférikus), posztverbális (nem periférikus) és mondatvégi pozícióban tartalmazzák az *ugyé-t*. A hangfelvételek elemzése azt mutatja, hogy az állítást és a kérdést megvalósító *ugyé-t* tartalmazó mondatok dallama mindegyik vizsgált *ugye*-pozíciót tekintve különbözik. A különböző funkció tehát feltehetően a különböző intonációs mintáknak köszönhető. De a kérdést és az állítást megvalósító *ugyé-s* mondatok prozódiai mintáinak különbségei nem azonosak az *ugyé-t* nem tartalmazó kérdő és kijelentő mondatok különbségeivel. Azaz nem arról van szó, hogy az állítást megvalósító esetben az *ugye* egy kijelentő mondatba, míg a kérdést megvalósító esetben egy kérdő mondatba integrálódik intonációsan. Az állítást megvalósító *ugyé-s* mondat prozódiaja Gyuris (2009) szerint ugyanolyan, mint egy semleges kijelentő mondaté. A kérdést megvalósító *ugyé-s* mondat intonációja azonban nem kérdő; ugyanis ez a kérdő mondatra jellemző emelkedő-eső kontúrt az *ugye* partikulán mutatja – függetlenül annak pozíciójától (l. Gyuris 2009: 158–60). Látható, hogy a szakirodalomban ellentmondó megállapításokat találunk az *ugyé-s* megnyilatkozások dallamával kapcsolatosan.

Saját intuícióm és megfigyeléseim alapján az *ugyé-s* megnyilatkozások különféle intonációs mintázatokkal képzelhetőek el (l. a 2.1. alfejezetben az adatok bemutatását). Jelentősebb intonációs különbséget feltételezek az állító és a kérdő megnyilatkozások *ugyé-i* között. A BUSZI példái alapján úgy tűnik, hogy míg a kérdő funkciójú *ugye* hangsúlyos, és önálló emelkedő-eső karakterrel rendelkezik, addig az állító funkciójú mondatban szereplőn nem indulhat karakterdallam, mivel hangsúlytalan; ilyenkor vagy az

elődallam vagy a függelékdallam hordozója. Közös azonban mindkét funkcióban, hogy az *ügyé*-t gyakran előzi meg / követi szünet.

Az alábbiakban először a bemutatom, hogy a BUSZI-ból származó adataimon milyen intonációs vizsgálatot tudtam elvégezni, és hogy ebből milyen következtetéseket lehet levonni (2.3.1.). Majd a 2.3.2. alfejezetben azt a vizsgálatot mutatom be, amelynek keretében 5 személlyel készítettem felvételeket, hogy az *ügyé*-s megnyilatkozások prozódiai mintáit feltérképezem.

2.3.1. A korpuszpéldák intonációjának vizsgálata

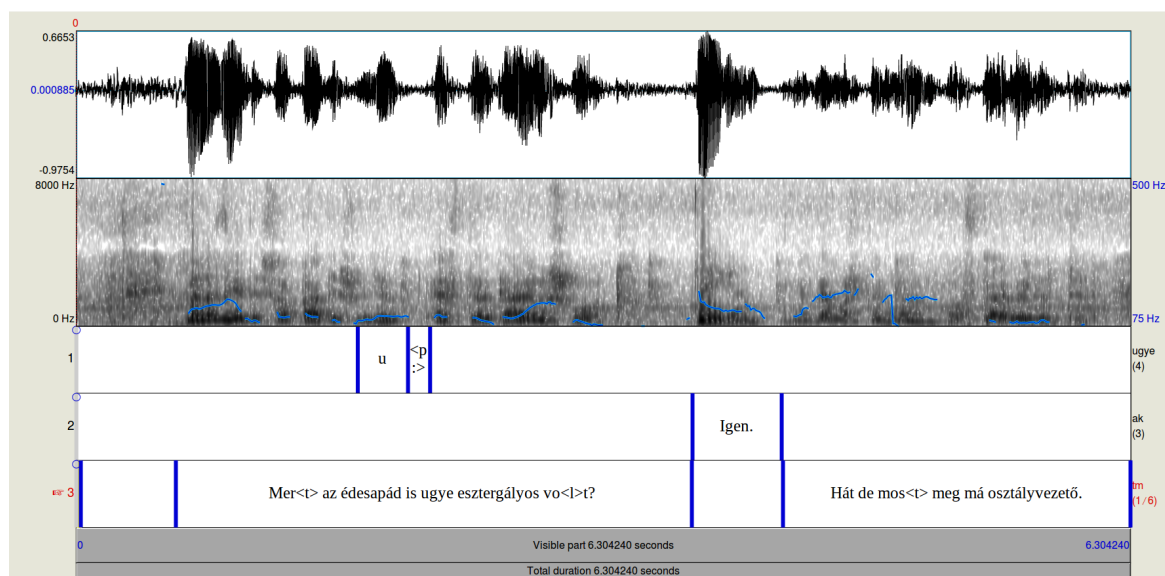
A 2.1. alfejezetben, illetve a dolgozat további részeiben szereplő, a BUSZI-2-ből származó korpuszpéldák intonációját ellenőriztem az interjúk hangfájljainak segítségével. A korpusz hangzó anyaga etikai okok miatt nem hozzáférhető, de kutatói engedéllyel meghallgathattam az idézett párbeszédreszleteket. A felvételek 1987–88-ban készültek, magnókazettára, nem laboratóriumi, hanem sokszor zajos környezetben. Így a hangzó anyag pontosabb elemzésekre, mérésekre alkalmatlan, de a megnyilatkozások dallama a legtöbb esetben azonosítható.

Ezért a dolgozatban szereplő példák hanganyagát kivágtam az eredeti hangfájlból, és ezeket a rövid párbeszédkeket a *Praat* szoftverrel³³ annotáltam a következő módon: külön annotációs szinten (*tier*-en) jelöltem az adatközlő (*ak*) és a terepmunkás (*tm*) megnyilatkozásait, és egy önálló szinten jelöltem az *ügye* elhangzásának helyét (**u**), illetve az *ügye* előtt és / vagy után található szüneteket (<**p**:>). A dolgozatban szereplő példákhoz tartozó hangfájlok, illetve TextGrid fájlok listája megtalálható a **2.1. mellékletben**. A hangfájlok az MTA Nyelvtudományi Intézetben külön engedéllyel érhetőek el. A **2.1. ábrán** a (2.6)-ban szereplő párbeszéd hangképe látható.

Az egyszerű annotáció után a dolgozat korpuszpéldáinak dallamát saját hallásom alapján, Varga (1993) jelölésrendszerét alkalmazva jegyeztem le olyan módon, ahogyan az a **2.1. alfejezetben** látható. Ebben az elemzésben nehézséget okozott, hogy a prozodémák absztrakt rendszerét a konkrét élőbeszéd nagyon változatos dallamú megnyilatkozásaira alkalmazzam. Némely interjúrészeket zajosabbak; a beszélgetőpartnerek olykor egymással

33 A szoftverről bővebb információ a következő weboldalon érhető el: <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>

párhuzamosan is beszélnek: mindezek a tényezők nehezítették az egyes frázisok dallamának azonosítását. A megnyilatkozások dallamát pedig a Varga (1993) által megkülönböztetett karakterdallamok készletével leírni szintén nem volt problémamentes, mivel a dallamok azonosításához kevés az egyértelmű kritérium – a szerző által feltételezett „alapjelentésen” kívül. Sokszor ez utóbbi segített csak azonosítani az egyes karaktereket.

2.1. ábra: A (2.6)-ban szereplő párbeszéd elemzése a Praatban

Az elemzés minden nehézsége és bizonytalansága ellenére néhány alapvető megállapítást tudok tenni az *ugye*-s megnyilatkozások proszódijával kapcsolatosan a BUSZI-2 általam vizsgált példái alapján:

- i. Az *ugye* dallama a kérdő és az állító megnyilatkozásokban eltérő.
- ii. A kérdő megnyilatkozásokban, ha a megnyilatkozás végén vagy önállóan szerepel, az *ugye* önálló proszódiai egységet alkot: saját hangsúlya van, dallama jellegzetesen emelkedő-eső. A Varga (1993) által megkülönböztetett proszodémák közül az emelkedő-eső, ritkábban a szinttartó-eső karakterdallam jellemzi. Az *ugye* előtt ilyenkor gyakran észlelhető valamilyen proszódiai határ, leggyakrabban szünet. Az *ugye*-t megelőző, „kijelentő” mondatszakasz rendszerint féleső, még gyakrabban lebegő jellegű (magas szinttartó) karaktereket hordoz.
- iii. A kérdő megnyilatkozásokban, ha a megnyilatkozás elején szerepel, az *ugye* alkothat önálló proszódiai egységet: ilyenkor, mint a mondatvégi pozícióban, saját

hangsúlya van, dallama jellegzetesen emelkedő-eső (l. a (2.5) példát); utána nem ritka a szünet. Az *ugye*-t követő mondatszakasz ilyenkor legtöbbször lebegő jellegű karaktert hordoz, de az is előfordul, hogy az emelkedő-eső karakter még egyszer ismétlődik benne a megnyilatkozás végén (mint a (2.5)-ben). A mondatkezdő szintaktikai pozícióban azonban az *ugye* lehet hangsúlytalan is, ilyenkor nem indít önálló karakterdallamot, hanem elődallam jelenik meg rajta (l. a (2.10) példát). Az *ugye*-t megelőző, „kijelentő” mondatszakasz rendszerint féleső, még gyakrabban lebegő jellegű (magas szinttartó) karaktereket hordoz.

- iv. A BUSZI-2 kérdő megnyilatkozásaiban az *ugye* ritkán szerepel nem periférikus helyzetben (erről l. bővebben a 2.5. alfejezetet). Ha mégis a mondat összetevői között jelenik meg, rendszerint hangsúlytalan, önálló karakterdallamot nem indít, nem választja el szünet a többi összetevőtől. Vagy elődallam, vagy függelékdallam jelenik meg rajta; prozódiailag integrálódik a megnyilatkozás dallamába. A kérdő funkciót kifejező emelkedő-eső karakter ilyenkor a mondat utolsó tartalmas összetevőjén jelenik meg (l. a (2.6) példát).
- v. Az állító megnyilatkozások *ugye*-i lehetnek hangsúlytalanok: önálló karaktert nem indítanak; ilyenkor elődallam (l. a (2.13), a (2.16.), illetve a (2.18) példákat) vagy függelékdallam (l. a (2.14)-(2.15.) példákat) jelenik meg rajtuk; prozódiailag integrálódnak a megnyilatkozásba; ilyenkor nincs előttük / utánuk észlelhető szünet. Ritkábban fordul elő az, hogy az állító megnyilatkozásban szereplő *ugye* hangsúlyos, ilyenkor önálló, lebegő jellegű karakterdallamot hordoz (a (2.17)-ben emelkedő, a (2.19)-ben magas-szinttartó karakterű). Ilyenkor gyakran követi és / vagy előzi meg szünet.
- vi. Ha az állító megnyilatkozások *ugye*-i valamilyen közbeékel (parentetikus) tagmondatban szerepelnek, akkor szórendjüket tekintve rendszerint a tagmondat perifériáin szerepelnek (esetleg más partikulákkal, kötőszókkal együtt); ilyenkor szünet előzi meg / követi őket.
- vii. Az állító megnyilatkozásokban az *ugye*-k körül gyakoriak a szünetek (megakadások, hezitációk).

A korpuszpéldák meghallgatása alapján tett megállapítások, feltételezések, további prozódiai vizsgálatokat igényelnek; ez a feladat azonban meghaladja ennek a dolgozatnak a lehetőségeit. Az alábbiakban egy nagyon egyszerű saját vizsgálatot mutatok be.

2.3.2. Az *ügyé-s* megnyilatkozások prozódijának vizsgálata

Mivel a BUSZI-2 korpusz hangzó anyagai sokáig nem voltak számomra hozzáférhetőek, illetve a minőségük nem tesz lehetővé pontosabb prozódiai méréseket, egy nagyon egyszerű saját hangzó korpuszt hoztam létre. Ebben 5 személlyel olvastattam fel az **2.2. mellékletben** szereplő *ügyé-s* párbeszédet. A hangot egy ZOOM H4nPro típusú digitális diktafonnal rögzítettem. Az alanyok fejmikrofont viseltek. A felvételek az MTA Nyelvtudományi Intézetében (Teréz krt. 13.) csöndes, de nem laboratóriumi körülmények között készültek. Ennek a hangzó korpusznak előnye, hogy a felvételek minősége lehetővé tesz alapvető méréseket: az *ügye* körüli szünetek, az önálló hangsúly, illetve dallam megléte / hiánya könnyebben megállapítható, mint a BUSZI-2-ből származó megnyilatkozások esetében. A korpusz kétségtelen hátránya, hogy az én alanyaim nem spontán produkálják az *ügyé-s* megnyilatkozásokat, hanem egy képernyőről olvassák őket. Így ezek a felvételek is csak korlátozottan alkalmasak arra, hogy az *ügyé-s* megnyilatkozások néhány alapvető prozódiai jellemzőjét ellenőrizzem rajtuk.

2.3.2.1. A vizsgálat célja, kutatási kérdések

A vizsgálat célja az *ügyé-t* különböző szórendi pozíciókban tartalmazó, és különböző beszédaktusokat megvalósító megnyilatkozások lehetséges prozódiai mintázatainak feltérképezése volt. Kiindulópontul a Gyuris (2009) által felvázolt intonációs kontrasztok, illetve a Kenesei – Vago – Fenyvesi (1998) által feltételezett intonációs minták szolgáltak. Ennek megfelelően a következő kérdésekre vártam választ:

- K1.** Különbözik-e a kérdő és az állító megnyilatkozásokban az *ügye* prozódijája?
- K2.** Van-e detektálható szünet az *ügye* körül?
- K3.** Ha van szünet, összefügg-e a megjelenése valamely másik formai tulajdonsággal vagy az írásképpel?
- K4.** Különbözik-e a semleges és a nem-semleges mondatban az *ügye* dallama?

- K5.** Különböznek-e a mondat különböző pozícióiban ejtett *ugye*-k?
- K6.** Igaz-e, hogy a kérdő megnyilatkozásban a mondatvégi *ugye* előtti szakasz „intonációsán kijelentő mondat” (l. Kenesei – Vago – Fenyvesi 1998)?
- K7.** Igaz-e, hogy a mondat eleji vagy mondatközi *ugye*-t tartalmazó, kérdő megnyilatkozás intonációja a semleges eldöntendő kérdő mondatokéval azonos (l. Kenesei – Vago – Fenyvesi 1998)?

2.3.2.2. A vizsgálat menete

A vizsgálatban a résztvevők feladata az volt, hogy rövid párbeszédekben működjenek közre. A beszélgetőpartner szerepét minden esetben én játszottam. Az alanyok egy képernyőről *ugye*-t tartalmazó mondatokat olvastak fel hangosan; az elhangzó párbeszédet rögzítettem. A kísérleti személyek minden rövid párbeszéd előtt kaptak időt arra, hogy a párbeszédet átolvassák, értelmezzék, és ha kérdésük volt az értelmezéssel kapcsolatosan, azt is fel tudták tenni. Előzetesen a következő instrukciót kapták:

(2.32) Párbeszédet fogunk eljátszani. Vagy én mondok neked egy mondatot, neked pedig azzal a mondattal kell reagálnod rá, amit a képernyőn látsz. Ilyenkor a mondatod előtt egy „B” szerepel. Vagy te teszel fel nekem egy kérdést, és én válaszolok rá. Ilyenkor a mondatod előtt egy „A” szerepel. Úgy olvasd fel a mondatot, hogy az adott helyzetben számodra a leginkább természetesen hangozzon.

A felvett mintában kétféle párbeszéd szerepelt: (i) az általam generált, különböző fonetikai és szintaktikai szempontokból kontrollált adatok; (ii) a BUSZI-2 interjúiból kiválasztott párbeszédrészek. Az alábbiakban csak két példát idézek: (2.33) példa az (i) típusra, (2.34) pedig a (ii) típusra.

- (2.33) A: Hétvégén lesz a kerületi atlétikakupa. Ugye Sebestyén nyer meg mindent?
 B: Remélem. Ő a legesélyesebb a legtöbb számban.
- (2.34) A: Vásárolni voltunk a Nyugatinál és jöttünk épp le a metróhoz, és a

televízió ott volt. S akik jöttek le a lépcsőn, attól kértek egy olyan interjút, hogy mért dohányoznak. Hát megálltunk, mert ugye én dohányzom.

Az (i) csoportba tartozó példákban a fonetikai szempontok érvényesítése az *ugye* könnyebb azonosíthatóságát, és az előtte, illetve utána előforduló esetleges szünetek könnyebb azonosíthatóságát célozta. Az *ugye* előtt minden esetben szibilánsra vagy obstruensre végződő szó szerepelt, az *ugye* után pedig mindig szibilánssal vagy nazálissal kezdődő szó szerepelt.³⁴

Az (i) csoport elemeiben a következő szintaktikai változók szerepeltek:

- kérdést vagy állítást valósít meg a mondat (az előbbit a helyesírási konvenciónak megfelelően a mondatvégi kérdőjel, az utóbbit pedig a mondatvégi pont jelölte);
- neutrális vagy fókuszos mondat;
- az *ugye* pozíciója (minden grammatikus szórendet adó pozícióban).

A szintaktikai változók mellett volt egy ortográfiai változó is:

- vannak-e vesszők az *ugye* körül.

Minden mondat felépítése közel azonos volt: egy alanyból, egy igekötős igéből és egy tárgyi vagy határozói bővítményből állt. Az *ugyé*-nek négy lehetséges pozíciója volt a semleges (2.35a, 2.36a), és három a fókuszos mondatban (35b, 36b).

(2.35) a. P1 Sebestyén P2 megnyer P3 mindent P4?

b. P1 Sebestyén nyer meg P3 mindent P4?

(2.36) a. P1 Sebestyén P2 megnyer P3 mindent P4.

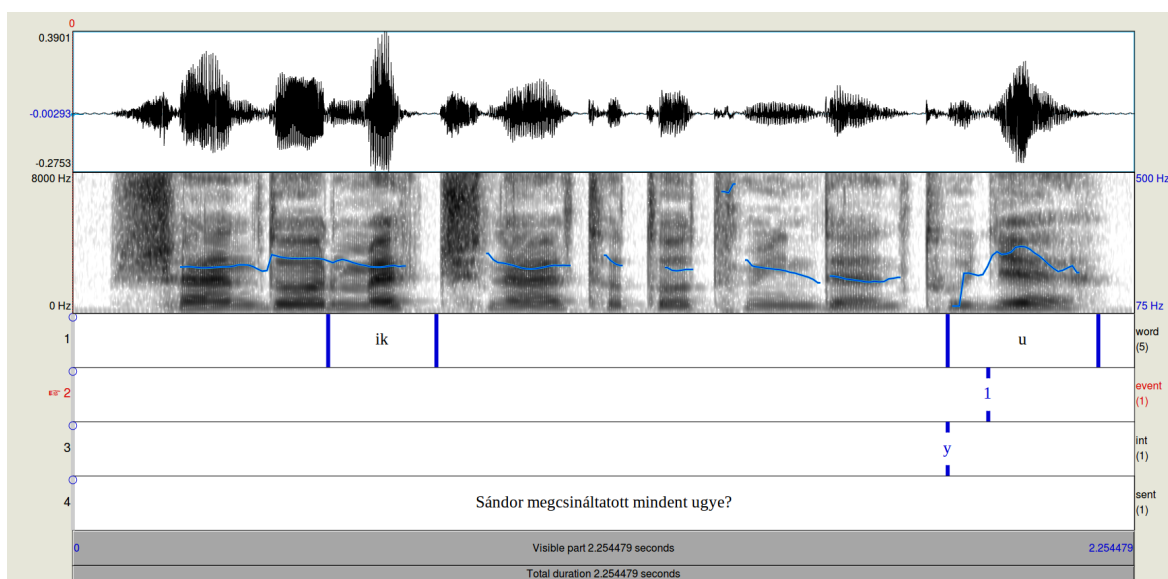
b. P1 Sebestyén nyer meg P3 mindent P4.

A semleges mondatok egy alanyi topikot, egy igekötős igét és egy tulajdonnévi vagy névmási ige utáni bővítményt tartalmaztak. A nem-semleges mondatokban mindig egy preverbális fókusz (alanyi), egy igekötős ige és egy posztverbális bővítmény szerepelt. Az *ugyé*-t minden grammatikus szórendi pozícióba beillesztettem mind a kérdő, mind a

34 A fonetikai szempontok kialakításában Mády Katalin volt segítségemre.

kijelentő, és mind a semleges, mind pedig a nem-semleges mondatokban. (A kérdő és az állító esetet a mondatvégi írásjel és a kontextus is megkülönböztette.)

Az öt beszélővel felvett párbeszédek a Praat szoftverrel elemeztem a következőképpen. Négy elemzési szinten (*tier*) annotáltam a megnyilatkozásokat: a 4. szinten (**sent**) található a mondat, amelyet a megnyilatkozás megvalósít, abban az írott formában, ahogyan a beszélők látták; a 3. szinten (**int**) az az információ szerepel, hogy elkülönülő intonációs egységet alkot-e *ugye*, itt **y** szerepel, ha igen, és **n** szerepel, ha nem; a 2. szinten (**event**) az az információ szerepel, hogy az *ugyé*-n van-e hangsúly, itt **1** szerepel, ha igen, és **0**, ha nem; végül az 1. szinten (**word**) az *ugyé*-k (**u**), a szünetek (<**p**>) és a kitöltött szünetek (<**pp**>) helye és időtartama van jelölve. Kitöltött szünetnek tekintetem mindazokat a jelenségeket, amelyek megakasztják a mondat dallamát, de nem csendes szünetek, hanem például az *ugye* [e]-jének elnyújtásával, máskor schwa-val vannak kitöltve. A 2.2. ábra mutatja az egyik elemzett mondat képét a Praatban.

2.2. ábra: Semleges kérdő megnyilatkozás mondatvégi *ugyé*-vel

2.3.2.3. A vizsgálat eredményei

Az alábbiakban azt mutatom be, hogy az általam készített felvételekben milyen prosódiai különbségeket találunk a különböző szintaktikai szerkezettel rendelkező, *ugyé*-t tartalmazó megnyilatkozások között. Az eredmények azonban természetesen nem tekinthetők reprezentatívnak.

A vizsgált megnyilatkozásokban az *ügyé*-k átlagos időtartama 0,2498097 s; az időtartamok mediánja pedig 0,2383891 s. Jóllehet az állító és a kérdő megnyilatkozások *ügyé*-i percepciósan eltérőnek tűnnek, az időtartamukban nincs jelentős különbség (l. a 2.2. táblázatot).

	KÉRDŐ	ÁLLÍTÓ
ÁTLAG	0,241189	0,2555106
MEDIÁN	0,2239061	0,2430743

2.2. táblázat: Az *ügyé*-k időtartamának középértékei (s)

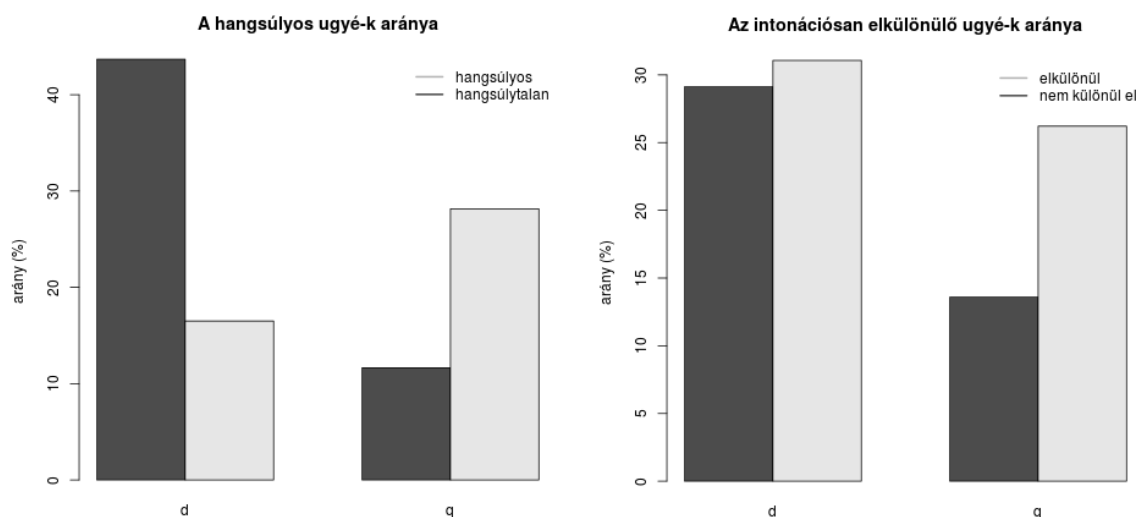
A szintaktikai pozíciók szerint azonban az *ügyé*-k időtartamának középértékei különböznek egymástól. Mind a kérdő, mind pedig az állító megnyilatkozásokban az *ügye* időtartama a p2-es, topik utáni pozícióban a legrövidebb, és a mondatvégi, p4-es pozícióban a leghosszabb. A 2.3. táblázatban láthatók a pozíciónkénti átlagos időtartamok, illetve az időtartamok mediánjai; a legrövidebbeket szürkével, a leghosszabbakat **vastaggal** emeltem ki.

		P1	P2	P3	P4
KÉRDŐ	ÁTLAG	0,1844867	0,1684683	0,2036739	0,3011279
	MEDIÁN	0,1797838	0,1658473	0,2005279	0,3052666
ÁLLÍTÓ	ÁTLAG	0,2540668	0,2045891	0,2299327	0,3051640
	MEDIÁN	0,2154204	0,1830760	0,2240803	0,2831496

2.3. táblázat: Az *ügyé*-k időtartamának középértékei pozíciónként (s)

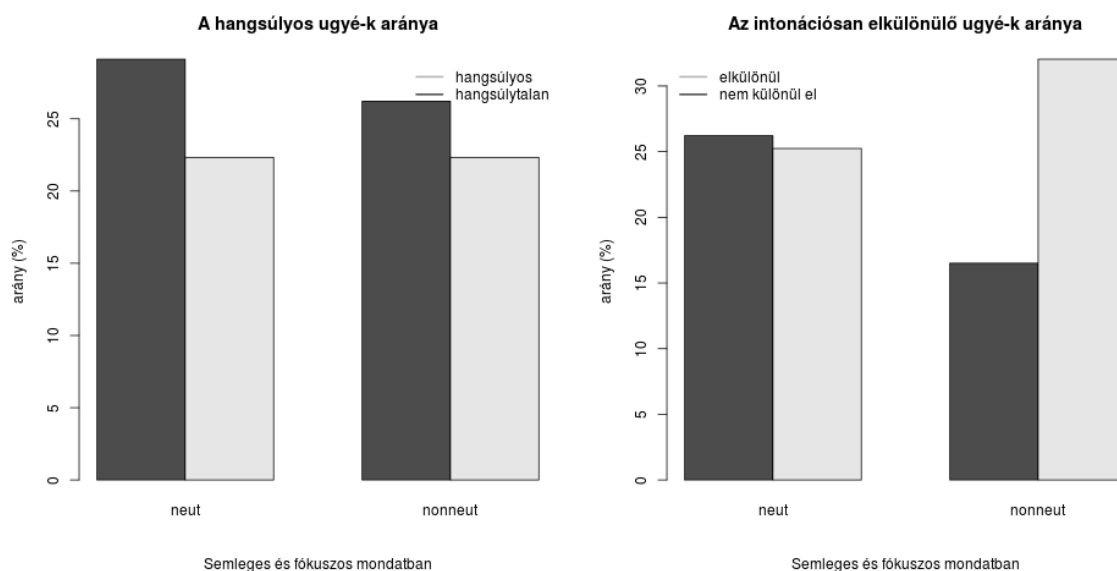
Az *ügyé*-k hangsúlyát és a mondat intonációjában való integrációját vizsgálva a felvételek alapján azt mondhatjuk, hogy a kérdő megnyilatkozásokban az *ügyé*-k nagyobb arányban kapnak önálló hangsúlyt, és nagyobb arányban különülnek intonációsan a mondat többi részétől, mint az állító megnyilatkozásokban (l. a 2.3. ábrát).³⁵ További kérdés, hogy a semleges és a fókuszos esetben, illetve az *ügye* szintaktikai pozíciójától függően is találunk-e különbségeket.

35 A 2.3. ábrán (és a következő ábrákon) szereplő rövidítések magyarázatra szorulnak: a „d” az állítást megvalósító, a „q” pedig a kérdést megvalósító formákat rövidíti.

2.3. ábra: A hangsúlyos és az intonációsán elkülönülő *ügyé*-k aránya I.

A fókusz ún. írtóhangsúlya (Kálmán – Nádasdy 1994) alapvetően befolyásolja a mondat intonációját. A fókuszos *ügyé*-s mondatokban a hangsúlyos *ügyé*-k aránya azonban nem sokkal kisebb, mint a semleges mondatokban. Intonációsán elkülönülő *ügyé*-t pedig nagyobb arányban tartalmaznak a fókuszos mondatok, mint a semlegesek (l. a **2.4. ábrát**).³⁶

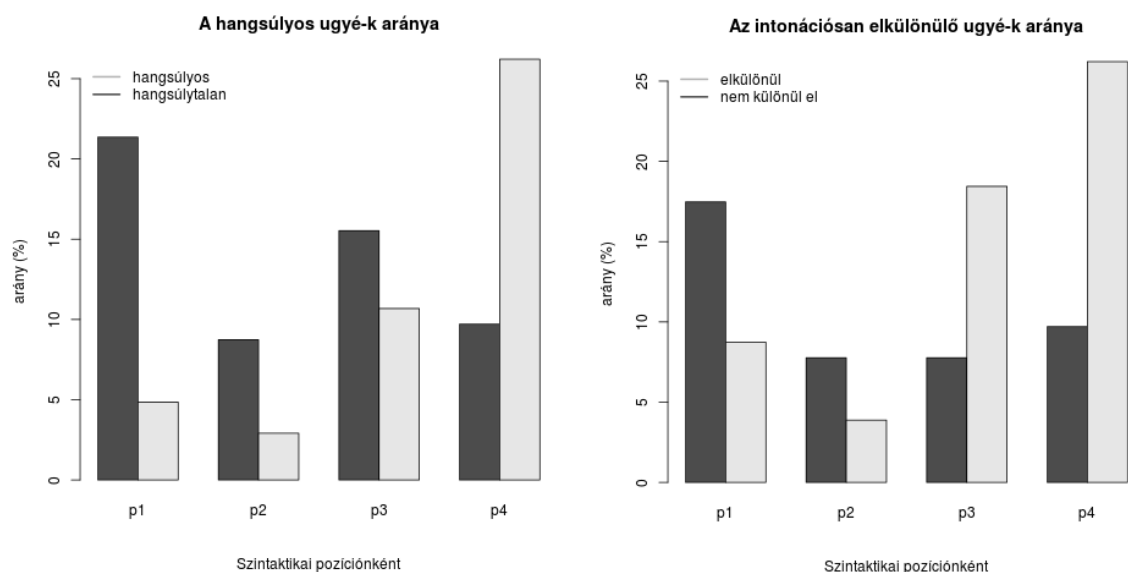

2.4. ábra: A hangsúlyos és az intonációsán elkülönülő *ügyé*-k aránya II.

Az *ügyé*-k hangsúlya és önálló intonációja tekintetében a felvételeim tanúsága szerint a legnagyobb szerepe a szintaktikai pozíciónak van. A **2.5. ábrán** látható, hogy az *ügyé* a

³⁶ A „neut” a fókusz nélküli, a „nonneut” pedig a fókuszos eseteket rövidíti.

mondatvégi, p4-es pozícióban kap a leggyakrabban hangsúlyt. Az ugyanebben a pozícióban álló *ugye* különül el legtöbbször intonációsán a mondat többi részétől.

2.5. ábra: A hangsúlyos és az intonációsán elkülönülő *ugye*-k aránya III.

A hangsúly és a mondat többi részétől elkülönülő intonáció összefüggenek egymással. De az *ugye* és a mondat többi része közötti határt, megakadást nemcsak az *ugye* hangsúlya jelezheti, hanem az *ugye* körül észlelhető néma, vagy valamilyen módon (például egy magánhangzó megnyújtásával vagy schwa-val) kitöltött szünetek is.

Felvételeimen a 103 *ugye*-előfordulásból csupán 12 előtt vagy után van néma szünet, 11 előtt vagy után pedig kitöltött szünet. Az eseteknek tehát csak a 22 %-ában fordultak elő szünetek. Amikor azonban megjelennek, akkor az *ugye* prozódiailag mindig elkülönül a mondat többi részétől. Az előforduló néma szünetek átlagos időtartama 0,1009696 s; a néma szünetek időtartamának mediánja pedig 0,09111996 s. A kitöltött szünetek átlagos időtartama 0,07970623 s, mediánja pedig 0,07839204 s. A **2.4. táblázat** adataiból pedig azt láthatjuk, hogy az állítást megvalósító mondatok esetében mind a néma, mind pedig a kitöltött szünetek hosszabbak, mint a kérdést megvalósító mondatok esetében.

		NÉMA SZÜNET	KITÖLTÖTT SZÜNET
KÉRDÉS	ÁTLAG	0,05601966	0,02772367
	MEDIÁN	0,05601966	0,02772367
ÁLLÍTÁS	ÁTLAG	0,105056	0,08490448
	MEDIÁN	0,0959368	0,08100625

2.4. táblázat: Az *ugye*-k körüli szünetek időtartama (s)

2.3.3. Következtetések

Az alábbiakban áttekintem a BUSZI-2 korpusz és a saját felvételeim vizsgálata alapján a 3.1.1.-ben megfogalmazott kérdésekre a válaszaimat az *ugye*-s megnyilatkozások prozódijával kapcsolatosan.

K1. Különbözik-e a kérdést és az állítást megvalósító mondatban használt *ugye* prozódijája?

V1. Sok esetben igen, de az *ugye* mondatbeli pozíciójától is függ.

- A BUSZI-2 spontán beszélt nyelvi megnyilatkozásaiban a kérdő aktusok *ugye*-i jellegzetesen hangsúlyosak és emelkedő-eső dallamúak, míg az állításokban szereplő *ugye*-k általában hangsúlytalanok, és vagy az elődallam, vagy a toldalékdallam hordozói.
- Saját felvételeim ugyanezt támasztják alá: a kérdésekben szereplő *ugye*-k nagyobb arányban viselnek hangsúlyt, és nagyobb arányban különülnek el a mondat többi részének dallamától, mint az állításokban szereplők (2.3. ábra).

K2. Van-e detektálható szünet az *ugye* körül?

- V2.**
- A BUSZI-2 spontán beszédében gyakori az *ugye* körüli szünet.
 - A saját felvételeimen az esetek 22 %-ában fordult elő néma vagy kitöltött szünet. Az *ugye* a posztverbális pozíciókban (p3, p4) nagy arányban elkülönül a mondat többi részétől; ilyenkor az intonációs határ eszköze a szünet is lehet.

K3. Ha van szünet, összefügg-e a megjelenése valamely formai tulajdonsággal?

- V3.**
- Igen, a posztverbális pozíciókkal (p3, p4) összefügghet.

K4. Különbözik-e a semleges és a nem-semleges mondatban az *ugye* prozódijája?

- V4.**
- Felvételeim elemzése azt mutatta, hogy a fókuszos mondatok esetében az *ugye* nagyobb arányban különül el intonációsan a mondat többi részétől, mint a semleges mondatok esetében (2.4. ábra).

K5. Különböznek-e a mondat különböző pozícióiban ejtett *ugye*-k?

V5. Igen, különböznek.

- Felvételeim elemzése azt mutatta, hogy a mondatvégi pozíciójú (p4) *ugye* gyakran visel hangsúlyt, és gyakran különül el a mondat többi részétől intonációsan. A posztverbális pozíciók (p3, p4) az intonációs elkülönülés jellemző, míg a preverbális pozíciókban (p1, p2) a prozódiai integráció (2.5. ábra).

K6. Igaz-e, hogy a kérdést megvalósító mondatban a mondatvégi *ugye* előtti szakasz „intonációsan kijelentő mondat” (Kenesei – Vago – Fenyvesi 1998)?

V6. Nem egyértelmű a válasz.

- A BUSZI-2 áttekintett példáiban kevés volt a kifejezetten eső dallamú „kijelentő mondati rész”; a kérdő *ugye*-t megelőző mondatszakaszban inkább lebegő jellegű karaktereket észleltem (magas szinttartót és ereszkedőt).
- Saját felvételeim alapján a mondatvégi *ugye*-ket levágva a maradék rendszerint szintén nem eső dallamú, hanem inkább emelkedik.

K7. Igaz-e, hogy a nem mondatvégi *ugye*-t tartalmazó, kérdést megvalósító mondat intonációja a semleges eldöntendő kérdő mondatokéval azonos (Kenesei – Vago – Fenyvesi 1998)?

V7. A válasz nem egyértelmű.

- A BUSZI-2 adatai alapján azt mondhatjuk, hogy gyakori, hogy abban az esetben, amikor az *ugye*-n önálló emelkedő-eső dallam van, a mondat utolsó vagy utolsó előtti összetevőjén szintén megjelenik az emelkedő-eső karakter. Ha az *ugye* hangsúlytalan, és az elő- vagy a toldalékdallam része, akkor integrálódik a mondat intonációjába.

2.4. Szórendi mintázatok

A 2.5. alfejezetben bemutatandó korpuszvizsgálat, illetve az előző fejezetben bemutatott prozódiai vizsgálat tapasztalatai alapján finomításra szorul a szakirodalomnak (l. pl. Kenesei – Vago – Fenyvesi 1998) az az állítása, miszerint az *ugye* szórendileg teljesen szabadon viselkedik (l. bővebben a 2.2. fejezetet).

Egyrészt vannak teljesen triviális megkötések az *ugye* lehetséges pozícióival kapcsolatban.

(i) Az *ugye* nem kerülhet a névszói kifejezés belsejébe: nem állhat sem a névelő és a szerkezet feje (2.37a), sem pedig a jelzői módosító és a névszói fej között (2.37b).

- (2.37) a. *az *ugye* asztal
b. *a (*ugye*) fehér (*ugye*) asztal

(ii) Az *ugye* nem állhat az igét közvetlenül megelőző helyen, ha a mondat nem semleges (szerkezeti fókusz (2.38a), tagadást (2.38b)) tartalmaz.

- (2.38) a. *Sebestyén *ugye* nyer meg mindent.
b. *Sebestyén nem *ugye* nyer meg mindent.

(iii) Az *ugye* nem állhat az igét közvetlenül megelőző pozícióban semleges mondatban pusztán névszói igemódosítók (2.39a) és bizonyos „alsó szintű” határozók jelenlétében ((2.39b); l. még a 3.3.1. alfejezetet).

- (2.39) a. *Sebestyén maratont *ugye* fut.
b. *Sebestyén gyorsan *ugye* fut.

Másrészt, a triviálisan agrammatikus esetek mellett a korpuszadatok áttekintése (l. a 2.5.-öt), illetve a prozódiai teszt mondatainak felvétele során két szórendi tendenciát figyeltem meg: (i) A preferált, illetve gyakrabban előforduló szórend tekintetében nem mindegy, hogy az *ugye*-s mondat állítást vagy kérdést valósít-e meg. Úgy tűnik, kérdés esetében az *ugye* természetes helye inkább a mondat periferiáin van, míg ha állítást valósít meg a mondat, akkor szabadabban helyezhető az összetevők közé. A mondatvégi pozícióval kapcsolatosan különlegesen érdekes megoszlást figyeltem meg: kérdést megvalósító

mondat esetében ez tűnik a leginkább preferált pozíciónak, míg állítást megvalósító esetben ez tűnik a legkevésbé preferáltnak. (ii) Úgy tűnik, hogy ha állítást valósít meg a mondat, az *ugye* gyakrabban fordul elő a preverbális, mint a posztverbális tartományban.

Ezeknek a megfigyeléseknek az ellenőrzésére összeállítottam egy kérdőívet, amelynek az *ugye* preferált szórendi helyének a tesztelése volt a célja. A teszt az előzetes tájékozódást szolgálta, nem felelt meg a pszicholingvisztikai vizsgálatok módszertani követelményeinek, így inkább *pilot* felmérésnek tekintendő. Célja, hogy ennek az előzetes tesztnek az eredményeire alapozva később szisztematikusan lehessen vizsgálni azt a sokféle tényezőt, amely az *ugye*-t tartalmazó mondat szórendjét befolyásolja.

Tesztemben szintaktikai változók szerepeltek, de a mondatok nem izoláltan, hanem rövid párbeszédbe ágyazottan szerepeltek. Ezek meghatározták azt a minimális kontextust, amelyben az adott mondatot értelmezni lehetett. Kérdést megvalósító mondat esetében a beszélő mindig valamilyen információt kért (nem ironizált, nem felszólított, fenyegetett vagy javaslatot tett). Állítást megvalósító mondat esetében pedig a beszélő mindig valamilyen kérdésre adott választ, magyarázatot.

2.4.1. Hipotézisek

A korpuszadatok (l. bővebben a 2.5.-t) alapján a következő megfigyeléseket tettem az *ugye*-t tartalmazó mondatok szórendjére, illetve az *ugye* mondatbeli pozíciójára vonatkozóan:

- A kérdést megvalósító esetben az *ugye* periferiális megjelenése gyakoribb, mint az összetevők közötti. (L. még a 2.14. ábrát a 2.5. alfejezetben.)
- Az állítást megvalósító esetben a periferiális megjelenés kevésbé gyakori, mint az összetevők közötti. (L. még a 2.14. ábrát a 2.5. alfejezetben.)
- Az állítást megvalósító esetben a preverbális megjelenés gyakoribb, mint a posztverbális. (L. még a 2.16. ábrát a 2.5. alfejezetben.)
- A nem-semleges esetben a fókusz előtti pozíció gyakoribb, mint a posztverbális.

Ezen megfigyeléseim alapján a szórendi tesztben a következő hipotéziseket vizsgálom:

- **H1.** A kérdést megvalósító *ugye*-s mondat természetesebb, ha az *ugye* a mondat jobb vagy bal perifériáján jelenik meg, mint hogyha nem periférikus helyzetben áll.
- **H2.** Elfogadhatóbb a mondat, ha az *ugye* a jobb periférián van, mint ha bal periférián abban az esetben, ha a mondat kérdő beszédaktust valósít meg.
- **H3.** Az állítást megvalósító *ugye*-s mondat elfogadhatóbb akkor, ha az *ugye* nem periferiális helyzetű, mint akkor, ha periferiális helyzetű.
- **H4.** Az állítást megvalósító *ugye*-s mondat elfogadhatóbb, ha az *ugye* a preverbális tartományban helyezkedik el, mint ha a posztverbálisban.
- **H5.** Ha az állítást megvalósító *ugye*-s mondat nem semleges (kiemelést, például preverbális fókuszot tartalmaz), akkor az *ugye* a preverbális tartományban jóval elfogadhatóbb, mint a posztverbálisban.

2.4.2. Anyag és módszerek

A teszt anyagának alapját a prozódiai teszt rövid párbeszédei képezték (l. a 2.3. fejezetben illetve az 2.2. mellékletben). Minden mondat négy összetevőből állt a következőképpen:

(2.40) [NP₁ VM V NP₂]

Az NP₁ mindig egy személynév volt, az NP₂ pedig vagy személynév vagy valamilyen ragozott névmási kifejezés. Minden mondatban igekötős ige szerepelt (az igekötőt a továbbiakban VM-mel jelölöm). A teszt elemei úgy álltak elő, hogy az *ugye* partikulát minden lehetséges szórendi pozícióba beillesztettem – függetlenül attól, hogy az én grammatikai ítéletem szerint az adott pozícióba illesztett *ugye*-vel a mondat jólformáltnak vagy elfogadhatónak tekinthető-e vagy sem.

Minden mondatnak szerepelt az állítást és a kérdést megvalósító változata. Mivel a mondatokat a kísérleti személyek olvasták, előbbi ponttal, utóbbit kérdőjellel jelöltem – a köznyelvi konvenciónak megfelelően. A beszédaktus (kérdés vagy állítás) azonosítását ezen kívül segítette még az adott mondatnak a párbeszédben betöltött szerepe is.

Minden mondatnak szerepelt a semleges szórendű, és a nem semleges szórendű (azaz szerkezeti fókuszot tartalmazó) változata is. A fókuszos esetben szerepelt a fenti (2.38b)-ben látható, agrammatikus szórend is: amikor az *ugye* áll közvetlenül az ige előtti pozícióban. Az alábbiakban látható néhány példa a teszt elemeiből. A (2.41)-ben kérdést megvalósító semleges mondatban, a (2.42)-ben állítást megvalósító semleges mondatban, a (2.43)-ban kérdést megvalósító fókuszos mondatban, a (2.44)-ben pedig kérdést megvalósító, nem semleges mondatban szerepel az *ugye* a lehetséges négy pozícióban.

(2.41) A: p1. **Ugye** Saci megmondta az igazat?

p2. Saci **ugye** megmondta az igazat?

p3. Saci megmondta **ugye** az igazat?

p4. Saci megmondta az igazat, **ugye**?³⁷

B: Naná! Ő nem tud hazudni.

(2.42) A: Tudok segíteni nektek valamit a ház körül?

B: p1. Kösz, már nem kell. **Ugye** Sándor megcsináltatott mindent.

p2. Kösz, már nem kell. Sándor **ugye** megcsináltatott mindent.

p3. Kösz, már nem kell. Sándor megcsináltatott **ugye** mindent.

p4. Kösz, már nem kell. Sándor megcsináltatott mindent **ugye**.

(2.43) A: p1: Hétvégén lesz a kerületi atlétikakupa. **Ugye** Sebestyén nyer meg mindent?

p2. Hétvégén lesz a kerületi atlétikakupa. Sebestyén **ugye** nyer meg mindent?

p3. Hétvégén lesz a kerületi atlétikakupa. Sebestyén nyer meg **ugye** mindent?

³⁷ Igen változó, hogy az írott szövegekben mennyire használnak vesszőt az *ugye* előtt, illetve után. A tesztben egyetlen egy konstrukcióban használtam vesszőt: kérdést megvalósító mondatban, amikor az *ugye* a mondat végén állt. Tisztában vagyok azzal, hogy ez valamilyen mértékben befolyásolhatta a kísérleti személyeket a mondatok megítélésében – saját ortográfiai preferenciájuk függvényében. Azt azonban nem gondolom, hogy nagy szerepe lett volna (nem adtak 1-es vagy 2-es helyett 5-öst vagy fordítva).

p4. Hétvégén lesz a kerületi atlétikakupa. Sebestyén nyer meg mindent **ugye?**

B: Remélem. Ő a legesélyesebb a legtöbb számban.

(2.44) A: Ki találja ki ezeket az örültségeket náluk?

B: p1: **Ugye** Szilárd magyaráz meg mindent. És közben teljesen elrugaszkodik a valóságtól.

p2. Szilárd **ugye** magyaráz meg mindent. És közben teljesen elrugaszkodik a valóságtól.

p3. Szilárd magyaráz meg **ugye** mindent. És közben teljesen elrugaszkodik a valóságtól.

p4. Szilárd magyaráz meg mindent **ugye**. És közben teljesen elrugaszkodik a valóságtól.

A kísérleti elemeket 4 listába rendeztem el az *ugye* pozíciója szerint; így egy kísérleti személy egy adott szituációval csak egyszer találkozott. A pozíciók, illetve a többi kondíció arányosan volt elosztva a listák között. Így minden listában 28 igazi tesztfeladat volt (amelynek esetében valóban kérdéses volt a mondat megítélése) és további 4 teljesen agrammatikus elem (fókuszos mondat az *ugye*-vel az igét közvetlenül megelőző pozícióban; a (2.38b)-ben látható szerkezet), azaz összességében 32 párbeszédben kellett megítélni az *ugye*-s mondatot.

A résztvevők feladata az volt, hogy a tesztben pirossal kiemelt *ugye*-s mondatot megítéljék (az adott minimális kontextusban) egy 1-től 5-ig terjedő skálán aszerint, hogy számukra mennyire hangzik jól, természetesen. Az 5-ös az instrukció szerint azt jelentette, hogy az illető az adott mondatot olyan jónak, természetesnek érzi, hogy akár ő maga is így mondhatta volna. Az 1-es pedig azt, ha teljesen rossznak, olyan természetellenesnek érezte, mint ha az azt produkáló beszélő nem is tudna magyarul. A skála értelmezéséhez, kipróbálásához a teszt előtt 3 próbafeladat állt rendelkezésre: egy teljesen kifogástalan(nak szánt), egy teljesen agrammatikus és egy nehezebben megítélhető *ugye*-s mondat.

A tesztmondatokat a kísérleti személyek olvasták a GoogleForms felületén. A résztvevőket online toboroztam levelezőlistákon és közösségi oldalakon keresztül. (A teszt anyagát l. a **2.3. mellékletben**.) A tesztet összesen 170 magyar anyanyelvű személy töltötte ki.

2.4.3. Eredmények

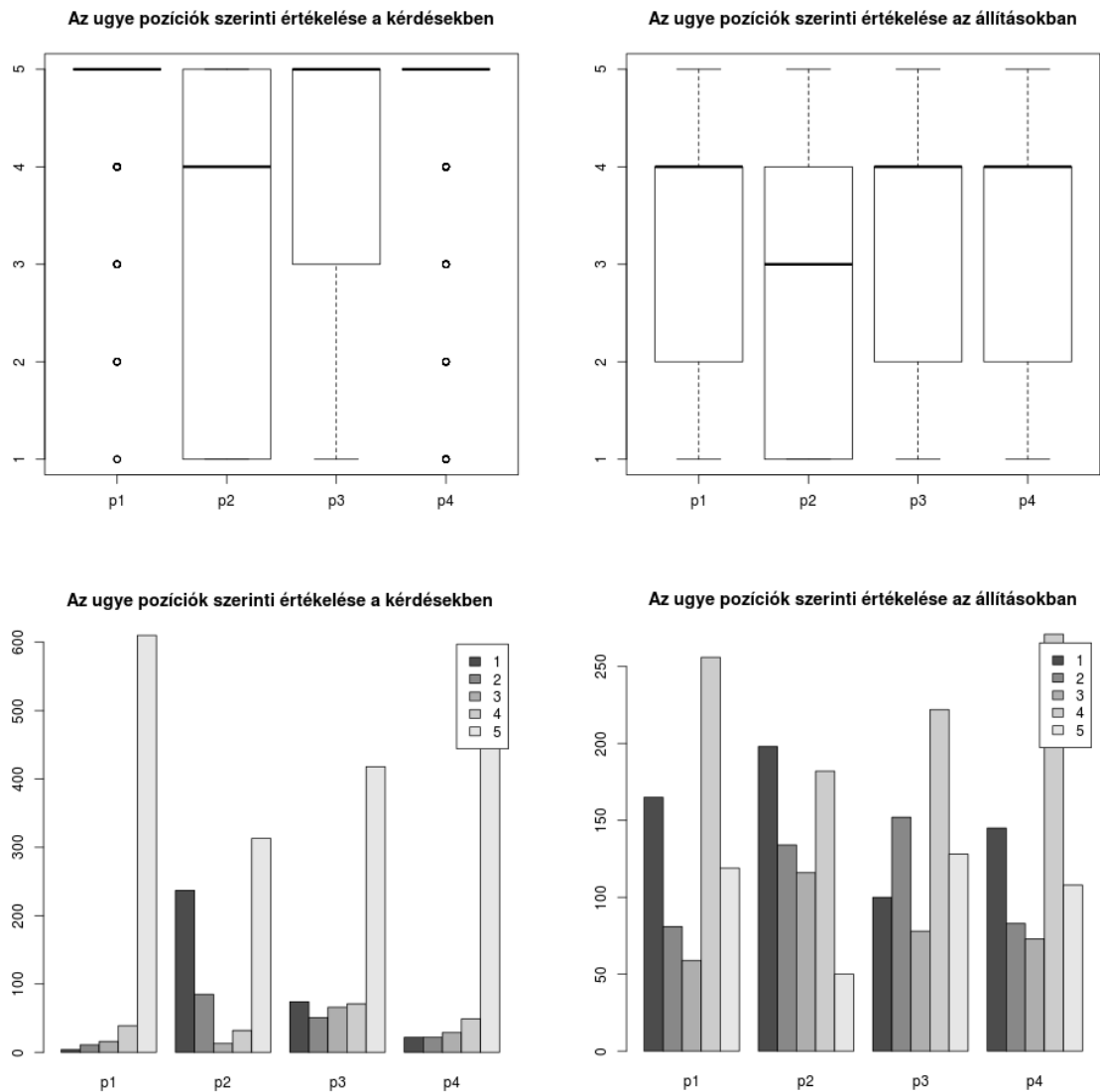
A kérdőív válaszainak összesítéséből azonnal kitűnik, hogy a kérdést megvalósító *ugye*-s mondatok természetesebbnek, elfogadhatóbbnak hangzanak a kísérleti személyek számára, mint az állítást megvalósítók. A **2.5. táblázatban** az egyes formai típusok értékelésének móduszeit és mediánjait összesítettem.

	KÉRDŐ				ÁLLÍTÓ			
	SEMLEGES		FÓKUSZOS		SEMLEGES		FÓKUSZOS	
	MÓDUSZ	MEDIÁN	MÓDUSZ	MEDIÁN	MÓDUSZ	MEDIÁN	MÓDUSZ	MEDIÁN
P1	5	5	5	5	4	4	1	4
P2	5	5	1	1	4	4	1	1
P3	5	5	5	5	2	2	4	4
P4	5	5	5	5	4	4	4	4

2.5. táblázat: Móduszok és mediánok formai típusonként

A középértékek vizsgálata alapján a kérdő esetben az *ugye* pozíciója nincs hatással a mondat megítélésére (kivéve a fókuszos esetben agrammatikus p2-es pozíciót). Az állító mondatokban azonban az *ugye* a p3-as pozícióban kevésbé fogadható el, mint a többiben (kivéve természetesen az agrammatikus p2 pozíciót a fókuszos mondatban).

Az eredmények részletesebb vizsgálata azt mutatja, hogy a kérdések esetében a p2-es és a p3-as pozíció az értékelése bizonytalanabb, míg az állítások esetében a p2-es (l. a **2.6. ábrát**). Ennek mindkét formai típus esetében az az oka, hogy a fókuszos esetben a p2-es pozíció agrammatikus. Ezért érdemes külön is megvizsgálni a semleges mondatokat és a nem semlegeseket. A Mann-Whitney-teszt azt mutatja, hogy a két nagy formai típusba tartozó *ugye*-s mondatok megítélése erősen szignifikánsan különbözik egymástól ($p > 2,2 \cdot 10^{-16}$).

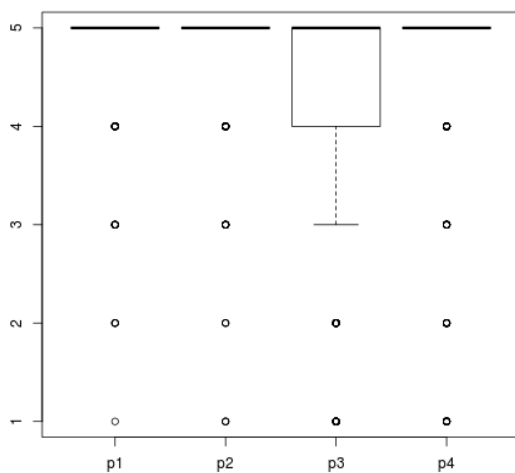

2.6. ábra: Az ugye értékelése pozíciók szerint

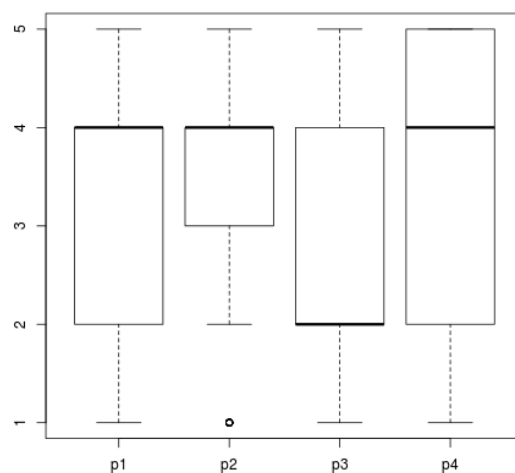
A kérdő beszédaktust megvalósító, semleges mondatokban az *ugye* a p3-as pozícióban kevésbé természetes, mint a többiben. Ugyanígy az állítást megvalósító, semleges mondatokban is a p3-as a legkevésbé természetesnek ítélt pozíció; ebben az esetben pedig a p2-est tartják a leginkább természetesnek a megkérdezettek (l. a 2.7. ábrát).

A kérdő vagy állító beszédaktust megvalósító, fókuszos mondatokban a p2 pozíció agrammatikus. A kérdést megvalósító mondatok esetében a fókuszos mondatban is a két periférikus pozíció, a p1-es és a p4-es a legtermészetesebb. Az állítást megvalósítók esetében azonban a p3-as (l. a 2.8. ábrát).

Az *ugye* pozícióinak értékelése a semleges kérdő mondatokban

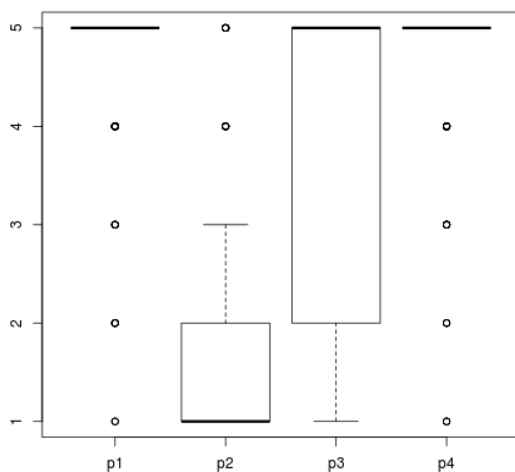

Az *ugye* pozícióinak értékelése a semleges állító mondatokban

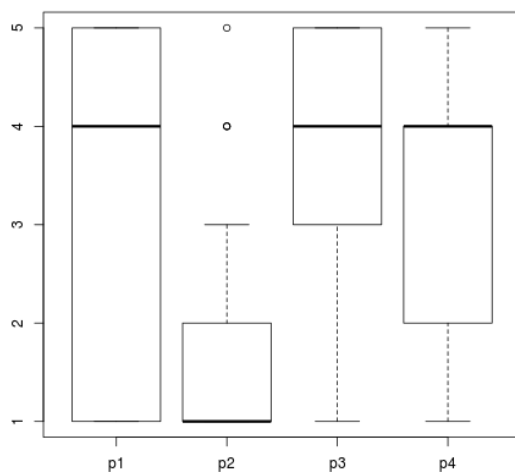

2.7. ábra: Az *ugye* megítélése a különböző pozíciókban a semleges mondatokban

Az *ugye* pozíciók szerinti értékelése a fókuszos kérdésekben

Az *ugye* pozíciók szerinti értékelése a fókuszos állításokban

2.8. ábra: Az *ugye* megítélése a különböző pozíciókban a fókuszos mondatokban

Láthatjuk tehát, hogy a kérdést megvalósító semleges *ugye*-s mondatokat a beszélők túlnyomó többsége az *ugye* pozíciójától függetlenül természetesnek ítélte. A kérdést megvalósító, nem semleges mondatok esetében a posztverbális, de nem mondatvégi, p3-as *ugye*-pozíció kivételével a többi helyzet megítélése egyértelmű: az agrammatikus p2-es pozíció teljesen természetellenes, míg a két periférikus pozíció teljesen természetes a legtöbb beszélő számára.

Hogy élesebb képet kapjak az egyes mondattípusok megítéléséről, a kérdőív 5-ös skálájának eredményeit úgy csoportosítottam, hogy az értékelés bináris legyen („teljesen

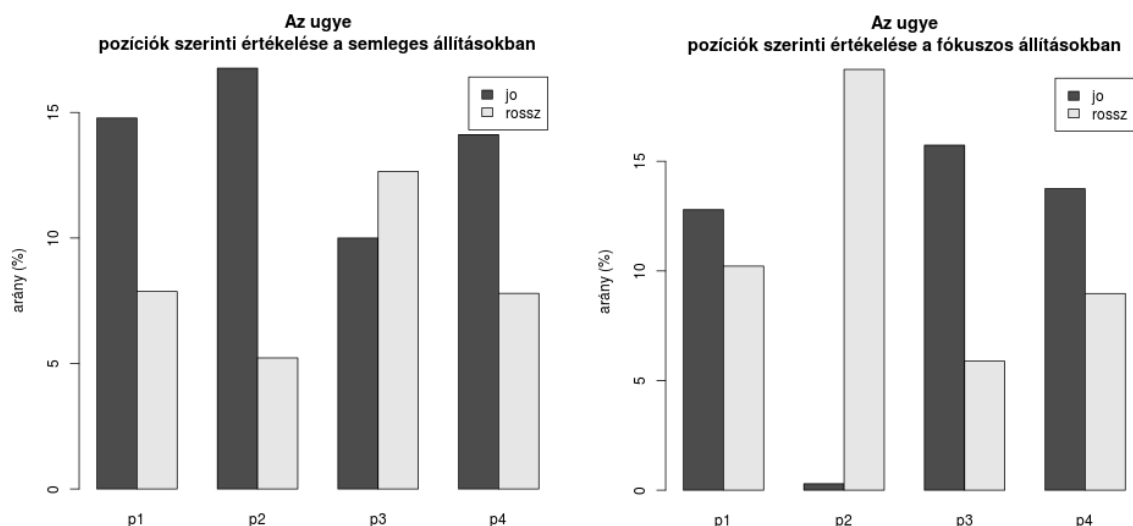
természetes” – „teljesen természetellenes”). Ezt úgy értem el, hogy a 3-as értékeléseket figyelmen kívül hagytam, az 1-2, illetve a 4-5 értékeléseket pedig egy-egy kategóriába vontam össze („jó” és „rossz”). Az adatok értelmezésében ez annyit jelent, hogy minden egyes típusnál más lesz a 100 százalékot jelentő beszélőszám, mivel az egyes típusokat különböző mennyiségben ítélték 3-asra a beszélők. Az **2.6. táblázatban** láthatók az egyes típusokhoz tartozó, 100%-ot jelentő beszélőszámok.

	KÉRDÉST MEGVALÓSÍTÓ				ÁLLÍTÁST MEGVALÓSÍTÓ			
	P1	P2	P3	P4	P1	P2	P3	P4
NEUT.	340–51= 289	340–70= 270	340–63= 277	340–65= 275	340–9= 331	340–18= 322	340–46= 294	340–33= 307
NEM NEUT.	340–50= 290	340–7= 333	340–71= 269	340–51= 289	340–16= 324	340–3= 337	340–61= 279	340–18= 322

2.6. táblázat: Beszélőszámok 100%-a az egyes mondat típusokban a 3-as értékelés kihagyásával

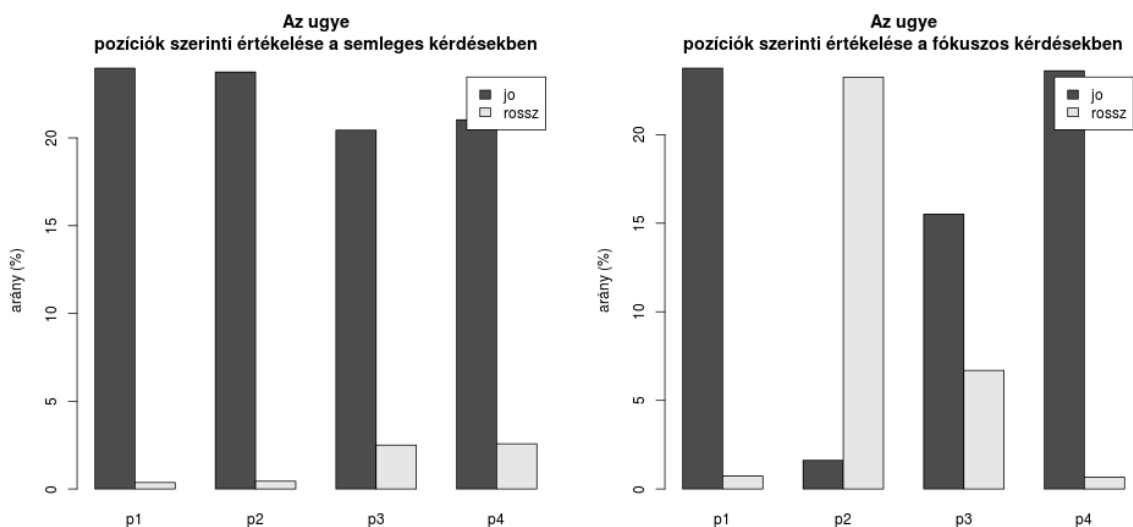
Az eredményeket így összesítve a fent megfogalmazott tendenciák még egyértelműbben kirajzolódnak. Az állítást megvalósító, semleges mondatok esetében kizárólag a p2-es *ugye*-pozícióban tartja természetesnek a mondatot a beszélők többsége. A többi három *ugye*-pozíciós mondatot a beszélők természetellenesnek tartják (l. a **2.9. ábrát**). Ez az eredmény részben alátámasztja a **H3**-as és a **H4**-es hipotézist.³⁸ Az állítást megvalósító, nem semleges (grammatikus) mondatokat a beszélők inkább természetellenesnek tartják, mint természetesnek. A legkevésbé elutasított *ugye*-pozíció ebben az esetben a posztverbális, de nem mondatvégi p3-as (l. a **2.9. ábrát**). Ez a preferencia szintén megerősíti a **H3**-as hipotézist. Az, hogy a mondat eleji, p1-es pozícióban majdnem ugyanolyan természetes az *ugye*, mint a mondatvégi, p4-esben, cáfolni látszik a **H5**-ös hipotézist.

³⁸ Azért csak részben, mert azt nem feltételeztem, hogy a beszélők ilyen nagy arányban utasítják el ezeket a mondatokat.

2.9. ábra: Az *ügye* pozíciók szerinti értékelése semleges és fókuszos állításokban

A kérdést megvalósító semleges mondatokat az *ügye* pozíciójától függetlenül természetesnek ítélte a beszélők túlnyomó többsége. A legjobb megítélést a p1-es és a p2-es pozíció kapta. A p4-es pozícióban az *ügye*-t a beszélők szintén természetesnek ítélik (l. a **2.10. ábrát**). Mindezek cáfolják a **H2**-es hipotézist, és részben a **H1**-est is. A kérdést megvalósító, nem semleges *ügye*-s mondatok a semlegesektől részben eltérő képet mutatnak. A grammatikus pozíciók közül a mondatkezdő p1, és a mondatvégi p4 a legtermészetesebb, míg a p3-as posztverbális pozíció ennél jóval kevésbé természetes (l. a **2.10. ábrát**). A nem semleges kérdést megvalósító mondatok halmazán mind a **H1**, mind pedig a **H2** hipotézis igazolódott.

2.10. ábra: Az *ügye* pozíciók szerinti értékelése semleges és fókuszos kérdésekben

2.4.4. Diszkusszió, következtetések

Összességében a *pilot* szintaktikai kérdőívek azt mutatták meg, hogy az *ugye* használata állítást megvalósító mondatokban sokkal kevésbé elfogadható a beszélők számára, mint a kérdést megvalósító használat. Több kitöltő is jelezte a kérdőív kitöltése után, hogy számára igen furcsák voltak az *ugye*-s „kijelentő mondatok”. Ezt sem a következő fejezetben bemutatandó korpuszvizsgálat (l. 2.5.), sem pedig az előző fejezetben bemutatott prozódiai vizsgálat (l. 2.3.) alapján nem vártam: ezek alapján az *ugye* kétféle használata egyformán hétköznapiak és elfogadottnak tűnt. (Sőt, látni fogjuk, hogy a korpuszban több is az állítást megvalósító használat, mint a kérdő.)

Annak, hogy a beszélők ebben a tesztben mégis jóval kevésbé preferálták ezeket a mondatokat, több oka is lehet. (i) Lehetséges, hogy a tesztfeladatokban használt rövid kontextusok nem voltak elég jók, elég elaboráltak, így nem derült ki belőlük, hogy a beszélgetőpartner miért használja az *ugye*-t, például hogy valamilyen mindkettejük által ismert információra hivatkozik. (ii) Lehetséges az is, hogy az írásbeli közeg miatt értékelték rosszabbra ezt a használatot, hiszen az *ugye*-nek ez a fajta használata (l. bővebben a 3.3.3. alfejezetet) gyakoribb szóban, mint írásban. És ezen valószínűleg az sem segített, hogy a párbeszédtek teljesen hétköznapiak voltak. (iii) Ezzel összefüggésben előfordulhat az is, hogy ezekhez a mondatokhoz nehezebb volt megfelelő intonációt társítani. (iv) Végül lehetséges az is, hogy a köztudatban elterjedt az *ugye* (és a hozzá hasonló „töltelékek” – l. a 2.2.1. alfejezetet) megbélyegzettsége.

Összességében a kérdőívek eredményei igazolták az a feltevésemet, hogy az *ugye*-s mondatok természetessége függ a partikula mondatbeli pozíciójától. Az is beigazolódott, hogy az állítást és a kérdést megvalósító használatokban az *ugye* preferált pozíciói mások. Továbbá az is kiderült, hogy a semleges és a nem semleges mondatokban a preferált szórendi mintázatok mások – mindkét használatban. A szórendi mintázatok preferenciájának feltérképezése az *ugye*-s mondatok használatait magyarázni kívánó pragmatikai elméletnek is kiindulópont lehet (l. bővebben a 3. és a 4. fejezetben).

A *pilot* szintaktikai kérdőívek összesített eredményei alapján az alábbi 2.7. táblázatban összegzem, hogy a 2.4.1.-ben bemutatott hipotéziseim közül melyek igazolódtak, és melyek cáfolódtak az *ugye*-s mondatok szórendjével kapcsolatosan. Mivel a semleges és a nem semleges mondatok különböző mintázatot adtak, ezeket külön kezelem.

	HIPOTÉZISEK	NEUT.	FÓKUSZ
H1.	A kérdést megvalósító <i>ügyé-s</i> mondat elfogadhatóbb, ha a partikula a mondat jobb vagy bal perifériáján jelenik meg, mint hogyha nem periférikus helyzetben áll.	✗	✓
H2.	Elfogadhatóbb a mondat, ha az <i>ugye</i> a jobb periférián van, mint ha bal periférián abban az esetben, ha a mondat kérdő beszédaktust valósít meg.	✗	✓
H3.	Az állítást megvalósító <i>ügyé-s</i> mondat elfogadhatóbb akkor, ha az <i>ugye</i> nem perifériális helyzetű, mint akkor, ha perifériális helyzetű.	✓	✓
H4.	Az állítást megvalósító <i>ügyé-s</i> mondat elfogadhatóbb, ha az <i>ugye</i> a preverbális tartományban helyezkedik el, mint ha a posztverbálisban.	✓	✓
H5.	Ha az állítást megvalósító <i>ügyé-s</i> mondat nem semleges (kiemelést, például preverbális fókuszot tartalmaz), akkor az <i>ugye</i> a preverbális tartományban jóval elfogadhatóbb, mint a posztverbálisban.	–	✗

2.7. táblázat: Az eredmények összefoglalása

2.4.5. További kérdések

Ahogy az a fejezet elején, a célok megfogalmazásánál említettem, ez a szintaktikai kérdőív pusztán *pilot*nak tekintendő. Támpontokat azonban nyújt egy módszertanilag átgondoltabb kérdőív összeállításához. Az alábbiakban ezeket a tanulságokat foglalom össze.

Izoláltan, kontextus nélkül az *ügyé-s* mondatok grammatikája nem vizsgálható. A *pilot* teszt alapján úgy gondolom, hogy egy szintaktikai kérdést vizsgáló teszt esetében is elaboráltabb kontextusokra van szükség. Ki kell, hogy derüljön az *ügyé-t* használó beszélő tudásállapota, vagy preferenciája a válaszra nézve, illetve a kontextus azon elemei, amelyek valamelyik választ alátámasztják. Az 5. fejezetben bemutatandó pragmatikai

kísérlet tanulságaival összesítve megadható az a kontextus, amelyben az *ugye*-s mondatok sikerrel használhatók. Ilyen kontextusokba ágyazva érdemes majd vizsgálni a szórendi mintázatokat.

A *pilot*ban használt sok változó helyett egy módszertanilag egyszerűbb dizájnnal rendelkező tesztben minden esetben csak két változót lenne kívánatos összehasonlítani. Az eredmények alapján két külön kérdőívben látszik vizsgálatra érdemesnek (i) a semleges/nem semleges mondat és az *ugye* preferált pozíciójának összefüggése; és (ii) az állítást / kérdést megvalósító mondat és az *ugye* preferált helyének összefüggése.

A párbeszédet (vagy akár a teljes szituációkat) érdemes lenne részben vizuális, részben pedig hangzó változatban prezentálni a kísérleti alanyoknak. Így az intonáció is kontrollálható, és talán természetesebb az *ugye* használata szóban, mint olvasva.

A *pilot* eredményei alapján a 2.4.1.-ben bemutatott hipotéziseket a következőképpen módosítanám:

H1.’ A kérdést megvalósító, semleges *ugye*-s mondatban az *ugye* preferált pozíciója a preverbális tartományban van (a mondat elején, vagy a topik(ok) után).

H2.’ A kérdést megvalósító, nem semleges *ugye*-s mondatban az *ugye* preferált helye a mondat perifériáin van.

H3.’ Az állítást megvalósító, semleges *ugye*-s mondat elfogadhatóbb akkor, ha az *ugye* nem perifériális helyzetű, mint akkor, ha perifériális helyzetű.

H4.’ Az állítást megvalósító, nem semleges *ugye*-s mondat elfogadhatóbb, ha az *ugye* a preverbális tartományban helyezkedik el, mint ha a posztverbálisban.

H5.’ A kérdést megvalósító *ugye*-s mondatok természetesebbek, mint az állítást megvalósítók – függetlenül az *ugye* pozíciójától.

2.5. A BUSZI-2 adatainak jellemzése

A 2.1. alfejezetben idézett példák többsége a BUSZI-2 korpusz irányított beszélgetéseiből származik. Ebben az alfejezetben bemutatom, hogy általánosságban mi jellemzi a korpusz *ugye*-t tartalmazó megnyilatkozásait, illetve párbeszédrészleteit.

A BUSZI-2 irányított beszélgetéseinek felvételei 1987-ben készültek; a kutatást Kontra Miklós vezette. Az összesen 50 felvételt négy terepmunkás készítette; 10-10 jórészt azonos szerkezetű, azonos témákat érintő interjút rögzítettek egyetemi hallgatókkal, középiskolai tanárokkal, bolti eladókkal, gyári munkásokkal és szakmunkástanulókkal. Vizsgálatomban az anonimizált interjúk lejegyzett és elemzett változatait használtam; a dolgozatban szereplő példák hanganyagához is hozzáférhettem kutatói engedéllyel (l. a 2.1. mellékletet).

A BUSZI-2 nem kortárs beszélt nyelvi anyag, mégis érdemes ezt a korpuszt választani az *ugye* vizsgálatához. A legfőbb érv, ami a BUSZI-2 használata mellett szól, hogy az adatközlők sokfélék és viszonylag spontán módon beszélnek a megadott kérdések mentén. Előnye még ennek a korpusznak, hogy szakszerűen és pontosan lejegyzett, kereshető szöveges formában online is elérhető.³⁹ Hátránya azonban, hogy a három évtizede készült hangfelvételek igen nehezen hozzáférhetőek, nem kutathatóak. Az *ugye*-s kérdések szempontjából pedig nem szerencsés, hogy azok többsége a négy terepmunkás valamelyikétől származik. (Az állító megnyilatkozások háromnegyede azonban az adatközlőktől való.)

2.5.1. Általános jellemzők

A BUSZI-2-ben az *ugye partikula* 562 párbeszédrészletben szerepel; a konkrét előfordulások száma ennél valamivel nagyobb (617 db), mivel vannak olyan párbeszédrészletek, amelyekben az *ugye* többször is szerepel. A párbeszéddek közül 239 tekinthető olyannak, amelyben az *ugye* kérdést valósít meg (252 db *ugye*-előfordulás), és 319 olyannak, amely állítást (365 db *ugye*-előfordulás). Van továbbá néhány olyan *ugye*-s megnyilatkozás, amelyben felszólító módú ige szerepel. Természetesen a korpusz

39 Regisztrációt követően a <http://buszi.nyttud.hu/> oldalról bárki számára hozzáférhető a korpusz.

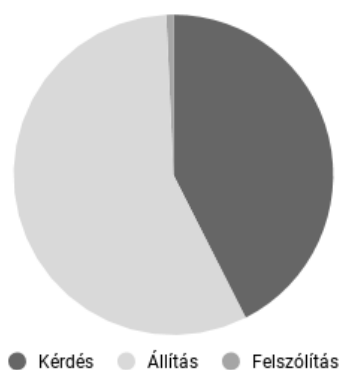
jellegéből adódóan ezek nem minden esetben teljes mondatok, sokszor többszörösen megszakított, elliptikus vagy töredékes szerkezetek.

A kérdést és az állítást megvalósító használatokat nem minden esetben könnyű elkülöníteni egymástól. Az adatok csoportosításakor négy szempontot vizsgáltam:

- i. Sadock (1974) beszédaktustesztjeit (l. erről bővebben a 3.1.3. alfejezetet);
- ii. egy Gyuris Beáta által javasolt tesztet,⁴⁰ amelyben az *ügyé*-t a *mint tudjuk* kifejezésre cseréltem, ha ez nem változtatta meg a megnyilatkozás sikerességét, akkor azt állítónak tekintettem (de ha megváltoztatta, akkor nem feltétlenül tekintettem kérdőnek);
- iii. az adott *ügyé*-s megnyilatkozás közvetlen kontextusát (a megelőző és a következő megnyilatkozásokat);
- iv. az interjú lejegyzője által használt mondatzáró írásjelet.

A négy szempont együttes figyelembevételével csupán néhány olyan előfordulás maradt, amelyet nehéz volt a kifejezett beszédaktus alapján kategorizálni (l. a 2.11. ábrát).

Az „ügyé”-s megnyilatkozások beszédaktusa

2.11. ábra: Az *ügyé*-t tartalmazó adatok megoszlása aszerint, hogy mit fejeznek ki

40 Gyuris Beáta (p. c.) eredeti ötlete szerint ha egy megnyilatkozás sikeres marad az adott kontextusban akkor is, ha az *ügyé*-t a *mint tudjuk* kifejezésre cseréljük, akkor az állítás. A tesztet a BUSZI példákra alkalmazva azonban az derült ki, hogy ha ez a csere megtehető a sikeresség megőrzése mellett, akkor valóban állító megnyilatkozással van dolgunk, de ha nem tehető meg, abból nem következik, hogy kérdő megnyilatkozással van dolgunk. Sok olyan, Sadock (1974) tesztjei szerint állító megnyilatkozás van, amelyben nem cserélhető az *ügyé* a *mint tudjuk*-ra a sikeresség megőrzése mellett.

Ahogy az fentebb említettem, a kérdést megvalósító *ügyé*-s megnyilatkozások többségét a négy terepmunkás valamelyike teszi fel. Az állítást megvalósító *ügyé*-s megnyilatkozások azonban az adatközlők szövegeiben fordultak elő inkább (l. a 2.12. ábrát).

2.12. ábra: Az *ügyé*-t produkáló beszélők szerepe az interjúkban

A következőkben rátérek néhány formai (szintaktikai) jellemzőre; ezek a megfigyelések alkották a 2.4.-ben bemutatott szintaktikai vizsgálat hipotéziseinek az alapját.

2.5.2. Formai jellemzők

A BUSZI-2 irányított beszélgetéseinek *ügyé*-s párbeszédrészeit tartalmazó adatbázisomban a kérdő és az állító *ügyé*-s megnyilatkozásokat külön kezeltem. Ennek ellenére a formai elemzés szempontjai jórészt azonosak voltak. Az adatok speciálisabb jellegzetességeit a következő két fejezetben adom meg; itt pedig az általános formai (és szemantikai) jellemzőkre vonatkozó leíró statisztikai adatokat közlöm.

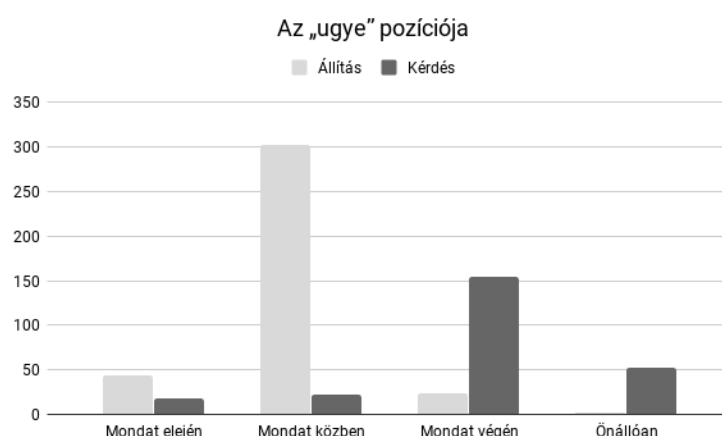
Minthogy a BUSZI-2 beszélt nyelvi korpusz, az *ügyé*-t tartalmazó megnyilatkozások formája igen változatos. Ahogy utaltam rá fentebb, a szigorú formai elemzést nehezíti, hogy a megnyilatkozásokat megvalósító mondatok egy része töredékes, közbeszólásokkal, közbevetésekkel átszótt, „nem grammatikus”. Az elemzési nehézségek ellenére mégis több szisztematikusan előforduló formai jellemzőt, tendenciát lehet megfogalmazni. Az adatok általános formai jellemzését az alábbi 2.8. táblázatban foglaltam össze. Látható, hogy az állító használatú *ügyé*-k főként (többszörösen) összetett mondatokban fordulnak elő; ezek általában hosszabb narratív részekben találhatók. A kérdést megvalósító használatok jóval kisebb arányban fordulnak elő összetett mondatokban. Az előbeszéd sok olyan

megnyilatkozást tartalmaz, amelyet a beszélgetőpartner reakciója (vagy más) megszakít; a korpuszban gyakran előfordul, hogy a terepmunkás és az adatközlő párhuzamosan beszélnek. Az *ugye*-t tartalmazó megnyilatkozások különösképp is várják a partner reakcióját, megerősítését: *megszakított szerkezet*nek neveztem azokat a megnyilatkozásokat, amelyeket egyszer vagy akár többször megszakít a partner megnyilatkozása; *töredék*nek neveztem azokat a megnyilatkozásokat, amelyeket a partner megszakít, és amelyek nem folytatódnak, félbe maradnak.

	ÁLLÍTÁST MEGVALÓSÍTÓ	KÉRDÉST MEGVALÓSÍTÓ
párbeszédrészletek száma	319	239
<i>ugye</i> (db)	365	252
összetett mondat	266	66
megszakított szerk.	75	39
töredék	54	17

2.8. táblázat: Az *ugye*-t tartalmazó megnyilatkozások általános formai jellemzése

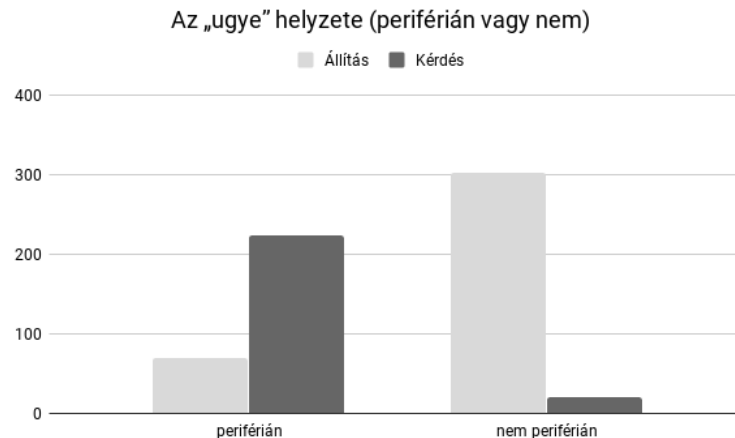
A BUSZI-2 *ugye*-t tartalmazó mondatainak a szórendjét vizsgálva látható, hogy a kérdést és az állítást megvalósító használatok eltérő mintázatot követnek. Ha a mondat kérdést valósít meg, akkor az *ugye* leggyakrabban a mondat végén szerepel, ha pedig állítást, akkor inkább a mondat belsejében, az összetevők között találjuk (l. **2.13. ábra**).⁴¹

2.13. ábra: Az *ugye* pozíciója az kérdést és az állítást megvalósító mondatokban

⁴¹ A **2.13. ábra**n az „önállóan” azt jelenti, hogy vagy egy, az átírásban külön kijelentő mondatként lejegyzett mondat után szerepel, vagy pedig teljesen önállóan áll.

Ha összesítjük a „mondat eleji”, „mondat végi” és „önálló” pozíciókat a „periférikus” kategóriába, és ezt állítjuk szembe a „nem periférikus” helyzetű *ugye*-kkel, akkor a kérdést és az állítást megvalósító *ugye*-s mondatok szórendi mintázatai közötti különbség még szembeötlőbb (l. **2.14. ábra**). Azt láthatjuk, hogy a kérdést megvalósító mondatokban az *ugye* leginkább a mondat perifériáin helyezkedik el, míg az állítást megvalósító mondatok esetén inkább kerül a periférikus helyzetet, és valahol az összetevők között szerepel.

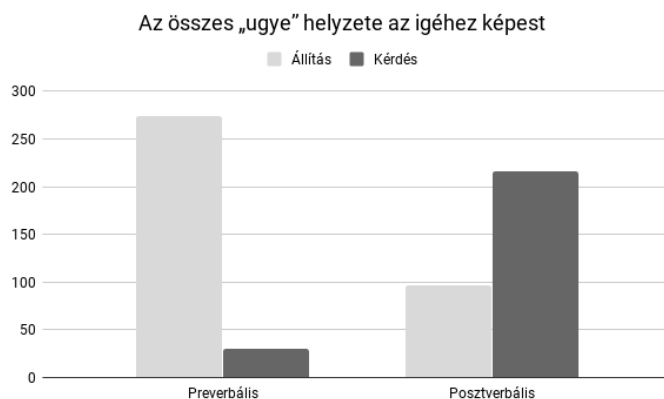
2.14. ábra: Az *ugye* pozíciója a kérdést és az állítást megvalósító mondatokban (periférián vagy nem)

Felmerülhet a kérdés, hogy a nem periférikus helyzetű *ugye*-k az igéhez képest hol helyezkednek el a mondaton belül. Azt látjuk, hogy míg az elenyésző számú nem periférikus helyzetű *ugye*-t tartalmazó, kérdést megvalósító mondatokban kiegyenlített a pre- és a posztverbális előfordulások száma, addig az állítást megvalósító mondatokban jóval nagyobb arányban szerepelnek az *ugye*-k a preverbális tartományban (l. **2.15. ábra**).

2.15. ábra: A nem periférikus helyzetű *ugye*-k pozíciója az igéhez képest

Összesítve az összes pre- és posztverbális *ugye*-előfordulást, a **2.16. ábrán** látható eloszlást kapjuk: a kérdést megvalósító mondatokban az *ugye* jellemzően a posztverbális tartományban szerepel, az állítást megvalósító mondatok esetében pedig jellemzően a preverbális tartományban.

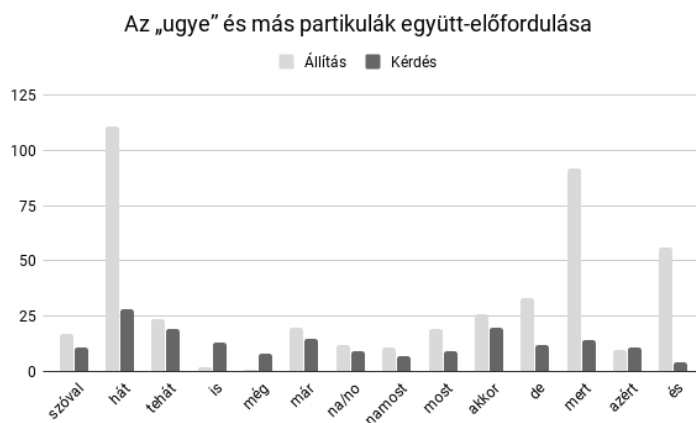

2.16. ábra: Az *ugye* pozíciója az igéhez képest

Úgy tűnik tehát, hogy a két jellegzetes használatban (a kérdést és az állítást megvalósítóban) az *ugye* jellegzetes mondatbeli pozíciója eltérő. A különbség ugyan nem kategorikus, hanem tendenciaszerű, mégis jelentősége lehet az *ugye* szemantikai hozzájárulásának magyarázatában. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a kétféle használatban nem két különböző, eltérő jelentésű *ugye* fordul elő, hanem ugyanaz a lexikai elem, amelynek alapvetően egyféle hozzájárulása van a mondat jelentéséhez, a kompozicionalitás elvét megtartva magyarázhatjuk a különbségeket a pozicionális különbségekkel (l. bővebben a **3.** és a **4.** fejezetet).

Végül, még egy fontos formai jellegzetességét említem a BUSZI-2 *ugyé*-t tartalmazó mondatainak: mind a kérdést, mind pedig az állítást megvalósító mondatokban gyakran fordul elő az *ugye* együtt más partikulákkal, kötőszókkal, mondatszókkal⁴² (l. a **2.17. ábrát**).

⁴² Sokféleképp kategorizálják ezeket az elemeket az egyes nyelvtanok. Itt nem a megnevezés, hanem az egyes elemek az érdekesek.

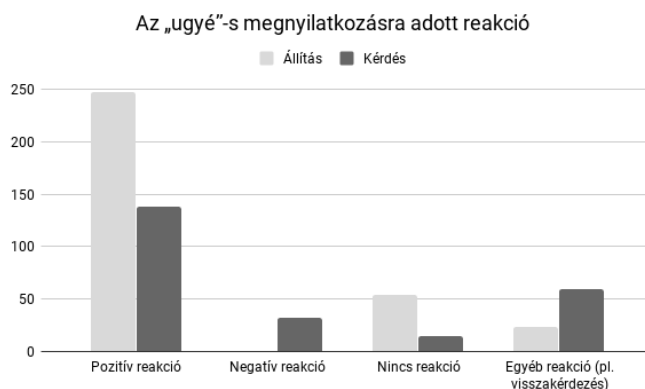

2.17. ábra: Az *ugye* együtt-előfordulása más partikulákkal

2.5.3. Szemantikai / pragmatikai jellemzők

A kérdést és az állítást megvalósító *ugye*-használatok szemantikai / pragmatikai jellemzőinek számszerűsítése jóval nehezebb, mint a formai tulajdonságok megragadása. Itt csak az *ugye*-s megnyilatkozásra adott feleletek polaritását emelem ki, a többi vizsgált tulajdonságra a 3. fejezetben térek vissza.

Ahogy az 2.2. fejezet szakirodalmi ismertetőjében láthattuk, több szerző is említi, hogy az *ugye*-s „kérdés” a pozitív (az azonos polaritású) választ várja. Ezt az állítást a BUSZI-2 adatai alá is támasztják: csupán néhány esetben fordul elő tagadó válasz az *ugye*-t tartalmazó, kérdést megvalósító mondat után. Ami érdekesebb, hogy az állítást megvalósító *ugye*-s mondatokra is igen gyakran reagál a beszélgetőpartner; az esetek túlnyomó többségében *igen*-nel (vagy valamilyen más pozitív módon). *Ugye*-s állítást visszautasító, cáfoló reakciót egyetlen esetben regisztráltam a korpuszban (l. a 2.18. ábrát).

2.18. ábra: Az *ugye*-t tartalmazó megnyilatkozásra adott reakció

2.6. Összefoglalás

Ebben a fejezetben az *ugyé-s* megnyilatkozásoknak elsősorban a formai tulajdonságaival foglalkoztam. Az alapvető konstrukciótípusok bemutatása után a szakirodalomnak az *ugyé-*vel kapcsolatos meglátásait prezentáltam. Mivel az eddigi szakirodalom nem különítette el szisztematikusan a kérdést és az állítást megvalósító használatát az *ugyé-s* mondatoknak, ezért azok szisztematikus formai különbségeivel sem foglalkoztak korábban.

A fejezetben bemutatott prozódiai (2.3.), szórendi (2.4.) vizsgálatok, illetve a BUSZI-2 korpusz adatainak áttekintése (2.5.) egyöntetűen azt bizonyítja, hogy a kérdést megvalósító és az állítást megvalósító *ugyé-s* mondatok ha nem is kategorikusan, de tendenciaszerűen különböznek egymástól formailag. Az alapvető különbségek a következők:

- A kérdő megnyilatkozásban, ha az *ugye* a mondat végén szerepel, hangsúlyos, önálló emelkedő-eső dallama van; az előtte álló mondattól prozódiaileg elkülönül, gyakran szünet előzi meg. A „kijelentő mondati mag” dallama ritkán eső jellegű, inkább lebegő jellegű karaktereket hordoz.
- Ha a kérdő megnyilatkozásban az *ugye* preverbálisan helyezkedik el, akkor hangsúlytalan, nem indít önálló karakterdallamot, prozódiaileg integrálódik a megnyilatkozásba.
- Az állító megnyilatkozásban az *ugye* többnyire hangsúlytalan, önálló karakterdallamot nem hordoz, elő- vagy a függelékdallama van. Ezen a megnyilatkozáson vagy eső vagy lebegő jellegű karakterek dominálnak.
- A kérdést megvalósító mondatban az *ugye* jellemzően a mondat periferiáin helyezkedik el. Az állítást megvalósító mondatban az *ugye* jellemzően nem-periférikus helyzetben, és inkább preverbálisan (a topikok után) jelenik meg.

A kompozicionalitás elvéből kiindulva, ezeket a tendenciaszerű formai különbségeket is figyelembe véve az *ugye* különböző jelentésbeli hozzájárulásainak új, egységes magyarázatára nyílt lehetőség. A következő fejezetben az *ugyé-s* mondatok részletesebb formai és szemantikai / pragmatikai vizsgálata következik.

3. AZ UGYÉ-S MEGNYILATKOZÁSOK FORMAI ÉS JELENTÉSTANI SAJÁTOSSÁGAI

A 3. fejezet célja az *ügyé*-t tartalmazó megnyilatkozások formai és használati jellegzetességeinek minél pontosabb és részletesebb, az előző fejezeténél absztraktabb leírása. A fejezet empirikus alapját a 2.5-ben bemutatott BUSZI-2 korpusz adja. A 3.1. fejezetben megállapítom, hogy az *ügyé*-s mondatok mondat típusukat tekintve kétfélék. (i) Amikor kérdő beszédaktust valósítanak meg, akkor összetett mondat típusúak: egy kijelentő mondatához járul hozzá az *ugye*, ami egy teljes kérdő mondatnak felel meg. (ii) Amikor állító beszédaktust valósítanak meg, akkor formailag kijelentő mondatok. E két nagy típus prototipikus esetei formai tesztekkel elkülöníthetőek. Ezután a különbségtétel után az elemzési és a leírási problémákat két nagy részre bontom aszerint, hogy milyen beszédaktust valósítanak meg ezek az *ügyé*-s mondatok.

A 3.2. fejezetben a kérdést megvalósító *ügyé*-s mondatokat tárgyalom. Amellett érvelek, hogy ezek mind formailag, mind a jellegzetes diskurzusfunkciókat tekintve analóg módon viselkednek az angol utókérdéses konstrukciókkal (*tag questions*; UKK-k). A köztük levő különbségek pedig abból adódnak, hogy az utókérdés (*tag*) grammatikalizációja a magyarban már jóval előrébb haladott folyamat, mint az angolban.

A 3.3. fejezetben az állítást megvalósító *ügyé*-s mondatokat tárgyalom. Megvizsgálom, hogy ezekben az *ugye* szintaktikai viselkedése analóg-e a mondat szintű adverbiumokéval, illetve, hogy tekinthető-e közbeékelődött, azaz parentetikus elemnek az *ugye*. Bár mindkét szintaktikai kategóriával találunk analógiákat, mégis amellett érvelek, hogy az *ugye* nem adverbium, nem is parentetikus elem, hanem partikula. Megvizsgálom, hogy van-e kategoriális különbség a kérdő és az állító beszédaktust megvalósító mondatok *ügyé*-i között, és amellett hozok érveket, hogy nincs ilyen különbség, mindkétféle használatban partikula az *ugye*. Ez pedig alapot teremt az egységes interpretációhoz.

A 3.4. fejezetben összefoglalom azokat az érveket, amelyek alapján az *ügyé*-t a megvalósított beszédaktustól függetlenül, egységesen érdemes kezelni mind szintaktikailag, mind szemantikailag.

3.1. Mondattípusok és beszédaktusok

A 2. fejezetben az *ügyé-s* megnyilatkozások különböző funkcióinak (kérdő és állító) bemutatásakor már felmerült, hogy az ezeket megvalósító mondatoknak a mondattípusba sorolása kérdéses. Éppen ezért az előző fejezetben igyekeztem következetesen „kérdő vagy állító funkciójú *ügyé-s* megnyilatkozásokról”, illetve „kérdést vagy állítást megvalósító *ügyé-s* mondatok”-ról beszélni. Láttuk, hogy a szakirodalom nagy része nem kérdőjelezi meg azt, hogy az *ügyé-t* tartalmazó, és kérdő beszédaktust megvalósító mondatok formailag kérdők (azaz interrogatívok) volnának, sőt bizonyos szerzők éppen a kérdő mondatfajta jelölőjének tartják az *ugye* partikulát. Ugyanakkor például Gyuris (2009) „*ugye-declarative*”-okról, és csak idézőjeles „*ugye-’interrogative’*”-okról beszél, ezzel is jelezve, hogy ezeknek a mondatoknak több olyan sajátosságuk is van, amely kétségesse teszi, hogy tisztán a kérdő mondattípusba tartoznának (l. bővebben a 2.2. alfejezetet). Az alábbiakban bemutatom azokat az érveket, amelyek mellett szólnak, hogy a kérdést megvalósító *ügyé-s* mondatok nem tisztán kérdő mondatok, hanem egy kijelentő és egy kérdő mondati részből állnak; az állító beszédaktust megvalósítók pedig tisztán kijelentő mondatok.

3.1.1. A mondattípusok és a beszédaktusok kapcsolata

Sadock – Zwicky (1985) definíciója szerint a mondattípus (*sentence type*) egy tipikus használat és egy specifikus grammatikai struktúra (forma) kapcsolata. Az angolban például az eldöntendő kérdések formája szisztematikusan eltér a nekik megfelelő kijelentő mondatokétól. Az alany és a ragozott igealak inverziója (a kijelentő mondati sorrendhez képest), és az emelkedő intonáció együttesen jelölik, hogy a beszélő nem valamilyen tényállás igazsága mellett kötelezi el magát, hanem valamilyen tényállás fennállásának igazságára kérdez rá, amely információnak ő nincs birtokában, és a választ a beszélgetőpartnerétől várja. Sadock – Zwicky (1985) három alapvető mondattípust különböztet meg: (i) kijelentő (*declarative*), (ii) kérdő (*interrogative*) és (iii) felszólító (*imperative*) mondattípust. Ezek a legtöbb nyelvben megtalálhatóak. Az, hogy vannak-e, és ha vannak, akkor milyen kisebb mondattípusok (*minor sentence types*) léteznek, kérdéses, és akár nyelvenként változó lehet. Amit az elemzéskor szem előtt kell tartani, az az, hogy egy nyelv alapvető mondattípusainak formai jelölői rendszert alkotnak, és ezek a formai alternatívák kölcsönösen kizárják

egymást (König – Siemund 2007). Például az angolban a szórendi inverzió megléte, illetve hiánya egyértelműen meghatározza, hogy a mondat kérdő-e vagy kijelentő.

Egy adott mondattípusba tartozó mondatok (illetve az őket megvalósító megnyilatkozások) a kontextustól függően különböző illokúciós aktusokat realizálhatnak. Egy kijelentő mondat (pl. *Fázom.*) legtöbbször állítást közöl, de megvalósíthat akár kérést is (pl. abban a helyzetben, amikor nyitva van az ablak). Searle (1976) ötféle alapvető illokúciótípust különböztet meg; ezekbe sorolja be a különböző illokúciós aktusokat – ezek pedig különböző mondattípusokba tartozó mondatok által valósíthatók meg. Az illokúciótípusok és a mondattípusok között azonban nincs (nem lehet) kölcsönösen egyértelmű megfelelés. Az alapvető mondattípusok azonban definíció szerint grammatikai forma és hozzá tartozó konvencionális használat párok. A kérdő mondattípus (*interrogatives*) elemeit tipikusan kérdések (*questions*) megfogalmazására használjuk, de akár állításokat is megfogalmazhatunk velük (pl. a retorikai kérdések esetében).⁴³

Az *ügyé*-t tartalmazó mondatok esetében tehát elsőként azt kell megvizsgálnunk, hogy a formájuk a kérdő vagy a kijelentő mondatokéval egyezik-e meg. Miután pedig beláttuk, hogy az *ügyé*-s mondatok a formai tesztek alapján nem viselkednek egységesen, megvizsgáljuk, hogy milyen beszédaktusokat valósítanak meg, és ennek alapján látjuk érdemesnek kategorizálni őket.

3.1.2. Az *ügyé*-s mondatok mondattípusa

A magyarban az eldöntendő kérdő mondatok szórendjüket tekintve megegyeznek a kijelentő mondatokkal. A mondat kérdő voltát vagy az emelkedő-eső intonáció, vagy az *-e* kérdő partikula jelöli (vö. Gyuris 2017). Mások mellett Keszler (2000) az *ügye* partikulát is a kérdő mondat jelölői közt tartja számon („modális alapértéket jelölő partikula” – l. bővebben a 2.2. alfejezetben). Elsőként Kenesei – Vago – Fenyvesi (1998), majd Gyuris (2009) mutatott rá, hogy az *ügye* és az *-e* kiegészítő megoszlást mutatnak, tehát nem jelenhetnek meg egyszerre a mondatban (l. a 2. fejezet (2.29)-es példáját, amit itt az (3.1)-esben megismétlek).

43 Azért szükséges beszélni a konvencionális használatokról, hogy magyarázatot nyerjen például az, hogy a kiegészítendő és az eldöntendő kérdő mondat (amelyek formailag teljesen eltérőek), miért tartozik ugyanabba mondattípusba.

(3.1) (*Ugye) Mari (*ugye) volt-e (*ugye) Párizsban (*ugye)?

A kiegészítő megoszlást látva lehet – tévesen – arra következtetni, hogy a két partikula funkciója azonos: az *-e* a semleges kérdő mondatok, míg az *ugye* az (egyetértő válasz iránt) elfogult kérdő mondatok jelölője. A két partikula funkciója azonban csak látszólag egyezik meg. Ezt bizonyítja Gyuris (2009) példája, amely megmutatja, hogy az *ugyé-s* „kérdés” nem ágyazható be (l. a 2.2. fejezet (2.30)-as példáját, amit itt a (3.3b,c)-ben megismétlek).

(3.2) a. ^Mari volt Párizsban?⁴⁴

b. Mari volt-e Párizsban?

c. Józsi tudja, hogy Mari volt-e Párizsban.

(3.3) a. Ugye Mari volt Párizsban?

b. #Józsi tudja, hogy Mari ugye volt Párizsban.

c. *Józsi tudja, hogy Mari ugye volt-e Párizsban.

A (3.2)-ben látható, hogy a magyar eldöntendő kérdő mondat intonációsan (3.2a) vagy az *-e* partikulával (3.2b) jelölt változatai a *tud* ige alá beágyazhatók; a beágyazott mondat kérdő voltát mindkét esetben az *-e* partikula jelöli (3.2c). A (3.3a)-ban található *ugyé-s* „kérdés” azonban nem ágyazható be a *tud* ige alá úgy, hogy a mondatot kérdésként tudjuk interpretálni (azaz úgy, mintha az egy alternatívahalmazt vezetne be). A (3.3b)-ben a beágyazott mondat csak állításként értelmezhető; a (3.3c)-ben pedig azt láthatjuk, hogy a beágyazott eldöntendő kérdések jelölője, az *-e* partikula nem fordulhat elő együtt az *ugyé-*vel. A kérdő mondatoktól azt várjuk, hogy be lehessen őket kérdésként ágyazni a *tud* ige alá; a beágyazást mind az eldöntendő (3.2), mind a kiegészítendő (3.4a), mind a választó (3.4b-c) kérdésekkel meg lehet tenni; az *ugyé-s* mondatokkal azonban nem (3.3). Ez érv amellet, hogy formailag ne tartsuk tisztán kérdőnek az *ugyé-s* mondatokat.

(3.4) a. Józsi tudja, hogy hol volt Mari.

b. Józsi tudja, hogy Mari volt-e Párizsban, vagy sem.

c. Józsi tudja, hogy Mari volt-e Párizsban, vagy Peti.

44 A ^ jel az emelkedő-eső intonációt jelöli; l. Varga (1993).

Egy másik érv lehet a 2.2.2.-ben már említett *vajon*-teszt, amelyet Kenesei (1992) alapján Kálmán (2001) a kérdések tesztjének tekint: ha egy mondatba belehelyezhető a *vajon* partikula, akkor az kérdő.⁴⁵ Az alábbi példákból látható, hogy mind az eldöntendő (3.5a-b), mind a kiegészítendő (3.5c), mind pedig a választó kérdések (3.5d-e) átmennek ezen a teszten, az *ugye*-s „kérdés” azonban nem ((3.5f), l. még a 2.2.2. fejezet (2.27)-es példáját).

- (3.5) a. Vajon volt Mari Párizsban?
b. Vajon volt-e Mari Párizsban?
c. Vajon hol volt Mari?
d. Vajon volt Mari Párizsban vagy sem?
e. Vajon Mari volt Párizsban vagy Peti?
f. *Vajon volt Mari Párizsban, ugye?

A *vajon*-teszt alapján tehát az *ugye*-s mondat a többi kérdő mondattól eltérően viselkedik. Ez újabb érvet jelent az ellen, hogy az *ugye*-t tartalmazó mondatokat a kérdő mondattípusba tartozóknak tartsuk.⁴⁶

Végül abban is különbözik az eldöntendő kérdő mondatoktól az *ugye*-t tartalmazó mondat, hogy nem helyezhető bele gyenge negatív polaritású kifejezés (NPK; pl. a *valaha*), ahogyan arra Gyuris (2009) rámutatott (l. még a 2.2.3. alfejezetben a (2.31)-es példát).

- (3.6) a. Volt(-e) valaha is Mari Párizsban?
b. Volt-e valaha is Mari Párizsban, vagy sem?
c. Volt-e valaha is Mari vagy Peti Párizsban?
d. (*Ugye) Mari (*ugye) volt (*ugye) valaha is (*ugye) Párizsban (*ugye)?

A (3.6)-ból látható, hogy az intonációsan jelölt, az *-e* kérdő partikulával jelölt (3.6a) és a választó kérdések (3.6b-c) grammatikusak, ha NPK-t helyezünk beléjük, *ugye*-t tartalmazó

45 Kálmán (2001) „kérdések”-ről beszél, nem pedig „kérdő mondatok”-ról; a tesztet mégis formai tesztként adja meg, így én a kérdő mondatok tesztjeként értelmezem.

46 Itt érdemes megjegyezni, hogy az *ugye*-s mondat nem az egyetlen furcsán viselkedő, hagyományosan „kérdés”-nek ítélt mondat. A *hogyhogy*-os „kérdések” mind a beágyazási, mind pedig a *vajon*-teszten hasonlóan elbuknak, mint az *ugye*-s „kérdések”. (L. bővebben Molnár (2010)-et.)

mondat azonban agrammatikus (3.6d). Ebben a tulajdonságban tehát szintén szemben áll az *ügyé-s* mondat a kanonikus kérdő mondatokkal.

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy ha nem kérdő, akkor kijelentő mondat-e a kérdést megvalósító *ügyé-s* mondat. A kijelentő mondatok formailag beágyazhatóak az *X úgy tudja, hogy...* főmondat alá; a kérdést megvalósító *ügyé-s* mondat azonban nem.

- (3.7) a. Mari járt már Párizsban.
b. Józsi úgy tudja, hogy Mari járt már Párizsban.
c. Mari járt már Párizsban, ugye?
d. *Józsi úgy tudja, hogy [Mari járt már Párizsban ugye].
e. Mari ugye járt már Párizsban.
f. Józsi úgy tudja, hogy Mari ugye járt már Párizsban.

A (3.7)-ben azt láthatjuk, hogy mind az *ugye* nélküli kijelentő mondat (3.7a), mind pedig az állítást megvalósító *ügyé-s* mondat (3.7e) formailag beágyazható az *X úgy tudja, hogy...* szerkezet alá; a kérdést megvalósító *ügyé-s* mondat (3.7c) azonban nem. A teszt tehát azt mutatja, hogy az *ügyé-t* tartalmazó mondatok nem viselkednek teljesen analóg módon a kijelentő mondatokkal sem. A kérdést megvalósító *ügyé-s* mondatot nem lehet úgy beágyazni, ahogyan a kijelentőket (3.7d); az állítást megvalósító *ügyé-s* mondatok formailag beágyazhatók, de értelmezési kérdéseket vetnek fel.⁴⁷

A fent bemutatott három formai teszt (a beágyazás, a *vajon*-teszt, és az NPK-teszt) tehát érvet szolgáltat az ellen, hogy a kérdést megvalósító, *ügyé-t* tartalmazó mondatokat formailag kérdő mondatoknak tartsuk. Az utóbb bemutatott beágyazás-teszt alapján az állítást megvalósító *ügyé-s* mondatokat kijelentőknek tekinthetjük, nyitva hagyva azt a kérdést, hogy a beágyazott tagmondatban szereplő *ugye* értelmezhető-e „lokálisan”, vagy minden esetben a beszélő attitűdjét fejezi-e ki (erre a kérdésre visszatérek a 3.3. alfejezetben).

Az „*ügyé-s* kérdéseket” a kijelentő mondatitól eltérő intonációjuk és a mondat által gyakran megvalósított beszédaktus (kérdés) miatt azonban több szerző mégis kérdőnek tartja. A

⁴⁷ Kérdéses, hogy a (3.7f)-ben az *ugye* értelmezhető-e úgy, hogy azt fejezi ki, hogy a beágyazott mondat tartalma Józsi számára ismert. Intuícióm szerint a mondatban az *ugye* csak a beszélőnek a beágyazott mondat tartalmához fűződő attitűdjét fejezheti ki, így nem mondható, hogy a (3.7e)-nek lenne a beágyazott formája. (Erre a problémára a 3.3.3. alfejezetben visszatérek.) A beágyazott kijelentő mondatokban szereplő *ügyé-k* értelmezése további vizsgálatot kíván.

formai kritériumok közül az intonációról a 2.3.-ban láttuk, hogy az *ügyé*-s kérdések prozódiaja nem mutat egységes képet. Az *ügyé*-s állítások és a kanonikus kijelentő mondatok intonációs mintája megegyezik, de az *ügyé*-s állításokban bizonyos *ügye*-pozíciók esetén megjelennek szünetek, amelyek megakasztják a kijelentő mondat dallamát.

Mindezek alapján a továbbiakban a kérdést megvalósító *ügyé*-s mondatokat a mondattípus szempontjából összetettnek, az állítást megvalósítókat pedig kijelentő mondatoknak tekintem.⁴⁸ Az alábbiakban röviden összefoglalom az *ügyé*-s mondatok által megvalósított két alapvető beszédaktus elkülönítésének alapját. Majd a továbbiakban külön alfejezetben tárgyalom a kérdést (3.2.) és az állítást megvalósító (3.3.) *ügyé*-s mondatok formai és használati jellemzőit.

3.1.3. Az *ügyé*-s mondatok által megvalósított beszédaktusok

A 2.5. alfejezetben a BUSZI-2 korpusz adatainak jellemzésekor már volt szó arról, hogy a korpuszban található *ügyé*-s mondatokat két nagyobb kategóriába soroltam már az elemzés kezdetén: kérdést megvalósító és állítást megvalósító kategóriába. A kétféle kategóriába tartozó tokenek külön adatbázisba kerültek, amelyeket részben azonos, részben különböző szempontok szerint elemeztem tovább. Abban, hogy melyik megnyilatkozás melyik beszédaktus-kategóriába került, négy tényezőt vettem figyelembe:

- i. Azt, hogy az átírást készítő lejegyző az átíráskor milyen írásjelet (kérdőjelet vagy pontot) használt a mondat végén.

A dolgozatban idézett példák intonációját ellenőriztem. Ennek alapján azt találtam, hogy a lejegyzők az írásjeleket a mondat dallama alapján következetesen használták.⁴⁹

- ii. Azt, hogy milyen volt az *ügyé*-s megnyilatkozás tágabb kontextusa: a megelőző és a rákövetkező 2–4 megnyilatkozás (pl. jóváhagyás, felelet, visszakérdezés, narratív rész folytatása).

Az *ügyé*-s kérdések információkat ellenőriznek, új témát vezetnek be. A rájuk adott (többnyire pozitív) feleletek általában explicitek, teljeseek (pl. *igen*, *így van*). Az

48 Az *ügyé*-s mondatok által megvalósított beszédaktusfajtákról bővebben is lesz szó a 3.2. és a 4.1. alfejezetekben.

49 Az interjúk átírása és a transzkripciók ellenőrzése Bartha Csilla és Borbély Anna munkája.

ügyé-s állítások gyakran magyarázó szerepű, illetve narratív részekben szerepelnek. Ilyenkor a partner (pozitív) reakciója, jóváhagyása implicit, vagy redukált formájú (ritkán *igen*, gyakran *hm* vagy *ühüm*).

- iii. Azt, hogy a Sadock (1974)-féle beszédaktustesztek szerint a mondat csak állítást fejezett-e ki, vagy állítást és kérdést is. (L. alább.)
- iv. Azt, hogy az adott kontextusban szereplő mondatban az *ügye* kicserélhető-e a *mint tudjuk* kifejezésre (l. a 2.5. alfejezetben).⁵⁰

Az alábbiakban tehát röviden bemutatom a Sadock (1974)-ben található disztribúciós tesztet. Reese (2007) az angol utókérdéses konstrukciók (*tag questions*; UKK-k) elemzésekor bemutatja, hogy azok Sadock (1974) beszédaktustesztjei alapján komplex beszédaktusokat valósítanak meg: egyaránt eleget tesznek az állítások (*assertion*) és a kérdések (*question*) kritériumainak. Sadock szerint ugyanis vannak bizonyos kifejezések, amelyek csak bizonyos beszédaktusokat megvalósító mondatokkal kompatibilisek. Ha egy mondatba belehelyezhető az *after all* (végül is, elvégre) kifejezés, akkor az állító beszédaktust valósít meg. Ha egy mondatba belehelyezhető a *tell me* (mondd csak) kifejezés, akkor az kérdő beszédaktust valósít meg. Ha pedig egy mondatba belehelyezhető a *by any chance* (véletlenül) kifejezés, akkor a mondat semleges kérdést valósít meg.

Reese (2007) elemzése nyomán elvégeztem a BUSZI-2 *ügyé*-t tartalmazó mondataira Sadock (1974) tesztjeit, és azt találtam, hogy az általam a fenti (i) és (ii) kritériumok alapján kérdést megvalósítónak kategorizált adatok közel 80 százaléka – 239-ből 188 előfordulás – állító és kérdő beszédaktust is megvalósít (l. a 3.1. ábrát).⁵¹ A kérdést megvalósító mondatok egy bizonytalan kivételtől eltekintve kifejezetten természetellenesek, ha a *véletlenül* kifejezést a mondatba helyezzük, tehát ezek az *ügyé*-s kérdések mind elfogultnak tekinthetők (egy tipikus példát idézek a (3.8.)-ban, amire a tesztek eredményeit a (3.9)-ben mutatom be).

⁵⁰ A teszt ötlete Gyuris Beátától származik.

⁵¹ Az *ügyé*-s adatok kicsit több mint 20 százaléka esetében nem tudtam elvégezni a Sadock-teszteket. A korpusz beszélt nyelvi jellege miatt sok a töredékes, elliptikus szerkezet. Ezeknél az esetéknél a Sadock-tesztek általában nem vagy csak részben voltak elvégezhetőek. Ez a magyarázata annak, hogy az *ügyé*-t tartalmazó kérdő szerkezeteknek csak a 80 százaléknál kaptam meg azt az eredményt, amit az UKK-tól elvárhatunk, ti. hogy állítást és elfogult kérdést egyaránt kódolnak.

(3.8) (B7402)

T: $\perp$ Az 'két év ^vót, ^ugye?

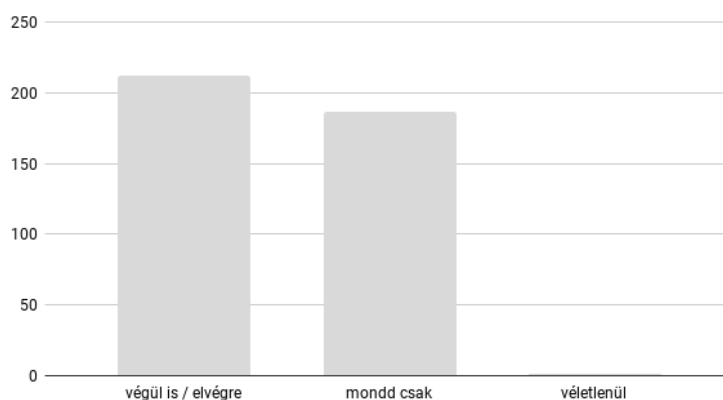
A: Igen.

(3.9) a. Elvégre / végül is az két év volt, ugye?

b. Mondd csak, az két év volt, ugye?

c. #Véletlenül az két év volt, ugye?

Sadock (1974) teszteinak eredményei a kérdést megvalósító „ugye”-s mondatokra

3.1. ábra: A Sadock-féle beszédaktustesztek eredményei az *ugye*-s kérdő aktust megvalósító mondatokra

Az általam előzetesen az (i) és a (ii) kritériumok alapján állító aktust megvalósítónak kategorizált mondatok mindegyike olyan volt, hogy csak a *végül is / elvégre* kifejezés helyezhető beléjük, a *mondd csak* nem. Így ezek a mondatok csak állítást valósítanak meg Sadock (1974) tesztjei alapján. Egy tipikus példát idézek a (3.10)-ben, és a tesztek eredményeit adom meg a (3.11)-ben.

(3.10) (B7108)

A: 'Legtöbbjüknek $\square$ <0a> 'fizikumuk ragyogó, $\square$ $\perp$ mert hát ugye $\square$ faluról jöttek, 'vidékről jöttek.

(3.11) a. Legtöbbjüknek a fizikumuk ragyogó, mert hát *végül is / elvégre* ugye faluról jöttek, vidékről jöttek.

b. #Legtöbbjüknek a fizikumuk ragyogó, mert hát *mondd csak* ugye

faluról jöttek, vidékről jöttek.

- c. #Legtöbbjüknek a fizikumuk ragyogó, mert hát *véletlenül* ugye faluról jöttek, vidékről jöttek.

Látható tehát, hogy a Sadock (1974)-féle tesztek alapján vannak kérdést és állítást egyszerre megvalósító, és csak állítást megvalósító *ugye*-s mondatok a BUSZI-2 korpuszban. A dolgozat további részeiben ennek megfelelően tehát így utalok ezekre a használatokra.

A iv. pontban megjelölt *mint tudjuk*-teszt a másik három kiegészítésére szolgált, mivel a beszédaktus megállapítására önmagában nem alkalmas. A BUSZI-2 korpusz példáit végigelve az derült ki, hogy – elvárásainkkal megegyezően – a kérdő megnyilatkozások esetében az *ugye* sosem cserélhető ki a *mint tudjuk* kifejezésre (a (2.1.) példára alkalmazom a (3.12)-ben).

- (3.12) a. Ott magyarul beszéltek, **ugye**?
b. #Ott magyarul beszéltek, **mint tudjuk**?

Az állító megnyilatkozások esetében azonban – az előzetes elvárásainkkal ellentétben – szintén nem minden esetben cserélhető az *ugye* a *mint tudjuk*-ra (3.13). Ebben az esetben az *ugye* funkciójától függ, hogy a csere elvégezhető-e a mondat kontextusbeli sikerességét megőrizve (3.14).

(3.13) (B7301)

T: Namost **ugye** most ezt a szép fényes szerszámot a kezembe veszem,
és akkor

T': #Namost, **mint tudjuk**, most ezt a szép fényes szerszámot a kezembe veszem, *és akkor*

A: a: *Ja, ki lehet venni vele*?

(3.14) (B7306)

- a. **Ugye** az emberek sokféleképpen beszélnek.
b. **Mint tudjuk**, az emberek sokféleképpen beszélnek.

3.2. A kérdést és állítást egyszerre megvalósító *ügyé-s* mondatok

Az előző fejezetben volt már arról szó, hogy az *ügyé* kérdő aktust megvalósító használatait több szerző is utókérdésnek tekinti (pl. Kenesei – Vago – Fenyvesi 1998; Keszler 2000; l. bővebben 2.1–2.). A magyarra vonatkozóan azonban nem ismerek olyan szakirodalmat, amely átfogóan és szisztematikusan foglalkozna az utókérdések (l. 2.1.) nyelvtanával és használatával. Az angolra vonatkozóan azonban kiterjedt irodalma van a *tag question*-ök, azaz az *utókérdéses konstrukciók* (a továbbiakban röviden *UKK*) vizsgálatának. Mind leíró (pl. Quirk et al. 1985;), mind funkcionális (pl. Algeo 1988; Holmes 1983; Tottie – Hoffmann 2006; Kimps 2018; Norrick 1995; Wichmann 2007; Pilcher 2016), mind elméleti (pl. Ladd 1981; Sailor 2009, 2012; Reese 2007; Reese – Ascher 2007; Northrup 2014; Malamud – Stephenson 2015) szempontból jól körüljárt jelenség.⁵²

Éppen ezért a továbbiakban először is bemutatom az angol UKK-k főbb formai és használati tulajdonságait (3.2.1.), majd megvizsgálom, hogy a magyar *ügyé-t* tartalmazó, kérdő és állító aktust megvalósító mondatok mennyiben hasonlítanak az angol UKK-khoz (3.2.2.). Látni fogjuk, hogy a sok egyező, vagy hasonló tulajdonság mellett vannak eltérések is. Ennek az alfejezetnek a célja az *ügyé-t* tartalmazó mondatok azon részalmazának kijelölése, amelyek leírhatóak az angol UKK-k mintájára.

3.2.1. Az angol utókérdéses konstrukciók

3.2.1.1. Az angol UKK-k formája

Az alábbi (3.15)–(3.16)-es példákból látható, hogy az angol utókérdéses konstrukciók (*tag questions*) formailag komplexek: egy kijelentő mondati magból (*anchor*; a továbbiakban röviden: mag) és egy redukált kérdő elemből (*tag*; a továbbiakban röviden: utókérdés) épülnek fel;⁵³ az utókérdés (alap esetben) követi a magot. Az angol utókérdések alapvetően

52 Kimps (2018) részletesen csoportosítja, majd ismerteti az angol UKK-k irodalmát (Kimps 2018: 14–30); én ezt itt nem teszem meg.

53 Az *utókérdés* terminus kétféle értelemben használatos a szakirodalomban: egyrészt jelöli a *tag*-et, a visszakérdező elemet, másrészt jelöli az egész konstrukciót (*anchor + tag*), amiben a visszakérdező elem szerepel. Ezért használom a továbbiakban az *utókérdéses konstrukció* terminust, amikor a kijelentő mondati mag + utókérdés szerkezetű mondatokra utalok. *Utókérdés*nek a visszakérdező funkciójú elemet/szerkezetet (angolul *tag*) hívom.

kétfélék: vannak változatlan (*invariant tags*; (3.15a)) és változó (*variant tags*; (3.15b-c); (3.16))⁵⁴ alakúak. Az angol UKK-kkal foglalkozó szakirodalom jórészt az utóbbi típussal foglalkozik;⁵⁵ ennek további két formai típusát lehet megkülönböztetni a mag és az utókérdés polaritási viszonyai szempontjából: vannak ellentétes (3.15b-c) és azonos polaritású (3.16) UKK-k. Az UKK-k jelölt formák az egyszerű pozitív eldöntendő kérdő mondatokhoz (PKM) képest. A mondatípusuk megítélését illetően a szakirodalomban nincs egységes álláspont: Reese (2007) például összetett mondatípusúnak (*declarative anchor* + *interrogative tag*), Northrup (2014) pedig kérdő (*tag interrogative*) mondatoknak tartja az UKK-kat. Az UKK-k az esetek túlnyomó többségében nem semleges, hanem *elfogult* (*biased*) kérdést valósítanak meg.

- (3.15) a. Jane is coming, right?
 Jane KOP jön.PART igaz⁵⁶
 'Jane eljön, igaz?'
- b. Jane is coming, isn't she?
 Jane KOP jön.PART KOP nem ő.FEM
 'Jane eljön, ugye / nemde / igaz?'
- c. Jane isn't coming, is she?
 Jane KOP nem jön.PART KOP ő.FEM
 'Jane nem jön, ugye / igaz?'
- (3.16) a. Jane is coming, is she?
 b. Jane isn't coming, isn't she?

Reese (2007) az angol UKK-k felépítését a következő sémával írja le:

- (3.17) [NP Aux (XP)], [Aux Pro] (Reese, 2007:40)
 mag (*anchor*) utókérdés (*tag*)

54 Holmes (1982) ezeket nevezi kanonikus utókérdéseknek (*canonical tags*).

55 De például Norrick (1995) az angol *hunh* utókérdéssel mint evidenciális kifejezéssel foglalkozik.

56 A glosszában alkalmazott rövidítések feloldása a következő: PART: jelen idejű particípium; KOP: kopula; FEM : nőnemű.

Az utókérdés formájára szintaktikai, szemantikai és pragmatikai megszorítások is vonatkoznak. Az utókérdésben szereplő ragozott segédigének és névmásnak számban és személyben egyeznie kell a magbeli alanyal és ragozott (segéd)igével; a mag és az utókérdés segédigéje módban is egyezik. Az utókérdés személyes névmásának koreferensnek kell lennie a magmondat alanyával. Sailor (2009, 2012) az utókérdést elliptikus kérdő mondatként elemzi; ezzel magyarázza az utókérdésre vonatkozó morfológiai megszorításokat. Mindezeket túl, a magmondatnak olyannak kell lennie, amely lehetséges válaszul szolgál a redukált kérdő mondatra, az utókérdésre.

Ha az angol UKK-k lehetséges prozódiai változatait is figyelembe vesszük, a fenti kép tovább bonyolódik.⁵⁷ Ejthetőek ugyanis az UKK-k eső (3.18a) és emelkedő (3.18b) dallammal is. Továbbá Ladd (1981) alapján a prozódiai tagolás szempontjából meg szokás különböztetni *nukleáris* (3.19a) és *poszt nukleáris* (3.19b) UKK-kat. Utóbbiak – a szakirodalom tanúsága szerint – mindig emelkedő dallamúak. A nukleáris UKK-kban az utókérdés önálló intonációs egység; ebben az esetben a mag és az utókérdés között „hosszabb a szünet”; ezt jelöli Ladd (1981) „/”-lel. A poszt nukleáris UKK-k esetén az utókérdés nem önálló intonációs egység; ilyenkor a mag és az utókérdés között „jóval rövidebb a szünet”; ezt jelöli Ladd (1981) „=”-lel. A formailag eltérő UKK-változatoknak a használata is eltérő (ezekről bővebben l. a 3.2.1.2. részt).

(3.18) a. Jane is coming, isn't she?↓⁵⁸

b. Jane is coming, isn't she?↑

(3.19) a. Jane isn't coming / is she?↓ / ↑⁵⁹

b. Jane isn't coming = is she?↑

A fenti (3.14)–(3.19)-ben bemutatott adattípusok, amelyekkel Reese (2007) és Northrup (2014) – részben Ladd (1981)-re lapozva – foglalkozik,⁶⁰ csak egy töredékét

57 Az angol UKK-k prozódiaja egy külön nagy fejezetet képez a szakirodalomban. Itt csak a legalapvetőbb különbségekről teszrek említést.

58 Az intonáció jelölésében itt Reese (2007)-t követem. A ↓ az eső (*falling*), a ↑ az emelkedő (*rising*) intonációt jelöli.

59 A nukleáris és a poszt nukleáris UKK-kat a Ladd (1981) által használt jelöléssel különböztetem meg.

60 Pontosabban Reese (2007) sem foglalkozik mindegyik fent felsorolt típussal. Az azonos polaritású UKK-kat ugyanis kizárja a vizsgálatából azzal az indokkal, hogy azok az amerikai angolban ugyan előfordulnak, de nem túl gyakoriak. Más szerzők azonban korpuszvizsgálatok alapján rámutatnak, hogy az UKK-k eleve kevésbé gyakoriak az amerikai dialektusokban, mint a britekben; ugyanakkor nem tekintik olyan különlegesnek az azonos polaritású formai típusát az UKK-knak (l. pl. Quirk et al. 1985;

képezik az előbeszédben előforduló angol UKK-knak (erről bővebben l. a következő alfejezetet). A beszélt nyelvi korpuszok adatain alapuló vizsgálatok – például Tottie – offmann (2006), Pilcher (2016) és Kimps (2018) – sokkal változatosabb képet adnak az angol UKK-król.

Kimps (2018) az angol utókérdésnek kétféle pozícióját mutatja be: a fent, a (3.14)–(3.19) példákkal illusztrált mondatvégi pozíció mellett a kijelentő mondati magba beépülő pozícióra is hoz korpuszadatokat (Kimps 2018:52; az ő 9. példáját itt a (3.20) alatt megismétlem).

(3.20) You don't, do you, believe he is coming?
 Te AUX.nem AUX te hisz.INF ő.M KOP.SG3 jön.PART⁶¹
 'Nem hiszed, ugye, hogy eljön?'

Kimps (2018) ugyan részletesen nem foglalkozik a változatlan alakú (invariáns) utókérdésekkel, de idézi az *isn't it innit*-ként grammatikalizálódott alakját; erre példát is ad (Kimps 2018: 25. (26), amit itt a (3.21)-ben idézek).

(3.21) A: okay, please, I'll come and get you. yeah when is it the end of the month
 'Oké, jövök és elviszlek, igen, majd a hónap végén.'
 B: In, at the end of the month, innit
 PREP, PREP a vége PREP a hónap TAG⁶²
 'A hónap végén, ugye?'

Tottie – Hoffmann (2006: 286) az általuk vizsgált brit korpuszból adatolják az invariáns alakú *innit*-et, az amerikai korpuszból nem. Megjegyzik, hogy az *innit* gyakrabban fordul elő az olyan UKK-kban, amelynek a magmondatában az *is* (kopula) a ragozott ige. Wichmann (2007) változatos formájú, nem periférián megjelenő utókérdéseket elemez szintén egy brit korpuszból származó adatok alapján. Pilcher (2016) a londoni multikulturális

Tottie – Hoffmann 2006; Kimps 2018).

61 A glosszában alkalmazott rövidítések feloldása a következő: AUX: segédige; SG: egyes szám; INF: infinitívusz; M: hímnem.

62 A glosszában alkalmazott rövidítések feloldása a következő: PREP: prepozíció; TAG: utókérdés.

angol nyelvváltozatból (MLE, Multicultural London English) adatolja az *innit* különböző formájú és funkciójú használatait.

Farkas – Roelofsen (2017) az angol UKK-k prototipikus eseteire kiemeli azt a formai jellegzetességet, hogy az angol UKK-k nem ágyazhatóak be (l. Farkas – Roelofsen 2017: 244 (15)–(16)-os példáit, amelyeket itt a (3.22)-ben idézek).

- (3.22) a. *John told Bill that [Jane is coming, isn't she].
 John mondta.SG3 Bill hogy Jane KOP jön.PART KOPnem ő.FEM
 'John azt mondta Billnek, hogy Jane jön, nemde/ugye.'
- b. *I know that [Jane is coming, isn't she].
 Én tud.SG1 hogy Jane KOP jön.PART KOP.nem ő.FEM
 'Tudom, hogy Jane jön, nemde/ugye.'

Ez a jellegzetesség (is) szembeállítja ezeket a formákat a kanonikus kérdő mondatokkal. A 3.1. alfejezetben ezeket a formai teszteket a magyar *ugye*-t tartalmazó, kérdő beszédaktust megvalósító mondatokra is elvégeztem; részben ezek szolgáltattak érvet az ellen, hogy ezeket a mondatokat tisztán a kérdő mondat típúsbá soroljam.

Összefoglalva: az angol UK-k lehetnek állandó (invariáns) vagy változó formájúak. A szakirodalom rendszerint a változó formájúakkal foglalkozik; ezek prototipikus esetben a magmondatall ellentétes polaritásúak, az utókérdés a magmondat után áll, a mondat végén. Dallamuk lehet emelkedő vagy eső; az utókérdés alkothat önálló intonációs egységet (nukleáris), vagy belesimulhat a magmondat dallamívébe (poszt nukleáris). A különböző intonációs mintázatú UKK-k használata is különböző (l. a következő alpontot). Az angol UKK-k formája azonban a beszélt nyelvben az előbbinél jóval változatosabb: az utókérdés nem feltétlenül a mondat végén jelenik meg, előfordul mondat közben is. Továbbá létrejönnek, és a beszélt nyelvben elő is fordulnak különböző invariáns utókérdésformák, amilyen például az *innit*. Ezeknek a formáknak a prozódiaja is eltér a prototipikustól: hangúlytalanok, olykor klitizálódnak, összességében kevésbé prominensek, mint a prototipikus UKK-kban szereplő utókérdések. Ezeknek a nem-prototipikus formáknak a funkciói nagyon változatosak. Ezzel foglalkozik a következő alpont.

3.2.1.2. Az angol UKK-k diskurzusfunkciói

Az előző pontban bemutattam, milyen sokféle formája van az angol UKK-knak. A különféle formáknak sokféle diskurzusfunkciójuk lehet; ezeknek az osztályozásában, illetve összefüggéseik elméleti magyarázatában a szakirodalomban nincsen egyetértés. Azok a munkák, amelyek az elfogult kérdések (*biased questions*) által felvetett elméleti problémák kapcsán tárgyalják az UKK-k használatát (pl. Reese 2007; Reese – Asher 2009; Malamud – Stephenson 2015; Northrup 2014; Farkas – Roelofsen 2017), jóval megszorítottabb adathalmazzal, jórészt konstruált példákkal és elképzelt dialógusokkal dolgoznak, mint azok, amelyek a beszélt nyelvben előforduló UKK-k használatának sokféleségét kísérlik meg rendszerezni (pl. Holmes 1983, 1984, 1995; Algeo 1988, 1990, 2006; Norrick 1995; Tottie – Hoffmann 2006; Wichmann 2007; Pilcher (2016); Kimps 2018). Az elméleti irodalom tárgyalása majd a 4. fejezetben következik; az alábbiakban a funkciókat kategorizáló empirikus kutatásokon alapuló pragmatikai irodalom főbb állításait igyekszem összegezni az angol UKK-kkal kapcsolatosan.

Holmes (1983) és Algeo (1988) empirikus adatok alapján állították fel kategóriáikat az angol UKK-k jellegzetes használataival kapcsolatosan. Ezeken a korai munkákon alapul több későbbi korpuszalapú kutatás, így Tottie – Hoffmann (2006) rendszerezése is, amelyre majd a továbbiakban támaszkodom. Az alábbiakban ezt mutatom be röviden; a korábbi munkákra csak összevetésként fogok utalni.

Tottie – Hoffmann (2006) nagy volumenű korpuszkutatást végeztek az ún. kanonikus UKK-kkal (l. 3.2.1.1.) kapcsolatosan amerikai és brit beszélt nyelvi korpuszok alapján. Ezres nagyságrendű UKK-t vizsgáltak mind az amerikai, mind pedig a brit angolban; a két nyelvváltozat több szembeötlő különbséget is tartalmaz az UKK-k használatát illetően. A vizsgált brit korpuszban (British National Corpus – spoken subcorpus; BNC-S) ötször gyakrabban fordulnak elő UKK-k, mint a vizsgált amerikai korpuszban (Longman American Spoken Corpus; LASC). A vizsgált formai típusok eloszlása nem egyforma a két dialektusban, de a használat életkorok szerinti megoszlása sem. Az UKK-k tipikus használatai mindkét vizsgált korpuszban ugyanazok – ezek a Holmes (1983), illetve az Algeo (1988) által is leírt típusok; ezeket foglalja össze a 3.1. táblázat (vö. Tottie – Hoffmann 2006:301, 6. táblázat), ami után minden típusra adok egy példát Tottie – Hoffmann (2006) adataiból.

ÖSSZEFOGLALÓ KATEGÓRIA	HOLMES	ALGEO	TOTTIE – HOFFMANN
Episztemikus-modális	Modális	Információt kérő	Információt kérő
		Megerősítést váró	Megerősítést váró
Affektív	Facilitáló	Megerősítést váró	Facilitáló
	Lágyító		
		Pontosító	Attitudinális
	Kihívó	Ellentmondást nem tűró	Ellentmondást nem tűró
		Agresszív	Agresszív

3.1. táblázat: Az UKK-k pragmatikai funkcióinak terminológiai áttekintése (Tottie – Hoffmann 2006)

Tottie – Hoffmann (2006) adatai szerint a vizsgált UKK-knak csak a 3 százaléka tartozott az **információt kérő** kategóriába (Tottie – Hoffmann 2006 (62)-es példáját adom meg a (3.23)-ban). Itt a beszélő nem tudja a kérdésre a választ, és valóban választ vár a partnerétől a kérdésre.

- (3.23) Stuart: You're getting paid for this, are you?
Te.KOP kap.PART fizet.PASTPART PREP ez KOP te⁶³
'Ezért fizetnek neked, ugye?'
- Mark: Twenty five quid. (BNC-SDEM)⁶⁴
Húsz öt font
'Huszonöt fontot.'

Az angol UKK-k 90 százaléka a megerősítést váró, a facilitáló és az attitudinális kategóriába tartozik. A **megerősítést váró** használatban a beszélő nem biztos a magban kifejezett állítás igazságában, ezért megerősítést vár a beszélgetőpartnerétől (a (3.24)-ben Tottie – Hoffmann 2006 (63)-as példáját idézem).

63 A glosszában alkalmazott rövidítések feloldása a következő: PASTPART: múlt idejű particípium.

64 Ez az eredeti korpuszlelőhelyre utaló rövidítés: British National Corpus – Spoken Demographic.

- (3.24) A: I'm gonna try to go walking for a little bit.
 'Megpróbálok elmenni sétálni egy kicsit.'
 I don't need a jacket, do I?
 én AUX.nem szüksége van egy dzseki AUX én
 'Nem kell dzsekit vennem, ugye?'
- B: No, it's still pleasant. (LSAC)⁶⁵
 nem ez.van még kellemes
 'Nem, még kellemes az idő.'

Az UKK **attitudinális** használatában a beszélő csak hangsúlyozni akarja, amit mondani akar, de nem vár reakciót a beszélgetőpartnerétől, sőt azt sem várja, hogy a másik bekapcsolódjon a tárgyalt témába (a (3.25)-ben Tottie – Hoffmann 2006 (64)-es példáját adom meg).

- (3.25) Larna: yeah she'll be in trouble, won't she,
 igen ő.FEM.AUX van PREP baj AUX.nem ő.FEM
 'Igen, bajban lesz, ugyebár,...'
 she often gets her own drinks
 'Gyakran magának rendeli az italát.'
 anyway, she sort of like, she's at that age she can, it's only when they
 get out there together.
 'Minden esetre, hát ő olyan korban van, hogy megteheti, de ez csak
 akkor van, amikor együtt mennek.'
- Pauline: mh. (BNC-SDEM)

Az UKK **facilitáló** használata esetében a beszélő teljesen biztos a magban kifejezett proposíció igazságában, de be akarja vonni a beszélgetőpartner is a diskurzusba (a (3.23)-ban Tottie – Hoffmann 2006 (65)-ös példáját közlöm). A partner bevonása pedig éppen azért lehetséges, mert a beszélő olyan kérdést tesz fel, amire nemcsak ő, hanem az ő megítélése szerint a beszélgetőpartner is tudja a választ.

65 Ez az eredeti korpuszlelőhelyre utaló rövidítés: Longman Spoken American Corpus.

(3.26) Tanár: Right, it's two isn't it?
helyes ez.KOP kettő KOP.nem ez
'Helyes, ez kettő, ugye?'
Diák: Mm. (BNC-SDEM)

Az UKK **leszögező** (angolul: *peremptory*; azaz ellentmondást nem tűrő) használatában az utókérdés egy olyan állítást követ, amelyet általában igaznak fogadnak el a beszélgetőpartnerek. A beszélő egy potenciális vita megelőzéseként használja (a (3.27)-ben Tottie – Hoffmann 2006 (66)-os példáját közlöm).

(3.27) Kathleen: How old's your mum and dad? (BNC-SDEM)
'Mennyi idős az anyukád és az apukád?'
Ismeretlen: [Nevet.]
Kathleen: He don't know neither.
'Egyiküket sem ismeri.'
Ismeretlen: They're in their forties anyway, I think.
'Minden esetre a negyvenes éveikben járnak, azt hiszem.'
Enid: That's what I said.
'Ezt mondtam én is.'
Kathleen: Well, we come to that conclusion, didn't we?
hát mi jön PREP az következtetés AUX.nem mi
'Hát, mi is erre jutottunk, ugye?'
Ismeretlen: Me dad's think me dad's forty seven. Me mum's about forty three, forty four.
'Az apám, asszem, 47. Az anyám 43 körül lehet, 44.'

Végül, az UKK **agresszív** használatával a beszélő sértegetni vagy provokálni akarja a beszélgetőpartnereit (a (3.28)-ban Tottie – Hoffmann 2006 (67)-es példáját adom meg).

(3.28) Ernest: well I put, I thought you were staying to tea so I put six eggs on.
'Hát, feltettem, azt hittem maradtok vacsorázni, úgyhogy 6 tojást tettem fel főni'

Arthur: oh aye, yeah, alright.
'ja, jó, oké.'

Peggy: you put what?
'Mit tettél fel?'

Ernest: put six eggs on, didn't I?
rak hat tojás PREP AUX.nem én
'Feltettem hat tojást, vagy talán nem?'
anyhow, I'm putting, I'm putting two on.
'Minden esetre felrakok, felrakok kettőt.' (BNC-SDEM)

Tottie – Hoffmann (2006) mindegyik általuk felállított pragmatikai funkcióra találtak példát mindkét vizsgált nagy nyelvváltozat korpuszában. Ugyanakkor nem találtak korrelációt sem az angol UKK-k polaritása (ellentétes vagy azonos) és a pragmatikai típusai, sem pedig az utókérdések névmásai és segédigéi és a pragmatikai típusok között. Nem lehet azt mondani tehát, hogy valamelyik formai jelölő tenné lehetővé valamelyik funkciót. Inkább arról lehet szó – ahogyan azt Wichmann (2007) állítja –, hogy az angol UKK-k elindultak a grammatikalizáció (a diskurzuspartikulává válás) útján, és az egyes funkciók ennek a folyamatnak egy-egy állomását mutatják (l. bővebben a 3.2.1.3.-t).

3.2.1.3. Az angol utókérdések grammatikalizációja

Az angol UKK-k irodalmának túlnyomó többsége a változó formájú, vagy kanonikus UKK-kkal foglalkozik. Vannak azonban állandó formájú, azaz invariáns utókérdések is az angolban, és ezek is részt vesznek az UKK-k létrehozásában. Norrick (1995) például a *hunh* utókérdés evidenciális használatait írja le, de a *right*, az *ok*, illetve a *no* is használhatóak az angolban utókérdésként. Állandó formájú utókérdések a legtöbb ismert nyelvben előfordulnak, és az eddigi kutatások alapján úgy tűnik, hogy hasonló diskurzusfunkciókat látnak el.⁶⁶ Inkább az angoltól ismert változó forma tűnik különlegesnek – ilyenek előfordulnak például még a dánban és a finnben (vö. Norrick 1995).

A fentiekben Tottie – Hoffmann (2006) és Kimps (2018) munkáiban láthattunk példát arra is, hogy a változó formájú UKK-kból állandó alakúak jönnek létre, ilyen a brit dialektusokból adatolt *innit* (*isn't it*) és a *weren't it*. Ezek a segédige vagy a névmás egyeztetése nélkül,

⁶⁶ Például Mithun (2011) az irokéz nyelvek közé tartozó mahaók (*mohawk*) UKK-it vizsgálja, és azt mutatja meg, hogy a mahaók UKK-k többségében ugyanazokat a diskurzusfunkciókat töltik be, mint az angol UKK-k.

állandó formában használhatók bármilyen magmondat után, illetve szórendileg szabaddá válva, akár a mondat közben is. Wichmann (2007) azt a kérdést vizsgálja, hogy ezek az állandósult utókérdésformák grammatikalizálódnak-e, azaz mutatják-e a diskurzuspartikulává válásnak a jeleit – formájuk, illetve használatuk alapján. Mintája ugyan igen szűk – az ICE-GB korpusz⁶⁷ egy 50 UKK-t tartalmazó részhalmazával dolgozik –, de sikerül néhány olyan esetet regisztrálnia, amely arra utal, hogy az angol utókérdéses formák mutatják a grammatikalizáció jegyeit.

Wichmann (2007) az UKK-knak az előző alpontban felsorolt diskurzusfunkcióit egy feltételezett grammatikalizációs folyamat hipotetikus állomásainak tekinti. Elsődlegesnek az információt kérő használatot tekinti (ez a kanonikus kérdő mondatok sajátja); emellett azonban megjelenik a megerősítést váró használat is, amely már az alanynak a tartalomhoz való viszonyulását is kifejezi, illetve az attitudinális használat, amely pedig már interszjektív, interperszonális funkciót tölt be. Wichmann (2007) ezt a folyamatot az eredeti kérdő jelleg csökkenésével írja le. Ha ez a grammatikalizációs folyamat valóban létezik, akkor azt várjuk, hogy az az UKK-k formáján is meg fog látszani. A grammatikalizációs folyamatban előrébb járó formák redukáltabbak (rövidebbek), prozódiaileg nem prominensek, és rövidebb időtartamú, illetve kevésbé gondozott az ejtésük. Wichmann (2007) azt vizsgálja meg az 50 UKK-t tartalmazó adathalmazán, hogy a kérdő funkció csökkenése együtt jár-e ezekkel a formai változásokkal.

Az 50 UKK vizsgálata azt mutatta, hogy az esetek majdnem felében (21 UKK esetében) információt kér a beszélő, és választ is vár a kérdésére. Emellett azonban 8 facilitáló (azaz csak valamilyen visszacsatolást váró), 18 attitudinális (azaz reakciót vagy visszacsatolást nem váró) és 4 egyéb használatú UKK szerepelt a vizsgált korpuszban. A prozódia vizsgálata nem hozott egyértelmű eredményt, a fonetikai redukciót, a prozódiai prominencia eltűnését csak két esetben lehetett megfigyelni. Ennek ellenére Wichmann (2007) szerint az angol utókérdésformák diskurzuspartikulává való grammatikalizációja létező folyamat, amelyet további vizsgálatokkal lehetne igazolni.

Pilcher (2016) kutatásai megerősítik Wichmann (2007) feltevéseit. Ő a londoni multikulturális angol egyik innovatív nyelvi megoldásaként írja le az *innit*-et mint negatívutókérdés-változatot. A 2000-es évek közepén Londonban rögzített beszélt nyelvi

67 International Corpus of English, brit alkorpusz (l. <https://www.ucl.ac.uk/english-usage/projects/ice-gb/>).

anyagot tartalmazó *Linguistic Innovator Corpu*st (LIC) használja. Elemzésében bemutatja, hogy az *innit* szórendileg flexibilisebbé válik: elmozdul a jobb periférián rögzített pozíciójából, és megjelenik a megnyilatkozások elején, illetve teljesen önállóan is használatos. Ezzel együtt a hatóköre nem feltétlenül az őt megelőző megnyilatkozás, hanem széles hatókört véve vonatkozhat a partner előző megszólalására is. A lehetséges funkciók között megjelenik a csodálkozás kifejezése, illetve a partnerrel való egyeztetés, egyetértésre jutás igénye. Pilcher (2016) az *innit* használatának a jelenleg zajló innovatív átalakulását, diskurzusjelölővé válását regisztrálja a folyamat korai stádiumában.

Wichmann (2007) feltevése és Pilcher (2016) korpuszvizsgálatának eredményei azért különösen érdekesek e dolgozat témája szempontjából, mert az *ugye* egy formailag redukálódott, utókérdésként is használatos elem, amelynek esetében szintén kimutathatóak a fent említett használatok. Az az út, ahogyan a pusztán kérdő funkciójú *ugyé*-ből a mai nyelvben használatos multifunkcionális elem létrejött történeti korpuszvizsgálatokat igényelne, amelyre ennek a dolgozatnak a keretében nem vállalkozom. Az angol *innit* változásának és a magyar *ugye* feltételezett kialakulásának analógiája azonban a fentiek alapján plauzibilisnek látszik (l. még a 3.3. fejezetben). A következő alfejezetben az *ugye* kérdő és állító aktust egyszerre megvalósító használateival foglalkozom az angol UKK-ról fentebb megállapítottak fényében.

3.2.2. A kérdő *ugyé*-s mondat mint utókérdéses konstrukció

Korábbi megállapításom szerint az *ugye* a magyarban tekinthető utókérdésnek, az *ugyé*-t tartalmazó kérdő és állító beszédaktust megvalósító mondat pedig így kezelhető utókérdéses konstrukcióként. Az alábbiakban a BUSZI-2 korpusznak ezeket az *ugyé*-s megnyilatkozásait fogom áttekinteni abból a szempontból, hogy mennyire hasonlítanak az angol UKK-khoz formájukat (3.2.2.1.) és használatukat (3.2.2.2.) tekintve. Végül azt a kérdést is felvetem, hogy lehetséges-e az angol UKK-k mintájára egységesen kezelni a kérdést és az állítást kifejező *ugyé*-s mondatokat mint az utókérdés grammatikalizációs folyamatának különböző állomásait (3.2.2.3.). Ha ez az összevetés meggyőző hasonlóságokat mutat ki az angol UKK-k és a magyar *ugyé*-s mondatok között, akkor ez megalapozhatja, hogy utóbbiakat az előbbieket kezelő elméletek keretében próbáljam magyarázni (l. a 4. fejezetet).

3.2.2.1. A kérdő *ugye*-s mondatok formája

A 2.1. alfejezetben bemutatam, hogy a kérdést és állítást egyszerre megvalósító *ugye*-s mondatok egyik formai típusa a magyar UKK-k tipikus felépítését mutatja (az ottani (2.1) és (2.2) példát itt alább a (3.29)-ben és (3.30)-ban megismétlem).

(3.29) (B7402)

T: **Ott magyarul beszéltek, ugye?**

A: Hát ott magyarul beszélünk, de az első-második osztályban németül tanultunk,...

- (3.30) a. Ott magyarul beszéltek, **nem**?
b. Ott magyarul beszéltek, **nemde**?
c. Ott magyarul beszéltek, **igaz**?
d. Ott magyarul beszéltek, **nem igaz**?

Az *ugye*-t tartalmazó, kérdést és állítást egyszerre megvalósító mondatokban elkülöníthető az állítást és a kérdést kódoló rész, azaz a kijelentő mondati mag és az *ugye*, ami az utókérdés. Az *ugye* állandó, invariáns formában jelenik meg;⁶⁸ az utókérdés formája a mag grammatikai tulajdonságaitól, állító vagy tagadott voltától független. Így az *ugye*-s mondat invariáns UKK-nak tekinthető.

A 2.2. alfejezetben azt is láttuk, hogy az *ugye* – ahogyan az angol kanonikus UKK-k ma is – elliptikus, redukált kérdő mondat volt; a mai forma használatában azonban ez már nem játszik szerepet. Az *ugye* ma egyetlen, grammatikalizálódott alakban létezik, amelyben már nem azonosíthatóak a hajdani szerkezeti részek.

A 2.4. alfejezetben bemutatott szintaktikai tesztből és a 2.5. alfejezetben bemutatott korpuszadatok jellemzéséből azt is láttuk, hogy mind a kérdő, mind pedig az állító használatban az *ugye* szórendi helye változatos lehet. Kategorikus szórendi különbséget ugyan nem találtam a két használati típus között, de láttuk, hogy tendenciaszerűen mégis igaz, hogy a kérdést megvalósító használatok esetében az *ugye* inkább a mondat kezdő és záró pozícióját foglalja el, tehát jellemzően periférikus helyzetű, míg a csak állítást megvalósító

⁶⁸ Vannak az *ugye*-nek különböző alakváltozatai: *ügye*, *ugyi*, *ugyebár* – de ezeknek a használata is teljesen független a kijelentő mondati mag grammatikai vagy szemantikai tulajdonságaitól.

mondatok esetében inkább az összetevők között, a mondat belsejében helyezkedik el, jellemzően inkább a preverbális tartományban (l. a 2.7. és a 2.8. valamint a 2.13., 2.14. és 2.15. ábrát). Ez fontos szórendi különbségnek tűnhet az angol UKK-khoz képest. Ugyanakkor a 3.2.1.-ben láttuk (l. az ottani (3.20) példát), hogy brit beszélt nyelvi korpuszokban előfordul az angol utókérdéseknek is mondat belseji használatuk. Mivel ezek a korpuszvizsgálatok pontos adatokat nem tartalmaznak a mondatbelseji utókérdés-használat gyakoriságára nézve, a különbség valós mértékét nem tudjuk megállapítani.

A 3.2.1.-ben azt is láttuk, hogy angol kanonikus utókérdések némelyike invariáns formában is használatos (pl. az *innit*; l. az ottani (3.21) példát) – grammatikailag függetlenül a magmondattól. Az *innit* egy formailag redukálódott utókérdés, amely invariáns alakú, és mint ilyen szórendileg változatosabb helyeket foglalhat el az angol mondatban. Nagyon hasonló a magyar *ugyé*-hez, ami már a grammatikalizációnak egy későbbi stádiumában lehet. Utóbbiból következően akár kérdő használatában is előfordulhat teljesen önállóan (l. a 2. fejezet 2.13. ábráját), illetve elliptikus, „töredékes”, megszakított szerkezetekben is (l. a 2. fejezet 2.7. táblázatát). Az angol utókérdésekkel kapcsolatosan a fenti környezetekre vonatkozó adat nem áll rendelkezésemre, de a relatíve kisebb önállóságuk miatt azt várhatjuk, hogy kisebb arányban fordulnak elő ilyenekben.

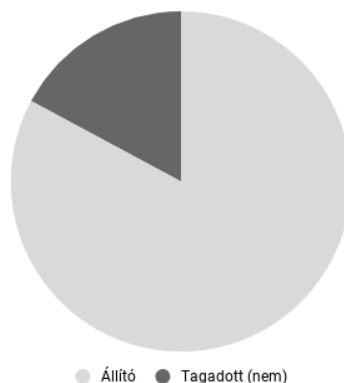
A 3.2.1.2.-ben idézett Tottie – Hoffmann (2006)-féle korpuszvizsgálatából kiderül, hogy az ellentétes polaritású UKK-k jóval gyakoribbak mindkét általuk vizsgált angol nyelvváltozatban, mint az azonos polaritásúak. A statisztikáikból az is látható, hogy a pozitív magmondat jóval gyakoribb a vizsgált korpuszokban, mint a negatív magmondat (l. Tottie – Hoffmann 2006: 290, 3. ábra). A BUSZI-2 adatait tekintve is igaz ez: a kérdést megvalósító *ugyé*-s mondatok legtöbbjének a kijelentő mondati magja nem tartalmaz tagadást. Kifejezetten ritka a negatív maggal rendelkező *ugyé*-s mondat (l. a 3.2. ábrát).⁶⁹

Az angol UKK-k prozódijára vonatkozóan azt láttuk a 3.2.1.1.-ben, hogy egyrészt az utókérdés dallama lehet emelkedő vagy eső; másrészt az utókérdés alkothat külön intonációs egységet (nukleáris), vagy belesimulhat az egész mondat dallamába (poszt nukleáris). A kérdő beszédaktust megvalósító *ugyé*-s mondatokkal kapcsolatosan a 2.3.-ban ismertetett

⁶⁹ Arra a kérdésre, hogy mi lehet az oka ennek a gyakorisági különbségnek az általam feldolgozott szakirodalomban nem találtam választ. További korpuszvizsgálat feladata lenne, hogy az UKK-k negatív és pozitív magmondatai gyakoriságának az aránya az állító és a tagadó kijelentő mondatok gyakorisági arányától eltér-e. Ha igen, akkor az UKK-k használatát magyarázó elméleteknek érdemes erre a tényre is magyarázatot kínálniuk. Ez a kérdés túlmutat az én dolgozatom keretein.

prozódiai vizsgálat azt mutatta, hogy a kérdést megvalósító *ugyé*-s mondatok dallama változatos lehet; a prozódia pedig nem csak a mondat által megvalósított beszédaktussal függhet össze, hanem a partikula pozíciójával is.

A kérdést megvalósító „ugyé”-s mondat magjának polaritása

3.2. ábra: A kérdést megvalósító *ugyé*-s mondatok magjainak polaritása

A **3.2.1.1.**-ben volt szó arról, hogy az angol UKK-kat a szakirodalom általában vagy a kérdő (*interrogative*) mondattípusba sorolja, vagy összetettnek tartják a mondattípust: kijelentő mondati mondati magról és redukált kérdő mondatról beszélnek. Ugyanakkor a korpusz-kutatásokból (**3.2.1.2.**) azt is láttuk, hogy az angol UKK-k egy részének használata egyáltalán nem tekinthető tipikusan kérdőnek. Arról azonban nem szólnak a fenti munkák, hogy ezeket a nem információt kérő használatokat kódoló alakok formailag különböznek-e a kanonikus kérdő mondatoktól. Az általam ismert szakirodalom nem vagy csak részben vizsgálta formai tesztekkel az angol UKK-k mondattípusát. Farkas – Roelofsen (2017) tesztjei alapján megkérdőjelezhető, hogy az angol UKK-k a kérdő mondattípusba tartoznának. Ugyanígy a magyar *ugyé*-t tartalmazó mondatok sem tartoznak formájukat tekintve tisztán a kérdő mondattípusba, ahogyan azt a **3.1.** fejezetben bemutattam: a *vajon*-teszt, a beágyazás-teszt és az NPK-teszt alapján ezek a mondatok nem tekinthetők kérdőnek.

A **2.1.** alfejezetben bemutatott korpuszadatok tanúsága szerint az *ugye* nemcsak kijelentő (és ritkán felszólító) mondatokban fordulhat elő, hanem kérdőszavas kérdésekben is (l. az ottani (2.14) példát). A jelenség marginálisnak tekinthető; a BUSZI-2-ben 15 ehhez hasonló használatot regisztráltam. A kiegészítendő kérdésekben előforduló *ugye* egyáltalán nem utókérdésszerű (l. bővebben Molnár (2016)-ot, illetve a **3.2.3.** alfejezetet).

A 2.5. alfejezetben a BUSZI-2 *ügyé*-s adatainak jellemzésekor láttuk, hogy ezeknek a mondatoknak formai sajátosságuk, hogy nagyon gyakran szerepel bennük együtt az *ügye* más partikulákkal, illetve bizonyos kötőszókkal (l. a 2.17. ábrát). Az angol UKK-k korpuszvizsgálatai nem tettek arról említést, hogy milyen arányban jelennek meg partikulák az UKK-kban.

Az angol UKK-k és a magyar kérdést megvalósító *ügyé*-s mondatok formai tulajdonságainak összevetését a 3.2. táblázatban foglaltam össze.

	SZEMPONT	ANGOL UKK-K	UGYÉ-S KÉRDŐ MONDATOK
1.	Mag + utókérdés felépítés	+	+
2.	Az utókérdés formája invariáns	–/+	+
3.	Az utókérdés pozíciója kötött	–/+	–
4.	A tagadó magmondat jóval ritkább, mint a pozitív	+	+
5.	Prozódiaileg eltérő változatai vannak, amelyeknek a funkciója is eltérő	+	+
6.	Beágyazható az <i>X tudja, hogy</i> / <i>X knows that</i> szerkezet alá	–	–
7.	Szerepelhet benne gyenge NPK	–	–
8.	Mondattípusa nem vagy nem tisztán kérdő	+	+
9.	Az utókérdés szerepelhet kiegészítendő kérdésekben	–	+
9.	Jellemzőek benne az egyéb partikulák	?	+
10.	Az utókérdés önállóan, mondatföredékekben, illetve egy megnyilatkozásban többször is előfordulhat	?	+

3.2. táblázat: Az angol UKK-k és a kérdést megvalósító *ügyé*-s mondatok formai sajátosságai

3.2.2.2. Az *ügyé-s* kérdések diskurzusfunkciói

A 3.2.1.2. részben röviden volt szó arról, hogy az angol UKK-k formai komplexitása szemantikai/pragmatikai komplexitást eredményez. Reese (2007) megmutatja, hogy az angol UKK-k Sadock (1974) beszédaktustesztjei alapján komplex beszédaktusokat valósítanak meg: egyszerre valósítanak meg állítást (*assertion*) és kérdést (*question*), hiszen a legtöbb angol UKK-ba belehelyezhető mind az *after all* (végül is, elvégre) kifejezés, ami az állító aktusok jellemzője, mind pedig a *tell me* (mondd csak) kifejezés, ami pedig a kérdő aktusok jellemzője. Reese (2007) alig talál azonban olyan angol UKK-típust, amely a *by any chance* (véletlenül) kifejezéssel elfogadható volna. Ez azt mutatja – Sadock (1974) alapján –, hogy ezek a kérdések nem semlegesek, azaz elfogultak.⁷⁰

A BUSZI-2 *ügyé-t* tartalmazó, kérdést megvalósító mondataira alkalmazva Sadock (1974) tesztjeit azt találtam, hogy az adatok közel 80 százaléka – 239-ből 188 előfordulás – állító és kérdő beszédaktust is megvalósít egyszerre (l. a 3.1. ábrát a 3.1.3. alfejezetben). Az *ügyé-t* tartalmazó mondatok tehát elfogult kérdést valósítanak meg: a kijelentő mondati maggal egyetértő, azt megerősítő választ várnak. Ezzel együtt azt látjuk, hogy az *ügyé-s* kérdésre adott válaszok polaritása túlnyomórészt pozitív (ezt láthattuk a 2. fejezet 2.18. ábráján). Ha azt is megvizsgáljuk, hogy a maghoz képest milyen polaritású a válasz, még szembeötlőbb az azonos polaritású válasz irányába való eltolódás: a 239 *ügyé-s* kérdő megnyilatkozásból mindössze 18 kap ellenkező polaritású választ/reakciót (l. a 3.3. ábrát). Ebből következtethetünk arra, hogy az *ügyé-s* kérdés valóban nem semleges, információt kérő kérdés, hanem olyan, amelyben a beszélőnek jó oka van feltételezni az egyik válasz igazságát, és ezt az esetek túlnyomó többségében a beszélgetőpartner meg is erősíti (erről bővebben a 4. fejezetben lesz szó). A (3.31)-ben található példa nagyon ritka a korpuszban.

⁷⁰ Reese (2007), illetve Reese – Asher (2009) elméletét bővebben a 4. fejezetben mutatom be.

3.3. ábra: A válaszok polaritása a mag polaritásához képest

(3.31) (B7308)

T: ⊥ Namost ’ugye nekem ^közelebb van itt a villamosmegálló, –mint a
 busz

A: *Nem* mert itt van lent a buszmegálló

T: Ja, igen. Aha.

Mindez arra mutat, hogy az *ugye*-s kérdések, ahogyan az angol UKK-k, elfogultak. A kijelentő mondati mag azt a választ fejezi ki, amelyik mellett a beszélő elkötelezi magát. Az *ugye*-s kérdést nagyon ritkán lehet visszautasítani. Feltételezésem szerint ez összefüggésben áll azzal, hogy az *ugye*-t tartalmazó mondat mit fejez ki (információt kér, vagy megerősítést vár stb.). Éppen ezért a továbbiakban azt fogom megvizsgálni, hogy az angol UKK-k esetében a Tottie – Hoffmann (2006) által felállított pragmatikai funkciótypusok előfordulnak-e, és ha igen, milyen arányban az *ugye*-t tartalmazó, kérdést megvalósító mondatok esetében.

Az elemzést a következőképpen végeztem el: Tottie – Hoffmann (2006) funkcióleírásait pontosítottam, hogy egyértelműbben lehessen dönten az *ugye*-s megnyilatkozások hovatartozásáról. (A pontosított leírásokat l. a **3.1. mellékletben**.) Majd az alább ismertetendő funkcióleírások alapján végigelemeztem a BUSZI-2 összes *ugye*-t tartalmazó megnyilatkozását. Majd ezeket összevetettem egy felkért társелемző⁷¹ elemzéseivel (ő is a

⁷¹ A társелемző Rohacsek Eszter, a berlini Humboldt Egyetem BA szakos nyelvészhallgatója volt, aki a 2019-es tavaszi félév során az MTA Nyelvtudományi Intézetében töltötte gyakorlati idejét. Ezúton is köszönetet mondok neki munkájáért.

pontosított leírásokkal dolgozott). Az elemzések összevetéséből kiderült, hogy ugyan az egyes funkciók megoszlásának arányai nagyon hasonlóak az elemzéseink szerint (l. alább), de az egyes megnyilatkozásokat az esetek közel 40 százalékában különbözőképpen ítéltük meg. Ez olyan nagy arány, hogy megkérdőjelezi az elemzési módszer validitását. Alább mégis közlöm az eredményeket, ugyanis ítéleteink bizonyos, egymástól fokozatilag különböző kategóriák között következetesen tértek el.

A BUSZI-2 adatait végigtekintve derült ki, hogy az információt kérő (INF) kategóriát az intonációs mintázat pontos ismerete nélkül nem mindig könnyű megkülönböztetni a megerősítést várótól.⁷² A két típus pusztán a beszélő elköteleződésének mértékében különbözik egymástól: a megerősítést váró esetben a beszélő elköteleződése erősebb, mint az információt kérőben (l. a meghatározásokat a **3.1. mellékletben**). Ha tehát a kontextusból kiderült, hogy a beszélő valóban nem tudja a kérdésre a választ, és valóban választ vár, és a partner valódi választ is ad a kérdésre, akkor kategorizáltam információt kérőként az előfordulást; a társilemző ebben jóval megengedőbb volt nálam. A kérdő aktust megvalósító *ugye*-t tartalmazó megnyilatkozásoknak elemzésem szerint a 13 százaléka tartozott ebbe a kategóriába, a társilemző szerint pedig 51 százaléka (l. pl. a (3.32–33)-at).⁷³

(3.32) (B7502)⁷⁴

T: Te most még pénzt nem keresel, ugye?

A: Nem. Hát csak ösztöndíj

(3.33) (B7308)

T: **└ Namost 'ugye nekem ^közelebb van itt a villamosmegálló, –mint a *busz***

A: *Nem* mert itt van lent a buszmegálló.

T: Ja, igen. Aha

72 Számomra csak a dolgozatban példaként szereplő részletek hangfáljai voltak elérhetőek. A társilemző az intonáció ismerete nélkül volt kénytelen dolgozni. Az INF és a KONF kategóriákba eső esetek arányának nagyarányú különbségét ez okozhatta.

73 Az itt idézett példák olyanok, amelyeknek a megítélésében a két elemző egyetértett.

74 Ebben a részben előfordul néhány megnyilatkozás, amelynek a prozódiaját nem tudom jelölni, mert később kerültek be a dolgozatba, mint amikor a hangfájlokhoz hozzáfértem. Azokat a példákat tehát nem tudtam meghallgatni, amelyek mellett nincs jelölve a prozódia.

A konfirmatív, azaz megerősítést váró kategóriába (rövidítve: **KONF**) azokat a megnyilatkozásokat soroltam, amelyek kimondásával a beszélő elsődleges célja az, hogy egy általa igaznak feltételezett állítás igazságával kapcsolatos elköteleződését közölje, és ellenőrizze, hogy partner osztja-e ezt az elköteleződést. A beszélgetőpartnerről azt feltételezi, hogy releváns módon hozzá tud járulni az állítás igazságának megerősítéséhez. (De az állításnak nem kell valóban igaznak lennie.) Az elvárt válasz az állítással azonos polaritású. Ez a fajta használata a kérdő aktust megvalósító *ugyé*-t tartalmazó megnyilatkozásoknak már jóval gyakoribb a BUSZI-2 korpuszban, mint az információt kérő; elemzésem szerint a találatok közel 50 százaléka tartozott ebbe a kategóriába, a társелемző szerint pedig csupán 28 (l. pl. a (3.34–35)-t).

(3.34) (B7410)

T: Tehát ő □ még nem láttál ilyet *ezek szerint*.

A: *Nem nem tudom mi ez*.

T: **Értem. Ő mos<t> megmutatom ezt a pirosat is, □ neked. ⊥ Ő ő**
'biztos vagyok benne, ⊥ hogy ilyet viszont 'láttál. □ ^Ugye?

A: Ja, ez egy ilyen kapcsoló.

(3.35) (B7307)

A: Itt egy □ ő tán négyszáz négyszögölös telken egy icipici kis házikó állt, oda költöztünk. □ *Akkor egy ilyen...*

T: *Igen, □ igen, igen.* □ ⊥ De arra maga 'nem is nagyon emlékszik, ^**(ugye)*?**

A: *Én nem,* □ én *neee= <=nem>,nem.*

T: t: *Igen.* □ ⊥ Meeer<t> **hogy akkor 'éppen két éves vo<:><l>t, ⊥ ha**
'jó<l> *emlékszem?, ^ugye?*

A: [nevetve:] *Igen*, □ hát én nem sokra emlékszem *belőle*.

T: *Igen*.

Az *ugyé*-t tartalmazó, kérdést megvalósító mondatok a attitűdöt kifejező használatban (rövidítve: **ATT**) is előfordulnak a BUSZI-2 korpuszban. A megnyilatkozás kimondásával a beszélő elsődleges célja az, hogy kifejezze, hogy a megnyilatkozás tartalma szerinte a

közös tudásuk részét képezi, vagy kéne, hogy képezze. Nem vár feltétlenül reakciót a partnerétől. Ebbe a kategóriába nem sok kérdést megvalósító *ugye*-s megnyilatkozás tartozik. Ide soroltam azokat a példákat, amelyekben a terepmunkás a kapocskiszedőt mutatja be az adatközlőknek, és lépésről lépésre mutatja, hogyan működik az eszköz. Itt valódi választ nem vár, csak verbálisan is követi azt, amit élőben megmutat az adatközlőnek (l. pl. a (3.36)-ot). A (3.37)-ben pedig egy olyan példát láthatunk, amelyben egy hosszabb narratív részben fordul elő a kérdőjellel megjelölt *ugye*; ebben sincs valódi, választ váró kérdésről szó. Mindezeket a típusokat összesítve attitűdöt kifejező a kérdő *ugye*-előfordulások több mint 11–12 százaléka.⁷⁵

(3.36) (B7306)

T: ***┐ Most*** 'látta, **┐** hogy 'mi<t> csiná<l>am vele. ^Ugye?

A: Gémkapciskiszedő.

(3.37) (B7416)

A: Hogy ugye hogy mi a munkásnak a igazi munkásnak a szóval mi az igazi párttitkárnak a szava vagy a mondata □ erről a magyar gazdaságról, hogy mit hogy írnak le. Hogy mér<t> van ez e<:><l>rontva. □ S akkor e= ma erre talá<l>ták ki, hogy a megújulás. □ Mos<t> kérdezem én, hogy a munkás ember, aki mos<t> □ afelé, hogy arrafelé megyünk do<:><l>gozni, ahol □ a megújulás van, □ meg ahol a meg ahol a □ termelékenység van. □ Hát az a munkás, aki a ő Váci úton do<:><l>gozik a Magyar Acélba<n>, az most kimegy a Váci útra és körbenéz, hogy □ "Hoppá, ki van írva, nálunk van a megújulás. Menjek oda do<:><l>gozni?" Nem értem. □ Senki nem érti. □ Nem is tudja. □ Az sem, aki ezt leírta. Nem ezt aaa mer<t> ez egy érte<l>mes □ hhhanem a magát a főcímekeket leírják, hogy a megújulás. Meg az új felé. Ilyen nincsen. □ Ez mese. Nem tudják, hogy hogy jönnek ki a... □ És most ő □ most Lengyelországba<n> is szavaztatnak, meg itt is szavaztatják az embert, meg □ szó<l>já<l> hozzá. □ **Ő mer<t> mos<t> azt akarják, hogy hát □ együtt □ nem mondom, hogy mit csiná<l>tunk. Rontottuk el. Ugye? Együtt rontottuk el, és ez nem igaz.** □ A munkás egyet tudott: do<:><l>gozni. □ Odaadni, akinek kell, mmm= mintadarabot. □ Vagy a gépet, meg a szerszámot, meg az anyagot, hogy "haverkám, □ te most ez<t>

⁷⁵ Ezeknek a kategorizálásában a két elemző majdnem teljesen egyetértett.

forgácsold, ezt gyaluld, ezt mard, □ ezt hegyeszd, □ ezt szereld össze, □ ebbő<l> lesz egy gép". A munkás ezt tudja. Nem tud többet. □ Egyet tudtak: megtanították ebbe<n> a rendszerbe<n> a munkás<t> politizálni. □ De a munkás van olyan rafinál<l>t, □ hogy a saját politikáját fogja haszná<l>ni, nem azt, amit ők mondanak, a nyavaját. A politikából az ő részét. □ Ő több munkáért több bért. És ez ő jelenleg nincsen. □ Mert ha az a munkás hatszorosát do<:><l>gozna, akkor se kap hatszoros bért. □ Ez nem igaz.

T: Hát igen.

Az attitűdöt kifejezővel rokonítható az egyetértő (EÉ) használat; ezt a kategóriát Tottie – Hoffmann (2006) nem használja. A következőképpen határoztam meg ezt a funkciót: a megnyilatkozás kimondásával a beszélő elsődleges célja az, hogy kifejezze, hogy egyetért a partner megelőző állításával. Ő is elkötelezi magát annak az igazsága mellett. Feleletként használatos, erre a beszélő már reakciót nem vár, pusztán az egyetértését akarja vele kifejezni (l. pl. a (3.38)-at). Ezeknek a címkézésében a két elemző majdnem teljesen egyetértett; az arányuk 3–5 százalék.

(3.38) (B7511)

T: Igen. □ És azt nem tapasztaltad, hogy az embernek csak addig vannak barátai, amíg nincsen semmi baja?

A: Vagy pedig addig, ameddig van pénze.

T: ⊥ Vagy pedig amíg \van pénze, ^ugye?

A BUSZI-2 korpuszban az *ugyé*-t tartalmazó, kérdést megvalósító mondatok **facilitáló** használata (rövidítve: FAC) nem ritka; ez adódhat abból, hogy a terepmunkás végső soron sok olyan témát vet fel, kérdést tesz fel, amellyel az adatközlőt beszéltetni akarja. Ilyenkor gyakran előfordul, hogy visszatér egy-egy korábban már előkerült témához; ilyenkor ő teljesen biztos a magban kifejezett proposíció igazságában, de be akarja vonni a beszélgetőpartnert is a diskurzusba azzal a céllal, hogy az folytassa az adott témát (l. pl. a (3.39)-et). Ebben az esetben a megnyilatkozás kimondásával a beszélő elsődleges célja az, hogy a partnerét bevonja a társalgásba, hogy átadja neki a szót, vagy valamilyen cselekvésre buzdítsa. A magban kifejezett állítás igazságával kapcsolatosan maximálisan

elkötelezett. Elemzésem szerint a megnyilatkozások 15 százaléka esik ebbe a kategóriába, a társelemző szerint azonban csak 4 százalékuk.

(3.39) (B7301)

T: Most az lesz a kérésem, hogy itt van ez szép fényes szerszám. □ Ugye?

A: Igen.

A leszögező (LSZ) funkció esetében a megnyilatkozás kimondásával a beszélő elsődleges célja az, hogy kifejezze, hogy a megnyilatkozás tartalma szerinte nyilvánvalóan igaz, és ezt mindenki tudja, vagy tudnia kéne, és ennek igazságából kíván kiindulni a diskurzus folyamán. Nem kötelező rá reagálni. A kérdést megvalósító *ugyé*-s mondatoknak elemzésem szerint közel 5 százaléka szerepel ilyen használatban a BUSZI-2 korpuszban, a társelemző 2 százalékot kategorizált leszögezőként (l. pl. (3.40)-et).⁷⁶

(3.40) (B7104)

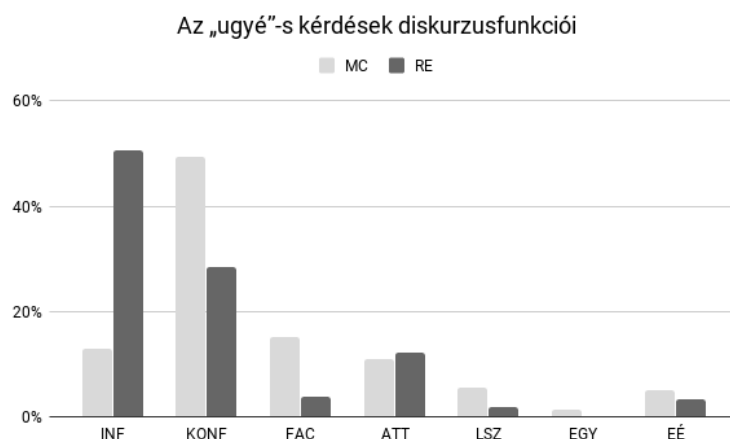
A: Há<t> persze ez ugyeee egyé= egyénenként vált=, de itt a nagyáltalános*ságot kell venni igaz*?

T: *Persze nagy általános* igen.

Végül, az ún. egyéb kategóriába (rövidítve: EGY) olyan megnyilatkozásokat soroltam, amelyeknek az esetében nem tudtam dönteni a részlet töredékessége, megszakítottsága miatt, összesen három esetben volt ilyen. A társelemző nem használta ezt a kategóriát.

Láthatjuk tehát, hogy a Tottie – Hoffmann (2006) alapján felállított mindegyik pragmatikai funkcióra található példa a magyar kérdést és állítást egyszerre megvalósító *ugyé*-s mondatok között. A kérdő funkciójú *ugyé*-s mondatok között a leggyakoribb funkció saját elemzésem szerint a megerősítést váró (KONF) volt, míg a társelemző szerint az információt kérő. A további arányokat a **3.4. ábra** mutatja.

⁷⁶ Kérdéses, hogy ezek a használatok mennyire tekinthetők egyáltalán kérdőnek. Erre a problémára a 3.3. alfejezetben visszatérek majd az állítást megvalósító *ugyé*-s mondatok tárgyalásakor.

3.4. ábra: A *ügyé*-s kérdő funkciójú mondatok pragmatikai funkciói⁷⁷

Látjuk tehát, hogy a funkciók változatossága a magyar konstrukciókat ugyanúgy jellemzi, ahogy az angol UKK-kat. Módszertanilag azonban bizonytalan a funkcionális kategóriákba való sorolás: a pontosított meghatározások, leírások ellenére a két elemző ítélete az esetek közel 40 százalékában különbözött. Ez pedig megkérdőjelezi az egész eljárás validitását. Ennek ellenére a továbbiakban megvizsgálom azt is, hogy a csak állítást megvalósító használatok mely funkciókat valósítják meg a fentiek közül. (Erre majd a **3.3.4.** alfejezetben fogok visszatérni.) Szintén további megfontolás tárgyát kell, hogy képezze az a kérdés, hogy ezt a sokféle használatot tudjuk-e valamely diskurzusmodellben egységesen kezelni (erre a kérdésre a **4.** fejezetben térek vissza).

3.2.2.3. Összefoglalás

A **3.2.1.** alfejezetben azt láttuk, hogy az angol utókérdések prototipikusan a mondat végén helyezkednek el, formájuk a magmondat függvényében változik. A hétköznapi, beszélt nyelvben azonban mind gyakrabban előfordulnak az utókérdések a mondat más pozícióiban, illetve vannak bizonyos eredetileg változó utókérdésformák, amelyeknek az alakja állandósul (pl. az *innit*). A prototipikus angol UKK jellemzően megerősítést váró kérdést valósít meg vagy arra szolgál, hogy a beszélgetőpartnerből reakciót váltson ki; emellett regisztrálhatók egyéb használatok is, leggyakrabban az, amikor a beszélő csupán a mondandója kiemelésére használja az utókérdést, de választ nem vár a partnerétől; az UKK kifejezetten információt kérő használatban is igen ritka. Egyelőre nincs biztos adat arról, hogy az UKK-k formai változásai együtt állnak-e bizonyos funkcionális változásokkal (l.

⁷⁷ Az **RE** oszlopok Rohancsek Eszter elemzéseinek összesítéseit mutatják, az **MC** oszlopok pedig a saját elemzéseim összesítését.

Wichmann 2007), csupán feltételezhetjük, hogy az angol UKK-k esetében zajlanak bizonyos grammatikalizációs folyamatok (pl. az *innit* esetében, vö. Pilcher 2016).

A magyar *ugye* története azt sejteti, hogy ez az elem már előrébb haladt a grammatikalizáció útján. Önálló, kérdő funkciójú tagmondatból redukálódott mai formájára. Ezzel a formai egyszerűsödéssel párhuzamosan a mondattani kötött pozíció is megszűnt, és a kérdő használat mellett más tipikus használatok is megjelentek. Mindazokat a pragmatikai funkciókat regisztráltuk a kérdő *ugyé*-s mondatok esetében, amelyeket Tottie – Hoffmann (2006) az angol UKK-knál. Mindennek fényében azt a sejtést fogalmazom meg, hogy ahogyan a magyar *ugye* forma előrébb áll a grammatikalizáció útján, mint az angol utókérdések, úgy pragmatikai funkcióiban is eltolódást várhatunk a kérdő, feleletet, reakciót váró használattól az attitűdöt kifejező, illetve a leszögező használatok irányába. A **3.3. táblázatban** az *ugyé*-s kérdések és az angol UKK-k pragmatikai funkcióinak arányai láthatók; az angolra vonatkozó adatok Tottie – Hoffmann (2006)-ból valók.

	BNC-SDEM ⁷⁸ (%)	LSAC ⁷⁹ (%)	BUSZI-2-Q ⁸⁰ (%)	
			MC	RE
INF	4	4	13	51
KONF	37	30	49	28
FAC	36	50	15	4
ATT	18	12	11	12
EÉ	NA	NA	5	3
LSZ	1	1	5	2
AGR	1	0	NA	NA
EGY	4	<4	1	0

3.3. táblázat: Az *ugyé*-s kérdések és az angol UKK-k pragmatikai funkciók arányai

78 Ez a brit korpusz nevének rövidítése.

79 Ez az amerikai korpusz nevének rövidítése.

80 Ez a rövidítés pedig a BUSZI-2 korpusz kérdő aktust megvalósító *ugyé*-s megnyilatkozásait tartalmazó adatbázisra vonatkozik.

3.2.3. Speciális használat: az *ugye* kiegészítendő kérdésekben

Az angol UKK-k irodalmában nem találtam utalást arra, hogy utókérdések előfordulnának kiegészítendő kérdésekben is. Az *ugye* partikuláról a magyar szakirodalom nagy része (pl. Keszler 2000; Gyuris 2008) úgy tartja, hogy nem fordulhat elő kiegészítendő kérdésekben.⁸¹ A 2.1. alfejezetben azonban láttuk, hogy a BUSZI-2 irányított beszélgetéseiben többször is előfordul az *ugye* partikula kiegészítendő kérdésekben (l. az ottani (2.10)-es példát). Ilyen példákat találunk:

- (3.41) a. Ugye ez micsoda?
b. Tehát ugye, hogy hangzana az első?
c. És ez a kicsi itt mi ugye, ez micsoda?
d. Igen, hát... Mi csináljunk, ugye?
e. Ugye akkor hol dogozott az édesapja?

Gyuris (2009) említi a (3.41d)-hez hasonló használatokat, amelyekben a kérdés retorikai, és a mondat intonációja nem az eldöntendő kérdéseknél szokásos emelkedő-eső dallam (l. Gyuris 2009: 167. (30)-as példáját, amit itt a (3.42)-ben megismétlek).⁸²

- (3.42) (Hát) én mit tehetek ugye?

Felmerülhet a kérdés, hogy a BUSZI-ban talált esetek véletlenszerűek-e, hogy pusztán az élőbeszéd sajátosságai miatt jelennek-e meg. A Magyar Nemzeti Szövegtárban (MNSZ; Oravecz – Sass – Váradi 2014; 2015), illetve a Magyar Történeti Szövegtárban (MTSZ) lefuttatott keresések eredményei azt a feltevést erősítik meg, hogy nem véletlenszerű előfordulásokról van szó, hiszen a jelenséget még szépirodalmi szövegekben is megtaláljuk (3.43).

- (3.43) a. Megnézi hát a juhász a fát is, ha már odanőtt. Ejnye lám, egy bogár igyekszik rajta! Nono. Nem valami különös bogár, csak szarvasbogár.

81 Gyuris (2008) az *is* partikulát tartja az *ugye* kiegészítendő kérdésbeli „megfelelőjének”; vö. az ő (38)–(39)-es példáival: (38) **Ugye kivel találkozta?* vs. (39) *Kivel is találkozta?* (Gyuris 2008: 658).

82 További korpuszkutatást igényelne annak a kérdésnek a tisztázása, hogy természetes nyelvi diskurzusokban fellelhetőek-e a szokásos kiegészítendő kérdő mondati dallammal ejtett *ugye*-s kiegészítendő kérdések.

Barna hátú, szögletes fejű, mint már lenni szoktak ezek. És Mihály nem is azért nézi, mintha különös volna, de mert mire van az embernek a szeme? Hát megy a bogár, baktat fölfele a kéregbütykön. Két agganacsforma rágójával kaszálgat maga előtt. Kémléli az utat, illeg, ballag. Idők múltán végre fölér oda a tört galyig. Egy kis repedés van az alatt. Ott aztán megáll. Meg ám, pedig ni, milyen harcos módon! Pöcögeti a csápját, hátsó lábait felzsugorgatja, a szárnyát félig elnyitja, meg összecukja. **Vajjon mit okvetetlenkedik ez ott, ugye?** Mihály felvonja karikába a fele szemöldökét és szájszegletbe irányítja a pipát. Így bírálja most már, ami következik. Mert nem marad ennyiben a dolog. A kéregrepedésből két másik szarv nyúlik ki. Kaszál az is.

(MTSZ; Gulácsy Irén: *A bogár*; 1928.)

b. Lávayné megszorította Szerafin kezét.

– Ezt jól mondta Szerafin. Ez igazán volt mondva. Hol van most az az ember?

Szolgabíró öcsémuram meghökkent.

– Mit akar vele asszony néném?

– Mit, mit? – rebegé az öreg asszonyság, miközben hevenyén szedte fel ócska selyemkalapját, zöld merinó köpönyegét – Mit akarok vele? **Hogy mit akarok vele ugye?** – mondogatá csendesesen. – Meg akarom lőni azt az embert! – tört aztán ki egyszerre az anyai düh szikrázó hevével, s feltárva azt az ócska tisztos zöld köpenyt, annak belső zsebéből két pisztoly agyát mutatta elő.

(MTSZ; Jókai Mór: *Politikai divatok*, 1862-63.)

c. ÁGOSTON REZSŐ: Postáho', kocsmáho' közelítenünk se volt szabad, szigorúan meg volt tiltva.

RÁCZ ANDRÁS: Kérdi az asszonyunk, a gazdaasszony, hogy levél otthonról jött már? **Ugye mikor kaptunk levelet?** Mondom, hát én mióta eljöttem '44-be, azóta nem kaptam levelet otthonról. Azt mondja, hogy

írjak vagy írjunk mind a ketten.

(MTSZ; Sára Sándor: Francia hadifogság, 1990.)

- d. [M]i van ugye, ha szívességről van szó [, akkor hogyan változik a viszony]?

(MNSZ)

Előrebocsátva, hogy az *ugye* kiegészítendő kérdésbeli használatának feltérképezéséhez további korpuszkutatásra lenne szükség, és ez túlmutat a jelen dolgozat keretein, ebben a részben röviden bemutatom ennek a különleges használatnak a tulajdonságait – Molnár (2016)-ra alapozva.

3.2.3.1. A kérdőszavas *ugyé*-s kérdő mondatok formája

Fent, a 2.4., illetve a 2.5. alfejezetekben láthattuk, hogy az *ugye* mind a kérdést, mind pedig az állítást megvalósító mondatokban előfordulhat mondatkezdő és -záró, illetve mondat belseji helyzetekben. Az *ugyé*-t tartalmazó kérdőszós kérdő mondatokról rendelkezésünkre álló, korlátozott számú adat alapján úgy tűnik, hogy ezekben az *ugye* nem foglal el mondat belseji pozíciót. Csak mondatkezdő és -záró helyzetben találkozunk vele, ami a kérdő beszédaktust megvalósító *ugyé*-s mondatok prototipikus jellegzetessége.

Ebből következően kézenfekvőnek tűnhet az *ugyé*-nek ezt a speciális használatát kérdő használatokkal összevetni, és valamiféle UKK-nak tekinteni ezt a mondatípust. Ez azonban mind szintaktikailag, mind pedig szemantikailag problémás. A szintaktikai nehézséget az okozza, hogy itt a mondatok *ugye* nélküli része, a mag nem kijelentő, hanem kérdő mondat. A szemantikai problémát pedig az okozza, hogy az *ugyé*-t tartalmazó kérdőszós kérdések sem jóváhagyást, sem pedig megerősítést nem várnak, hanem legtöbbször ugyanúgy a kérdőszónak megfelelő választ várják, mint az *ugye* nélküli változatok. Ezen kívül a retorikus használatban (l. (3.41d), (3.43c)) egyáltalán nem várnak választ: ilyenkor az attitűdöt jelölő típushoz hasonlít leginkább a funkciójuk.

Ha ezekre az adatokra is elvégezzük a 2.2. fejezetben bemutatott *vajon*-tesztet, illetve 3.1. fejezetben bemutatott beágyazás-tesztet, világosan láthatjuk, hogy ezek a mondatok e tesztek szerint a kérdő mondatípusba tartoznak. Az alábbiakban a fenti (3.41e) és (3.43c) példán mutatom be a tesztek.

(3.44) **VAJON-TESZT**

- a. (Vajon) ugye (vajon) akkor (vajon) hol (*vajon) dogozott (vajon) az édesapja (vajon)?
- b. (Vajon) ugye (vajon) mikor (*vajon) kaptunk (%vajon) levelet (vajon)?

(3.45) **BEÁGYAZÁS-TESZT**

- a. János tudja, hogy ugye akkor hol dogozott az édesapja.
- b. János tudja, hogy ugye mikor kaptunk levelet.

A mondattípusukat tekintve tehát döntőnek látszik, hogy ezek a mondatok valódi kérdőszót tartalmaznak. Szintaktikai szerkezetük is a kiegészítendő kérdő mondatokéval azonos: a kérdőszó az ígét közvetlenül megelőző helyet foglalja el, ide nem kerülhet a *vajon*. A kérdő mondattípus ellenére ezek a mondatok használatukban több szempontból sem viselkednek úgy, mint a kanonikus kérdő mondatok.

3.2.3.2. Az *ugye*-s kiegészítendő kérdések diskurzusfunkciója

Az *ugye*-t tartalmazó kiegészítendő kérdésekkel kapcsolatban az első vizsgálni való az, hogy szemantikailag különböznek-e az *ugye* nélküli változatoktól. Ha ugyanúgy válaszolhatók meg az *ugye*-s kiegészítendő kérdések, mint az *ugye* nélküliek, akkor közöttük nem szemantikai, hanem pragmatikai különbség van.

Az alábbi (3.46)–(3.50) alatt a fenti (3.41) alatt szereplő mondatok kérdés-válasz párait idézem, ahogyan azok a BUSZI-2 irányított beszélgetéseinek legépelt interjúiban szerepelnek.⁸³ A példák fölött azt is megadom, hogy milyen pragmatikai kategóriába soroltam ezeket a példákat (ezekről bővebben l. a 3.2.1.2. és a 3.2.2.2. részt).

Itt jelöltem a mondatok prozódiaját a hangfájlok alapján.

(3.46) (B7205) **FAC**

T: ...⊥ ugye ez ^micsoda?

A: Tűzőgépkapocs.

⁸³ Elméleti szempontból fontos megjegyezni, hogy a kérdésekre adott lehetséges válaszok (amelyek halmazát tekintjük a kérdések szemantikai értékének) nem azonosíthatók az aktuális diskurzusban a kérdésre adott aktuális feleletekkel vagy reakciókkal. A fenti esetekben a (3.49)-es kivételével a kérdésre adott felelet egyben lehetséges válasz is a kérdésre.

- (3.47) (B7206) **FAC**
 T: ⊥ Tehát ugye, □ 'hogy ^hangzana az első?
 A: „Én tegnap nem aludtam eleget.”
- (3.48) (B7301) **FAC**
 T: ⊥ És ez a 'kicsi bigyó, –ugye, ⊥ ez ^micsoda?⁸⁴
 A: A gémkapocs.
- (3.49) (B7307) **ATT**
 T: Igen, 'hát... □ ^Mi<t> csináljunk, *>ugye*?
 A: *Nagyon* kemény. [nevet]
- (3.50) (B7404) **INF**
 T: ⊥ Ugye akkor ^hol dogozott az édesapja?
 A: Malomszerelő Vállalatnál dolgozott.

A (3.46)–(3.50) alatti párbeszédéből láthatjuk, hogy az (3.46)–(3.48)-es kérdésekre a kérdőszónak megfelelő konstituenst tartalmazó elliptikus választ ad az adatközlő (amely ki is egészíthető teljes mondatossá), a (3.50) esetében pedig egy olyan teljes mondattal válaszol, ami megfelelő lenne a kérdés *ugye* nélküli változatára adott válaszként. Tehát az *ugye* megjelenése ezekben a kérdő mondatokban nem befolyásolja a mondat interpretációját: a válaszadók ezekben az esetekben ugyanúgy válaszolnak a kérdésre, mintha abban nem szerepelne az *ugye* partikula. A pragmatikai funkció azonban csak egy esetben (a (3.50)-ben) az információ kérése; a többi kérdést nem azért teszi fel a terepmunkás, mert nem tudja a választ, hanem azért, mert a beszélőtől akarja hallani. Az *ugye* partikula ezt a funkciót jelöli, emeli ki: jelzi, hogy a kérdező nem valódi információt kérő kérdést tesz fel, hanem egy választ akar előcsalogatni. (Ezeket a facilitáló kategóriába soroltam éppen ezért.)

A (3.49)-esben a terepmunkás kérdése retorikus, nem vár választ. Ezzel az adattal kapcsolatosan felmerülhet a kérdés, hogy a retoricitás az *ugye* jelenlétének tulajdonítható-e. Ezt egyszerűen tesztelhetjük azzal, ha az adott kontextusban kihagyjuk a kérdésből az *ugye*-t,

84 A (3.41c)-ben szereplő kérdés szerepel az interjú átiratában, így került a példa a dolgozat első változatába. Az interjú meghallgatásakor derült ki, hogy ennek esetében hibás a lejegyzés. A példában így az *ugye* egyértelműen a topikba kiemelt mondatrészhez tartozik.

és megvizsgáljuk, továbbra is kongruens-e a párbeszéd, azaz retorikus marad-e a kérdés. A (3.51) alatti párbeszédből látható, hogy az *ugyé*-t kihagyva is ugyanúgy retorikus a kérdés az adott kontextusban.

(3.51) (B7307)

T: szombaton egész nap *(dolgozik)*?

A: Aaazt*, egész nap.

T: Igen, hát... Mi<t> csináljunk?

A: Nagyon kemény. [nevet]

A fenti (3.46)–(3.50) példák prozódiaját vizsgálva kiderült, hogy az *ugye* önálló karakterrel csak a (3.49)-ben rendelkezik, a többi esetben vagy elődallam (3.46–47., 3.50), vagy toldalékdallam (3.48) jelenik meg rajta. Az kiegészítendő kérdésekben megjelenő *ugyé*-k tehát többségükben hangsúlytalanok, nem indítanak önálló karakterdallamot. Ez a formai sajátosságuk az állító megnyilatkozások *ugyé*-iével egyezik meg. Ezzel együtt azt látjuk tehát, hogy az *ugyé*-s kiegészítendő kérdések szintaktikailag kérdő mondatok, amelyeknek a megelőző diskurzushoz kapcsoló részében szerepel az *ugye*. Szemantikailag pedig valódi kiegészítendő kérdések. Pragmatikai funkciójukat a tágabb kontextusok vizsgálatával tárhatjuk fel.

A (3.46)-os tágabb kontextusát vizsgálva azt láthatjuk, hogy a terepmunkás az adott beszédhelyzetben biztosra veszi, hogy az adatközlő tudja a választ a kiegészítendő kérdésre. Valami miatt – ti. a nyelvi adat rögzítése miatt – azonban fontosnak tartja, hogy a választ az adatközlő mondja ki. Ezzel az *ugyé*-t tartalmazó kérdéssel mintegy elicitálja, facilitálja a számára fontos nyelvi adatot, azaz a választ a kérdésre. Az *ugye* használata által az a momentum adódik hozzá a terepmunkás kérdéséhez, hogy az *ugye* nélküli kiegészítendő kérdésre adandó választ mindketten tudják.

A (3.47)-es tágabb kontextusából kiderül, hogy a terepmunkás éppen egy nyelvi feladatot magyaráz el az adatközlőnek. A magyarázat utolsó lépéseként teszi fel az *ugyé*-t tartalmazó kiegészítendő kérdést. Ebben az esetben is azt kívánja jelezni, hogy bízik / biztos abban, hogy az adatközlő tudja a választ a kérdésre, és fontos számára, hogy ezt a választ az adatközlő mondja ki. Az *ugye* tehát ebben az esetben is, ahogy a (3.46)-ban, arra utal, hogy a

kiegészítendő kérdésre adandó azon válasz, amit a kérdező megfelelőnek, igaznak tart, mindkettőjük számára ismert.

A (3.48)-as tágabb kontextusából láthatjuk, hogy a diskurzus nagyon hasonló az (3.46)-os-hoz. A kiegészítendő kérdésben szereplő *ugye* funkciója is hasonlóképpen írható le, mint ahogyan a (3.46) esetében láthattuk.

A (3.49)-es tágabb kontextusát a fentiekben már idéztem a (3.51) alatt. Látható, hogy a kérdés retorikai, nem vár választ a megszólítottól, mert a jelen helyzetben megfelelő válasz („Nincs mit csinálni.”) olyannyira evidens, hogy a válaszolónak ki sem kell mondania. Az, hogy ki sem kell mondani a választ, nem az *ugye* mondatbeli megjelenése miatt van. Az *ugye* nélkül is tökéletes lenne így a párbeszéd. Az *ugye* pusztán egyértelműsíti a retoricitást azzal, hogy jelzi, a kérdésre adható válasz evidens. Az *ugye* partikula nélkül az adott kérdő mondat nem szükségszerűen fejezne ki retorikai kérdést, az értelmezést a kontextus tulajdonságaiból kellene levezetni.

A (3.50)-es tágabb kontextusát vizsgálva láthatjuk, hogy ez a használat kissé eltér a többitől: a beszélgetőpartnerek arról beszélnek, hogy az adatközlőnek hogyan változtak meg a munkalehetőségei, amikor Budapestre költözött. Ennek kapcsán merül fel az édesapa munkahelye mint téma, ami azonban az interjú során korábban már előkerült. Ebben az esetben tehát a kérdező az *ugye* használatával (feltehetőleg) azt akarja jelezni, hogy tudatában van annak, hogy ez a téma korábban már előkerült, és hogy tudnia kéne már a kérdésére a választ. A (3.52)-ben az interjú korábbi pontján elhangzott párbeszédet idézzük.

(3.52) (B7404)

T: Szüleinek mi volt a foglalkozása gyerekkorába?

A: Aaaz anyukám az háztartásbeli volt.

T: Igen.

A: **Az apukám ő Malomszerelő és -gépgyártó Vállalatnál dolgozott itt Budapesten.**

T: Fönt Pesten.

A: Igen.

Molnár (2016) amellett érvel, hogy az itt leírt megfigyelések alapján a (3.46)–(3.48) és a (3.50)-beli *ugye*-használatok azonos elvekkel magyarázhatóak. Az *ugye* ezekben a kiegészítendő kérdésekben azt jelzi, hogy vagy a kérdésre adott válasz része a közös információk halmazának (erről bővebben l. a 3.3. és a 4. fejezetben), vagy az az információ, hogy a kérdés már elhangzott a diskurzusban (és ebből következően a kérdezőnek ismernie kellene a választ). Ennek alapján ezekben a mondatokban az *ugye* elemezhető kontextusjelölőként (l. Gyuris 2008; 2009). Így a mondat jelentéséhez való hozzájárulása leírható a Gyuris (2009) által megadott ismertségi reláció módosításával (l. bővebben Molnár (2016)-ot).

A kérdést és állítást egyidejűleg megvalósító *ugye*-s mondatok után a következő alfejezetben rátérek az állítást megvalósítóakra.

3.3. A csak állítást megvalósító *ügyé-s* mondatok

A 2.2. alfejezetben láttuk, hogy az *ügyé*-vel foglalkozó szakirodalom egy része megkülönbözteti az *ügye* „kérdő” és „kijelentő” mondati használatát. Gyuris (2009) pedig azt a kérdést teszi fel, hogy interpretálható-e egyáltalán egységesen a két, jól elkülöníthető használat. A 3.1. alfejezetben Gyuris (2009) felvetéseiből kiindulva megmutattam, hogy a szakirodalom által regisztrált kétféle használat a mondattípusban és az általuk megvalósított beszédaktusban is különbözik. Szintaktikai érveket hoztam amellet, hogy az *ügyé-s* mondatok formailag nem tekinthetők kérdőnek, de nem is egységesen kijelentő mondatok. Majd Sadock (1974) beszédaktustesztjeit az *ügyé-s* mondatokra alkalmazva azt mutattam meg, hogy a két használat abban különbözik egymástól, hogy az egyikben tipikusan kérdést és állítást is megvalósít egyszerre az *ügyé-s* mondat, a másikban pedig csak állítást valósít meg. A 2.4. alfejezetben ismertetett szintaktikai vizsgálat azt mutatta, hogy ennek a kétféle használatnak a megítélése igen különböző: a kérdést megvalósító mondatokat a preferált szórendekben teljesen természetesnek ítélték a kísérleti személyek, míg az állítást megvalósító mondatokat még a preferáltabb szórendekben sem ítélték teljesen természetesnek. Mindezek alapján azt feltételeztem, hogy tényleg két különböző konstrukcióról van szó.

Az előző alfejezetben (3.2.) a kérdést megvalósító *ügyé-s* mondatokat az utókérdésekhez való hasonlóságuk alapján elemeztem. Az utókérdés egy redukálódott formájú mondat szintű összetevő, amely azonban szintaktikailag önálló és (az esetek többségében) prozódiailag is elkülönül a magmondattól (szünetek választják el, önálló karakterdallama van).

Ebben az alfejezetben rátérek az állítást megvalósító *ügyé-s* mondatok megközelítési lehetőségeire. Ha abból indulunk ki, hogy tényleg két világosan elkülönülő konstrukcióról van szó, akkor nem tételezhetjük fel, hogy az állítást megvalósító *ügyé-s* mondatokban az *ügye* „utókérdés” (tehát valamilyen mondat szintű kategória) lenne. A kérdés tehát az, hogy milyen szintaktikai tulajdonságok jellemzik az *ügyé*-t ebben a tisztán állítást megvalósító használatban. Először az *ügye* és az adverbiumok kapcsolatát (3.3.1.), majd az *ügye* és a parentetikumok (3.3.2.) összefüggéseit vizsgálom meg.⁸⁵ Ezekben az alfejezetekben

85 Ezt a két elemzési lehetőséget Hans-Martin Gärtner javasolta egy korábbi *ügyé*-ről szóló előadásom kapcsán.

elsősorban a szintaktikai leírás lehetőségeit vázolom, de nem célom az *ugye* generatív szintaktikai keretben történő elemzése. Végül amellet érvelek, hogy az *ugye* diskurzuspartikulaként elemezhető mind a kérdő, mind pedig az állító használataiban (3.3.3.). Ezután térek rá az állítást megvalósító *ugyé*-s mondatok különböző diskurzusfunkcióinak vizsgálatára a BUSZI-2 korpusz adatai alapján (3.3.4.). Végül összegzésképpen amellet hozok érveket, hogy a kérdő és az állító funkciójú *ugyé*-s mondatok között a különbség – a kiinduló feltételezéssel szemben – nem kategorikus, hanem graduális (3.3.5.). Ez pedig az *ugye* egységes kezelésének a lehetőségét is megteremti, amelyre majd a 4. fejezetben teszek kísérletet.

3.3.1. Az *ugye* és az adverbiumok

Ebben az alfejezetben azt vizsgálom meg, hogy van-e mondattani érvünk arra, hogy az *ugye* kijelentő mondati használatát a (mondatszintű) adverbiumokéval azonosnak tekintjük. Azt mutatom be, hogy az *ugye* állítást megvalósító mondatbeli viselkedése sok tekintetben hasonlít a mondatszintű adverbiumokéhoz. Ennek ellenére amellet érvelek, hogy a hasonlóságok mellett jelentős különbségek is vannak az *ugyé*-t és a mondatszintű adverbiumot tartalmazó (tag)mondatok között. Ebből pedig az következik, hogy az állítást megvalósító mondatokban az *ugye* viselkedésének mondattani leírásához nem elégséges egy adverbiumelmélet kiterjesztése.

3.3.1.1. Az adverbiumok két fő csoportja

Mielőtt az elemzésbe belekezdenék, elengedhetetlen néhány terminus tisztázása. A frissebb angol nyelvű generatív szakirodalomban Ernst (2002) az *adjunct* (*adjunktum*) kategóriát az *argument*-tel (*vonzattal*) állítja szembe. A vonzat egy olyan kifejezés, amelyet valamely régens formailag megkövetel, hogy kiegészítse (Ernst 2002: 7; vö. Komlósy 1992).⁸⁶ *Adjunktum* ezzel szemben mindaz, ami nem vonzat (uo.). *Adverbial*-nek (*adverbiális kifejezésnek*) olyan adjunktumokat tekint, amelyek tipikusan valamilyen FEO-t (propozíciót/ese-

86 Mivel Ernst (2002) kiemeli, hogy szintaktikai kategóriáról van szó, a magyar terminológiában helyesebb *vonzatnak* nevezni, és nem szó szerint *argumentumnak*, mivel az utóbbi a magyarban inkább szemantikai értelemben használatos (vö. Komlósy 1992). Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a magyar terminológiában a (kötött) *vonzattal* szemben a *szabad bővítmény* / *szabad határozó* áll. Ez lehet adverbiális, de lehet névszói alaptagú is.

ményt) vagy időintervallumot igényelnek vonzatként;⁸⁷ *adverb*-nek (*adverbium*nak) pedig olyan *adverbial*-öket, amelyeknek a szintaktikai kategóriájuk *Adv*. Az *adverbial adjunct* kifejezés arra is utal, hogy a fráziskategóriájú összetevő *adjunkció* által kerül bele a szintaktikai levezetésbe. A magyarra vonatkozó angol nyelvű szakirodalom (pl. É. Kiss 2009) ugyanezeket a terminusokat alkalmazza.

A magyarra vonatkozó magyar nyelvű generatív szakirodalomban Surányi (2008) a *határozó* terminust használja a fenti 'adverb' vagy 'adverbial' értelemben (pl. *szabad határozók* – é. 'szabad bővítmények', *mondathatározók* – é. 'sentential adverbs', *határozóosztályok* stb.). Utóbbi gyakorlatot nem tartom szerencsésnek követni, mert a *határozó* a magyar hagyományos nyelvtanokban mondatrészi (bővítmény)kategóriát jelöl; a szószintű (szófaji) kategória ebben a hagyományban a *határozószó*, amely azonban egy másik, szűkebb osztályát jelöli a lexémáknak (vö. Keszler 2000: 209–219).⁸⁸

A következőkben, elkerülendő a félreértéseket, az angol terminológia alapján a latin terminusokat fogom használni: *adverbium*ként fogok utalni az *Adv* lexikális kategóriájú elemekre (ebben elsősorban É. Kiss (2009) munkáját követem); *adverbiális kifejezésként* vagy *adverbiális adjunktumként* olyan frázis szintű kategóriákra, amelyek a mondatban szabad bővítmények.

A generatív hagyományban az adverbiális adjunktumok leírásának, illetve a mondat szerkezetbe való integrálásának alapvető problémája az, hogy ezek az elemek mondattanilag viszonylag szabadok: változatos mondattani pozíciókban jelenhetnek meg. Ez a sajátosságuk nehézséget okoz azoknak a szintaktikai elméleteknek, amelyek valamilyen – szintaktikai tulajdonságokkal megokolható – mozgásokkal próbálják létrehozni a mondat felszíni formáját. Chomsky (2001) amellet érvel, hogy az adverbiális kifejezések a szintaktikai derivációs fába egy külön (harmadik) dimenzióban kerülnek bele, és a mondat lineáris szórendjébe csak az úgynevezett Fonológiai Formában (*PF*; *Phonological Form*) integrálódnak.

87 A FEO a Fact-Event Object rövidítése. Az *event* (*esemény*) terminust Ernst tág értelemben használja, beletartoznak a folyamatok (*process*), az eredmények (*achievement*) és a teljesítmények (*accomplishment*) mellett az állapotok (*state*) is (l. Ernst 2002: 7–8).

88 A hagyományos nyelvtanban a generatív munkákban az *adverb* / *adverbial* kategóriába sorolt olyan elemek, mint a *valószínűleg*, *állítólag*, *biztosan* stb. nem a határozószókhöz, hanem a mondatzókhöz tartozó módosítószó szófaji osztályába sorolódnak (vö. Keszler 2000: 298–302).

Egy, a magyar adverbialis kifejezések viselkedését leíró szintaktikai elméletnek kezelnie kell azt az aszimmetriát, hogy az adverbiumok sorrendje a magyarban az ige előtt szigorúan kötött, míg az ige után teljesen szabad (vö. Surányi 2008; É. Kiss 2009). Továbbá meg kell magyaráznia azt, hogy az adverbiumok egymáshoz viszonyított hatóköre, illetve a prozódiajuk azonos lehet – függetlenül attól, hogy pre- vagy posztverbálisan jelennek meg.

É. Kiss (2009) a magyar adverbialis adjunktumok lehetséges szórendi pozícióit írja le Ernst (2002) adjunktumelméletére alapozva. Az adverbiumokra vonatkozó korábbi szakirodalom alapján két alcsoportját különbözteti meg az adverbialis kifejezéseknek: egyrészt a predikátumhoz, másrészt a mondathoz kapcsolódóakat. A szakirodalom különböző megnevezéssel írja le ezeket a kategóriákat (*predicate/lower adverbials* vs. *sentence/higher adverbials*).⁸⁹

A predikátumszintű adverbiumok jelöletlen esetben megelőzik a(z) igekötős) igét és a bővítményeit. Jelentéstani tulajdonságaik szerint meghatározható csoportjainak relatív sorrendje az ige előtt kötött: a módot kifejezők megelőzik a fokozatot kifejezőket, a gyakoriságot kifejezők pedig megelőzik a módot kifejezőket (É. Kiss 2009: 22; az ő (1)–(2) példait közlöm alább az (3.53)–(3.54)-ben).⁹⁰

(3.53) a. János 'gyorsan' félíg megoldotta a feladatot.⁹¹

b. ??János 'félíg' gyorsan megoldotta a feladatot.

(3.54) a. János 'gyakran' jól megoldotta a feladatot.

b. *János 'jól' gyakran megoldotta a feladatot.

89 Az adverbiumok egyes alosztályait is különböző megnevezésekkel illetik az egyes kutatók. A különböző alosztályokba sorolt elemek halmazai is különbözőek lehetnek. Mivel a dolgozat célja szempontjából nem tartom elengedhetetlennek ezek tisztázását, a felsorolásuktól és összevetésüktől eltekintek. Az *ugye* elemzése szempontjából releváns kategóriákat a továbbiakban ismertetni fogom.

90 É. Kiss (2009) több adverbiumot tartalmazó mondataival kapcsolatosan a saját grammatikai intuíción sokszor bizonytalan, a példáknál az ő ítéletét jelölöm. A nyelvi intuíció bizonytalansága nem meglepő, hiszen ezek a több adverbiumot tartalmazó szerkezetek igen ritkák. Az MNSZ2 korpuszban (Oravecz – Várad – Sass 2014) a *gyorsan* szóalak nem fordul elő úgy, hogy a *félíg* szóalak közvetlenül követné (vagy megelőzné). A *gyorsan* szóalakra olyan kontextusban keresve, amelyben a *gyorsan*-t 7 szónyi távolságon belül megelőzi vagy követi a *félíg* szóalak, mindössze 20 találatot kapunk; ebből 2 olyan, amelyben a két adverbium egyetlen tagmondaton belül szerepel; azonban ezek sem felelnek meg az É. Kiss által használt szerkezetnek: *...gyorsan eldobják a félíg szítt cigarettát...*, *...gyorsan kirohan a félíg nyitott ajtón...*. Tehát ennek a két adverbiumnak az együtt-előfordulása elhanyagolhatóan mondható. Az MNSZ2 korpuszban a *gyakran* szóra keresve a *jól*-t megelőző pozícióban 55 találatot kapunk (a *jól*-t követő pozícióban pedig – elvárásaink szerint – egyet sem). (Összehasonlításként: a *gyakran* szóalak összesen 128 831-szer fordul elő az MNSZ2-ben.)

91 É. Kiss (2009) a ' -vel jelöli a szó eleji főhangsúlyokat. Jelölését változatlanul átvesszem.

É. Kiss (2009) megmutatja, hogy az azonos (jelentéstani) csoportba tartozó adverbális kifejezések sorrendje tetszőlegesen felcserélhető; a hatóköri viszonyok határozzák meg a sorrendet. Az ige előtti tartományban előforduló adverbális kifejezések hatókörébe mindazok az összetevők beletartoznak, amelyeket megelőznek. A preverbális helyzetű adverbiumok főhangsúlyos összetevők. É. Kiss (2009) kitér arra is, hogy a predikátumszintű adverbiumok a mondat posztverbális tartományában is megjelenhetnek; ez a használat azonban – azt állítja – jelöltebb.⁹² Ebben az esetben ugyanúgy főhangsúlyt kapnak, és ugyanolyanok a hatóköri viszonyaik, mint amikor preverbálisan jelennek meg (É. Kiss 2009: 22; az ő (4)–(5) példáit adom meg itt a (3.55)–(3.56)-ban).

(3.55) a. János megoldotta 'gyorsan' félíg a feladatot.

b. János megoldotta 'félíg a feladatot' 'gyorsan'.

(3.56) a. János 'gyakran' megoldotta 'jól' a feladatot.

b. János megoldotta 'jól a feladatot' 'gyakran'.

A mondat szintű adverbiumok jelöletlen pozíciója É. Kiss (2009) leírása szerint a mondat bal perifériáján, a topikösszetevőt megelőző vagy követő hely. Megelőzik a mondat főhangsúlyos elemét, csak másodlagos hangsúlyt kapnak. Ha két (vagy több) mondat szintű adverbium van a mondatban, akkor a hatóköri viszonyaik határozzák meg az egymáshoz képesti sorrendjüket; azaz, ha megcseréljük két mondat szintű adverbium sorrendjét, akkor a hatóköri viszonyaik is e szerint változnak meg (É. Kiss 2009: 23; az ő (6)–(7)-es példáit közlöm a (3.57)–(3.58) alatt).⁹³

(3.57) a. Valószínűleg János látszólag 'együttműködött a rendőrséggel'.

b. János valószínűleg látszólag 'együttműködött a rendőrséggel'.

92 Az, hogy hogyan állapítható meg, hogy mely formák a „jelöltebbek”, és melyek a „kevésbé jelöltek”, É. Kiss érveléséből nem derül ki. Úgy tűnik azonban, hogy a magyarra vonatkozó szakirodalomban elfogadott az a nézet, hogy az adverbiumok „jelöletlen” esetben az ige előtti tartományban helyezkednek el (l. még Surányi 2008). Az idézett szakirodalomban a „jelöltség” nem empirikusan tesztelt tulajdonság; feltehetően azt jelenti, hogy a szerzők által képviselt generatív elmélet elemzése szerint melyik forma vezethető le könnyebben, egyszerűbben.

93 Az MNSZ2 korpuszban (Oravecz – Váradi – Sass 2014) a *valószínűleg* és a *látszólag* egymástól 7 szónyi távolságon belül összesen 14-szer fordul elő; a találatok egyike sem olyan, hogy a két adverbium ugyanazt az alaptagot módosítaná, legtöbbször két külön (tag)mondatban szerepelnek. A *valószínűleg* és a *szerintem* egymás mellett, ebben a sorrendben 6-szor, *szerintem valószínűleg* sorrendben pedig 9-szer fordul elő.

- (3.58) a. Szerintem valószínűleg taktikusan 'JÁNOST választják meg.
 b. ??Valószínűleg szerintem taktikusan 'JÁNOST választják meg.

É. Kiss (2009) megállapítja, hogy a mondat szintű adverbiumok is megjelenhetnek a posztverbális tartományban, de ez szerinte jelöltebb forma, mint a preverbális. Posztverbálisan az adverbiumok szórendje teljesen szabad; a hatóköri viszonyaik, és a hangsúlyuk pedig megegyezik a preverbális megjelenésükével.

É. Kiss (2009: 24) három teszt segítségével különíti el egymástól a fenti két adverbiumcsoportba tartozó lexémákat. Megmutatja, hogy a predikátumszintű adverbiumok: (i) fókuszálhatóak (3.59a); (ii) állhatnak azonosító fókusz vagy negáció hatókörében, ilyenkor hangsúlytalanul jelennek meg posztverbálisan (3.59b); (iii) csak kontrasztív eső-emelkedő intonációval topikalizálhatóak, mivel nem referenciális kifejezések; ilyenkor preverbális operátorokéhoz képest szűk a hatókörük (3.59c). Mindezek a mondattani lehetőségek a mondat szintű adverbiumok esetében nem érhetők el. (Az alábbiakban É. Kiss 2009: 24 (10)-es példáit adom meg.)

- (3.59) a. János JÓL oldotta meg a feladatot.
 b. JÁNOS oldotta meg jól a feladatot / oldotta jól meg a feladatot.
 c. VJól JÁNOS oldotta meg a feladatot.

A következőkben rátérek arra, hogy az imént bemutatott tesztek alapján az *ugye* a mondat szintű adverbiumokkal viselkedik analóg módon.

3.3.1.2. Az *ugye* és az adverbiumok disztribúciója

Az *ugye* lehetséges szórendi disztribúcióit a 2.4. alfejezetben mutattam be. Láthattuk, hogy egyetlen olyan szórend volt, ami teljesen egyértelműen elfogadhatatlannak minősült, a többi – bár eltérő mértékben – de elfogadhatónak ítélték az anyanyelvi beszélők. Az *ugye* szintaktikai disztribúciója tehát az adverbiumokéhoz igen hasonló: mind pre-, mind pedig posztverbálisan megjelenhet a mondat szinte bármely pozíciójában. A következő vizsgálat célja annak bizonyítása, hogy a kijelentő mondatokban az *ugye* mondattanilag eltérően viselkedik a predikátumszintű adverbiumoktól. É. Kiss (2009) fent idézett tesztjeit fogom alkalmazni úgy, hogy az adverbium helyére az *ugye* szót illesztem.

A (3.60a)-ban az látható, hogy az *ugye* nem fókuszálható. Az *ugye* pre- és posztverbálisan is megjelenhet, ha mondatban van azonosító fókusz – ezt illusztrálja a (3.60b) és a (3.60c); a fókusz és az ige között azonban nem jelenhet meg – ezt mutatja (3.60d) agrammatikussága. A predikátumszintű adverbiumokkal ellentétben az *ugye* nem topikalizálható még kontrasztív hangsúllyal sem (3.60e).

- (3.60) a. *János UGYE oldotta meg a feladatot.
 b. Ugye JÁNOS oldotta meg a feladatot.
 c. JÁNOS oldotta meg ugye a feladatot.
 d. *JÁNOS ugye oldotta meg a feladatot.
 e. *~Ugye JÁNOS oldotta meg a feladatot.

A fenti tesztek alapján világos, hogy az *ugye* szintaktikai viselkedése az állítást megvalósító mondatokban eltér a predikátumszintű adverbialis kifejezésektől. A fenti tesztek alapján feltehetjük, hogy az *ugye* disztribúciója a mondat szintű adverbiumokéval egyezik. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy tartható-e ez a feltételezés.

Egedi (2009) az ún. episztemikus adverbiumok (pl. *mindenképpen*, *feltétlenül*, *okvetlenül*) kétértelműségét vizsgálva a mondat szintű adverbiumokat a többi preverbálisan megjelenő, általa „mód adverbium”-nak nevezett csoporttól három teszt segítségével különbözteti meg. Érdekes ezeket az *ugyé*-re is elvégezni.

(i) Az első a szórendi teszt: a legkevésbé jelölt pozíció mindkét csoport tagjai számára a topikösszetevő után, a predikátum előtt van (Egedi 2009: 107, l. az ő (5)–(8)-as példáit). A mondat szintű adverbiumok azonban a semleges mondatban megjelenhetnek minden lehetséges pozícióban (Egedi 2009: 107, l. az ő (9)-es példáját, amit alább a (3.61)-ben közlök); a „mód-adverbiumok” általában nem előzhetik meg a topikösszetevőt (Egedi 2009: 107, l. az ő (10)–(11)-es példáit, amelyek közül a (3.62)-ben egyet adok meg). A (3.63)-as példában azt láthatjuk, hogy az *ugye* – ahogyan a mondat szintű adverbiumok – megelőzheti a topikösszetevőt, így a (3.61)-es példában látható mondattani disztribúcióval azonosan viselkedik. A 2.4. fejezetben azt is láthattuk, hogy az *ugyé*-nek az állítást megvalósító mondatokban éppen ez, a topik utáni, de preverbális pozíciója a legtermészetesebb a beszélők megítélése szerint (l. a 2.6. ábrát).

(3.61) (Valószínűleg) Hugó (valószínűleg) feldíszítette (valószínűleg) a karácsonyfát (valószínűleg).

(3.62) (*Gyönyörűen) Hugó (gyönyörűen) feldíszítette (gyönyörűen) a karácsonyfát (gyönyörűen).

(3.63) (Ugye) Hugó (ugye) feldíszítette (ugye) a karácsonyfát (ugye).

(ii) A második mondattani teszt azon alapul, hogy megjelenhet-e az adverbium fókuszpozícióban. A fentiekben már láthattuk, hogy a predikátumszintű adverbiumok fókuszálhatóak (3.59a). Egedi (2009: 108) megmutatja, hogy a mondatszintű adverbiumok nem fókuszálhatóak (Egedi 2009: 108; (15)-ös példája, amit a (3.64a)-ban közlök). Fent már láttuk, hogy az *ugye* – ahogyan a mondatszintű adverbiumok – szintén nem fókuszálható (3.60a; 3.64b). A 2.4. alfejezetben bemutatott szintaktikai vizsgálatban szintén azt láttuk, hogy az állítást megvalósító, nem neutrális *ugye*-s mondatok lehetséges szórendjei közül kétségtelenül ez a legelutasítottabb (l. a 2.8. ábrát).

(3.64) a. *Hugó <"bizonyára/valószínűleg/szerencsére díszítette fel a karácsonyfát.">⁹⁴

b. *Hugó <"ugye díszítette fel a karácsonyfát.">

(iii) A harmadik teszt azon alapul, hogy lehet-e főhangsúlyos az adverbium. A magyar semleges mondatban minden tartalmas összetevőre ugyanolyan hangsúly esik; és minden fonológiai frázis eső kontúrú.⁹⁵ A topikalizált összetevők hangsúlya opcionális. Nem semleges mondatban a strukturális fókusz után hangsúlyredukció következik be (a fókuszon ún. irtóhangsúly van), így a befejezett igealak hangsúlytalan (Kálmán – Nádasdy 1994: 452–460). Ha az adverbium megelőzi az igemódosító igét, akkor rendszerint főhangsúlyt kap (Egedi 2009: 109, l. az ő (16)-os példáját). Míg a mondatszintű adverbiumok ebben a pozícióban sem kapnak kötelezően hangsúlyt (Egedi 2009: 109, l. az ő (17)-es példáját), addig a „mód-adverbiumokat” ilyenkor kötelező főhangsúllyal ellátni (Egedi 2009: 109, l. az ő (18)-as példáját). Az *ugye* viselkedése ebben a tekintetben eltér az adverbiumokétól; a 2.3. alfejezetben láttuk, hogy az *ugye* állítást

94 Itt az Egedi (2009) által használt jelölést őriztem meg: a " a fókuszösszetevőn megjelenő irtóhangsúlyt jelöli.

95 Ezzel szemben É. Kiss több munkájában azt képviseli, hogy a semleges magyar mondatban a ragozott ige a főhangsúlyos elem (l. például É. Kiss (2002)-t).

megvalósító, eső dallamú mondatban legtöbbször hangsúlytalan, sőt sokszor klitizálódik is az őt megelőző lexikai elemhez.

Összefoglalva tehát a fenti tesztek eredményeit elmondható, hogy a mondat szintű adverbiumokat azonosító három teszt közül a szórendi és a fókuszálhatóságra hivatkozó azt mutatja, hogy az *ugye* a kijelentő mondatokban a mondat szintű adverbiumokkal azonos disztribúciót mutat. Az *ugye*-s mondatok prozódiaját vizsgálva azonban nem látunk a mondat szintű adverbiumokéhoz hasonló mintázatot.

3.3.1.3. Az adverbiumosztályok és az *ugye*

A következőkben Surányi (2008) elmélete alapján modellezem a magyar adverbiumok (preverbális) szintaxisa analógiájára az *ugye* lehetséges mondattani pozícióit. Surányi (2008) az adverbiumoknak (nála: *határozók*) az egyszerű mondat preverbális mezőjében a Topik, a Fókusz és a Kvantor kifejezésekhez⁹⁶ viszonyított szórendi korlátozásait, valamint az adverbiumok egymáshoz viszonyított disztribúciós korlátozásait tárja fel. A magyar (egyszerű) mondat mondattartományait a következőképpen írja le (a *-gal jelölt összetevőből egynél több is előfordulhat):

- (3.65) a. SEMLEGES MONDAT⁹⁷
[Topik* [Kvantor* [(Igemódosító) Ige ...]]]
- b. NEM-SEMLEGES MONDAT
[Topik* [Kvantor* [Fókusz Ige ...]]]

(Surányi 2008: 166; (1))

Az adverbiumokra vonatkozó szórendi megszorítások magyarázata Surányi (2008) szerint az, hogy a különböző határozóosztályokba tartozó elemek más és más mondattartományt módosítanak (mert szemantikai típuseltérések vannak közöttük). A szemantikai és a szintaktikai szerkezet izomorfiaját feltételezve kimondja, hogy „[a]z ige előtti határozók a felszíni szintaktikai szerkezetben a szemantikai értelmezési pozíciójukat foglalják el” (Surányi 2008: 172; (13)). Feltételezi tehát, hogy amennyiben nincs az adverbiumok között sze-

96 Surányi (2008) használja ezeket a mezőelnevezéseket nagy kezdőbetűvel. A továbbiakban, eredményei ismertetésekor én is így fogom használni ezeket a címkéket.

97 A Surányi (2008) által használt „semleges” és az általam korábban használt „neutrális” kifejezések szinonimák, felcserélhetők egymással.

mantikai inkompatibilitás, akkor szabadon kombinálhatók egymással. A következőkben azt vizsgálom, hogy Surányi három szintű határozóhierarchiájában az *ugye* az adverbiumok melyik csoportjával mutat hasonló viselkedést. Ha van olyan határozócsoporthoz, amelynek az elemeivel az *ugye* azonos disztribúciót mutat, akkor további vizsgálat tárgya kell, hogy legyen, hogy a megfelelő osztályba tartozó adverbiumokkal valóban szabadon kombinálható-e.

Surányi (2008) felső, középső és alsó határozóosztályt különböztet meg (a továbbiakban *FH, KH, AH*). Ezek közül – a fentiek alapján nem meglepő módon – az *ugye* a FH tagjaival (pl. *szerencsére, állítólag, valószínűleg*) mutat azonos szórendi disztribúciót. A (3.66)-ban Surányi (2008: 174) (19)-es példáit közlöm; a (3.67)-ben pedig ugyanezekben a mondatokban az adverbiumok helyére az *ugyé*-t illesztettem.

- (3.66) a. Jánost mindenki **szerintem** mindenhova meghívja. (SPEECH ACT határozó)
 b. Őket mindegyik ünnepségre **szerencsére** meghívják. (ÉRTÉKELŐ)
 c. Jánost minden ünnepségre **állítólag** TE hívtad meg. (EVIDENCIÁLIS)
 d. Őt minden ünnepségre **valószínűleg** meghívták. (EPISZTEMIKUS)
 e. János **egyszer** mindenkit meghívott magához. (MÚLT IDŐ)
 f. Őket **talán** mindenhova meghívják. (IRREÁLIS)
 g. Mindenkit **szükségszerűen** le fognak egyszer váltani. (SZÜKSÉGSZERŰSÉG)
 h. Ketten is **esetleg** JÁNOST tartanak alkalmasnak. (LEHETŐSÉG)
- (3.67) a. Jánost mindenki **ugye** mindenhova meghívja.
 b. Őket mindegyik ünnepségre **ugye** meghívják.
 c. Jánost minden ünnepségre **ugye** TE hívtad meg.
 d. Őt minden ünnepségre **ugye** meghívták.
 e. János **ugye** mindenkit meghívott magához.
 f. Őket **ugye** mindenhova meghívják.
 g. Mindenkit **ugye** le fognak egyszer váltani.

- h. Ketten is **ugye** JÁNOST tartanák alkalmasnak.⁹⁸

A (3.66)-ban látható disztribúciós mintázat alapján Surányi (2008: 174) a következő általánosítást mondja ki a FH-kal kapcsolatban (nála (18)-as):

(3.68) Ha egy határozó megjelenhet a Topik feletti mezőben, akkor

- megjelenhet a Topik és a Kvantor mező között is (3.66e, f)
- megjelenhet a Kvantor mezőn belül is (3.66a)
- megjelenhet a Kvantor és a Fókuszos Predikátum között (3.66c, h)
- megjelenhet a Kvantor és a Neutrális Predikátum között (3.66d, g)

A KH-ba tartozó adverbiumok (pl. *feltétlenül, megint, gyakran, szándékosan, gyorsan, már, még, mindjárt*) nem jelenhetnek meg a topikok fölött. Az AH tagjai (pl. *röviden, teljeseen, ügyesen, korán*) pedig csak a Kvantor mező alatt és a Neutrális Predikátum fölött jelenhetnek meg. A **3.4. táblázatban** összefoglalva látható a Surányi (2008) által megkülönböztetett háromféle határozóosztály, illetve az *ugye* disztribúciója az ige előtti tartományban az egyes mondatrészletekhez viszonyítva (vö. Surányi 2008: 178; (28)-as táblázat).

	[_{TopP} Topik	[_{TopP} Topik	[_{DistP} Kvantor	[_{DistP} Kvantor	[_{FocP} Fókusz	[_{AspP} Igekövető...]]]]
FH	✓	✓	✓	✓	✓	*
KH	*	*	✓	✓	✓	*
AH	*	*	*	*	*	✓
<i>ugye</i>	✓	✓	✓	✓	✓	*

3.4. táblázat: A három fő határozóosztály és az *ugye* ige előtti disztribúciója⁹⁹

Mindezek alapján Surányi (2008) a következő empirikus általánosítást fogalmazza meg: „Ha egy határozó állhat a magyar mondat preverbális mezőjének egy adott P hierarchikus pozíciójában, akkor ez a határozó állhat a preverbális mező minden P-nél hierarchikusan alacsonyabb pozíciójában is” (Surányi 2008: 177; (27)).

⁹⁸ A kiemelések tőlem származnak.

⁹⁹ A táblázatban a ✓ azt jelenti, hogy az adott mezőben előfordulhat az adott osztályba tartozó adverbium, illetve az *ugye*; a * pedig azt jelenti, hogy nem fordulhat elő.

Amíg pusztán ennyit vizsgálunk az adverbiumok és az *ugye* disztribúciójából, tagadhatatlan az analógia. Két kérdés vizsgálata azonban még hátra van:

- i. Valóban szabad-e a FH tagjainak és az *ugye*-nek a sorrendje a preverbális tartományban? (Surányi (2008) elmélete ugyanis ezt jósolja.)
- ii. Szemantikai szempontból is megvan-e az analógia az *ugye* és a FH tagjai között?

A (ii) kérdés megválaszolásával kezdem, és azután térek majd vissza az FH-adverbiumok és az *ugye* együttes előfordulásának kérdéseire.

Surányi (2008) feltételezi, hogy a különböző adverbiumok a jelentésük alapján meghatározott szemantikai típusú összetevőket képesek csak módosítani. Ennek leírásához egy típuselméleti kalkulust vázol fel. Ebben három típust különböztet meg egymástól: 1-est, 2-est és 3-ast. A magyar mondat ige előtti részének tartományai a következő típusúként definiálhatók (Surányi 2008: 184; (34)):

(3.69) [3 Topik [3 Topik [3 Kvantor [3 [2 Kvantor [2 Kvantor [2 Fókusz [2 [1 Igekötő...]]]]]]]]]

A fent bemutatott disztribúciók alapján pedig kimondja, hogy az alsó határozók az 1-es, a középső határozók a 2-es, a felső határozók pedig a 3-as típust szelektálják (Surányi 2008: 185; (38)):¹⁰⁰

- (3.70) a. **FH** [3 Topik **FH** [3 Topik **FH** [3 Kvantor **FH** [3 [2 Kvantor...]]]]]
- b. [3 **KH** [2 Kvantor **KH** [2 Kvantor **KH** [2 Fókusz **KH** [2 [1 Igekötő...]]]]]]]
- c. ...[3 [2 Kvantor [2 Kvantor [2 Fókusz [2 **AH** [1 Igekötő...]]]]]]]

Mindezek alapján tehát az *ugye*-ra nézve feltételezhetjük, hogy – a fent bemutatott disztribúciós tulajdonságai alapján (l. (3.67), **3.4. táblázat**) – 3-as típusú szemantikai objektumokat szelektál, ahogyan az FH-k is.

(3.71) *ugye* [3 Topik *ugye* [3 Topik *ugye* [3 Kvantor *ugye* [3 [2 Kvantor...]]]]]

Kérdéses azonban, hogy a disztribúciós mintázat alapján felállított adverbiumosztályok, és az általuk szelektált (ugyanígy a disztribúció alapján definiált) szemantikai típusok egyezé-

¹⁰⁰ Surányi (2008) itt idézett magyarázata körbenforgónak tűnik: éppen úgy vannak megalkotva ezek a típusok, ahogyan az adverbiumosztályok disztribúciója kiadja őket. Ezek után nem annyira meglepő, hogy az egyes osztályok éppen ezeket a típusokat szelektálják.

sén túl találunk-e bármi közöset az FH-k és az *ugye* jelentésében. Ennek a kérdésnek a megválaszolásához a Surányi (2008)-at is inspiráló Ernst (2002)-hez kell visszanyúlni.

Ernst (2002) a jelentésük/funkciójuk alapján – a korábbi szakirodalmi hagyománynak részben megfelelően – négy nagyobb csoportba és ezeken belül számos alcsoportba sorolja az adverbialis kifejezéseket. Az egyes altípusok lexikai-szemantikai tulajdonságait a FEO (*Fact-Event Object*) kalkulus segítségével adja meg. Áttekintve Ernst csoportosítását (Ernst 2002: 9; (1.11)) a *predikációs* (*predicational*) adverbialis kifejezések közül a beszélőorientált (*speaker-oriented*) típus *episztemikus* (*epistemic*) altípusa tűnik az *ugye* tulajdonságai tekintetében relevánsnak (ilyenek tartoznak ide, mint: *probably* – ‘valószínűleg’, *clearly* – ‘nyilván’, *obviously* – ‘nyilvánvalóan’). Ezek magyar változatai rendre Surányi (2008) FH osztályába tartoznak. Ernst a következőképpen fogalmazza meg a közös sajátosságukat:

(3.72) „All clausal-reading epistemic adverbs are predicates about the truth of the proposition represented by the rest of the sentence.” (Ernst 2002: 73)¹⁰¹

A *modálisok* (*modals*; pl. *probably*) segítségével a beszélő arról tesz állítást, hogy mennyire biztos a mondat többi része által kifejezett propozíció igazságértékében. Az *evidenciálisok* (*evidentials*; pl. *clearly*) pedig egy propozíció igazságának az észlelési módját fejezik ki. A FEO kalkulus szerint a modális adverbiumok argumentuma mindig egy propozíció, az evidenciálisoké pedig vagy propozíció (mondat-olvasat esetén), vagy specifikált esemény (*specified event*).¹⁰²

Az *ugye* szemantikai hozzájárulását is leírhatjuk (3.72) analógiájára, hiszen az *ugye* is valahogyan „a mondat maradékának” a (beszélő által elvárt vagy feltételezett) igazságáról mond valamit (l. részletesebben a 3.4. és a 4. fejezetben) Felvetődik azonban az a probléma, hogy míg az Ernst által idézett adverbiumok mindegyikéhez találunk egy megfelelő (lexikai jelentéssel bíró) melléknevet (amellyel az morfológiailag is összefügg), addig az *ugye* esetében ilyesmit nem tudunk megfogalmazni. Ernst ezeket a mellékneveket (*proba-*

101 „Minden mondat-olvasatú episztemikus adverbium a mondat többi részének az igazságáról tesz állítást.” (Saját fordítás, MC.) Az episztemikus adverbiumok mindkét altípusának (a modálisoknak és az evidenciálisoknak) van mondat-olvasatuk (l. Ernst 2002: 73; (2.108)–(2.111)).

102 A FEO-k hierarchiája: Speech-Act (beszédaktus) > Fact (tény) > Proposition (propozíció) > Event (esemény) > Specified Event (specifikált esemény) – l. Ernst (2002: 53; (2.33)).

ble, clear) használja az adverbiumok lexikai szemantikai leírásakor; ennek alapja pedig az, hogy az adverbiumokat tartalmazó mondatok parafrázálhatók a következőképpen:

(3.73) (Ernst 2002: 73; (2.108a))

- a. Sam has probably made an appointment.
'Sam valószínűleg megbeszélte egy találkozót.'
- b. It is probable, that Sam has made an appointment.
'Valószínű (az), hogy Sam megbeszélte egy találkozót.'

(3.74) (Ernst 2002: 73; (2.110a))

- a. Clearly, they saw the sign.
'Világosan/Egyértelműen látták a jelet.'
- b. It is clear, that they saw the sign.
'Világos / egyértelmű (az), hogy látták a jelet.'

Az *ugye*-vel kapcsolatosan felvetődő szemantikai különbséget a hasonló parafrázálhatóság eltérése is mutatja:

- (3.75) a. Sanyi ugye megbeszélte egy találkozót.
b. Ugye (*az), hogy Sanyi megbeszélte egy találkozót.
- (3.76) a. Ugye látták a jelet.
b. Ugye (*az), hogy látták a jelet.

Azon a nyilvánvaló tényen túl, hogy az *ugye*-nek nincs melléknévi „töve”, hiszen egy redukálódott kérdő mondatra megy vissza, a (3.75)–(3.76)-os példákból azt is láthatjuk, hogy a felszíni hasonlóság ellenére az *ugye, hogy...* szerkezetbe nem illeszthető be az *az* névmás (szemben azzal, amit az adverbiumokkal összefüggő mellézneveknél láthatunk a (3.73)–(3.74)-es példák fordításaiban). Ez a névmás éppen azt mutatná, hogy a mellékmondat az *ugye*-nak mint predikátumnak az argumentuma. Ez azonban a fenti példák alapján nem telezhető fel.

Mindezek alapján a fenti (ii)-es kérdésre, amely a FH-k és az *ugye* mélyebb lexikai-szemantikai analógiáját firtatta, azt a választ adhatjuk, hogy a disztribúciós azonosság és a funkcionális hasonlóság ellenére lexikai-szemantikai leírásuk („szemantikai típusuk”) nem

analóg – még az állítást megvalósító, egyértelműen evidenciális használatban sem. (Nem is említve e helyütt az *ugye* kérdő vagy önálló megnyilatkozásként való használatát, illetve a korpuszban talált, az egyes használatokhoz tartozó jellegzetes szórendi disztribúciókat. L. bővebben majd a 3.4. alfejezetben.)

Végül lássuk a fenti (i)-es kérdést: valóban szabad-e a FH tagjainak és az *ugyé*-nek a sorrendje a preverbális tartományban? Surányi (2008) alapján ugyanis azt feltételezzük, hogy az azonos osztályba tartozó adverbiumok szabadon permutálhatók az osztályuk tagjaival (ti. a szabad bővítmények nem emelik a módosított összetevő típusát).¹⁰³ Ha tehát az *ugye* a FH osztályába sorolható, akkor azt várjuk, hogy szabadon permutálható más, az FH osztályba tartozó adverbiumokkal. Lássuk a fenti (3.65)-ösben található FH-adverbiumot tartalmazó mondatokban milyen pozíciókba kerülhet be az *ugye*.

- (3.77) a. (*Ugye) Jánost (*ugye) mindenki (*ugye) **szerintem** (?ugye) mindenhova (?ugye) meghívja (ugye).
- b. (Ugye) őket (ugye) mindegyik (*ugye) ünnepségre (ugye) **szerencsére** (ugye) meghívják (ugye).
- c. (?Ugye) Jánost (ugye) minden (*ugye) ünnepségre (ugye) **állítólag** (ugye) TE (*ugye) hívtad (ugye) meg (ugye).
- d. (Ugye) őt (ugye) minden (*ugye) ünnepségre (ugye) **valószínűleg** (ugye) meghívták (ugye).
- e. (Ugye) János (ugye) **egyszer** (ugye) mindenkit (?ugye) meghívott (ugye) magához (ugye).
- f. (Ugye) őket (ugye) **talán** (ugye) mindenhova (*ugye) meghívják (ugye).
- g. (Ugye) mindenkit (ugye) **szükségszerűen** (ugye) le (*ugye) fognak (ugye) egyszer (ugye) váltani (ugye).
- h. (Ugye) ketten (*ugye) is (ugye) **esetleg** (ugye) JÁNOST (*ugye) tartanák (ugye) alkalmasnak (ugye).

¹⁰³ Érdemes megjegyezni, hogy Surányi (2008) is említ az egyes osztályokon belüli permutációs korlátozásokat, de ezekre az ő modellje nem tud magyarázatot adni, így nem fejt ki ezeket az eseteket részletesebben. Beszél még arról az esetről, amikor az adverbiumok parentetikus használatúak, de ezekkel sem foglalkozik részletesebben.

A (3.77)-ben látható disztribúciók a következőket körvonalazzák:

- i. Az FH-adverbiumok némelyike és az *ugye* jelentésében nem fér össze (3.77a).
- ii. A vizsgált példákban az *ugye* és az adverbium sorrendje tetszőleges.
- iii. Az *ugye* minden lehetséges pozíciójában ejthető az öt megelőző hangsúlyos összetevővel egy intonációs egységként (klitizálódva), de nem ejthető minden pozícióban önálló hangsúllyal. Abban az esetben, amikor az *ugye* az öt megelőző főhangsúlyos összetevő után függetlenséggel áll, akkor nem mindig a „mondat maradékát” módosítja (ahogyan egy FH-adverbium tenné), hanem sokszor csupán azt az elemet, amelyhez klitizálódott. (L. bővebben a 2.3. és a 3.4. fejezetben.)

Összefoglalva tehát a fentieket azt mondhatjuk, hogy az *ugye* és az FH-osztályba tartozó adverbiumok szórendi eloszlása megegyezik. Mindezek alapján Surányi (2008) 3-as szemantikai típusába sorolhatnánk. Ez ellen azonban több érvet is hozhatunk. Egyrészt a szemantikai típusokat mélyebben megvizsgálva azt láttuk, hogy „a mondat maradéka” által kifejezett propozíció nem argumentuma az *ugyé*-nek ((3.75)–(3.76)); az *ugye* nem predikatív, abban az értelemben, ahogyan Ernst (2002) episztemikus adverbiumai – ez azzal is összefüggésben áll, hogy nincs neki megfelelő / vele morfológiailag összefüggő (predikatív) melléknév. Másrészt az *ugye* és a FH-osztályba sorolható adverbiumok közül néhány nem permutálható szabadon; vannak továbbá olyan prozódiai különbségek is az adverbiumot és az *ugyé*-t tartalmazó mondatok között, amelyek alapján azt feltételezzük, hogy – a disztribúciós azonosság ellenére – nem azonos kategóriájú és funkciójú elemekről van szó. A következő alfejezetben rátérek arra, hogy a BUSZI-2 korpuszban mely adverbiumok fordulnak elő leggyakrabban együttesen az *ugyé*-vel.

3.3.1.4. Adverbiumok és az *ugye* együttes előfordulásai

A fenti (3.77)-ben a saját intuícióm alapján ítélt meg a Surányi (2008) nyomán konstruált példákat. Kérdéses volt azonban számomra, hogy ezek a szórendek valóban előfordulnak-e a nyelvhasználatban. Ezért először a BUSZI-2 korpuszban kerestem rá a Surányi (2008) által az FH kategóriába sorolt adverbiumok és az *ugye* együttes előfordulásaira, majd mivel ebben a korpuszban alig találtam egy-két példát, az MNSZ2

korpuszban is lefuttattam néhány automatikus keresést.¹⁰⁴ A találatok számát az alábbi **3.5. táblázat** foglalja össze.

A BUSZI-2 korpuszban mind a kérdést, mind pedig az állítást megvalósító mondatokban olykor szerepelnek FH kategóriájú adverbiumok; az együtt-előfordulás azonban nem jellemző (összevetve például a más partikulákkal való együtt-előfordulással; l. a **2.17. ábrát**). A kérdést megvalósító *ugye*-s mondatokban az adverbiumok közül legtöbbször a *biztos* szerepel. Ez egyáltalán nem meglepő a megerősítést váró használatban. A (3.78)-hoz hasonló példákat találunk:

(3.78) (B7401)

T: ^lGyerekkorába<n>, □ ⊥ biztos vo<l>t ^lúttörő, ^ugye?

A *nyilván* is hasonló funkciót tölt be a megerősítés váró mondatokban:

(3.79) (B7511)

T: Namost ő aaa előfordult, hogy a nagyszüleid meglátogattak benneteket itt Pesten, nyilván, ^ugye?

Az állítást megvalósító *ugye*-s mondatokban a *talán* fordul elő a legtöbbször; a (3.80)-hoz hasonló példákat találunk:

(3.80) (B7210)

A: Talán az angol nyelvben ⊥ ugye csak tegezés van és hát az mostan ő divat.

A (3.81)-ben idézett példa különleges, mert itt az *ugye* mellett két adverbium is szerepel:

(3.81) (B7512)

T: Aha, tudom. Ésss sikerülni fog neki vajon a a bekerülés?

A: Hát nem tudom, remélem.

¹⁰⁴ A keresések az adverbiumok és az *ugye* szomszédosságára vonatkoztak (tehát azokra az esetekre, amikor az *ugye* közvetlenül megelőzi vagy közvetlenül követi az adverbiumot). Természetesen előfordulhattak a találatok között olyanok, amikor az *ugye* és az adverbium nem azonos (tag)mondatban szerepelnek. Kevés találat esetén mindegyiket ellenőriztem, több száz találat esetén szűrőpróbaszerűen néztem át a találatokat.

T: Valószínű, □ ^ugye □ némi segítségge<l> □ talán. *Mhm.*

A: *Lehet.*

Ha az *ugye*-t FH kategóriájú elemnek tekintenénk, Surányi (2008) elmélete azt jósolná, hogy az *ugye* és az FH csoport egyéb elemei teljesen szabadon kombinálódhatnak. Így sorrendjükre nézve azt várnánk, hogy az *ugye* + ADV és az ADV + *ugye* sorrend nagyságrendileg azonos mennyiségben fordul elő. A korpuszkeresés azonban egyáltalán nem ilyen eredményt hozott. A táblázat MNSZ-adatokat összesítő oszlopaiból az is kiderül, hogy a legtöbb vizsgált adverbium esetében az *ugye* + ADV sorrend a gyakoribb. A táblázatban **vas-taggal** emeltem ki azokat a találatokat, amelyek esetében az arány fordított. A kis számú előfordulásoknál ennek nyilván nincs jelentősége, a nagyobb mennyiségben előforduló ADV + *ugye* kapcsolatoknál azonban felmerülhet a kérdés, hogy milyen tényezőtől függ a sorrend.¹⁰⁵

A táblázatban szürkével emeltem ki azokat az adverbiumokat, amelyek egyáltalán nem, vagy szinte nem fordulnak elő az *ugye*-val együtt egyik vizsgált korpuszban sem; ezek a *bizonyosan*, *kétségkívül*, *kétségtelenül*, *okvetlenül*, *szükségszerűen*. Az együtt-előfordulások hiánya lehet akár véletlen is (hiszen ezek ritkábban előforduló adverbiumok – ezt mutatják az „össz.” oszlopok). A hiány szintaktikai okát kizárhatjuk a fentiek alapján. Intuícióm alapján a szemantikai oka sem lehet ezeknek a hiányoknak.

105 Ennek behatóbb vizsgálata szétfeszítené e dolgozat kereteit, így ezt a kérdést nyitva hagyom.

	BUSZI-2			MNSZ2 (MAGYARORSZÁGI) ¹⁰⁶		
	<i>ugye-Q</i> ¹⁰⁷	<i>ugye-A</i>	össz.	<i>ugye + ADV</i>	<i>ADV + ugye</i>	össz.
<i>állítólag</i>	0	0	27	23	17	48 896
<i>általában</i>	0	2	155	222	98	146 107
<i>bizony</i>	0	0	54	12	7	83 446
<i>bizonyára</i>	0	0	2	2	0	25 378
<i>bizonyosan</i>	0	0	0	0	0	7 728
<i>biztos</i>	6	1	222	30	9	261 104
<i>biztosan</i>	0	0	22	23	0	85 837
<i>esetleg</i>	0	0	208	12	24	181 711
<i>feltétlenül</i>	0	0	28	1	8	50 276
<i>kétségkívül</i>	0	0	0	2	1	8 761
<i>kétségtelenül</i>	0	0	0	0	0	10 263
<i>látszólag</i>	0	0	2	9	2	15 608
<i>mindenképpen</i>	0	0	28	34	23	84 885
<i>nyilván</i>	1	1	63	79	257	104 276
<i>okvetlenül</i>	0	0	0	0	0	1 904
<i>szerencsére</i>	0	0	15	12	8	54 628
<i>szerintem</i>	0	0	361	9	13	244 594
<i>szükségszerűen</i>	0	0	0	0	1	4 299
<i>talán</i>	1	5	310	20	62	371 394
<i>tényleg</i>	1	1	283	11	62	171 092
<i>természetesen</i>	0	1	41	102	89	235 921
<i>valóban</i>	0	0	26	37	48	218 345
<i>valószínűleg</i>	0	0	26	21	28	135 169

3.5. táblázat: Az *ugye* és az adverbiumok együttes előfordulásai a korpuszokban

106 Az előfordulások vegyesen tartalmazhatnak kérdést és állítást megvalósító használatokat.

107 *Ugye-Q*-val a kérdést megvalósító, *ugye-A*-val pedig az állítást megvalósító *ugye*-s mondatokat rövidíttem.

3.3.1.5. Adverbiumok a kérdésekben és az *ugye*

Érdekes az *ugye*-hoz való jelentés- és viselkedésbeli hasonlósága alapján részletesebben megvizsgálni a mondat szintű adverbiumok egyik speciálisan viselkedő alcsoportját, amelyekről Egedi (2009) ad leírást. Ezek rendszerint főhangsúlyt kapnak, és a beszélőnek¹⁰⁸ az elkötelezettségét fejezik ki a mondat által kifejezett proposíció igazságával kapcsolatban – valamilyen hit, elvárás vagy evidencia alapján. Ilyenek a *biztosan*, a *mindenképpen*, a *feltétlenül* és az *okvetlenül*. Mivel az *ugye* is hasonlóan járul hozzá a mondat jelentéséhez (erről részletesebben l. a 3.3.3. és a 4. fejezetet), így érdemes megvizsgálni azt, hogy mutat-e hasonlóságot az *ugye* ezekkel a speciálisan viselkedő mondat szintű adverbiumokkal. A következőkben ennek az alcsoportnak a tulajdonságait tekintem át.

Míg a mondat szintű adverbiumok általában nem jelenhetnek meg kérdésekben, ennek a speciális alcsoportjuknak a tagjai igen (Egedi 2009: 122–123; l. az ő (52)–(61)-es példáit, amelyek közül (3.82)–(3.83)-ban néhányat közlök).

- (3.82) a. *Hugó szerencsére megérkezett? (Egedi 2009: 122; (52))
b. *Hugó valószínűleg megérkezett? (Egedi 2009: 122; (57))
- (3.83) a. ”Biztosan megveszed a jegyeket? (Egedi 2009: 123; (59))
b. Hugó ”okvetlenül feldíszíti a karácsonyfát? (Egedi 2009: 123; (60))
c. A macska ”kétségkívül megette a madárfiókát? (Egedi 2009: 123; (61))

Az *ugye* partikula szintén megjelenhet kérdő aktust kifejező mondatokban (l. a 3.2. alfejezetet), ugyanazokban a szórendi pozíciókban (l. a 2.4. és 2.5. alfejezetet).

- (3.84) a. Ugye megveszed a jegyeket?
b. Hugó ugye feldíszíti a karácsonyfát?
c. A macska ugye megette a madárfiókát?

Azt is láttuk azonban, hogy a (3.84)-ben is látható „*ugye*-s kérdések” formailag nem kérdő mondatok (l. a 3.1. alfejezetet). A (3.83)-ban levő mondatokra alkalmazva a kérdő mondatok *vajon*-tesztjét (l. a 2.2. és a 3.1. alfejezeteket), azt látjuk, hogy e szerint a teszt szerint a

¹⁰⁸ Gyuris Beáta felhívta a figyelmemet arra, hogy az *okvetlenül* esetében (3.83b) nem a beszélő, hanem inkább az alany attitűdjéről van szó az ige által kifejezett cselekvéssel kapcsolatosan. Egedi (2009) nem tesz ilyen különbséget.

hangsúlyos adverbiumot tartalmazó kérdések valódi kérdő mondatoknak bizonyulnak (3.85) – ellentétben az *ugyé-t* tartalmazó, kérdő aktust megvalósító mondatokkal, amelyek agrammatikussá válnak a *vajon* beillesztésével (3.86).

- (3.85) a. Hugó vajon biztosan megveszi a jegyeket?
b. Vajon Hugó okvetlenül feldíszíti a karácsonyfát?
c. Vajon a macska kétségkívül megette a madárfiókát?

- (3.86) a. *Vajon ugye megveszed a jegyeket?
b. *Vajon Hugó ugye feldíszíti a karácsonyfát?
c. *Vajon a macska ugye megette a madárfiókát?

Lényeges formai különbség tehát az *ugyé-t* és a hangsúlyos adverbiumot tartalmazó kérdések között, hogy míg az előbbieket mondattípusukat tekintve nem kérdő mondatok, addig az utóbbiak egyértelműen azok.

Sadock (1974) beszédaktus-tesztjei (l. a **3.1.3.** alfejezetben) azt mutatják, hogy a mondat-szintű adverbiumot tartalmazó kérdések kérdő aktust valósítanak meg. A (3.87)-esben szereplő mondatok grammatikussága mutatja, hogy valóban kérdő aktust valósítanak meg ezek a mondatok. A (3.88)-as példákban pedig azt látjuk, hogy állítást nem valósítanak meg. A (3.89)-es példák elfogadhatatlansága pedig mutatja, hogy elfogult kérdések a hangsúlyos mondat szintű adverbiumot tartalmazó mondatok. Ez a viselkedés tehát szintén más, mint amit az *ugye* esetében megfigyeltünk (l. **3.1.3.** alfejezetet).

- (3.87) a. Mondd csak, biztosan megveszed a jegyeket?
b. Mondd csak, Hugó okvetlenül feldíszíti a karácsonyfát?
c. Mondd csak, a macska kétségkívül megette a madárfiókát?

- (3.88) a. #Végül is / Elvégre biztosan megveszed a jegyeket?
b. #Végül is / Elvégre Hugó okvetlenül feldíszíti a karácsonyfát?
c. #Végül is / Elvégre a macska kétségkívül megette a madárfiókát?

- (3.89) a. #Véletlenül biztosan megveszed a jegyeket?

- b. #Véletlenül Hugó okvetlenül feldíszíti a karácsonyfát?
- c. #Véletlenül a macska kétségkívül megette a madárfiókát?

Azt látjuk tehát, hogy míg a mondatszintű adverbiumot tartalmazó kérdések a *vajon*-teszt alapján valóban kérdő mondatoknak bizonyulnak, addig az *ugye*-t tartalmazó kérdések ugyanezen teszt alapján nem tekinthetők kérdő mondatoknak. Ezzel együtt Sadock (1974) beszédaktus-tesztjei alapján az *ugye*-t és a mondatszintű adverbiumot tartalmazó kérdések abban viselkednek analóg módon, hogy az általuk megvalósított kérdés elfogult. Az aszimmetria magyarázata az lehet, hogy ezek a hangsúlyos adverbiumok valóban egy kérdő mondatot módosítanak, míg az *ugye* egy kijelentő mondatot módosít.¹⁰⁹

A mondatszintű adverbiumot tartalmazó kérdések, ahogyan azt a kérdő mondatoktól várjuk, beágyazhatóak az „*X tudja, hogy...*” főmondat alá (3.90). A várakozásainknak azonban ellentmond az, hogy ezek a mondatok nem grammatikusak a mondatba helyezett gyenge negatív polaritású elemekkel (NPK-kal) (3.91). (Ezekről a tesztekéről l. bővebben a 2.2. és a 3.1. alfejezetet.)

- (3.90) a. Józsi tudja, hogy biztosan megveszed-e a jegyeket.
- b. Józsi tudja, hogy Hugó okvetlenül feldíszíti-e a karácsonyfát.
- c. Józsi tudja, hogy a macska kétségkívül megette-e a madárfiókát.
- (3.91) a. *Biztosan megvetted valaha is a jegyeket?
- b. *Hugó okvetlenül feldíszítette a karácsonyfát valaha is?
- c. *A macska kétségkívül megette a madárfiókát valaha is?

A (3.91)-ben azt várnánk, hogy grammatikus mondatokat kapunk, hiszen az eldöntendő kérdő mondatokba bele lehet helyezni a gyenge NPK-kat. A hangsúlyos adverbiumok kivételes viselkedésének vizsgálata nem tárgya ennek a dolgozatnak, arra azonban fel kell hívnom a figyelmet, hogy ezek a mondatok más szórenddel már csak szemantikailag furcsák, grammatikailag nem tűnnek hibásnak – saját intuíción alapján (3.92).¹¹⁰

109 Ezt a különbséget egy minimalista stílusú szintaxiselméletben gondolkodva úgy lehetne megragadni, hogy a mondattípust kódoló funkcionális projekció (TypeP) eltérő nem hangzó funkcionális elemmel van kitöltve a két esetben.

110 A (3.92)-ben az adverbiumok már nem mondatszintűként, hanem predikátumszintűként értelmeződnek. Mivel a (3.92b-c) példában olyan adverbiumok szerepelnek, amelyeknek nincs predikátumszintű

- (3.92) a. Valaha is megvetted (már) a jegyeket biztosan?
 b. #Hugó valaha is feldíszította (már) a karácsonyfát okvetlenül?
 c. #A macska valaha is megette (már) a madárfiókat kétségkívül?

A fenti tesztek alapján tehát mondatípusbeli különbséget feltételezhetünk az *ugye*-s és a hangsúlyos adverbiumot tartalmazó kérdések között. Előbbiek egyértelműen nem kérdő, míg az utóbbiak kérdő mondatoknak tűnnek, bár a gyenge NPK-kal agrammatikusak. (Utóbbi jelenségnek lehet a szintaxistól független magyarázata is.)

Végül vizsgáljuk meg az *ugye* és a mondatszintű adverbiumok együttes előfordulását a kérdő mondatokban. Ha a kétféle elem ugyanabba a kategóriába tartozna, azt várnánk, hogy teljesen szabadon variálhatók egymáshoz képest. Az előző alfejezetben láttuk, hogy a mondatszintű (vagy FH kategóriájú) adverbiumokkal az *ugye* elvileg valóban szabadon kombinálható (a (3.82) példáiba *ugye*-t helyeztem a (3.93)-ban). A hangsúlyos adverbiumot tartalmazó kérdésekben azonban úgy tűnik, nem állhat bárhol az *ugye* (a (3.83) példáiba is *ugye*-t helyeztem a (3.94)-ben).

- (3.93) a. (Ugye) Hugó (ugye) szerencsére (ugye) megérkezett (ugye)?
 b. (Ugye) Hugó (ugye) valószínűleg (ugye) megérkezett (ugye)?
 (3.94) a. (Ugye) biztosan (ugye) megveszed (ugye) a jegyeket (ugye)?
 b. (Ugye) Hugó (ugye) okvetlenül (ugye) feldíszíti (ugye) a karácsonyfát (ugye)?
 c. (Ugye) a macska (ugye) kétségkívül (ugye) megette (ugye) a madárfiókat (ugye)?

Az *ugye* belehelyezése ezekbe az adverbiumot tartalmazó mondatokba megerősíti Egedi (2009) megfigyeléseit arra vonatkozóan, hogy a mondatszintű adverbiumok két külön csoportjáról van szó, amelyek (feltehetően) a mondatnak egy másik strukturális pozícióját foglalják el, mint a 'default' mondatszintű adverbiumok (Egedi 2009: 124–125). A (3.93)-ban azt láthatjuk, hogy az *ugye*-val együtt grammatikusak a mondatszintű adverbiumot tartalmazó kérdések, amelyek *ugye* nélkül nem voltak azok (l. (3.82)),

használatuk, a mondat bizarr. Ennek a problémának a magyarázata szétfeszíti ennek a dolgozatnak a kereteit, így ezért ezt itt nyitva hagyom.

ráadásul az *ugye* bármely pozícióba helyezhető pre- és posztverbálisan is. Ez megfelel az elvárásainknak, amennyiben azt feltételezzük, hogy az *ugye* kijelentő mondatokhoz kapcsolódik; és a *szerencsére*, *valószínűleg* típusú mondatszintű adverbiumok nem fordulhatnak elő kérdő mondatokban.

Összefoglalva a fentieket: az *ugye* és a hangsúlyos mondatszintű adverbiumok együttes előfordulásainak korlátozásaiból – elméleti szintaktikai magyarázat nélkül is – levonható az a következtetés, hogy az *ugye* (mondatszintű) adverbiumként való elemzése komoly problémákat vetne fel. A fentiekben láttuk, hogy az úgynevezett hangsúlyos mondatszintű adverbiumokéval mutatott azonos disztribúciót az *ugye*. Mindezek alapján feltehetjük tehát, hogy a {*biztosan*, *okvetlenül*, *kétségkívül*}-csoporttal tartozik egy alcsoportba. Ebben az esetben az itt bemutatott adverbiumelméletek predikciója szerint a preverbális tartományban az *ugyé*-nak felcserélhetőnek kell lennie ezekkel az adverbiumokkal. A (3.94)-es példák azt mutatják, hogy ez szintaktikailag lehetséges, de a mondatok különböző értelmezést kapnak. Ha az *ugye* az adverbiumot követő, de az ígét megelőző pozícióban áll, akkor mindenképpen az adverbiumban megjelölt körülmény nyilvánvalóságát fejezi ki.

3.3.1.6. Összegzés

Az előzőekben azt láthattuk, hogy az *ugye* mondattani disztribúciója megegyezik a Surányi (2008) által felső határozóosztályba sorolt lexémákéval. Ha azonban ezek az elemek valóban ugyanabba a szintaktikai kategóriába tartoznának, akkor azt várnánk, hogy együttes előfordulásuk esetén a sorrendjük tetszőlegesen kombinálható egymáshoz képest. A fent bemutatott korpuszvizsgálatok azonban ezt nem erősítették meg. Azt is láthattuk, hogy a szintaktikai disztribúció párhuzamossága nem jár együtt sem szemantikai, sem pedig prozódiai párhuzamossággal. Mindezen érvek alapján az *ugye* mondattani viselkedésének adverbiumelméleti magyarázata elvethető.

3.3.2. Az *ugye* és a parentézis

Az előző alfejezetben volt szó arról, hogy az adverbiumok meglehetősen szabad szintaktikai viselkedésének leírása nagy, de nem megoldhatatlan kihívást jelent a generatív szintaxiselméletek számára. Különböző funkcionális projekciókat feltételezve az adverbiumok beleilleszthetők a szintaktikai derivációba. Megmutattam, hogy az *ugye* szintaktikai viselkedése ugyan részben analóg az adverbiumokéval, a lehetséges funkciói és a prozódiaja azonban eltérő. Mindezek alapján elvettem az *ugye* adverbiumként történő elemzését.

A 2.3. alfejezetben bemutatott prozódiai vizsgálatok alapján elmondható, hogy az *ugye* az állítást megvalósító mondatokban gyakran hangsúlytalan, nem hordoz önálló karaktert, elő- vagy függelék dallama van, klitizálódik az őt megelőző összetevőhöz. Egy másik gyakori prozódiai jelenség ezekben a megnyilatkozásokban az, hogy az *ugyé-t* (vagy az *ugyé-t* tartalmazó tagmondatot) rövid szünetek veszik körül. Utóbbi esetekben mellékes megjegyzésként, közbeékelésként szerepel. Érdeemes tehát feltérképezni, hogy mutat-e az *ugye* közös sajátságokat a többi közbeékelődő, parentetikus elemmel.¹¹¹

Emellett szól az a tény is, hogy a beszélt nyelvi korpuszban rendszeresen előfordulnak olyan szerkezetek, amelyekben az *ugye* valamilyen közbeékelte tagmondatban, megjegyzésben, hozzáfűzésben, magyarázatban szerepel, jellemzően annak a határán / határain. Ezekre hozok példát a (3.95)–(3.97)-ben.

(3.95) (B7125)

T: Ööö □ ö most □ aaaz a □ az (volna) a kérdésem, hogy ö □ mikor vidéken éltél, ⊥ **ugye mert** □ ⊥ **te 'pesti születésű** > **vagy**, □ mikor vidéken éltél, volt-e hogy ööö olyan, hogy rádszóltak, hogy „ne affektálj” vagy szoa<l> hogy ott furcsának találták a □ aa*azt, ahogy (te)*...

A: *Nnn=* fffurcsának találtááák, egyetlen dologra emlékszem: □ én úgy szólítottam aaa □ hhház lakóit, hogy □ „Zsuzsiii, □ Kati, Klári”,

¹¹¹ Bár létezik az adverbiumoknak is parentetikus használatuk (erről Surányi (2008) is említést tesz), arról nincs információ, hogy ez mennyire jellemző. A magyar adverbiumoknak a fent idézett szintaktikai leírásai csak az említés szintjén foglalkoznak ezzel a problémával.

és akkor ööö kiderült, hogy borzasztóan megsértődtek, Debrecenben,
□ *mert*...

(3.96) (B7210)

A: Nnnem sokszor, de azér<t> ő néha-néha volt ilyen □. Egyszer □ ööö
mmmég gyerekkoromban itt ő gurigáztam ott a fehérvári kapu alatt a
□ lejtőn, ⊥ és ööö **ugye a 'gyerek szokott játszani**, □ és egyre egyre
ő ööö lejjebb és lejjebb jöttem. Nem vettem észre, hogy hogy elfogy a
lejtő. És egy ilyen □ ööö szóval a aaa jjjárdára egy ilyen □ két méteres
va= vagy két és fél méteres hát ilyen ööö □ fal ő vezet és hát ott ott
ott lepotyogtam, de hát jól estem, úgyhogy... □ *mondjuk*

T: *Igen*

(3.97) (B7330)

A: És akkor az ember húsz éves korába<n> esetleg megkapta, □ ő □ imá-
dom anyámat, hozzáteszem, □ hogy **'miattatok'**, □ **'ugye**, □
'miattunk, ⊥ **mármint**, **'énmiattam** ⊥ **meg a** □ **'bátyám miatt** nem
váltak el, mondván, hogy mi<t> csinált volna, mert ha egyedül lett
vo<l>na, satöbbi, satöbbi.

T: Mhm.

A (3.95)–(3.97)-es példák az állítást megvalósító *ugye*-s mondatok között jellegzetesnek mondhatók.¹¹² Ezért indokolt megvizsgálni, hogy a parentetikumok jellegzetességeit mutatja-e az *ugye*, illetve az *ugye*-s tagmondat viselkedése. Az alábbiakban erre tesztek kísérletet.

3.3.2.1. Általában a parentetikumokról¹¹³

Parentetikumoknak olyan formákat szoktak tekinteni, amelyek lineárisan a megnyilatkozás, azaz a „gazdamondat” (*host sentence*) szerkezetébe épülnek, strukturálisan azonban

112 Pontos arányukat nehéz lenne meghatározni, mivel ezek a megnyilatkozások sokszor töredékesek, a partner közbeszólásai megszakítják őket, így nagyon sok esetben nehéz megállapítani a tagmondatok szintaktikai viszonyát.

113 A parentetikumokkal foglalkozó szakirodalomban nagyon sok a vitás, lezáratlan kérdés. A továbbiakban Dehé – Kavalova (2006)-os gyűjteményes kötete alapján igyekszem összefoglalni a parentetikumok főbb sajátosságait. A különböző elméletek részletes ismertetésére itt nincs mód; csak az *ugye* viselkedése szempontjából relevánsnak tűnő sajátosságokkal foglalkozom.

függetlenek ettől a gazdamondattól. Általában (de nem minden esetben) megszakítják a megnyilatkozás dallamának ívét, olykor szünetek határolják. A jelentésük általában nem a mondat igazságfeltételes jelentéséhez tesz hozzá, hanem jellegzetesen valamilyen pragmatikai jelentés. Funkciójuk általában az elmondottak módosítása, hozzáfűzés, megjegyzés, vagy a beszélő véleményének a jelzése. Nehézséget okoz a nyelvészeti elméletek számára, hogy formailag nem egységesek: a parentetikumok lehetnek egyszavasak, de akár (tag)mondatok is.¹¹⁴

A parentetikus részek szintaktikai pozíciója igen változatos: megjelenhetnek a megnyilatkozások elején, végén és a megnyilatkozás közben is. A parentetikumokat jelezheti az, ha a megnyilatkozásban van ún. visszalépés (*backtracking*), tehát a parentetikus rész előtti szakasz egésze vagy egy része megismétlődik a közbeékelte rész után, mint fent a (3.95)-ös példában. A (3.98)-ban két jellegzetes példát idézek Dehé – Kavalova (2006) korpuszpéldáiból.

(3.98) a. He suffered great mental distress didn't he
 ő.M szenved.PAST nagy mentális szorongás UK ő.M
 after the war.
 után a háború

‘Nagy mentális problémával küszködött ugyebár a háború után.’ (ICE-GB)

b. I suppose you write the trend words as you check out the mistakes you might
 <,,,> God I hope not but you might embody a whole new theory of syntax
 (DCPSE: DL-B31)

A szintaktikai elméletek alapvetően kétféleképpen állnak hozzá a parentetikumok kezeléséhez: vagy önálló szerkezetként kezelik őket (pl. Burton-Roberts (2006); Peterson (1999); Haegeman (1991)), vagy a mondat szintaktikai szerkezetébe integráltan elemzik őket mint adjunktumokat (pl. Ross (1973); McCawley (1982); Ackema – Neeleman (2004)).

Szemantikai-pragmatikai szempontból a spontán, nem tervezett beszéd jellegzetességeként tartják számon a parentézist; a megakadásjelenségek között tárgyalják őket. A parentetikumok nem képezik az igazságfeltételes jelentés részét, hanem a megnyilatkozás illokúciós

¹¹⁴ A szakirodalom egy része a parentetikumok között megemlíti az utókérdéseket is (Dehé – Kavalova (2006); l. még a 3.2. alfejezetet).

erejét módosítják. Urmson (1952) megfogalmazása szerint inkább rámutatnak valamire, mintsem hogy állítanak valamit valamiről ("showing rather than stating"). Blakemore (2006) kétféle típusát különbözteti meg a parentetikumoknak: a grammatikai parentetikumokat (ilyenek például a nem szűkítő értelmű vonatkozó mellékmondatok, az adverbialis tagmondatok és a nominális adpozíciók¹¹⁵), és a diskurzuspentetikumokat (ilyenek például az utókérdések vagy a diskurzuspentikulák).

A parentetikumok prozódijával foglalkozó irodalomban is sok a vitás kérdés. Vannak kutatók (pl. Bolinger 1989), akik szerint a parentetikumok megszakítják a megnyilatkozás dallamívét, mások azonban korpuszpéldákkal cáfolják ezt az általánosítást, és azt állítják, hogy az esetek egy részében a parentetikumok integrálódnak a mondat prozódijába (pl. Peters 2006). Peters szerint a parentetikumok különféleképpen viselkednek prozódiailag is: vannak olyanok, amelyeknek önálló dallamívük van; vannak olyanok, amelyek prozódiailag integrálódnak a gazdamondatba; vannak olyanok, amelyek parentetikusak prozódiailag is, azaz megszakítják a gazdamondatot; és vannak összetett típusúak is.

Dehé – Kavalova (2006) szakirodalmi áttekintése bemutatja, hogy a parentetikumok leírása rengeteg vitás kérdést tartalmaz. Ez részben a jelenség formai sokféleségéből, nehezen taxonomizálható mivoltából következik. Azt is láthatjuk azonban a parentetikumok fenti jellemzése alapján, hogy az *ugye*-nek, illetve az *ugye*-t tartalmazó mondatrészletnek az állítást megvalósító mondatokban több parentetikus jellemzője is van; ezeket a tulajdonságokat a **3.6. táblázatban** foglaltam össze. A következő részben pedig bemutatom Kaltenböck (2006) javaslatát a parentetikus és az annak látszó elemek rendszerezésére. E szerint világosabban lehatárolható, hogy mi tekinthető parentetikumnak, és mi nem; illetve hogy mely szintaktikai jelenségek érintkeznek a parentézissel. Látni fogjuk, hogy az *ugye* e szerint a rendszerezés szerint nem parentetikum, noha az általános jellemzés alapján kezelhetnénk annak; azt is látni fogjuk azonban, hogy az *ugye* sokszor szerepel parentetikus mondatrészletekben.

115 Utóbbiakat a hagyományos magyar nyelvtanok az „értelmezők”, vagy „értelmező jelzők” között tartják számon.

	PARENTETIKUMOK ÁLTALÁBAN	UGYE
Gazdamondat + lineárisan integrált, de strukturálisan független közbeékelten elem	+	+
Szintaktikailag változatos pozíció	+	+
A gazdamondat prozódiaja megszakad, szünetek	+	+
Prozódiai integráció	+	+
Nem igazságfeltételes jelentés	+	+
Az illokúciós erőt fejezi ki	+	+
Visszalépés (<i>backtracking</i>)	+	+
Spontán, nem tervezett beszédben gyakori	+	+

3.6. táblázat: A parentetikumok és az *ugye* általános jellemzése

3.3.2.2. Kaltenböck taxonómiája

Kaltenböck (2006) azt a problémát veti fel, hogy a *parentetikum* formai vagy funkcionális kategória-e. Ha a sokféle parentetikusnak tekintett elemet megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy nagyon különböző szintaktikai formájú elem lehet „parentetikus”, ami valami olyasmit jelent, hogy ugyanolyan vagy legalább hasonló funkcióban szerepelnek. Kérdéses tehát, hogy egyáltalán a szintaxisban kell-e kezelni ezt a jelenséget. Ha egy nyelvelmélet szintaxisában próbáljuk meg kezelni, az mindenképpen kihívást jelent a létező generatív elméletek számára: kérdéses, hogy szükség van-e egy extra reprezentációs szintre (ahogyan az adverbiumok kezelése esetében), vagy stipulálhatóak olyan transzformációk, amelyek létrehozzák ezeket a szerkezeteket. Ha nem a szintaxisban akarjuk kezelni ezt a jelenséget, akkor teljesen lemondunk arról, hogy grammatikai kategóriának tekintsük a parentetikumokat, de ebben az esetben figyelmen kívül hagyunk bizonyos általános jellegzetességeket. Kaltenböck (2006) mellett érvel, hogy a parentézis jelenségének helye van a grammatikában; célja az, hogy a szerteágazó jelenségeket tesztekkel elkülönítse egymástól, és így a hagyományosan parentetikusnak tartott jelenségek egy részhalmazát a grammatikán belül kezelhetővé tegye.

Kaltenböck (2006) problémásnak tartja azt, hogy a különböző definíciók mindig negatívan, a gazdamondathoz képest határozzák meg a parentetikumokat, annak alapján, hogy mi hiányzik belőlük: hogy nincsenek szintaktikai kapcsolatban a gazdamondattal, hogy fonológiaiilag nem integrálódtak, hogy nincs fix pozíciójuk, hogy nincs igazságfeltételekkel megadható jelentésük. Pozitív definíciót csak funkcionális alapon ad a szakirodalom (ti. hogy a

mondat igazságértékét kommentálják, a beszélő attitűdjét fejezik ki). Kaltenböck (2006) tizenhét különböző szintaktikai kategóriát sorol fel példákkal illusztrálva, amelyek parentetikusán viselkedhetnek (Kaltenböck 2006: 29–31, (1)); ezek a következők:¹¹⁶

TÍPUS	PÉLDA
(1) főmondat	<i>Felhívta Jánost – ő az egyik legjobb barátja –, hogy megkérdezze...</i>
(2) koordinált főmondat (és-sel / vagy-gyal)	<i>Most már jó néhány éve annak – és most nem akarok cinikusnak tűnni –, hogy csak próbáljuk megoldani ezt a problémát.</i>
(3) főmondatszerű kommentár	<i>A megoldás, azt hiszem, elég egyszerű.</i>
(4) idéző tagmondatok	<i>Jövőre – fűzte hozzá János – Londonba költözöm.</i>
(5) nem megszorító értelmű vonatkozó mellékmondat	<i>János, aki Londonban él, most Párizsba utazik.</i>
(6) appozitív mondat	<i>A kifogás – ti. hogy dugó volt – egészen nevetséges.</i>
(7) adverbialis tagmondat	<i>Őszintén szólva, egy kicsit izgulok.</i>
(8) utókérdés	<i>Mari eljön holnap, ugye /nem?</i>
(9) „right-node raising”	<i><u>Ő jár, vagy legalábbis járt tangózni.</u></i>
(10) amalgamáció	<i><u>Tartott egy jobb is nem tudni, hogy milyen előadást.</u></i>
(11) ígétlen mondat	<i>A látogatók, többségükben diákok, nagyon csodálkoztak.</i>
(12) adverbialis kifejezés	<i>Őszintén, nem tudom, mit mondjak erről az egészről.</i>
(13) mellékeves kifejezés	<i><u>A fiú, magasabb az apjánál, levette a bőröndöt a csomagtartóról.</u></i>
(14) prepozíciós/posztpozíciós kifejezés	<i>Dióhéjban, a film nagy sikert aratott.</i>
(15) névszói kifejezés	<i>Annie Lenox, a kedvenc énekesnőm, új számmal debütált.</i>
(16) közbevetés	<i>Basszus, lekéstük a vonatot.</i>
(17) diskurzusjelölő	<i>János, ugyebár, ma este nem fog jönni.</i>

3.7. táblázat: A parentetikumoknak tartott elemek formai típusai Kaltenböck (2006)-ban¹¹⁷

116 Az általam megadott példák vagy az ő korpuszpéldáinak fordításai, vagy az ő példáihoz hasonló, általam konstruált példák; utóbbiakat aláhúzással jelöltem.

117 A táblázatban szürkével emeltem ki azokat a típusokat, amelyekbe akár a magyar *ugye* is beletartozhat. Ezekre a későbbiek során visszatérek.

A típusok összegyűjtése után pedig három formai kritériumot ad a parentetikumok ezen heterogén osztályának lehatárolásához; ezek a következők: (i) a szintaktikai forma; (ii) a strukturális függetlenség, és (iii) a pozicionális flexibilitás.

(i) A szintaktikai formát tekintve azt látjuk, hogy a Kaltenböck (2006) által felsorolt 17 típusban egyaránt találhatók mondatszintű és nem mondatszintű egységek. Azt a javaslatot fogalmazza meg, hogy a parentetikumok osztályából zárjunk ki minden nem mondatszintű elemet. Ezek ugyanis a szintaktikai integráció nagyon különböző fokozatait mutatják. Ennek alapján a **3.7. táblázat** (11)–(17) soraiban látható típusok kiesnek a parentetikumok kategóriájából; így az *ugye* szempontjából érdekesnek tartott adverbialis kifejezések (12) és a diskurzusjelölők (17) is, az utókérdések (8) azonban benne maradnak.

A fenti (3.95)–(3.97) példákban az *ugye* parentetikusnak tekinthető tagmondatban szerepel: a (3.95)-ben szereplő példa a táblázat (2)-es típusába; a (3.96)-os példa a táblázat (6)-os típusába; a (3.97)-ben szereplő példa pedig a táblázat (9) kategóriájába sorolható. A BUSZI-2 korpuszban sok hasonló példát találunk. További korpuszvizsgálatot kívánna annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a parentetikus mondatok fenti kategóriái közül melyikekben jelenik meg jellemzően az *ugye*, és abban jellemzően milyen szintaktikai pozícióban (a BUSZI-2 adatai alapján az a sejtésem, hogy a parentetikus részlet perifériáin).

(ii) A parentetikumok strukturális függetlensége azt jelenti, hogy nem vesznek részt a mondat szintaktikai folyamataiban, ami arra mutat, hogy nem alkotnak egy egységet a gazdamondatukkal. McCawley (1982: 96, 1998: 751) VP-törlés tesztje azt mutatja meg, hogy a parentetikumot tartalmazó mondat VP-törlés esetén ugyanúgy értelmeződik, mintha a parentetikum ott sem volna (a (3.99)-ban Kaltenböck (2016) (4)-es példájának a magyar változatát adom meg).

(3.99) a. János, **asszem**, az irodalomról beszélt, és Mari is.

b. = ‘Mari is az irodalomról beszélt.’

≠ ‘Mari is beszélt.’

≠ ‘Mari is, asszem, az irodalomról beszélt.’

Ugyanígy, ha az ígére valamilyen igei proformával („igemás”-sal) utalunk vissza a második tagmondatban, a mondat szintén úgy értelmeződik, mintha a parentetikum ott sem lenne (a (3.100)-ben Kaltenböck (2016) (5)-ös példájának a magyar változatát adom meg).

(3.100) a. János, **asszem**, az irodalomról beszélt, de Mari sose tenne ilyet.

b. = ‘Mari sose beszélne az irodalomról.’

≠ ‘Mari sose beszélne.’

≠ ‘Mari, asszem, sose beszélne az irodalomról.’

Emellett a parentetikumok nem lehetnek fókuszálva (3.101a), nem lehet rájuk kérdezni (3.101b), nem lehetnek egy kvantor hatókörében (3.101c), és a nem a gazdamondatban levő negáció nem változtatja meg az értelmezésüket (3.101d-f).¹¹⁸

(3.101) a. *János ASSZEM ment el bevásárolni, és nem ÚGY TUDOM.

b. Mennyire vagy biztos abban, hogy János elment bevásárolni? – #Asszem.

c. *János minden asszem télen megy síelni.

d. János asszem megy síelni = ‘Azt hiszem, János megy síelni.’

e. János asszem nem megy síelni. = ‘Azt hiszem, János nem megy síelni.’

f. *János nem asszem megy síelni. = ‘Nem hiszem, hogy János megy síelni.’

Kaltenböck (2006) mutat néhány olyan grammatikai jelenséget, amely mégis arra utal, hogy a parentetikum és a gazdamondat között van formai kapcsolat (ilyen pl. az angolban az időegyeztetés – l. az ő (6) példáját). Ezekről azonban megmutatja, hogy valójában nem grammatikai, hanem pragmatikai kapcsolatokat jelentenek. Ugyanígy lehetnek a gazdamondat és a parentetikum között nem szintagmatikus kapcsolatok – ezekről is mind megmutatja, hogy szemantikaiak vagy pragmatikaiak.

(iii) A pozicionális flexibilitás, tehát az, hogy a parentetikumok nem kötődnek speciálisan a gazdamondat egy-egy kitüntetett pozíciójához, a strukturális függetlenségük következménye. A (3.102) példán látható, hogy a magyarban szinte minden pozícióban szerepelhet a

¹¹⁸ Ezeket a tesztek Kaltenböck (2006) idézi a következőktől: Jackendoff (1977), Emonds (1979), Fabb (1990), Espinal (1991), Haegeman (1991), Burton-Roberts (1999). Kaltenböck (2006) nem ad példákat; a fenti (3.101)-es példáit magam konstruáltam.

parentetikusnak tekinthető *asszem*. A (3.102b)-ben pedig azt láthatjuk, hogy a nem semleges mondatban a preverbális fókuszpozícióból ki van zárva (ti. nem lehet fókuszálni, ahogyan azt a (3.101a)-ban is láthattuk).

- (3.102) a. (Asszem) János (asszem) holnap (asszem) elmegy (asszem) moziba (asszem).
b. (Asszem) János (asszem) holnap (*asszem) megy (?asszem) el (asszem) moziba (asszem).

A fenti három szempont szintaktikai tesztjeinek segítségével tehát megállapítható, hogy egy-egy parentetikusnak látszó elem valóban parentetikumnak tekinthető-e. Amennyiben mondatszintű egység, szerkezetileg független a gazdamondattól, és változatos pozíciókban jelenhet meg, Kaltenböck (2006) alapján parentetikumnak tekinthetjük.

3.3.2.3. Az *ugye* parentetikus tulajdonságai

Az alábbiakban azt tekintem át, Kaltenböck (2006) tesztjei alapján az *ugye* önmagában parentetikus elemnek tekinthető-e. A kérdésre egyszerű választ remélhetünk: ha az *ugye*-t nem mondatszintű kategóriájú elemnek tekintjük, akkor eleve kiesik a Kaltenböck (2006) által parentetikumnak tekintett csoportból. Azt is tudjuk azonban, hogy az *ugye* mondat-eredetű (l. a 2.2. részt), és a kérdést megvalósító használatok esetében a mondat típusa összetett tűnik (l. a 3.1. részt), tehát őrizhet valamit mondatjellegéből, így parentetikus tulajdonságából is.

A strukturális függetlenség fenti tesztjeit tekintve azt láthatjuk, hogy az *ugye* a parentetikumokhoz hasonlóan viselkedik a VP-törlés (3.103), illetve az igei proformák használata esetén (3.104). (Az alábbi példák a fenti (3.99)–(3.100) analógiái.)

- (3.103) a. János, **ugye**, az irodalomról beszélt, és Mari is.
b. = ‘Mari is az irodalomról beszélt.’
≠ ‘Mari is beszélt.’
≠ ‘Mari is, *ugye*, az irodalomról beszélt.’
- (3.104) a. János, **ugye**, az irodalomról beszélt, de Mari sose tenne ilyet.
b. = ‘Mari sose beszélne az irodalomról.’
≠ ‘Mari sose beszélne.’

≠ ‘Mari, ugye, sose beszélne az irodalomról.’

Részben már korábban is láthattuk, hogy az *ugye* a fókuszálhatóság (3.105), a rákérdezés (3.105b), a kvantorok (3.105c) és a tagadás (3.105d–f) hatóköre szempontjából is teljesen analóg módon viselkedik a parentetikumokkal. (Az alábbi példák a fenti (3.101) példák analógiái.)

- (3.105) a. *János UGYE ment el bevásárolni.
b. Mennyire nyilvánvaló, hogy János elment bevásárolni? – #Ugye.
c. *János minden ugye télen megy síelni.¹¹⁹
d. János ugye megy síelni = ‘Nyilvánvaló, hogy János megy síelni.’
e. János ugye nem megy síelni. = ‘Nyilvánvaló, hogy János nem megy síelni.’
f. *János nem ugye megy síelni. = ‘Nem nyilvánvaló, hogy János megy síelni.’

Az *ugye* pozicionális flexibilitását már láttuk a 2.4. és a 3.2. alfejezetekben. Itt a (3.102) példa analógiájára alkottam meg a (3.106)-os példát. Kaltenböck (2006) nem beszél arról, hogy a parentetikumoknak lennének preferáltabb és kevésbé preferált pozíciói. Olyan kutatásról nincs tudomásom, amely ezt a magyar, parentetikusnak tekinthető elemek körében vizsgálta volna. Azt azonban a 2.4. és a 2.5. alfejezetben megmutattam, hogy az *ugye* esetében igenis vannak a két nagy használatnál eltérő preferált pozíciók.

- (3.106) a. (Ugye) János (ugye) holnap (ugye) elmegy (ugye) moziba (ugye).
b. (Ugye) János (ugye) holnap (*ugye) megy (?ugye) el (ugye) moziba (ugye).

Összegezve a parentetikusságot vizsgáló tesztek eredményeit elmondható, hogy Kaltenböck (2006) szintaktikai kritériumainak az *ugye* mindenben megfelel, kivéve annak, hogy a parentetikumnak mondatszintű kategóriának kell lennie, és erre független evidenciát nem tudok mutatni az *ugye* esetében. Az *ugye* ugyan eredetét tekintve mondatszintű, hiszen egy kérdő mondat (Úgy van-e?) redukálódott és egyszerűsödött erre a formára. A grammatikalizáció folyamatában azonban már elvesztette mondatjellegét – különösen az állítást megvalósító használatban. Emellett megfigyelhettük, hogy – ahogyan a fenti

¹¹⁹ Intuícióm szerint ez a mondat agrammatikus. Dolgozatom egyik opponense, Németh T. Enikő azonban felhívta a figyelmemet arra, hogy számára ez a mondat teljesen elfogadható.

(3.95)–(3.97) példákban – az *ugye* gyakran szerepel olyan megnyilatkozásrészletben, vagy tagmondatban, amely parentetikusnak tekinthető. Ez további vizsgálatot igényel.

Mivel az előző fejezetben több érvet is hoztam az ellen, hogy az *ügyé*-t adverbiumként elemezzük, a továbbiakban amellett hozok érveket, hogy az *ügyé*-t diskurzusjelölőnek / diskurzuspartikulának tekintsük, ahogy teszi azt a vele foglalkozó irodalom egy része (l. a 2.2. alfejezetet). A Kaltenböck (2006) által felsorolt, a parentetikumokkal érintkező formák közül az egyik éppen a diskurzusjelölők osztálya (l. a 3.7. táblázat (17)-es sorát). Így nem meglepő, hogy – a fenti tesztek tanúsága szerint is – több hasonlóság van a parentetikumok és a diskurzusjelölők között.

3.3.3. Az *ugye* mint partikula

A 2.2. alfejezetben volt arról szó, hogy a szakirodalomban az *ügyé*-t többen partikulaként kategorizálják (pl. Kugler 1998; Keszler 2000; Schirm 2009; Gyuris 2008, 2009; Abuczki 2015). Problémát az okoz, hogy az irodalom egy része nem vet számot a két különböző funkciójú használattal (ti. azzal, hogy állítást vagy kérdést valósít-e meg az *ügyé*-t tartalmazó mondat), és az ez által felvetett elemzési kérdésekkel; vagy ha számot is vet vele, nem tudja egységes keretben kezelni az *ügyé*-nek mint partikulának a kétféle használatát. Az alábbiakban amellett fogok érvelni, hogy az *ugye* az állítást megvalósító mondatokban mind formai, mind funkcionális tulajdonságait tekintve partikulaként viselkedik. Ezután megvizsgálom azt is, hogy a kérdést és állítást egyszerre megvalósító mondatokban is partikulaként viselkedik-e.

3.3.3.1. Általában a diskurzuspartikulákról

Gyuris (2008) összefoglalója alapján a diskurzuspartikulák¹²⁰ a következő formai sajátosságokkal rendelkeznek: nem tagadhatók ((3.107a); vö. (3.105f)); nem válaszolnak semmilyen kérdésre ((3.107b); vö. (3.105b)); egymással nem koordinálhatók (3.107c); nem alkotnak összetevőt más kifejezésekkel; egy diskurzuspartikulának egy adott mondatba való behelyezése nincs hatással a mondat jólformáltságára (azaz elhagyható a grammatikalitás megőrzése mellett), amennyiben a partikula a mondattípussal

¹²⁰ Gyuris (2008) a *diskurzuspartikula* terminust használja; én a Fábricz (1986) által is használt *partikula* terminust fogom használni – a két fogalmat szinonimnak tekintem. Más a szakirodalomban előforduló szinonimái: *modális partikula* (pl. Kiefer 1988; Keszler 2000), *árnyaló partikula* (pl. Péteri 2002), *diskurzusjelölő* (pl. Abuczki 2015).

kompatibilis, és a partikula helye a mondat meghatározott pozícióira korlátozódik (vö. 2.4.); nem toldalékolhatók (bár bizonyos partikulákból összetétel révén képezhetők újabb partikulák, pl. *ugyebár*). Kaltenböck (2006)-nak a parentetikumokra vonatkozó taxonómiájából ugyan a diskurzuspartikulák kiestek (mint általa nem mondat szintűnek tartott kategóriák), de a két kategória közel áll egymáshoz. Az előző alfejezetben (3.2.) láthattuk, hogy az itt felsorolt tulajdonságok részben a parentetikumokat is jellemzik.

(3.107) a. Hát én dohányzom. – *Nem hát én dohányzom.

b. Hogyan dohányzol? – #Hát.

c. *Hát és ugye én dohányzom.

Gyuris (2008) összefoglalója alapján elmondható, hogy a diskurzuspartikulák jelentéstani jellemzője, hogy nem befolyásolják az őket tartalmazó mondat propozicionális tartalmát.¹²¹ A mondat jelentéséhez úgy járulnak hozzá, hogy a beszélő szemszögéből kifejezik, hogy a beszélő és / vagy a hallgató milyen attitűddel viszonyul a mondat propozicionális tartalmához. (Ilyen attitűd lehet például az, hogy a mondat propozicionális tartalma a kontextusban ismertnek, vagy éppen az ismert információkkal ellentétesnek számít-e (vö. 2.2.3.). A szakirodalom egy részében (az *ugyé*-vel kapcsolatosan pl. Schirm 2009; Abuczki 2015) a kutatók azt vizsgálják, hogy egy adott partikula hányféleképpen tud hozzájárulni a mondatok jelentéséhez; ennek eredménye sokszor az, hogy akár 10–20 különböző, egymással nem összefüggő (vagy nem világosan összefüggő) funkciót is össze lehet gyűjteni egy adott formához. Ez a fajta multifunkcionalitás, felfogásuk szerint, a partikuláknak alapvető jellegzetességük. Az így elgondolt multifunkcionalitás azonban kihívást jelent, ha a kompozicionalitás elvéből indulunk ki. Akkor ugyanis azt kell feltételeznünk, hogy a partikuláknak annyi különféle, egymástól független jelentésük van, ahányféleképpen módosíthatják a mondat jelentését. Ez ellen az elképzelés ellen Gyuris (2008) a nemzetközi szakirodalomra hivatkozva két érvet fogalmaz meg. Az egyik az, hogy a sok különböző, egymástól független jelentést az anyanyelvi beszélők könnyen elsajátítják, és egy adott szituációban hallgatóként félreértés nélkül tudják megfelelően értelmezni. A másik pedig az, hogy nehezen magyarázható meg az, hogy történetileg miért

¹²¹ Mondat propozicionális tartalma mondat típusonként eltérő: kijelentő mondatok esetében az a propozíció, amelynek igazságát a mondat állítja; felszólító mondatok esetében az a propozíció, amelynek az igazzá válását a beszélő a mondat kimondása révén elő kívánja idézni; kérdő mondatok esetében pedig az a propozícióhalmaz, amelynek elemei lehetséges, illetve teljes válaszul szolgálnak a kérdésre.

éppen ezek a jelentések társultak egy adott partikulához (mi motiválta éppen ezeket a jelentéseket és nem másokat).

Ha Gyuris (2008) Zeevat (2003)-ra és Zimmermann (2011)-re alapozott javaslata alapján a partikuláknak igyekszünk egységes jelentést tulajdonítani, szintén nehézségekbe ütközünk az adatok sokfélesége láttán. Az egységes kezelés első lépése az, hogy elismerjük, hogy a partikulák mindig a beszélőnek a mondat propozicionális tartalma iránti attitűdjét fejezik ki. Ez pedig alapvetően csak kétféle módon valósulhat meg. (i) Bizonyos partikulák szerepe az, hogy megmutassák, hogy a mondat propozicionális tartalma milyen kapcsolatban van a diskurzusban korábban elhangzott információkkal (kontextusjelölő funkció). (ii) Bizonyos partikulák szerepe pedig az, hogy a mondat által a partikula nélkül megvalósított beszédaktus valamilyen tulajdonságát módosítsák, így közvetve, a hallgatótól elvárt reakciót, vagyis a diskurzus további menetét megváltoztassák (beszédaktus-módosító funkció). A partikulák e kétféle szerepe azt mutatja, hogy ezek az összetevők egyrészt az őket tartalmazó mondatnak a megelőző diskurzussal, másrészt pedig az erre következő diskurzussal való kapcsolatát jelzik. Az előzőekből az is következik, hogy a partikulák szerepe egy mondatban a mondatípustól függően is változhat.

A partikulák nemcsak a diskurzusról, hanem a beszélő és a hallgató közötti kapcsolatról is hordoznak információt: míg formális szóbeli diskurzusokban meglehetősen korlátozott az előfordulásuk, az egy mondatra eső partikulák száma általában azzal arányosan növekszik, hogy mennyire informális a diskurzus (az informalitás együtt jár azzal, hogy a beszélgetők státusza azonos). Gyuris (2008) kísérleti eredményekre támaszkodva azt is megállapítja, hogy a sok partikulát tartalmazó nyelvekben a szóbeli megnyilatkozásokban nemcsak hogy lehetséges a partikulák megjelenése, de a hiányuk a megnyilatkozást személytelenné, természetellenessé és udvariatlanná teszi.

Az *ugye* mint partikula jelentésének / funkciójának leírásakor a fentiek alapján arra töreksem, hogy minél megszorítottabban tudjam megragadni ennek az elemnek a funkcióját. Céлом, hogy minél több empirikus adatot lefedve a fenti két szerepkörbe (kontextusjelölő, beszédaktus-módosító) illesszem az *ugye* funkcióját.

3.3.3.2. Az *ugye* kategorizálása partikulaként

Ahogy fentebb utaltam rá, az *ugye*-t több kutató partikulaként kategorizálja; a legtöbben evidenciaként kezelik, hogy az *ugye* partikula. Kiefer (1988) megemlíti az *ugye*-t a kérdésekben szereplő partikulák között; az egyéb „tag”-ek, azaz utókérdések sorába illeszti (Kiefer 1988: 121–122). Hozzáfűzi azonban azt is, hogy az *ugye* kategorizálása és leírása korántsem világos: hogyan függ össze a kérdésekben előforduló többi partikuláival.¹²² Az *ugye*-vel kapcsolatosan Kiefer által felvetett problémát formális szempontból Gyuris (2008; 2009) gondolta tovább. Megmutatta, hogy az általam állítást megvalósítónak nevezett („kijelentő mondati”) használatban leírható az *ugye* diskurzuspartikulaként: kontextusjelölő szerepe van; a mondat többi része által kifejezett proposíció kontextuális ismertségét kódolja (vö. 2.2. alfejezet). A kérdésekben szereplő *ugye*-ket Gyuris (2009) is utókérdéseknek tartja, de a kétféle használat közötti kapcsolat továbbra sem világos. Ezt adja meg végül legutóbbi ezzel foglalkozó munkájában (Gyuris 2018). Ebben a kijelentő mondati *ugye*-használatot le tudja vezetni az eredeti kérdő mondatiból, és egységes funkciót ad a partikulának. Az *ugye* e szerint kontextuális preszuppozíciót vezet be mindkét használata esetében: kérdő használatban a beszélő saját elkötelezettségét fejezi ki a mondat kijelentő mondati magjának igazsága mellett; állítást megvalósító használatban pedig a beszélő a megszólítottak a mondat igazsága melletti elkötelezettségét várja / feltételezi.

Az alábbiakban a 3.3.3.1.-ben bemutatott formai tesztek, és a korábbi szakirodalom alapján abból indulok ki, hogy az *ugye* valóban partikulaként írható le az állítást megvalósító mondatokban. Azt a problémát vizsgálom meg, hogy szintén partikulának tekinthető-e a kérdést megvalósító mondatokban az *ugye*. Ezzel Kiefer (1988) kérdéséhez térek vissza: mi köze a kérdésekben előforduló „valódi” partikulának az utókérdésszerűen használatos *ugye*-hoz. A TESz. adatai alapján tudjuk, hogy az utókérdéses használat a korábbi, tehát a Fábricz (1986) által a partikulák és etimonjaik elkülönítésére használt tesztek fogom elvégezni az *ugye*-re, hogy megvizsgáljam, hogy a „kérdő” és az „állító” *ugye* azonos kategóriába tartoznak-e (azaz partikulák-e).

Fábricz (1986) a magyar és az orosz nyelvben a kötőszói és a határozószói eredetű partikulákat vizsgálja; előbbire az *is*, utóbbira a *csak*, a *már* és a *még* a példája. Megmutatja, hogy

122 „It is not at all clear to what extent the analysis of these tags would fall under the scope of the present paper. For the time being we have to relegate their examination to a later study.” (Kiefer 1988: 122)

a kötőszói is szisztematikusan – formájában és funkciójában is – különbözik az *is* partikulától; ugyanígy, hogy a határozószói *már* és *még* szisztematikusan különböznek a *már* és *még* partikuláktól. Módszere az, hogy a partikula és az etimonja szintaktikai viselkedését és használatait vizsgálja meg és veti össze formai és tartalmi szempontból. A partikulát és az etimont homonimáknak tekinti.

Az *ugye*-vel kapcsolatosan az első tisztázandó kérdés tehát az, hogy milyen kategóriájúnak tekinthető az etimonja. Abból kiindulva, hogy az *ugye* eredetét tekintve mondat (*úgy van-e? / úgy igaz-e?*), először megvizsgálom, hogy a korábbra datálható utókérdéses használatában, amelyben egy kijelentő mondathoz hozzáfűzve, a mondat végén található, az *ugye*, mondat kategóriájú összetevőnek tekinthető-e.

A (3.108)-ban az *ugye* grammatikalizációjának feltételezett állomásait¹²³ képviselik az (3.108a), (3.108b) és (3.108c) példák. A (3.108a)-ban az *úgy* az *úgy van* kifejezésben is megtalálható, „helyeslést, bizonygatást kifejező módosítószó” (TESz.). A két tagmondat viszonyát világossá tehetjük, ha a főmondatba beletesszük az *az* anaforikus névmást (utalószót), amely az alárendelt tagmondat egészére utal vissza. A (3.109a)-ban a tagmondatok sorrendjét megfordítva világossá válik az is, hogy a két tagmondat alárendelő viszonyban áll egymással. Mivel a főmondat egy kérdő mondat, amit az *-e* kérdő partikula egyértelművé tesz, a mondat egésze is kérdő.

A (3.108b) által modellezett fázisban már sem a tagmondatok viszonya, sem pedig a közöttük levő anaforikus viszony formailag nem rekonstruálható. A kérdő jelleget az *-e* partikula jelzi (és nyilván a hozzá kapcsolódó jellegzetes kérdő intonáció). A konstrukció főmondat-jellegére utalhat, ha a történeti korpuszban találunk a (3.109b)-hez szerkezetileg hasonló példákat.¹²⁴

Végül a ma is használatos egybeolvadt és rövidült formájában látjuk az *ugyé*-t a (3.108c)-ben. Ebben már sem az *-e* kérdő partikula, sem pedig az *úgy* ('igaz') nem azonosítható; a forma a szinkroniában nem bontható már morfémákra. Bár létezik a (3.109c)-ben illusztrált konstrukció, az *ugyé*-s mondaton már nem látszik, hogy összetett mondat lenne. A kérdő jelleg a funkcióban marad meg, formailag az opcionális emelkedő-eső karakter jelölheti (a mondat ugyanis ejthető ereszkedő vagy eső dallammal is).

123 További történeti korpuszkutatások szükségesek annak bizonyítására, hogy a grammatikalizáció valóban ezeken az állomásokon ment keresztül. Ez túlmutat dolgozatom célján és keretein.

124 Ezt a korpuszvizsgálatot egy további kutatásnak kell majd elvégeznie, én nem végeztem el.

- (3.108) a. Péter elmegy, úgy van-e (az)?
 b. Péter elmegy, úgy-e?
 c. Péter elmegy, ugye?
- (3.109) a. Úgy van-e (az), hogy Péter elmegy?
 b. Úgy-e, hogy Péter elmegy?
 c. Ugye, hogy Péter elmegy?

Ezen feltevések mentén arra következtetnek, hogy az *ugye* már a kérdést megvalósító, tipikus utókérdéses használatában sem tekinthető tagolt mondatnak. A következő kérdés tehát az, hogy amennyiben nem tagolt mondat, akkor milyen formákkal viselkedik analóg módon a kérdést megvalósító mondatokban az *ugye*. Ahogyan korábban volt róla szó (2.2. alfejezet), a leíró nyelvtani irodalom modalitást jelölő partikulának (Keszler 2000; Kugler 1998), illetve (interakciós) mondatszónak (Keszler 2000:296) tekinti. Az alábbiakban azt vizsgálom meg, hogy tekinthető-e az *ugye* olyan elemnek, amely önmagában tagolatlan mondatként funkcionál (ilyen használatokra láttunk példát a BUSZI-ban, l. a 2.1. alfejezetet). Az *igen* és *nem* felelő mondatszókkal, illetve a *persze* interakciós mondatszóval való párhuzamát fogom az alábbiakban megvizsgálni.

A (3.110) példák azt mutatják, hogy az *igen*, a *nem* és a *persze* formailag analóg módon viselkednek egy eldöntendő kérdésre (*Elmegy Péter?*) adható válaszként. (Nem elképzelhetetlen az sem, hogy a mondatszó nem a mondat perifériáján jelenjen meg, hanem parentetikusán az összetevők között.) Az *ugye* formailag hozzájuk nagyon hasonlóan viselkedik, de egy eldöntendő kérdésre nem képzelhető el a kérdést megvalósító *ugye*-használat sikeres feleletként (vagy visszakérdezésként).

A (3.111) példák azt mutatják, hogy az *igen* és a *nem* viselkedése szemben áll a *persze* és az *ugye* viselkedésével abban a tekintetben, hogy tudnak-e „főmondatszerűen” viselkedni (vö. (3.109)).

A formai analógia után a (3.112) példái a vizsgált elemek funkciójának hasonlóságait és különbségeit mutatják meg. Az *igen*, a *nem* és a *persze* a megelőző megnyilatkozás (legyen az állítás vagy kérdés) propozicionális tartalmáról mond valamit (eldönti, megválaszolja a kérdést (3.112a); egyetért vele, cáfolja, egyetért vele és jelzi, hogy a beszélő evidensnek

tartja ezt a választ (3.112b)). Az *ugye* egy eldöntendő kérdésre adott reakcióként nem lehet sikeres (3.112a), de egy állítás után egyetértést jelző reakcióként sikeres lehet (3.112b). A (3.112c)-ben az látható, hogy az *ugye* egy, a kontextusban korábban már jelen lévő (ismert) állításnak az igazságának megerősítésére is használható (szemben a másik három vizsgált elemmel). A (3.112d) példa pedig azt illusztrálja, hogy nem objektív állítások esetén az *ugye* szintén az egyetértés, a véleményegyezés kifejezője lehet; ebben a kontextusban az *igen*, a *nem* és a *persze* nem használhatóak sikeresen.

Összefoglalva tehát: a vizsgált elemek formájában az a közös, hogy megjelenhetnek önállóan is, teljes megnyilatkozást megvalósítva, illetve egy kijelentő mondatnál nem grammatikai, hanem parentetikusnak tűnő viszonyban is. A vizsgált elemek funkciójában pedig az a közös, hogy valamilyen módon a diskurzuselőzményekhez kapcsolják az adott megnyilatkozást. Különbség közöttük, hogy míg az *igen*, *nem*, *persze* diskurzuselőzménye lehet állítás is és kérdés is, addig az *ugye* előzménye csak állítás lehet. Ez a különbség formálisan is megragadható: az *igen*, *nem*, *persze* előzménye lehet az ASZTAL-on levő proposíció $\{p\}$, vagy proposícióhalmaz $\{p, \neg p\}$, addig az *ugye* előzménye csak egy proposíció lehet $\{p\}$. (A formálisabb leírást bővebben l. a 4. fejezetben.)

- (3.110) a. Igen, Péter elmegy. / Péter elmegy, igen.
 b. Nem, Péter nem megy el. / Péter nem megy el, nem.
 c. Persze, Péter elmegy. / Péter elmegy, persze.
 d. Ugye Péter elmegy? / Péter elmegy, ugye?

- (3.111) a. *Igen, hogy Péter elmegy.
 b. *Nem, hogy Péter elmegy.
 c. Persze, hogy Péter elmegy.
 d. Ugye, hogy Péter elmegy?

- (3.112) a. A: Elmegy Péter?
 B: Igen. / Nem. / Persze. / #Ugye.
 b. A: Péter elmegy.

B: Igen. / Nem. / Persze. / Ugye? (é. Tényleg, egyetérttek.)

c. B: Péter szerintem el fog menni.

A: Péter tényleg elmegy.

B: #Igen. / #Nem. / #Persze. / Ugye (megmondtam)?

d. A: Péter jóképű.

B: Szerintem is.

A: #Igen. / #Nem. / #Persze. / Ugye?

Mindezen formai és funkcióbeli analógiák alapján feltételezem, hogy a kérdést megvalósító mondatokban az *ugye* azonos kategóriájú, mint az *igen*, *nem* *persze* (azaz tagolatlan mondatot képvisel). Az a feltevésem, hogy ebből a használatból jött létre az állító mondatbeli használat, amelyben, ahogyan azt fentebb láthattuk, az *ugye* a partikulák tulajdonságait mutatja. A következőkben arra keresem a választ, hogy Fábricz (1986) módszereit alkalmazva kimutatható-e az *ugye* (interakciós) mondatszói („kérdő használat”) és partikulaként való használata („állító használat”) között különbség. Ha kimutatható, abból arra lehet következtetni, hogy az *ugye* a kérdő és állító használata háttérében valamilyen kategoriális különbséget feltételezhetünk. Ebben az esetben pedig két homonim alak funkcióit keressük a továbbiakban. Ellenkező esetben azonban kiindulhatunk abból, hogy egyetlen *ugye* forma van, és annak a különböző funkcióit, illetve azok összefüggéseit keressük a továbbiakban.

Fábricz (1986) formai és tartalmi szempontból vizsgálja meg a partikula és az etimonja közötti különbségeket. A partikulává válás formai mutatói szerinte a következők:

- i. A partikula és az etimon szórendi viselkedése eltérő.
- ii. A partikula és az etimon más mondattípusokban jelennek meg.
- iii. A partikulát és az etimont tartalmazó megnyilatkozások dallama eltérő.

(i) A szórend. A 2.4. és a 2.5. alfejezetben egy szintaktikai kísérlet, illetve a BUSZI-2 korpusz adatai alapján az a kép rajzolódott ki az *ugye*-t tartalmazó mondatok szórendjéről, hogy az egyszerre kérdést és állítást, a csak állítást megvalósító használatoknál más a

jellegzetes, prototipikus szórend. A kérdést megvalósító *ugye*-s mondatok esetében az *ugye* inkább a mondat perifériáin, míg az állítást megvalósító mondatok esetében a perifériákat kerülve, inkább a mondat belsejében, leginkább a preverbális mondattartományban fordul elő. Ez a szórendi különbség azonban nem kategorikus, hanem prototipikus.

(ii) Mondattípusok. A 3.1. alfejezetben és az előző gondolatmenetben láthattuk, hogy a kérdést megvalósító *ugye*-s mondatokban az *ugye* őriz valamit a korábbi kérdő főmondati jellegéből. Ezt az elem szórendi tipikus pozíciója és intonációja jelzi. Azonban mondattani tesztek alapján azt is láttuk, hogy ezek a mondatok nem tisztán kérdő, de nem is tisztán kijelentő mondattípusúak. A kettőnek valamilyen keverékét valósítják meg. Az állítást megvalósító *ugye*-s mondatok azonban egyértelműen a kijelentő mondattípusba tartoznak. A mondattípusok között tehát szintén nem kategorikus, hanem graduális különbséget látunk.

(iii) Dallam. A 2.3. alfejezetben láthattuk, hogy a kérdést és az állítást megvalósító *ugye*-s mondatok jellegzetes prozódiaja eltérő. A kérdő használatban az *ugye*-nek önálló hangsúlya és emelkedő-eső karakterdallama van. Ezzel szemben az állítást megvalósító használatban az *ugye* rendszerint hangsúlytalan, önálló karakterdallamot nem hordoz, az elő- vagy a függelékdallam része, néha klitizálódik az előtte álló szóhoz. Mindkét használat esetén előfordulnak az *ugye* előtt vagy után néma vagy kitöltött szünetek. Olyan különbséget ugyan nem láttunk, hogy a „kérdő” *ugye* testesebb, hosszabb lenne, mint az állító, de előbbi (a hangsúlyból és az önálló dallamból adódóan) prominensebb, mint az utóbbi.

Fábricz (1986) három formai szempontja szerint tehát látunk különbséget az *ugye* kétféle használata között. Az ő példáihoz képest azonban különbség, hogy az *ugye* esetében a különbségek nem kategorikusak, hanem prototipikusak: a prototipikus állító és a prototipikus kérdő használat között számos átmenet képzelhető el. A továbbiakban a Fábricz (1986) által meghatározott tartalmi jegyek különbségeit vizsgálom meg.

Fábricz (1986) szerint a lényegi eltérés a partikula és etimonja jelentése között abban áll, hogy milyen „az adott lexéma és a környezete közötti valós funkcionális-szemantikai kapcsolat”. Ha „a mondattartalmat az objektív valóságábrázolás vonalán kiegészítő” ez a viszony, akkor nem partikulaként használatos az adott lexéma; ha viszont „a mondattartalmat a szubjektív valóságábrázolás vonalán kiegészítő” a viszony, akkor a lexéma partikulaként használatos. A jelentésbeli különbséget Fábricz (1986) azzal teszteli, hogy a mondat kom-

munikatív tartalmával megegyező átalakításokat végez el behelyettesítés, parafrázis révén. Az alábbiakban a BUSZI-2 korpuszból származó példákon mutatom be az *ugye* kérdő és állító használatának eltérő funkcióját. A (3.113)-ban a (2.1) példát ismétlem meg tágabb kontextusával. Ez egy tipikus példája az *ugye*-s mondat kérdést megvalósító használatának: a terepmunkás nem tudja a választ a kérdésre, de az előzőekben elhangzottak alapján valószínűbbnek tartja, hogy az adatközlő az általános iskolában magyarul beszélt, mint hogy nem. Megerősítést vár a beszélgetőpartnerétől erre vonatkozóan. A (3.114)-ben pedig a (2.16)-os példát ismétlem meg tágabb kontextusával. Ez pedig az állítást megvalósító *ugye*-s mondatra tipikus példa.

(3.113) (B7402)

- T: *Mos<t> még* az<t> szeretném, hogyha egy kicsit beszé<l>getnénk arról<l>, hogy □ nyolc általánost járt ön *ki, ugye, ...-on*?
- A: *Igen, igen, igen*.
- T: Ott magyarul beszéltek, ugye?
- A: Hát ott magyaru<:><l> beszéltünk, de az első-második osztályban németül □ *tanultunk*,

(3.114) (B7306)

- A: Ja, igen. [nevet] Vásárolni voltunk a Nyugatinál és jöttünk épp le a metróhoz, és a televízió ott volt. S jött... akik jöttek le a lépcsőn, attól kértek egy olyan interjút, hogy mért dohányoznak.
- T: Igen.
- A: **Hát megálltunk, mert ugye én dohányzom.** Kíváncsi voltam, hogy mit válaszolnak rá, hogy ki hogy és mért dohányzik.
- T: Igen.

A (3.115)-ben és a (3.116)-ban a kérdést megvalósító mondat (3.113) *ugye*-jét parafrázálom, és ezt a parafrázist próbálom meg alkalmazni az állítást megvalósító mondatban (3.114). A példákból látható, hogy a kérdésben megfelelő parafrázis az állítás esetében teljesen sikertelen megnyilatkozáshoz vezet.

(3.115) (B7402)

T: *Mos<t> még* az<t> szeretném, hogyha egy kicsit beszé<l>getnénk arról<l>, hogy □ nyolc általánost járt ön *ki, ugye, ...-on*?

A: *Igen, igen, igen*.

T: **Én úgy gondolom, hogy ott magyarul beszéltek. Valóban igaz ez?**

A: Hát ott magyaru<:><l> beszélünk, de az első-második osztályban németül □ *tanultunk*,

(3.116) (B7306)

A: Ja, igen. [nevet] Vásárolni voltunk a Nyugatinál és jöttünk épp le a metróhoz, és a televízió ott volt. S jött... akik jöttek le a lépcsőn, attól kértek egy olyan interjút, hogy mért dohányoznak.

T: Igen.

A: **#Hát megálltunk, mert én úgy gondolom, hogy én dohányzom. Valóban igaz ez?** Kíváncsi voltam, hogy mit válaszolnak rá, hogy ki hogy és mért dohányzik.

T: Igen.

A (3.113) és a (3.115) esetében a beszélő megfogalmaz egy általa igaznak feltételezett állítást, majd – tudva, hogy a partnere tudása az adott proposíció igazságtartalmáról mérvadóbb, relevánsabb, mint az övé – megkérdezi a partnerét, hogy valóban igaz-e a kijelentő mondata által megfogalmazott proposíció. Célja ezzel az, hogy ő maga is teljesen biztos lehessen a megfogalmazott kijelentése igazságában. A (3.114) és a (3.116) esetében viszont a beszélő tökéletesen biztos az általa megfogalmazott proposíció igazságában (ti. hogy ő dohányzik), a partikula használatával arra hívja fel a figyelmet, hogy ezt a proposíciót a beszélgetőpartnere is teljesen evidensnek tarthatja.

Azt látjuk tehát, hogy az *ugye* sem a kérdő, sem az állító esetben nem tesz hozzá az „objektív valóságábrázoláshoz” – Fábricz (1986) megfogalmazásával élve –, hanem „a szubjektív valóságábrázolás” eszköze mindkét esetben. Azaz mindkét esetben olyan funkciója van az *ugye*-nek, mint fábriczi meghatározás szerint a partikuláknak. A különbség abban áll, hogy

a beszélő mit gondol arról, hogy kinek van releváns, evidens információja a mondat maradéka által kifejezett proposíció igazságáról: a kérdő esetben a beszélgetőpartnernek, az állító esetben pedig magának a beszélőnek (formálisabban l. a 4. fejezetben).

Összefoglalva tehát: Fábricz (1986) formai tesztjei alapján az *ugye* kérdést és állítás megvalósító mondatbeli használatai között van szórendi, mondattípusbeli és intonációs különbség is, de egyik különbség sem kategoriális, hanem prototipikus. A funkció tesztjei alapján az *ugye* mind a kérdő, mind pedig az állító használatban partikulaszerű: a beszélőnek a mondanivaló tartalmához való viszonyát fejezi ki. A különbség abban áll, hogy a beszélő mit gondol arról, hogy a proposíció igazságának eldöntésében ki a referenciaszemély: a beszélgetőpartner (a kérdés esetében), vagy pedig maga a beszélő (állítás esetében).

A funkció egységes megragadásának lehetősége megnyitja az utat az egységes modellezhetőség felé. Erre a 4. fejezetben tesztek kísérletet. Előtte azonban, utolsó lépésként, visszatérek a korpuszbeli állítást megvalósító *ugyé-s* mondatokhoz, és megvizsgálom, milyen funkciói vannak ezekben az *ugyé-nek*. Két fő kérdésem van: az egyik az, hogy az állítást megvalósító mondatok funkcionálisan mutatnak-e rokonságot a kérdést megvalósítókkal Tottie – Hoffmann (2006) kategóriái mentén gondolkodva. A második kérdés pedig az, hogy minden esetben igaz-e a fent megfogalmazott általánosítás, miszerint az állító mondatokban az *ugye* szerepe az, hogy jelezze, hogy a proposíció igazságának eldöntésében a beszélő saját magát tartja a referenciaszemélynek.

3.3.4. Az állító *ugyé-s* mondatok diskurzusfunkciói

A 3.1. alfejezetben már utaltam arra, hogy az általam az „állítást megvalósító” kategóriába sorolt *ugyé-s* mondatok mindegyike a Sadock-tesztek tanúsága szerint valóban csak állítást valósít meg, kérdést nem. A következőkben részletesebben is jellemzem ennek az adathalmaznak a pragmatikai tulajdonságait. Először arra térek ki, hogy a Gyuris (2009) által megadott ismertségi reláció az állítást megvalósító *ugyé-s* mondatoknak (amelyeket Gyuris 2009 kijelentő mondatinak nevez) csak egy részét fedi le. Az *ugye* ugyanis nem csak olyan mondatokban szerepelhet, amelyeknek a proposicionális tartalma a kontextusban ismertnek számít a beszélgetőpartnernek számára (3.3.4.1.). Ezután pedig a 3.2. alfejezetben már ismerttetett Tottie – Hoffmann (2006)-féle diskurzusfunkciók

pontosítása utáni elemzések eredményeit ismertetem az állítást megvalósító *ugye*-s mondatokra (3.3.4.2.). Végül azt a következtetést fogalmazom meg, hogy a kérdést és az állítást megvalósító *ugye*-s mondatok diskurzusfunkciói egy skála mentén írhatóak le (3.3.4.3.).

3.3.4.1. A Common Groundhoz való viszony

A 2.2. alfejezetben volt szó arról, hogy Gyuris (2009) az általa kijelentő mondatinak nevezett *ugye* hozzájárulását a mondat jelentéséhez a **normally**(*p*) relációval adja meg.¹²⁵ Az ismertség azt jelenti, hogy a mondat propozicionális tartalma levezethető a beszélgetőpartnerek közös információinak halmazából. Ez a halmaz olyan propozíciókat tartalmaz, amelyeknek az igazsága mellett a beszélgető felek mindketten elkötelezték magukat; a továbbiakban az angol terminus (*common ground* – Stalnaker 1978) rövidítését (CG) fogom használni. A BUSZI-2 korpuszban azonban feltűnően sok olyan megnyilatkozásban is szerepel *ugye*, amelyeknek a propozicionális tartalma nem vezethető le semmilyen módon a CG halmazból. A beszélgetőpartner számára teljesen új információt ad az *ugye*-t tartalmazó mondat a (3.117)-ben, de fentebb a (3.113)-ban is erre láhattunk példát.

(3.117) (B7416)

A: És ☐ a háború után ☐ közvetlen ☐ *ugye* az apám volt a ☐ sors üldözöttje. Nem volt egyedül, többen voltak ilyen emberek. ☐ Há<t> maga erre nem emlékszik. ☐ Volt egy ő ☐ házunk, mer<t> *ugye* ahol eddig laktunk, az mindig vagy ő városháza volt vagy ő vagy ő ...

Az adatokat áttekintve azonban nemcsak teljesen új információt közlő *ugye*-s mondatokra bukkanunk, hanem olyanokra is, amelyekben a mondat propozicionális tartalmának kontextuális ismertsége a beszélő számára a diskurzus adott pontján bizonytalan, de a beszélő szándéka azt igazként, evidenciaként bemutatni. Ilyenkor az *ugye* azt fejezi ki, hogy az adott CG mellett „legyen ismert a *p*”, azaz ugyan a *p* nincs benne a CG-ben, sőt, nem is biztos, hogy levezethető belőle, de a beszélő úgy prezentálja a *p*-t, mintha az lenne (3.118). Sokszor szerepel így véleményyt közlő állításokban az *ugye* (3.119).

(3.118) (B7411)

¹²⁵ Gyuris (2008) magyarul ezt a relációt ismertségi relációnak nevezi (**ismert**(*p*)). A továbbiakban ezt a magyar megnevezést fogom használni.

A: három gyerek, hát □ talán a feleségem ebbe<n> is ment tönkre, mer<t> valamikor nem vo<:><l>t gyes, □ hetven forint családi pótlékot kaptunk, és □ nem vo<l>t munkaidő-kedvezmény, regge<l> korán kelt szegény. □ Két gyerek a □ egy gyerek a kocsiba<n> vo<:><l>t, a másik a kocsin ü<:><l>t, a harmadik szaladt mellette, **ugye ebbe<n> a nagy hóba<n>** □ s akkor □ megfázhatott, és valailyen <=valamilyen> ő □ asz<t>mát kapott, vagy ilyen beütést, és □ leszázalékolták.

(3.119) (B7211)

A: Hát ugye ööö ezek így megosztva □ **és hát a papok ugye (eeebbő<l>) a csoportból akik a □ legszebben beszélnek magyarul.**

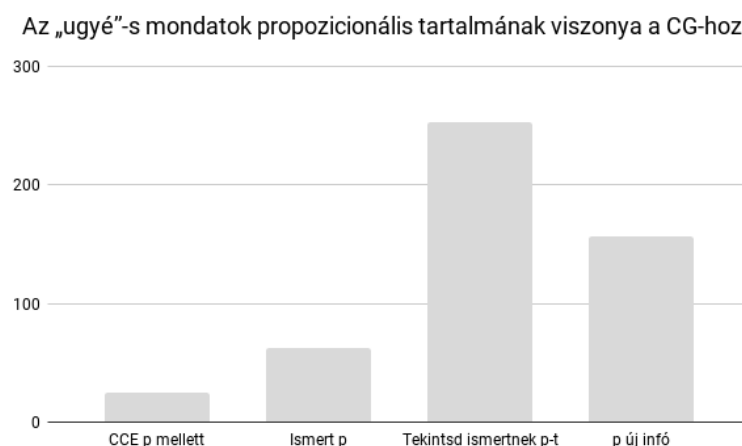
A BUSZI-2-ben többször előáll olyan helyzet is, amikor úgy ismert az adott kontextusban a mondat által kifejezett *p*, hogy annak az igazsága közvetlenül hozzáférhető (látható, hallható), a beszélgetőpartnerek számára nyilvánvaló az igazsága (3.120).

(3.120) (B7210)

T: És ez a piros? □ **Amivel ugye ez<t> csináltam.** Ez micsoda?

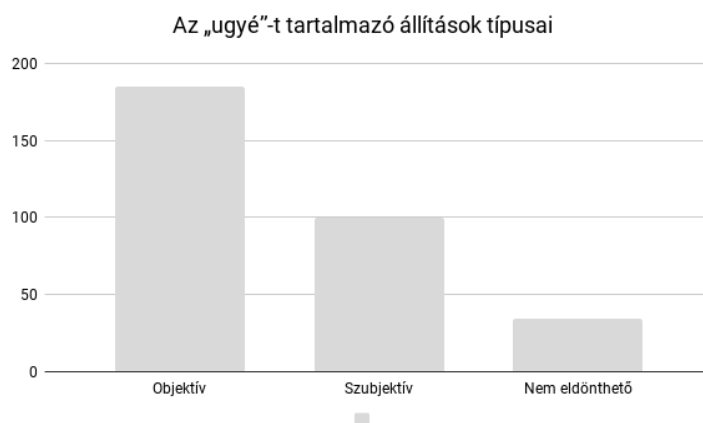
A: Hát a kapcsoló ő gép.

Látható tehát, hogy az *ügyé*-t tartalmazó mondat által kifejezett propozíció nem egyféle viszonyban lehet a közös információk halmazával, azaz a CG-vel. Lehet teljesen evidens a szituációban a *p* igazsága, azaz a szituációban jelen van egy olyan evidencia, amelyből következik a *p* igazsága (*compelling contextual evidence*; CCE – Buring – Gunlogson 2000). Lehet ismert a *p* az adott CG-ben – Gyuris (2008; 2009) értelmében. Lehet olyan, hogy az ismertség nem biztos, hogy fennáll, de a beszélő úgy prezentálja *p*-t, mintha ismertnek tekinthető lenne. És végül lehet teljesen új, a CG-ben nem levő, és onnan nem is levezethető információ is. Látható tehát, hogy az *ügyé*-s mondat által kifejezett *p* propozíció kontextuális ismertsége egy skálán helyezhető el. A fenti lehetőségek át is fednek egymással: ha a kontextusban jelen van a *p* igazságát igazoló evidencia, akkor az nyilván ismert is; ha valami lehetséges, hogy új információ, akkor a beszélő úgy prezentálhatja, mintha már ismert lenne. A BUSZI-2 korpusz *ügyé*-s állításaiban ezek a fokozatok a **3.5 ábrán** látható arányban oszlanak meg.

3.5. ábra: Az *ügyé*-s mondatok propozicionális tartalmának (*p*-nek) a viszonya a CG-hoz

A **3.5. ábrán** látható arányok azonban csak körülbelülinek vehetők, mivel az *ügyé*-s mondat által kifejezett *p*-nek a közös információk halmazához való viszonyát empirikusan nehéz megállapítani vagy tesztelni. Nehézséget okoz az is, hogy az *ügyé*-t tartalmazó mondatoknak csak egy része fogalmaz meg objektív, ellenőrizhető, faktuális állítást, egy másik részük szubjektív állítást valósít meg. Utóbbinak azokat tekintettem, amelyekre – ahogyan akár az eldöntendő kérdésekre – lehet a *Teljesen!* / *Abszolút!* kifejezésekkel reagálni (Beltrama 2018: 171). Az *ügyé*-s mondatok által megvalósított objektív és szubjektív állítások arányait a **3.6. ábra** mutatja.

3.6. ábra: Az *ügyé*-t tartalmazó állítások típusai

A kategorizálás minden nehézsége és bizonytalansága ellenére azonban levonható az a következtetés, hogy az *ügye* funkcióját nem lehet kizárólag arra redukálni, hogy az őt tartalmazó mondat által kifejezett propozíció kontextuális ismertségét kódolná olyan értelemben, ahogyan azt Gyuris (2008; 2009) használja. Ha lehetséges is egységes interpretációt

adni az *ugye* állításokban előforduló használatainak, a fentiek alapján az ismertségi relációt vagy el kell vetnünk, vagy ki kell tágítanunk.

3.3.4.2. Az állító *ugye*-s mondatok diskurzusfunkciói

A 3.2.2.2. részben végigtekintettem a BUSZI-2 korpusz kérdést megvalósító *ugye*-t tartalmazó megnyilatkozásainak általam és egy társelemző által feltételezett diskurzusfunkcióit Tottie – Hoffman (2006) kategóriáinak pontosítása mentén. A vizsgálat eredménye azt mutatta, hogy a kategóriák még szigorítva és pontosítva sem elég precízek ahhoz, hogy két, egymástól független elemző ezek szerint elemezzen. Annyi azonban kiderült, hogy az angol UKK-kra alkalmazott kategóriák jól lefedik a magyar *ugye*-s kérdések funkcióit is: szinte nem volt olyan példa, amely az „egyéb” kategóriába került volna. A probléma az, hogy az egyes konkrét példák esetében a két elemző sok esetben nem egyformán döntött a funkcionális kategóriát illetően.

Nem volt ez másképp az állító *ugye*-s mondatok esetében sem: a két elemző az esetek 40 százalékában másképp ítélte. Bár az egyes kategóriákba eső esetek aránya nagyjából megegyezett. A besorolás az állítást megvalósító adatok esetében még nehezebbnek és még kevésbé egyértelműnek bizonyult, mint a kérdést megvalósító mondatok esetében. A következő problémák merültek fel: (i) Voltak olyan megnyilatkozások, amelyeket nem tudtunk beilleszteni egyik kategóriába sem; ezek kerültek az „egyéb” (EGY) kategóriába. Ilyenek voltak azok a megnyilatkozások, amelyekben az *ugye* a mondat topikja után áll, és annak ismertségét emeli ki (3.121), illetve azok a parentetikus közbeékelések, amelyekről a 3.3.2. alfejezetben már volt szó (3.122). (ii) Az állítást megvalósító *ugye*-s megnyilatkozások egy része töredékes, félbehagyott; ezeknek az esetében nem is állapítható meg, hogy milyen használatban szerepelnek; így ezek kerültek a „nincs adat” (N.A.) kategóriába (egy példa látható ilyenre a (3.123)-ban). (iii) Ahogy lent látni fogjuk, a legtöbb állítást megvalósító *ugye*-s megnyilatkozás az attitudinális (ATT) kategóriába került, itt azonban nagyon sok különféle adat került egy kategóriába, mivel a definíció igen megengedő (nem vár választ a partnertől, csak a saját viszonyulását akarja hangsúlyozni a mondat propozicionális tartalmához).

(3.121) (B7408)

A: *Hetvenegybe<n> köl*töztem ide, igen. Anyám halála után költöztünk ide ö. □ **Apám ugye külön lakott, ő beteg volt, aztán infarktussal leszálékolták őt.** □ Úgyhogy ö azér<t>, hogy együtt lakjunk. Apám ne maradjon egyedül.

T: Tehát az édesapjával együtt *lakott*.

(3.122) (B7408)

T: Hát az<t> szeretném kérdezni <0a> bevezetőben, [köszörüli a torkát] **hogy ő ööö ugye ahogy erre ő utaltam,** □ ö nagyon érdekes számunkra, hogy valakiii igazán őspesti-e, hogy így mondjam. Budapesten született-e *vagy itt él ööö*?

A: Igen, Budapesten* születtem.

(3.123) (B7408)

A: Sza<l> kispersti. □ S akkor, ööö □ ö ahogy katona vo<:><l>am, utána megnőszü<l>tem, akkor ööö kerü<:><l>tem Óudára, **és akkor Újpestre, és akkor Újpestnek ugye sza<l> megin<t> ide a...**

T: Igen.

A nehézségek ellenére a vizsgálatot *Rohacsek Eszter* társelemzővel mindketten, egymástól függetlenül elvégeztük, és a következő eredményeket kaptuk.

Nem meglepő, hogy az állítást megvalósító megnyilatkozások között nem fordult elő olyan, amellyel a beszélő információt kért volna. Az információk kérése tipikus a kérdések sajátossága, ebbe a csoportba pedig éppen azok az adatok kerültek, amelyek nem valószínűsítették meg a kérdést.

A megerősítést váró, konfirmatív kategóriába (rövidítve: **KONF**) néhány példa esett; összesen alig több mint az adatok 2, illetve 3 százaléka (l. pl. a (3.124)-et). Az állítást megvalósító *ugye*-s mondatok a legtöbbször nem várnak megerősítő választ; bár van, hogy a partner reagál, akár narratív részek közben is, de ritkábban az *igen* válaszpartikulával, általában pedig *hm*-mel.

(3.124) (B7206)

- T: Hát kérem □ Tehát hogyha jól értettem
- A: Igen.
- T: ugye, akkor maga <0a> ő Dunántúlon neve<:><l>kedett,
- A: Igen.
- T: és akkor végeredménybe<n> csak azóta van Pesten, amióta
egyetemre jár.
- A: *Igen, □ négy és fél éve.*

Ahogy előrebocsátottam, az *ügyé*-t tartalmazó, állítást megvalósító megnyilatkozások legtöbbje Tottie – Hoffmann attitűdöt kifejező (rövidítve: **ATT**) kategóriájába esett; ide tartozónak ítélték az adatok 60 százalékát; a társелемző pedig az adatok 49 százalékát (két tipikus példát adok meg a (3.125)–(3.126)-ban).

(3.125) (B7306)

- A: Kifestették a körmét. □ Hálóingb= hálóinget adtak rá.
- T: Igen.
- A: **Parókat. Mer<t> ugye hát a haját is leborotválta.**
- T: Igen.

(3.126) (B7408)

- A: Hát ő persze, tulajdonképpen már utána ő a rendes szakmájába<n>
do<:><l>gozott, hát párttag maradt továbbra is, de
- T: Mhm.
- A: nem vállalt semmi funkciót, úgyhogy *akkor*
- T: *Mhm*.
- A: nagyon kikészítették őt az ötvenes évek. Hát tudja, akkor volt az a □
ööö ugye visszaszedni a földet, és hát ugye ööö rettentő rossz évek
vo<:><l>tak azok.

T: Tehát hogy az emberektől ő e<l> kellett *venni a földet és...*

A: *Persze, ő nem, hát én* én emlékszem rá még gyerekfejjel még ő megmaradt bennem, hogy □ hát volt olyan, egy héten kétszer-háromszor lent volt az ávéhá <=ÁVH>. □ **És hát teljesen ugye ki volt idegileg szegény.**

A BUSZI-2 korpuszban az *ugyé*-t tartalmazó, állítást megvalósító mondatok facilitáló használata (rövidítve: FAC) is előfordult; ilyennek ítéltük az adatok közel 4 százalékát. Ezekben az esetekben azonban mindig a kontextus, illetve magának az *ugyé*-t tartalmazó mondatnak a propozicionális tartalma is közrejátszott a kategorizációban. Tehát a megnyilatkozásnak az *ugyé*-t kihagyva is megmarad a a beszélgetőpartnert bevonó, válaszra sarkalló jellege (l. pl. a (3.127)-et).

(3.127) (B7408)

T: Ööö □ arra kérem, hogy ööö ő □ olvassa e<l> mindig gondosan. Aaa jobb oldalon ugye ott látható egy szó.

T: Igen.

A leszögező (rövidítve: LSZ) használat kifejezetten jellemzőnek tekinthető az állítást megvalósító *ugyé*-s megnyilatkozásokra; az adatok 24-5 százalékát ítéltük ilyennek. Az *ugye* sokszor szerepel olyan állításban, amit a beszélő le kíván szögezni igazként, kiindulópontként akar elismertetni a partnerével. Van, amikor az ilyen *ugyé*-s mondat propozicionális tartalma evidens módon igaz (3.128), és van, amikor csak a beszélő számára evidens az igazsága (3.129). Ide soroltam néhány parentetikus közbevetést is (3.130).

(3.128) (B7416)

A: A jótanulók, tudtuk kívülrő<l>. Tudtuk ő □ Petőfi maj<d>nem minden versét. □ Már <=már> ő inkább azt, amelyik ööö ilyen ő dallamosabb és romantikusabb volt. **Ugye, mer<t> aaa gyerek azzzz gyerek.** □ A gyerekeknek is van egy romantikája. □ A Szeptember végén vagy bármelyik verset □ azt a gyerek(nek) =nek a fülének volt szép. □ Vagy Arany János-vers vagy a Tompának a versei. □ Ezzz valahogy

dallamosabb volt, ő ezzzt hamarább megtanultuk. *Vagy megtanították*.

T: És fel tud-e idézni* olyan szabályokat vagy jótanácsokat, amit a tanár □ mondogatott? A nyelvvel kapcsolatba<n>, helyesírással kapcsolatba<n>.

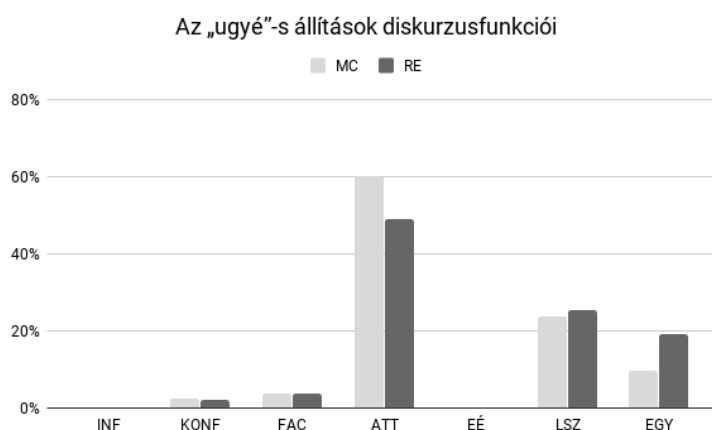
(3.129) (B7411)

A: A fiam, az olyan, hogy ő □ ő a nagyobbik fiam, hogy □ odatartozik, hogy ő □ jó esze van neki, dehát □ több a szerencséje, mint az esze, □ **mer<t> ugye, □ normális gondo<l>kodású ember nem meri megreszkírozni,** □ dehát ööö ezeknek nagyobb az önbizalmuk, ezeknek a gyerekeknek talán. □ A tudása is megvan hozzá, úgyhogy minden bejött neki, □ sza<l> okos gyerek, □ dehát nem tudom, hogy mos<t> mi lesz belőle majd.

(3.130) (B7416)

A: Ma, amikor a gazdaság tönkrement, **mer<t> ugye tönkrement a gazdaság,** □ akkor már fejte= ööö azt fejtegetik, hogy □ ő milyen ő úton kellene aaaz embereket megnyerni a több munkára.

Végül, az egyéb, azaz a fentiekbe nem besorolható kategóriába (rövidítve: EGY) én az adatok 10, társelemzőm pedig a 19 százalékát utalta. Az alábbi **3.7. ábrán** láthatóak az állítást megvalósító *ugyész-s* megnyilatkozások diskurzusfunkcióinak arányai a két elemző megítélése szerint.

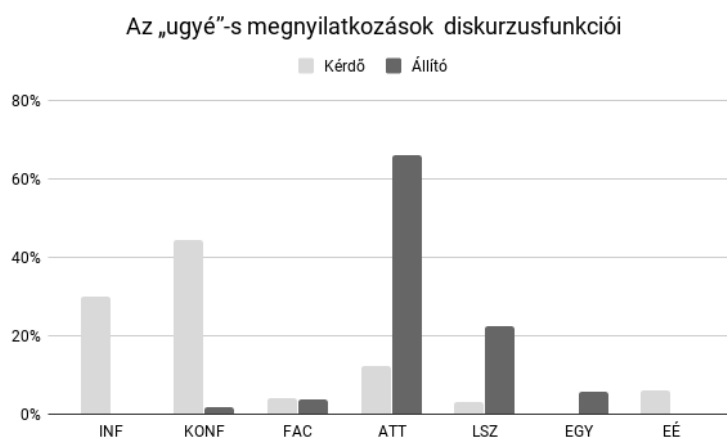

3.7. ábra: A *ugyész*-t tartalmazó, állítást megvalósító mondatok pragmatikai funkciói

3.3.4.3. Összegzés

Az állítást megvalósító *ügyé*-s mondatok korpuszbeli használatait először abból a szempontból tekintetem át, hogy leírhatóak-e ezek a Gyuris (2008; 2009) által javasolt ismertségi relációval. Megmutattam, hogy a korpuszban az *ügye* nem csak olyan megnyilatkozásokban szerepel, amelyeknek a propozicionális tartalma ismertnek tekinthető adott CG mellett. Ennek alapján a kontextushoz való viszony felülvizsgálatát látom szükségesnek (l. a 4. fejezetben).

A 3.2. alfejezetben azt találtam, hogy a magyar *ügyé*-s kérdések ugyanazokat a diskurzusfunkciókat láthatják el, mint az angol UKK-k – bár az egyes típusok aránya más és más volt. Ennek folytatásaként ebben az alfejezetben áttekintetem az állítást megvalósító *ügyé*-s mondatokat is ugyanebből a szempontból. Ahogyan feltételeztem, az adatok többsége esetében leírható a megnyilatkozás diskurzusfunkciója Tottie – Hoffmann (2006) kategóriáival. A kérdést és az állítást megvalósító *ügyé*-s megnyilatkozások diskurzusfunkcióinak megoszlását – azokban az esetekben, amelyekben a két elemző egyetértett¹²⁶ – a 3.8. ábra mutatja. Összehasonlításuk a Tottie – Hoffmann (2006) által elvégzett brit és amerikai korpuszkutatással a 3.8. táblázatban található.

3.8. ábra: A kérdést és az állítást megvalósító *ügyé*-s megnyilatkozások pragmatikai funkciói

¹²⁶ A 100 százalékat a kérdést megvalósító mondatok esetében 97 adat, az állítást megvalósítók esetében pedig 156 adat adja. Ezek voltak azok a példák, amelyekben a két elemző kételyek nélkül egyetértett.

%	BNC-SDEM ¹²⁷	LSAC ¹²⁸	BUSZI-2	
			BUSZI-2-Q ¹²⁹	BUSZI-2-A ¹³⁰
INF	4	4	30	0
KONF	37	30	44	2
FAC	36	50	4	4
ATT	18	12	12	66
EÉ	NA	NA	6	0
LSZ	1	1	3	22
AGR	1	0	NA	NA
EGY	4	<4	0	6

3.8. táblázat: Az *ügyé*-s megnyilatkozások és az angol UKK-k pragmatikai funkcióinak százalékos arányai

127 Ez a brit korpusz nevének rövidítése.

128 Ez az amerikai korpusz nevének rövidítése.

129 Ez a rövidítés pedig a BUSZI-2 korpusz kérdő aktust megvalósító *ügyé*-s megnyilatkozásait tartalmazó adatbázisra vonatkozik.

130 Ez a rövidítés pedig a BUSZI-2 korpusz állító aktust megvalósító *ügyé*-s megnyilatkozásait tartalmazó adatbázisra vonatkozik.

3.4. Az *ugye* egységes kezelésének lehetősége

A 3. fejezetben abból indultam ki, hogy az *ugye*-nek a magyar mondatokban két markánsan elkülönülő használatát figyelhetjük meg. A „kérdő mondatnak” nevezett használatról megmutattam, hogy mondat típusát tekintve nem tekinthető kérdés mondatnak, de a kijelentő mondatok tipikus sajátosságait sem mutatja. Közös azonban ezekben a megnyilatkozásokban, hogy mindegyik kérdést valósít meg a beszédaktusok szintjén. A „kijelentő mondatnak” nevezett használatok pedig nem kérdést, hanem állítást valósítanak meg a beszédaktusok szintjén. Megkülönböztetésük tehát nem a mondat típusok (azaz a forma és a kanonikus jelentés) szintjén, hanem a beszédaktusok szintjén lehetséges. Módszertanilag kézenfekvőnek ígérkezett ezt a két használatot először külön kezelni.

Az *ugye*-s kérdések formai és használati sajátosságait az angol utókérdéses konstrukciók (UKK-k) irodalma alapján közelítettem meg. A formai hasonlóságok alapján a magyar *ugye* kérdés használatában tekinthető invariáns utókérdésnek, és az *ugye*-s mondat leírható UKK-ként. Az utókérdés (*tag*) egy mondat kategóriájú összetevő, amely prototipikus esetben sajátos kérdés funkcióval bír.

A korpuszadatok tanúsága szerint az angol UKK-k funkciója változatos: a kanonikus eldöntendő kérdésekre jellemző, információt kérő funkció háttérbe szorul, az UKK-k leginkább a magjuk által kifejezett proposíció megerősítését várják (elfogult kérdések), illetve a beszélgetőpartner bevonására szolgálnak. Emellett azonban megjelennek olyan diskurzus-funkciókban is, amelyekben már elveszítik ezt a kérdés, vagy interakciós jellegüket, és a beszélőnek a magmondat proposicionális tartalmához való viszonyát fejezik ki. Az angol UKK-k grammatikalizációjára vonatkozó kutatások azt felteszik, hogy vannak olyan angol utókérdések, amelyek elindultak a partikulává válás útján. A magyar *ugye*-s megnyilatkozások kérdést és állítást megvalósító változatai az angol UKK-khoz nagyon hasonló diskurzusfunkciókban szerepelnek: a kérdők leginkább megerősítést várnak, az állítók pedig leggyakrabban a beszélő attitűdjét fejezik ki a mondat proposicionális tartalmával kapcsolatosan.

Az állítást megvalósító *ugye*-s mondatok *ugye*-inek szintaktikai viselkedését az adverbiumokéval és a parentetikumokéval vettem össze. Mindkét kategóriával sok közös sajátosságot mutat az *ugye* viselkedése a kijelentő mondatokban, de vannak jelentős funkcionális és

intonációs különbségek is. Végül megmutattam, hogy az *ugye* grammatikalizációs folyamata a mai nyelvben már ott tart, hogy mind formai, mind pedig funkcionális szempontból partikulának tekinthető mind az állítást, mind pedig a kérdést megvalósító mondatokban. Ez pedig megteremti az alapot arra, hogy egységesen kezeljük ezt a kétféle használatot.

A diskurzusfunkciók egységes keretben történő kezeléséhez feltételezem, hogy az *ugye*-s mondatok pragmatikai funkciói egy skálán helyezkednek el. A skála egyik végpontján az információt kérő funkció, a másik végén pedig a leszögezőnek nevezett funkció áll.

Az információt kérő funkció jellemzője, hogy a beszélő nem tudja, hogy a mondat magja által kifejezett p proposíció igaz-e; a partnertől várja, hogy ezt a kérdést eldöntse. A kérdés feltétele azt jelenti, hogy arra számít, hogy a beszélgetőpartner birtokában van annak a tudásnak, amely eldönti a kérdést. A beszélgetőpartner megerősítheti p -t, de el is utasíthatja.

A megerősítést váró funkció esetében a beszélő feltételezi, hogy a mondat magja által kifejezett p igaz, emellett elkötelezi magát. Ennek az igazságnak a megerősítését / elismerését várja a partnertől; feltételezi, hogy a partner szintén úgy látja, hogy p . A partner elvárt válasza p megerősítése; ha elutasítja p -t, akkor azt indokolnia, magyaráznia kell.

Az attitűdöt kifejezőnek nevezett funkció esetében a beszélő kinyilvánítja a mondat maradéka által kifejezett proposíció igazságát, emellett kötelezi el magát. A beszélgetőpartnertől pedig azt várja, hogy a diskurzus további részében vegye figyelembe, hogy a beszélő a p -t igaznak tekinti. Az ilyen megnyilatkozásokra nem kell reagálnia, se akkor, ha egyetért, se akkor, ha nem.

A leszögező funkció esetében a beszélő kinyilvánítja a mondat maradéka által kifejezett proposíció igazságát, emellett kötelezi el magát. A beszélgetőpartnertől pedig azt várja, hogy a diskurzus további részében tekintse ő is igaznak a p -t. (Vagy legalábbis vegye figyelembe, és reakció nélkül ismerje el az adott diskurzus menetére a p igazságát.) Az ilyen megnyilatkozásokat nem lehet visszautasítani.

Látható, hogy míg az információt kérő esetben a kérdés eldöntése, azaz annak a felelőssége, hogy mi kerül a CG-ba, a beszélgetőpartner feladata; a többi funkció esetében ezt a felelősséget egyre inkább a beszélő vállalja, a partner szerepe pedig háttérbe szorul. A következő fejezetben ebből kiindulva próbálom az *ugye* funkcióinak leírását beilleszteni valamilyen kurrens diskurzuselméletbe.

4. AZ *UGYÉ*-T TARTALMAZÓ MONDATOK A DISKURZUSELMÉLETEK TÜKRÉBEN

Ennek a fejezetnek az a célja, hogy megmutassam, hogy a kurrens diskurzuselméletekben hogyan tudjuk kezelni a magyar *ügyé*-s mondatok különböző használatait, amelyeket a 2-3. fejezetben mutattam be. Az itt következő elemzések során az *ügyé*-t mind az állítást, mind pedig a kérdést megvalósító mondatokban partikulaként kezelem. Abból a feltevésből indulok ki, hogy az *ügye* partikula 2. fejezetben bemutatott sok különböző használatának van olyan közös eleme, amelyre alapozva modellezhető a hozzájárulása a megnyilatkozásokhoz, és amely alapján magyarázható az a grammatikalizációs folyamat, amelyet a 3. fejezetben feltételeztem.

A fejezet első felében bemutatom azokat az elméleteket, amelyeknek a keretében az *ügyé*-s megnyilatkozások kezelhetőek lehetnek. Először áttekintem az elfogult kérdések elméleteinek azon kiterjesztéseit, amelyek elsősorban az angol elfogult kérdéseket megvalósító konstrukciók, köztük az UKK-k modellezését célozták (4.1.1.). Majd rátérek azokra az elméletekre, amelyek a különböző beszédaktusokat megvalósító mondatok használatát modellezik (4.1.2.) A fejezet második felében pedig azt vizsgálom, hogy ezek az elméletek milyen módon és milyen mértékben képesek számot adni az *ügyé*-s mondatok használatáról (4.2.).

4.1. Az elfogultság modellezése

Miután Groenendijk – Stokhof (1989) kompozicionális szemantikai interpretációt rendelt a kérdésekhez, a formális szemantikai elméletek következő kihívása az volt, hogy a kérdések elfogultságát (*bias*) is kezelni tudják. Azok a szemantikai elméletek, amelyek az eldöntendő kérdések szemantikai értékének a rájuk adható válaszok halmazát adják meg, azt jósolják, hogy az állító és a tagadó formában megfogalmazott eldöntendő kérdések egymás szinonimái, így felcserélhetőek egymással. A valós párbeszédekben azonban azt találjuk, hogy az eldöntendő kérdések különböző formai típusai a különböző kontextusokban nem cserélhetőek fel egymással (l. pl. Ladd 1981; Büring – Gunlogson 2001; Sudo 2013; a ma-

gyarra: Gyuris 2017). A különböző formai típusokba tartozó elfogult kérdések felvetik azt a kérdést, hogy a szemantika vagy a pragmatika modelljein belül kezeljük őket.¹³¹

Az angol UKK-k modellezése az elfogult kérdések kezelésének keretei között képzelhető el. Az angol UKK-kal foglalkozó pragmatikai elméletek a 3.2.1. alfejezetben bemutatott funkcióknak csak egy részét kívánják modellezni: általában a kanonikus, ellentétes polaritású UKK-kat, illetve azoknak intonációs változatait vizsgálják. Az alábbiakban az elfogult kérdések elméletei közül Reese – Asher (2009) szegmentált diskurzusreprezentációs modelljét (*Segmented Discourse Representation Theory*; SDRT; Asher – Lascarides 2003), illetve Northrup (2014) elemzését mutatom be a 4.1.1.1.-ben és a 4.1.1.2.-ben. Majd Farkas – Bruce (2009) diskurzusmodelljét, és annak kibővítéseit (Farkas – Roelofsen 2017; Malamud – Stephenson 2015) ismertetem a 4.1.2.-ben. Az elméletek áttekintését azzal a céllal végzem el, hogy a 4.2. alfejezetben megmutassam, hogy melyik modell hogyan tudja kezelni az *ügyé*-t tartalmazó magyar mondatokat (vagy azoknak legalább egy részhalmazát).

4.1.1. Az elfogult kérdések elméletei

4.1.1.1. SDRT (Reese 2007; Reese - Asher 2009)

Reese (2007) és Reese – Asher (2009) az UKK-k közül a változó formájú (*variant*), azon belül is az ellentétes polaritású UKK-kkal mint elfogult kérdésekkel foglalkozik. Érvelésük szerint az angol UKK-k komplex beszédaktust valósítanak meg: egyszerre fejeznek ki kérdést és állítást; ezt Sadock (1974) disztribúciós tesztjeire alapozva támasztják alá (l. a 3.2. fejezetet). A tesztek továbbfejlesztett változata szerint az állító aktusokat megvalósító mondatok elé mindig odahelyezhető az *after all* (*elvégre, végül is*) kifejezés. A kérdő aktusokat megvalósító eldöntendő kérdő mondatok pedig grammatikusak, ha a *by any chance* (*véletlenül*), illetve a *tell me* (*mondd csak*) kifejezéseket helyezzük a mondatba. Ez a két kifejezés a semleges és az elfogult kérdések megkülönböztetésére is alkalmas: a *by any chance* csak a semleges eldöntendő kérdő mondatokba helyezhető, míg a *tell me* minden kérdő aktust megvalósító mondatba. A beszédaktus-tesztek alapján az angol UKK-k legtöbbször egyszerre valósít meg állítást és elfogult kérdést (4.1).

¹³¹ Farkas – Roelofsen (2017) részletes áttekintést ad az elfogultságot kezelni kívánó szemantikai és a pragmatikai elméletek típusairól.

(4.1) a. After all, Jane is coming, isn't she?↓

'Végülis Jane eljön, nemde/ugye?'

b. #Jane is coming, by any chance, isn't she?↓

'Jane véletlenül eljön, nemde/ugye?'

c. Tell me, Jane is coming, isn't she?↓

'Mondd csak, Jane eljön, nemde/ugye?'

A Reese (2007) által elvégzett tesztek alapján tehát az angol UKK-k kérdő és állító beszéd-aktust egyszerre valósítanak meg; az UKK által megvalósított kérdés egy kivételes esettől eltekintve mindig elfogult a fenti tesztek szerint.¹³²

A különböző formájú UKK-kkal kifejezett elfogult kérdések használata azonban nem egyforma: Reese (2007) és Reese – Asher (2009) elemzése szerint az intonáció és az intonációs tagolás (nukleáris vagy poszt nukleáris) határozza meg ezeknek a formáknak az interpretációját. Eső intonáció esetén a beszélő erősen elfogult a magmondatban kifejezett propozíció igazsága mellett; ilyenkor az UKK-t arra használja, hogy a beszélgetőpartnerrel jóváhagyassa ennek a propozíciónak az igazságát (*acknowledgement tag question*). Az emelkedő intonációval ejtett UKK-k esetén a beszélőnek vannak kételyei a magmondat által kifejezett propozíció igazságát illetően; az UKK-t ilyenkor arra használja, hogy a beszélgetőpartner megerősítését kérje a propozíció igazságát illetően (*confirmation tag question*). Mindkét használat elfogult tehát, de nem egyforma mértékben. A negatív magú, emelkedő intonációval ejtett poszt nukleáris UKK pedig semleges értelmezésű, ami a magban szereplő negáció különlegességével („metalingvisztikai negáció”) magyarázható. Reese (2007) elemzése szerint a jóváhagyást váró UKK-k magja által kifejezett propozíció a diskurzus szempontjából teljesen egyenrangú egy állítással kifejezett propozícióéval (*strong commitment*). A megerősítést váró UKK-k esetében a beszélő elköteleződése a mondat magja által kifejezett propozíció igazságát illetően gyengébb, mint egy állítással kifejezett propozíció esetében (*weak assertion; gyenge állítás*). A két használat közti különbség azzal tesztelhető, hogy a jóváhagyást váró UKK-kra nem lehet direkt

132 Az emelkedő intonációval ejtett, negatív kijelentő mondati magú poszt nukleáris UKK Reese (2007) szerint semleges kérdést valósít meg (vö. az ő (19)–(20)-as példáival):

- (i) a. #After all, Jane isn't coming too = is she?
(de: After all, Jane isn't coming either = is she?)
b. Jane isn't coming too, by any chance = is she?↑

elutasítással felelni, hanem csak indirekt módon lehet nekik ellentmondani, és ez mindig igényel magyarázatot a beszélgetőpartner részéről (l. Reese 2007; (24) példait).

Reese (2007) és Reese – Asher (2009) a fent leírt tulajdonságokat formálisan az SDRT (Segmented Discourse Representation Theory; Asher – Lascarides (2003)) modellben ragadja meg.¹³³ Az SDRT-ben az UKK-k különböző formai típusainak különböző típusú hozzájárulása a diskurzushoz a mag és az utókérdés által megvalósított diskurzusszegmentumok közötti, formálisan megragadható retorikai relációk különbségével magyarázható. *Default* esetnek az eső intonációjú UKK-t tekintik. Ennek esetében a maghoz, ami egy teljes értékű állító beszédaktust valósít meg, a *Jóváhagyás_q* (*Acknowledgement_q*) relációval kapcsolódik az utókérdés, amely egy teljes értékű kérdő aktust valósít meg. Az emelkedő intonáció viszont blokkolja ennek a *Jóváhagyás_q* relációnak a működésbe lépését (l. bővebben Reese – Asher 2009: 459; idézik Nilsenová 2006-ot). Ezért itt a mag és az utókérdés által megvalósított diskurzusszegmentumok között egy másik retorikai reláció áll fenn. Az emelkedő intonációval ejtett UKK esetében a maghoz, ami egy teljes értékű állító beszédaktust valósít meg, a *Megerősítés_q* (*Conformation_q*) relációval kapcsolódik az utókérdés, ami egy teljes értékű kérdő beszédaktust valósít meg. A neutrális értelmezésű UKK-k poszt nukleáris tagolásúak; ez azt jelzi, hogy az egész UKK egyetlen komplex beszédaktust valósít meg (ÁLLÍTÁS • KÉRDÉS). Ezeknek a magjában mindig úgynevezett metalingvisztikai negáció van (l. Reese – Asher 2009: 452–3; idézik McCawley 1988-at („fake negation”) és Horn 1989-et („metalinguistic negation”). Ez a negáció nem propozicionális, hanem magát az állítás aktusát tagadja;¹³⁴ ezzel magyarázható, hogy a kijelentő mondati mag által megvalósított állítás nem fejez ki semmilyen elköteleződést annak propozicionális tartalma mellett; így a kérdés semlegesként értelmezhető.

Reese (2007) és Reese – Asher (2009) elmélete az angol UKK-k használatának csak egy töredékét képes kezelni (vö. 3.2.1.2.). Tottie – Hoffmann (2006), Pilcher (2016) és Kimps (2018) korpuszvizsgálatai alapján az is problematikusnak látszik, hogy az elméletük éppen az elég periférikus használatú eső intonációjú, jóváhagyást váró UKK-t tekinti

133 Az SDRT formalizmusát itt nem ismertetem; csak a modell elveit, főbb vonásait vázolom, mivel a továbbiakban nem ezt az elméletet fogom követni. (L. bővebben Asher – Lascarides 2003; Reese 2007 és Reese – Asher 2009-t.)

134 Nem úgy értelmezendő, hogy ’Azt állítom, hogy non-p’, hanem úgy, hogy ’Nem állítom, hogy p’. Ez a Ladd (1981) által az UKK-któl függetlenül is leírt „külső tagadás” (*outer negation*) interpretációnak felel meg.

alapesetnek,¹³⁵ és ebből vezeti le a másik két használatot. Az előző fejezetben bemutattam, hogy a magyar *ügyé*-t tartalmazó mondatok használatai nagyon hasonló képet mutatnak a Tottie – Hoffmann (2006) által az angol UKK-kra leírtakhoz. Mindezek alapján Reese – Asher (2009) modelljét nem tartom megfelelőnek az *ügyé*-s mondatok használatainak kezelésére; ezért a továbbiakban nem foglalkozom vele.

4.1.1.2. Evidenciaalapú elfogultság (Northrup 2014)

Northrup (2014) az általa vizsgált UKK-kat formailag kérdő mondatoknak (*tag interrogatives*), szemantikailag pedig kérdéseknek (*questions*) tekinti. Érvelése szerint az állítást megvalósító megnyilatkozások arra használatosak, hogy valamiről információt adjanak a beszélgetőpartner számára. Ez Farkas – Bruce (2009) modelljében (részletesebben l. alább a 4.1.2.1. fejezetet) gondolkodva úgy fogalmazható meg, hogy az állítást megvalósító megnyilatkozás elhangzásával az azt kifejező mondat propozicionális tartalma (*p*) kerül a „konverzáció asztalára” (*Table*; a továbbiakban: ASZTAL). A beszélőnek a megnyilatkozás ki mondásával az a célja, hogy *p* a közös információk halmazába (*common ground*; a továbbiakban CG)¹³⁶ kerüljön. Ezzel szemben a kérdést megvalósító megnyilatkozások soha nem arra szolgálnak, hogy a beszélő információt adjon a partnerének, hanem éppen a partnertől várja az információt egy *p* igazságát illetően.¹³⁷ Ilyenkor a fent idézett modellben gondolkodva a lehetséges válaszok, tehát a $\{p, \neg p\}$ halmaz kerül az ASZTAL-ra, a beszélőnek pedig az a célja, hogy *p* vagy $\neg p$ valamelyike kerüljön a CG halmazba. Közös tehát a két beszédaktusban, hogy mindkét esetben a megnyilatkozást megvalósító mondat propozicionális tartalma kerül az ASZTAL-ra: az állítások esetében ez egy egyelemű $\{p\}$, az eldöntendő kérdések esetében pedig ez egy kételemű $\{p, \neg p\}$ halmaz. Northrup (2014) megfogalmazása szerint mindkét prototipikus beszédaktus a beszélő elkötelezettségét (*commitment*), méghozzá erős elkötelezettségét (*strong commitment*) fejezi ki; az állítás a *p*, azaz a mondat propozicionális tartalma melletti elköteleződését, míg a kérdés a nyitottság melletti elköteleződését (*openness commitment*) fejezi ki.

135 Ez Tottie – Hoffmann (2006) általam is felhasznált terminológiája szerint a „leszögező”, illetve az „agresszív”-nek nevezett típusnak feleltethető meg, amely nem a legtipikusabb használata a konstrukciónak (l. a 3.3. táblázatot).

136 A közös információk halmaza, azaz a *common ground* (CG) azokat a propozíciókat tartalmazza, amelyeknek az igazsága mellett a beszélgetés minden szereplője nyilvánosan elkötelezte magát (vö. Stalnaker 1978).

137 Itt érdemes megjegyezni, hogy Northrup (2014: 203) általánosságban beszél a kérdésekről, a fenti leírásnak azonban csak a poláris vagy eldöntendő kérdő mondatok felelnek meg. A kérdőszós vagy kiegészítendő kérdő mondatok által megvalósított kérdések előfeltevései adnak információt a beszélgetőpartner számára.

Northrup (2014) ebben a rendszerben helyezi el a fenti két szélső eset közti átmeneti eseteket,¹³⁸ így az UKK-kat is, elismerve, hogy ezeknek a kategorizálása nem egyértelmű. Ő maga sem formai, sem egyéb tesztekkel nem bizonyítja, hogy az UKK-k kérdő mondatok, és hogy kivétel nélkül kérdést valósítanak meg; ezt munkahipotézisként állítja fel. Az átmeneti esetek közé tartozó megnyilatkozásokkal a beszélő gyengíti a fenti elköteleződések valamelyikét. Northrup (2014) szerint például az angol emelkedő intonációval ejtett kijelentő mondatok (*rising declaratives*) állítást fejeznek ki, de a beszélő elköteleződése a *p* igazsága mellett gyenge (*weak commitment*), ezt jelzi az emelkedő intonáció. Az angol magas helyzetű tagadószt tartalmazó eldöntendő kérdő mondatoknak (*high negation polar questions*, HNPQ), illetve az angol UKK-knak pedig a nyitottság melletti elköteleződése gyenge (*weak openness commitment*), azaz ezek a beszélőnek valamelyik lehetséges válasz melletti elfogultságát fejezik ki. Ezek a különböző nem-*default* formák abban különböznek egymástól, hogy az elfogultságuk milyen kontextuális alapokon nyugszik.

Northrup (2014) az UKK-k közül az ellentétes polaritású forma emelkedő (3.15b) és eső (3.15a) intonációval ejtett változatának elfogadhatóságát vizsgálja különböző kontextusokban. Elemzésében az elfogultságot kifejező eldöntendő kérdések két szokásos kontextuális paraméterét, a beszélői elvárásokat (*speaker beliefs*, amit ő *prior evidence*-nek, azaz előzetes evidenciának nevez) és a kontextusban elérhető evidenciákat (*contextual evidence*, amit ő *current evidence*-nek, azaz jelen lévő evidenciának nevez) vizsgálja. Mindkét paraméter esetében három esetet vizsgál: a *p* melletti, a semleges és a $\neg p$ melletti előzetes elvárásokat (*prior evidence*), illetve az aktuális kontextusból elérhető evidenciákat (*current evidence*); így összesen a két UKK-formára 9-féle kontextust vizsgál (a lehetőségeket a **4.1. táblázat** mutatja).

138 Az UKK-k mellett Northrup foglalkozik az állításokat módosító japán *ne* partikulával, röviden az angol emelkedő intonációval ejtett kijelentő mondatokkal (*rising declaratives*), illetve a magas helyzetű tagadószt tartalmazó eldöntendő kérdő mondatokkal (HNPQ; *high negation polar questions*). Ezekre itt nem térek ki részletesen.

		Aktuális evidencia		
		p	$-$	$\neg p$
Előzetes evidencia	p			
	$-$			
	$\neg p$			

4.1. táblázat: A lehetséges kontextusok Northrup (2014) modellje szerint

Northrup (2014) egy preparált kontextuson mutatja be, hogy melyik UKK-forma használható – saját nyelvi intuíciója szerint – sikeresen melyik típusú kontextusban. Az angol adatokra vonatkozó teszteknek itt csak az eredményeit közlöm; a tesztet az *ügyé*-s mondatokra is elvégeztem, az eredményeket a **4.2.1.** alfejezetben mutatom be részletesebben.¹³⁹ Northrup (2014) tesztjeinek eredményei azt mutatják, hogy az angol emelkedő intonációval ejtett UKK-k az előzetes elvárásokra érzékenyek, míg az eső intonációval ejtett UKK-k a kontextusban jelen levő evidenciákra. A tesztek eredményeit a **4.2.** és a **4.3. táblázatban** közlöm (Northrup 2014: 202, (262) és (263) alapján).

		Aktuális evidencia		
		p	$-$	$\neg p$
Előzetes evidencia	p	✓	✓	✓
	$-$	#	#	#
	$\neg p$	#	#	#

4.2. táblázat: Az angol emelkedő intonációval ejtett UKK-k elfogadhatósága a kontextustól függően

¹³⁹ Northrup (2014) inspirációja alapján egy pragmatikai kísérletet is elvégeztem a magyar utókérdéses konstrukciókkal kapcsolatosan. Ezt a 5. fejezetben mutatom be.

		Aktuális evidencia		
		p	$-$	$\neg p$
Előzetes evidencia	p	✓	#	#
	$-$	✓	#	#
	$\neg p$	✓	#	#

4.3. táblázat: Az angol eső intonációval ejtett UKK-k elfogadhatósága a kontextustól függően

Ahogy a 4.2. és a 4.3. táblázatból látható, Northrup (2014) intuíción alapuló tesztje szerint az emelkedő intonációval ejtett UKK abban az esetben használható sikeresen, ha a beszélőnek van egy előzetes várakozása (előzetes evidenciája) a mag által kifejezett állítás proposicionális tartalma mellett; a kontextusban elérhető evidencia jelenléte vagy hiánya nem befolyásolja ennek a formának a használatát. Az eső intonációval ejtett UKK pedig abban az esetben használható sikeresen, ha az aktuális kontextusban elérhető evidencia a mag által kifejezett állítás proposicionális tartalma mellett; ennek a formának a használatát a beszélő előzetes elvárásai (előzetes evidenciák) nem befolyásolják.

Northrup (2014), ahogyan Reese – Asher (2009), szintén az angol UKK-knak csak egy részhalmazával foglalkozik. Az UKK-kat egységesen elfogult kérdésként kezeli. Feltévése szerint az UKK-k használata akkor lehet sikeres, ha a beszélő számára rendelkezésre áll a pozitív válasz melletti előzetes, vagy az aktuális kontextusban elérhető evidencia. Ezek a feltevések olyanok, amelyeket a kérdést megvalósító *ügyé-s* formákkal kapcsolatosan is érdemes megvizsgálni. A 4.2.1. alfejezetben néhány tipikus kérdést megvalósító *ügyé-s* formára elvégzem Northrup (2014) tesztjeit; majd ezek alapján hipotéziseket állítok fel arra vonatkozóan, hogy a vizsgált kérdést megvalósító *ügyé-s* formák hogyan függenek össze a kontextusban jelen lévő, aktuális vagy előzetes evidenciákkal. Majd az 5. fejezetben ezek közül a hipotézisek közül néhányat három pragmatikai kísérlet segítségével igyekszem igazolni vagy cáfolni.

4.1.2. A beszélői elköteleződések modellezése

4.1.2.1. Beszélői elköteleződések (Farkas – Bruce 2009)

A diskurzusmodellek egy része abból indul ki, hogy a konverzáció során a beszélgetésben részt vevők megnyilatkozásaikkal elköteleződéseket fejeznek ki azzal kapcsolatosan, hogy milyennek tartják az aktuális világot. A beszélők elköteleződése más és más típusú és erősségű lehet a különböző beszédaktusok megvalósítása során. Farkas – Bruce (2009) elmélete a beszélőknek egy adott kontextusban produkált megnyilatkozásait modellezi az általuk kifejezett elköteleződések alapján. Idézett munkájuk konkrét célja az, hogy az állításokra és az (eldöntendő) kérdésekre adott reakciók hasonlóságait és különbségeit szisztematikusan áttekintsék és magyarázzák. Ebben a modellben a szerzők a kanonikus állításokat megvalósító, és a kanonikus kérdéseket megvalósító formákkal foglalkoznak; arra csak utalnak, hogy a két prototipikus eset között vannak átmenetek is (ide tartoznak az angol emelkedő intonációval ejtett kijelentő mondatok és az elfogult kérdések, köztük az UKK-k is). Az alábbiakban Farkas – Bruce (2009) alapvető elképzeléseit ismertetem – elsősorban azzal a céllal, hogy az átmeneti eseteket középpontba állító későbbi modellek (Malamud – Stephenson 2015; Farkas – Roelofsen 2017) alapjait vázoljam. Utóbbiakról a 4.2. alfejezetben bemutatom azt is, hogyan modellezhetjük velük az *ügyé-s* megnyilatkozásokat.

Farkas – Bruce (2009) elmélete szerint a konverzációk során a beszélők arra törekednek, hogy a minden résztvevő által igaznak elfogadott állítások halmazát gyarapítsák. A közös információknak ezt a halmazát Stalnaker (1978) alapján *common ground*-nak (rövidítve: CG) nevezik. A CG azon proposíciók halmaza, amelyeket a diskurzusban részt vevők mindegyike igaznak ismert el, azaz más szavakkal: amelyeknek az igazsága mellett nyilvánosan elkötelezték magukat a beszélgetés résztvevői. Amikor egy beszélő kimond egy állítást, javaslatot tesz a CG halmaz megváltoztatására: azt mondja, adjuk hozzá az állítás proposicionális tartalmát a CG halmazhoz. Amikor egy beszélő feltesz egy eldöntendő kérdést, akkor is a CG halmaz megváltoztatására tesz javaslatot: azt mondja, hogy a CG halmazhoz a kérdés mondat magjának proposicionális tartalmát, vagy annak a negációját adjuk hozzá. A partnerek az állításra reagálhatnak elfogadással, megerősítéssel, de akár ellenkezéssel, vagy visszautasítással is, illetve maradhatnak abban is, hogy valamiben nem értenek egyet (*agree to disagree*). Abban az esetben, amikor egy állítást a partner elutasít, a konverzáció

„krízisbe” kerül. Az eldöntendő kérdésre azonban adható akár negatív, akár pozitív válasz anélkül, hogy ilyen kritikus helyzet előállna.

Farkas – Bruce (2009) a következőképpen modellezzik ezt a fent leírt folyamatot. A kontextus a beszélgetésben részt vevő személyek nyilvános megnyilatkozásai alapján azokból a diskurzusbeli elköteleződésekéből (*discourse commitments*; rövidítve: DC) áll, amelyeknek az igazsága mellett a résztvevők nyilvánosan elköteleződnek a beszélgetés folyamán. Ezeknek a nyilvános elköteleződéseknek, amelyeknek az igazságában mindnyájan megegyeztek, az összessége a CG halmaz. Egy két résztvevős párbeszédben **A** beszélő nyilvános elköteleződéseinek halmaza a DC_A , **B** beszélőé pedig a DC_B ; a közös információk halmaza pedig a CG, amely azokat a proposíciókat tartalmazza, amelyek mellett mind **A**, mind pedig **B** nyilvánosan elköteleződtek.¹⁴⁰ Egy adott résztvevő megnyilatkozásai akkor koherensek, ha a DC halmaza konzisztens. A beszélgetőpartnerek arra törekszenek, hogy a CG halmaz konzisztens maradjon; ha a CG halmaz mégis inkonzisztenssé válik (vagy válhat), akkor úgynevezett *konverzációs krízis* áll elő. Ilyenkor folytatni kell a beszélgetést egészen addig, amíg az inkonzisztencia elhárul – például azáltal, hogy a résztvevők megegyeznek abban, hogy valamiben nem értenek egyet (*agree to disagree*). Ebben az esetben DC_A tartalmazza p -t, DC_B pedig $\neg p$ -t, a CG halmaz viszont sem p -t, sem pedig $\neg p$ -t nem tartalmazza.

A beszélgetés során éppen elhangzó megnyilatkozások (azok szintaktikai formája és denotációja) a *konverzációs asztalra* (*Table*, a továbbiakban: **ASZTAL**) kerülnek. Az **ASZTAL** matematikai értelemben egy verem (*stack*), azaz benne az elemek sorba rendezve szerepelnek olyan módon, hogy a legutóbb belekerült (azaz elhangzott) elem lesz legfelül, azaz ez kerülhet ki (azaz optimális esetben a CG halmazba) legelőször. Ha az **ASZTAL** üres, akkor a konverzáció *stabil állapotban* van; ez jelentheti a lezárását egy diskurzusnak. A diskurzusok menetét két fő alapelv vezérli: (i) Növeljük a CG halmazt: ennek érdekében tegyünk elemeket az **ASZTAL**-ra, és onnan helyezzük őket a CG-be. (ii) A konverzáció végül érjen *stabil* állapotba. Ehhez az kell, hogy minden egyes p proposíció, amely az **ASZTAL**-ra kerül, legyen *eldöntve* (*decided*) egy adott CG-hez képest. Egy adott p proposíció akkor és csakis akkor van eldöntve egy adott CG-hez képest, ha vagy a p következik a CG-ből, vagy a $\neg p$ következik a CG-ből.

140 Az elköteleződések nem kell, hogy az adott világban faktuálisan igazak legyenek. Az, hogy a CG-ben van egy proposíció, csupán azt jelenti, hogy az adott diskurzusban a résztvevők igaznak tekintik. (Természetesen tévedhetnek vagy játszhatnak is stb.)

Tehát minden egyes szereplő minden egyes megnyilatkozásával valamit az **ASZTAL**-ra helyez. Ez a hozzájárulás létrehoz (előrevetít, *project*) egy halmazt, amely a jövőben lehetséges CG-okból áll; ezt a halmazt Farkas – Bruce (2009) *projektált halmaznak* (*projected set*; rövidítve: **PS**) nevezi. Ha van legalább egy konzisztens halmaz a **PS**-ben, akkor van olyan kanonikus konverzációs aktus, amellyel az **ASZTAL** kiüríthető, és elérhető egy konzisztens CG.

Farkas – Bruce (2009) modelljében mind a kérdő, mind pedig az állító megnyilatkozások a formájukkal és a denotációjukkal szerepelnek az **ASZTAL**-on. A különbségük abból adódik, hogy az állítások egy propozíciót, míg a kérdések egy propozícióhalmazt helyeznek az **ASZTAL**-ra. Prototipikus esetben az állítást egy kijelentő mondat (S[D]) valósítja meg, ebben az esetben a következő elemek kerülnek az **ASZTAL**-ra: $\langle [D]; \{p\} \rangle$. A másik prototipikus esetben egy kanonikus kérdő mondat (S[I]) valósítja meg a kérdést; ebben az esetben a következő elemek kerülnek az **ASZTAL**-ra: $\langle [I]; \{p, \neg p\} \rangle$. A konverzáció a következő sematikus ábrával modellezhető egy kijelentő mondat által megvalósított állítás esetén:

A	ASZTAL	B
$DC_A p$	$\langle S[D]; p \rangle$	DC_B
CG		$PS = \{CG \cup \{p\}\}$

4.4. ábra: A konverzáció modellje Farkas – Bruce (2009) alapján 1.

A konverzáció a következő sematikus ábrával modellezhető egy kanonikus kérdő mondat által megvalósított kérdés esetén:

A	ASZTAL	B
$DC_A p?$	$\langle S[I]; \{p, \neg p\} \rangle$	DC_B
CG		$PS = \{CG \cup \{p\}, CG \cup \{\neg p\}\}$

4.5. ábra: A konverzáció modellje Farkas – Bruce (2009) alapján 2.

Farkas – Bruce (2009) a kanonikus kijelentő, illetve a kanonikus kérdő mondatokkal megvalósított állításokra, illetve kérdésekre koncentrál. Az általuk javasolt modell ebben az egyszerű formájában még nem alkalmas arra, hogy vele az olyan nem kanonikus formákat is kezelni tudjuk, mint amilyenek az angol emelkedő intonációval ejtett kijelentő mondatok

(*rising declaratives*), vagy az UKK-k. A továbbiakban ezért Farkas – Bruce (2009) modelljének két kibővítési lehetőségét ismertetem, amelyek éppen ezeknek a nem kanonikus formáknak a kezelhetőségét tűzték ki célul.

4.1.2.2. Elköteleződések megbízhatósága (Farkas – Roelofsen 2017)

Farkas – Roelofsen (2017) elmélete megoldást kínál azokra az esetekre, amelyeket Farkas – Bruce (2009) modelljében nem lehet kezelni; ezek az emelkedő intonációval ejtett kijelentő mondatok (*rising declaratives*), illetve az emelkedő vagy eső dallammal ejtett UKK-k (*rising/falling tag interrogatives*). Ezeket a jelölt formákat a jelöletlen formákkal – emelkedő dallammal ejtett kérdő mondatok, illetve eső dallammal ejtett kijelentő mondatok – együtt, egységes keretben tudja kezelni (l. az ő (3)–(8) példájukat Farkas – Roelofsen 2017: 2–3).

A vizsgált jelölt formákban közös, hogy elsősorban információcserére használatosak és mindegyik két, egymást kizáró alternatíva közti választásra készíti a beszélgetőpartnert. Formai különbségeiket a szórend, az intonáció, az utókérdés jelenléte / hiánya adja; jelentésbeli eltéréseik pedig abban nyilvánulnak meg, hogy az elköteleződések (*speaker commitment*) különböző fokozatait fejezik ki, azaz különböző mértékben elfogultak valamelyik válaszalternatívával kapcsolatban. A kutatók ebben a munkájukban két célt tűznek ki maguk elé: (i) Egyrészt meg kívánják határozni, hogy pontosan mi ezeknek a különböző formáknak a konvencionális diskurzushatása. (ii) Továbbá meg kívánják határozni, hogy hogyan függenek össze ezek a különböző konvencionális diskurzushatások a formai különbségekkel.

A kutatók által vizsgált jelölt esetek a két szélső eset, azaz a jelöletlen esetek között helyezhetők el. Az eső dallammal ejtett kijelentő mondatok a beszélő teljes elköteleződését fejezik ki az egyetlen kifejezett alternatíva (a mondat propozicionális tartalma, p) irányába. Az emelkedő dallammal ejtett, kanonikus eldöntendő kérdő mondatok neutrálisak az alternatívák – $\{p, \neg p\}$ – közötti választást illetően, azaz nem fejeznek ki elköteleződést. E között a két szélső eset között helyezhetők el az emelkedő dallammal ejtett kijelentő mondatok, amelyek nem fejeznek ki ugyan teljes elköteleződést a kiemelt alternatíva (p) mellett, de erősen elfogultak az irányában. Ehhez hasonlóan az UKK-k is elfogultak a mag által kifejezett propozíció (p) irányába, teljes elköteleződést azonban nem jelentenek a kiemelt alternatíva mellett.

A szerzők azt feltételezik, hogy minden kanonikus kérdő forma természetes osztályt alkot: ugyanolyan szemantikai értékük van, amely megkülönbözteti őket a kanonikus kijelentő formáktól. A vizsgált jelölt formák mind szemantikájukat tekintve, mind pedig a konvencionális használatukat tekintve különböznek egymástól és a jelöletlen formáktól. Az elméletük fő elve a munkamegosztás elve (*division of labor principle*), ami a következőképpen hangzik:

(4.2) **A munkamegosztás elve**¹⁴¹

- a. A jelöletlen formák diskurzushatásának teljesen meghatározhatónak kell lennie a szemantikai tartalmuk és az alapvető konvencionális használatuk alapján.
- b. A jelölt formák diskurzushatásának magában kell foglalnia a szemantikai tartalmuk által meghatározott diskurzushatásokat, illetve az alapvető konvencionális használatukat. Emellett magukban foglalhatnak speciális diskurzushatásokat is, amelyek sajátos formai típusukhoz tartoznak.

A mondattípusok szemantikai tartalmát és konvencionális diskurzushatását két dimenzió mentén írják le: az informativitás (*informativity*) és az inkvizitivitás (*inquisitiveness*; kérdő potenciál) mentén. Ciardelli et al. (2013) inkvizitív szemantikájára (*inquisitive semantics*) alapozva. E szerint egy mondat információtartalma (*informative content*) a mondatnak azon potenciálja, hogy információt közöljön; a mondat inkvizitív tartalma (*inquisitive content*) pedig a mondatnak azon potenciálja, hogy felvessen egy kérdést (*raise an issue*), azaz, hogy alternatívákat vezessen be. A jelöletlen kijelentő mondatok tisztán informatívak, inkvizitív tartalmuk triviális; a eldöntendő kérdő mondatok pedig tisztán inkvizitívak; az információtartalmuk triviális.¹⁴²

141 Saját fordításom. Az eredeti meghatározás a következőképpen hangzik:

„Division of labor principle

a. The discourse effects of unmarked forms should be fully determined by their semantic content and the basic convention of use, F_b .

b. The discourse effects of marked forms should always include the discourse effects that are dictated by their semantic content and the basic convention of use F_b . In addition, they may include special discourse effects connected to the particular sentence type involved.” (Farkas – Roelofsen 2017:14 (21))

142 A szerzők általánosságban beszélnek a semleges eldöntendő kérdő mondatokról, amit én ellentmondásosnak találok. Ez ugyanis ellentmond annak, hogy az eldöntendő kérdő mondat propozicionális magja a kiemelt alternatíva (*highlighted alternative*), még akkor is, ha ehhez zéró megbízhatósági szint (*credence level*) tartozik (l. később). Érzésem szerint a tisztán inkvizitív eset ebben a keretben a választó kérdő mondat lenne, amely kiemeli mindkét alternatívát.

A szerzők által vizsgált jelölt esetek (köztük az UKK-k) mindegyike valamilyen (de nem teljes) mértékben informatív és valamilyen (de nem teljes) mértékben inkvizitív is. Utóbbi tulajdonságnak a következménye az, hogy minden vizsgált jelölt forma alternatívákat vezet be. Az előbbi sajátjának pedig az a következménye, hogy az egyik alternatíva mindig hangsúlyosabb, kiemeltebb mint a másik. Ezt nevezik a szerzők kiemelésnek (*highlighting*). Például az *Amália eljött?* formájú kérdés az *Amália eljött.* alternatívát emeli ki, míg az *Amália nem jött el?* kérdés az *Amália nem jött el.* alternatívát emeli ki. A kiemelt alternatíva potenciális diskurzusreferensként működik, tehát potenciális antecedense lehet anaforikus kifejezéseknek (pl. válaszpartikuláknak). A különböző jelölt formák (így az UKK-k is) a kiemelt alternatívához a beszélő számára rendelkezésre álló evidenciák alapján különböző megbízhatósági szinteket (*credence level*) rendelnek. Ennek négy fokozatát különböztetik meg a szerzők: *magas*, ha a kiemelt alternatíva sokkal valószínűbb, mint az ellenkezője; *alacsony*, ha a kiemelt alternatíva valamivel valószínűbb, mint az ellenkezője; *közepes*, ha a kiemelt alternatíva valószínűsége az előző kettő szint között van; és *zéró*, ha a kiemelt alternatíva és az ellenkezője egyformán valószínűek.

Mindennek a formalizálásához módosítani kell Farkas – Bruce (2009) modelljét. A diskurzus kontextusa továbbra is a következőkből áll: a résztvevők halmazából, az elköteleződésekből és az ASZTAL-ból. Az ASZTAL egy verem (*stack*), amelyben mindazok a proposíciók megtalálhatók, amelyek egy adott időpontig a diskurzus során megfogalmazódtak, de még nem kerültek a CG halmazba. Az elkötelezések függvények, amelyek a résztvevők halmazának minden X elemét képezik le a lehetőségek azon halmazára, amelyek felé X nyilvánosan elköteleződött. Egy adott X résztvevő elköteleződéshalmaza (*commitment set of a participant*; $CS(X)^{143}$) azon világok halmaza, amelyek kompatibilisek mindazokkal a lehetőségekkel, amelyek mellett X nyilvánosan elköteleződött. A közös információk halmaza, a *common ground* (CG) a lehetséges világok azon minimális halmaza, amelyre igaz, hogy minden diskurzusban részt vevő nyilvánosan elköteleződött mellette. Egy kooperatív társalgásban a résztvevők célja, hogy egy olyan kontextust hozzanak létre, amelyben minden p proposícióra, $p \in ASZTAL$, a résztvevők közösen eldöntötték, hogy a CG-be kerül-e vagy sem.

143 Farkas – Bruce (2009), illetve az alább bemutatandó Malamud – Stephenson (2015) ezt DC_X -ként rövidíti.

A jelölt formák miatt azonban további elemekkel kell kibővíteni a kontextus modelljét. A beszélő a jelölt formával azt jelzi, hogy az általa kiemelt alternatíva mellett van valamilyen evidenciája. Azaz a modellben kezelni kell az evidenciával meg támogatott lehetőségeket is; ez az $EVIDENCE(X)$, amely azon lehetőségek listája, amelyek mellett az X résztvevő jelzi, hogy rendelkezik evidenciával. Az evidencia erősségét pedig a megbízhatósági szinttel (*credence level*) jellemzik a szerzők (l. fentebb).

A formalizálás részleteit most félretéve rátérek arra, hogy Farkas – Roelofsen (2017) modelljében hogyan kezelhetők az angol emelkedő, illetve eső dallamú UKK-k. Amikor X résztvevő egy emelkedő dallammal ejtett UKK-t mond (amelynek a szemantikai tartalma $\llbracket p \rrbracket = \{\alpha, \bar{\alpha}\} \uparrow$), annak a következő a konvencionális diskurzushatása:

(4.3) **Emelkedő dallamú UKK kontextusváltó hatása**

1. Alap hatás: $\llbracket p \rrbracket$ az asztalra kerül; p információtartalma pedig az $CS(X)$ halmazhoz.
2. Speciális hatás: $\langle \alpha, [\text{közepes/magas}] \rangle$ hozzáadódik az $EVIDENCE(X)$ halmazhoz.

Az eső dallamú UKK ($\llbracket p \rrbracket = \{\alpha, \bar{\alpha}\} \downarrow$) ettől így különbözik:

(4.4) **Eső dallamú UKK kontextusváltó hatása**

1. Alap hatás: $\llbracket p \rrbracket$ az asztalra kerül; p információtartalma pedig az $CS(X)$ halmazhoz.
2. Speciális hatás: $\langle \alpha, [\text{magas}] \rangle$ hozzáadódik az $EVIDENCE(X)$ halmazhoz.

Látható tehát, hogy Farkas – Roelofsen (2017) modelljében az UKK-k mint jelölt formák a jelöletlen eldöntendő kérdő mondati formától abban különböznek, hogy az általuk kiemelt alternatíva valamilyen, a beszélő rendelkezésére álló evidencia alapján valószínűbb; ezt fejezi ki, hogy a kiemelt alternatíva megbízhatósági szintje nem zéró. Az emelkedő dallammal ejtett UKK-k esetében a megbízhatósági szint vagy magas, vagy közepes; az eső dallammal ejtett UKK-k esetében pedig magas. Az alábbiakban a 4.2. alfejezetben fogom megvizsgálni azt, hogy Farkas – Roelofsen (2017) elmélete szerint az *ügyé*-s mondatok mely típusait tudjuk modellezni. Mielőtt azonban erre rátérnék, bemutatom Farkas – Bruce (2009) elméletének egy másik kibővítési lehetőségét is, amely alkalmas lehet az *ügyé*-s mondatok kezelésére.

4.1.2.3. Ideiglenes elköteleződés (Malamud – Stephenson 2015)

Malamud – Stephenson (2015) három angol jelölt kérdő forma magyarázatára vállalkozik: az ellentétes polaritású és az azonos polaritású UKK-kéra, illetve az emelkedő intonációval ejtett kijelentő mondatokéra.¹⁴⁴ Ezeknek a formai típusoknak a sikerességét / elfogadhatóságát vizsgálják meg négy különböző kontextusban. (A kontextusokat alább, a 4.2. részben fogom ismertetni az *ügyé-s* adatok kapcsán.) A példáik módszertani okokból úgynevezett ízléspredikátumokat (*taste predicates*) tartalmaznak, ezeknél ugyanis egyértelmű, hogy ha *X* beszélő elköteleződik egy *p* állítás igazsága mellett (amely *p* ízléspredikátumot tartalmaz), az azt jelenti, hogy *p* *X* megítélése szerint igaz, és ezen alapul az elköteleződés. Továbbá megkülönböztetik az elköteleződéseknek a független (*independent*) és a függő (*dependent*) változatát. Független az elköteleződése *X* beszélőnek a *p* mellett, ha *X* beszélőnek saját evidenciája van *p* igazsága mellett; függő az elköteleződés akkor, ha *X* evidenciája valaki másnak az elmondásán, szavain alapul. Az ízléspredikátumot tartalmazó mondatok esetében ez azt jelenti, hogy ha *X* beszélő kizárólag *Y* beszélő ítélete alapján, tehát függő módon köteleződik el *p* mellett, akkor *Y* biztosan elköteleződött *p* mellett.

A fent említett jelölt formák viselkedésének magyarázatát Farkas – Bruce (2009) pragmatikai modelljének kibővítésével valósítják meg. A modell hiányosságának azt tartják, hogy az nem tudja kezelni az úgynevezett ideiglenes elköteleződések (*tentative commitments*). Az angol UKK-k vizsgált formai változatai, illetve az emelkedő dallamú kijelentő mondatok abban hasonlítanak egymásra, hogy mindegyik az elköteleződéseknek valamilyen gyengébb formáját tartalmazza. Egymástól pedig abban is különböznek, hogy jelzik-e a beszélő tippjeit a beszélgetőpartner feltételezett elköteleződéseit illetően. Mindezeknek a jelenségeknek a kezeléséhez szükség van Farkas – Bruce (2009) modelljének kibővítésére.

A modellben szükség van nemcsak a *projektált halmazra* (amely a jövőbeni lehetséges CG-okat tartalmazza), hanem a projektált elköteleződések halmazára is (*projected commitments*). Ez a halmaz ideiglenes elköteleződések tartalmaz, amelyek a konverzáció egy várható következő állapotába vezetnek. Ha a beszélő jelzi, hogy ilyen ideiglenes elköteleződést tesz, akkor a beszélgetőpartnerek kikövetkeztetik, hogy ennek a késleltetésnek, bizonytalanságnak valamilyen oka van, azaz a beszélőnek van valamennyi evidenciája

¹⁴⁴ Ezeket ők nem-kérdő emelkedőeknek nevezik (*non-interrogative rise, NI-rise*).

a p melletti elköteleződésre, de van benne ezzel kapcsolatosan bizonytalanság is. Míg egy valós elköteleződés Farkas – Bruce (2009) modelljében a beszélő (X) elköteleződéseinek halmazába, azaz DC_X -be kerül, a feltételes elköteleződés kerülhet akár a beszélő, akár a beszélgetőpartner projektált elköteleződései közé is; ezt DC_X^* -gal jelölik. A projektált elköteleződések alapján pedig létrejöhetnek különböző projektált jövőbeli CG-ok, ezeket CG^* -gal jelölik. Ezzel a módosítással már kezelhetőek az azonos polaritású és az ellentétes polaritású angol UKK-k használatának különbségei; sőt meg is jósolható a viselkedésük a különböző kontextusokban.

Az ellentétes polaritású UKK-k esetén a magmondat által kifejezett proposíció (p) a beszélő projektált elköteleződései közé kerül, és így a CG^* -ba. Az ASZTAL-ra $\{p\}$ kerül. Ezzel a beszélő nem valóban köteleződik el p igazsága mellett, hanem azt fejezi ki, hogy ha p igazságát a partner megerősíti, akkor ő is hajlandó felelősséget vállalni p igazságáért. Látható, hogy fontos különbség Farkas – Roelofsen (2017) modelljéhez képest, hogy ebben a modellben nem $\{p, \neg p\}$ alternatívahalmaz kerül az ASZTAL-ra, hanem csak a „kiemelt” (*highlighted*) alternatíva, p .

Az azonos polaritású UKK-k abban különböznek az ellentétes polaritásúaktól, hogy ha ezt használja a beszélő, akkor a magmondat által kifejezett p proposíció a beszélőnek sem az aktuális, sem pedig a projektált elköteleződései közé nem kerül. Ebben az esetben p a beszélgetőpartner elköteleződéseire vonatkozó tippet fogalmaz meg, tehát a p a beszélgetőpartner projektált elköteleződéseinek a halmazába kerül. Ha ő ezt megerősíti, akkor p a beszélgetőpartner elköteleződéseinek a halmazába kerül, és az ASZTAL-on marad. Ilyenkor csak a beszélgetőpartner ítéletéről van szó, a p nem kerül a CG-ba.¹⁴⁵

Mindezekkel a módosításokkal Malamud – Stephenson (2015) magyarázni tudja abban a négy kontextusban a két különböző UKK-forma (illetve az emelkedő dallamú kijelentő mondati forma) elfogadhatósági mintázatát. A 4.2. alfejezetben azt fogom megvizsgálni, hogy Farkas – Bruce (2009) modelljének ilyen kibővítése mit tesz lehetővé az *ügyé*-s mondatok viselkedésének magyarázatával kapcsolatosan.

¹⁴⁵ A szerzők rávilágítanak, hogy ezzel az is magyarázható, hogy miért nem léteznek negatív magú, azonos polaritású UKK-k az angolban.

4.1.3. Összegzés

A fent bemutatott elméletek egyik – számomra az *ugye* modellezése szempontjából legfontosabb – tulajdonsága, hogy a jelölt „kérdő” formáknak milyen szemantikai értéket tulajdonít. Láthattuk, hogy Farkas – Roelofsen (2017) minden jelölt forma esetében az alternatívahalmazt adja meg az elfogult kérdés szemantikai értékeként. Ezzel szemben Malamud – Stephenson (2015) expliciten nem adja meg az általuk vizsgált formák szemantikai értékét, de a projektált elköteleződések halmazába (és így később az ASZTAL-ra is) minden esetben csak az UKK magjának szemantikai értékét jelentő alternatíva kerül.

Ennek alapján a kérdést megvalósító *ugye*-s mondatok kezelése mindkét elméletben lehetséges. Az állítást megvalósító *ugye*-s mondatok kezelése azonban Farkas – Roelofsen (2017) modellje számára több kihívást jelent. Indoklásra szorul ugyanis az, ha az állító használatú *ugye*-s mondatok esetében is azt feltételezzük, hogy az ASZTAL-ra az alternatívahalmaz kerül.

4.2. Az *ugye* kezelhetősége a diskurzuselméletekben

4.2.1. Evidenciaalapú elfogultság az *ugye*-s mondatokban

Northrup (2014) az emelkedő és az eső dallammal ejtett angol UKK-k elfogadhatóságát teszteli különböző, az előzetes és az aktuális evidenciákat manipuláló kontextusokban (l. bővebben a 4.1.1.2. alfejezetet). Az angol UKK-formákra a következő mintázatot kapta: az emelkedő intonációval ejtett UKK abban az esetben használható sikeresen, ha a beszélőnek előzetes várakozása (előzetes evidenciája) van a mag által kifejezett állítás propozicionális tartalma mellett; a kontextusban elérhető evidencia jelenléte vagy hiánya nem befolyásolja ennek a formának a használatát. Az eső intonációval ejtett UKK pedig abban az esetben használható sikeresen, ha az aktuális kontextusban elérhető evidencia a mag által kifejezett állítás propozicionális tartalma mellett; ennek a formának a használatát a beszélő előzetes elvárásai (előzetes evidenciák) nem befolyásolják.

Northrup (2014) tesztje alapján a magyar *ugye*-t tartalmazó mondatok kérdést és állítást megvalósító változatának evidenciaalapúságát is meg lehet vizsgálni. A tesztet teljes egészében megismétlem a magyarra (vö. Northrup 2014: 198–201): a kontextust magyarra fordítottam, a Northrup (2014) által használt kontextuális változókat változatlanul hagytam. A vizsgált „utókérdéses” szerkezetek körét azonban kibővítettem: az *ugye* mellett (4.5a) a *nem*-et is vizsgálom utókérdéses pozícióban (4.5e), mindkettőnek a dallama a kijelentő magmondaton eső (\\), és az utókérdésen emelkedő-eső (^). Vizsgálom továbbá az *ugye*-t kérdő aktust megvalósító mondatban mondatkezdő pozícióban (4.5b), itt az egész mondat dallama emelkedő-eső (^). Valamint vizsgálom az *ugye*-t állító szerkezetben az ige előtti pozícióban (4.5c), ekkor az egész mondatnak eső a dallama (\\). Végül vizsgálom az *ugye, hogy...* szerkezetet (4.5d); itt is úgy képezem, hogy az egész mondatnak emelkedő-eső dallama van (^). Az alábbi tesztben a saját nyelvi intuíciómat jelölöm az egyes utókérdés-formák elfogadhatóságával kapcsolatosan. Ezek az intuícióim képezik az 5. fejezetben bemutatandó pragmatikai kísérlet hipotéziseinek az alapját.

- (4.5) a. ^{\\}Tomi ájtön vacsorázni, ^ugye?
b. ^Ugye Tomi ájtön vacsorázni?
c. ^{\\}Tomi ugye ájtön vacsorázni.

d. ^Ugye, hogy Tomi átjön vacsorázni?

e. ^Tomi átjön vacsorázni, ^nem?

A Northrup (2014) által megadott kontextust a következőképpen lehet jellemezni: Marci már elkezdte elkészíteni a vacsorát, amikor Gertrúd hazaér. Gertrúd ekkor fogalmaz meg valamit a (4.5)-ben található formák valamelyikének segítségével arra vonatkozóan, hogy várható-e vendég vacsorára. Az egyes szituációk abban különböznek, hogy Gertrúd mit vár, mit gondol (előzetes evidencia; *EE*), illetve hogy Marci milyen kontextuális evidenciákat szolgáltat a kérdésre nézve (aktuális evidencia; *AE*). Gertrúd elvárásai azok, amelyek már a hazaérkezése előtt is megvoltak. Az esetek egy részében úgy gondolja, hogy egy közös barátjuk, Tomi tervezi, hogy csatlakozik hozzájuk vacsorára, máskor kifejezetten úgy gondolja, hogy Tomi nem tervezi, hogy vendégeskedni jön, megint máskor pedig nincs elképzelése, sem elvárása arra nézve, hogy Tomi jön-e, vagy sem. A kontextuális (aktuális) evidenciák akkor tárnak Gertrúd elé, amikor hazaér: látja Marci előkészületeit, és ebből következtet. Pozitív evidencia a vendég érkezése mellett, ha eggyel több teríték van az asztalon, negatív evidencia, ha csak két terítékot lát az asztalon. Ha pedig Marci még el sem kezdett teríteni, akkor ez nem szolgáltat információt arra nézve, hogy hányan lesznek a vacsoránál. Az előzetes és az aktuális evidenciák kombinálásával összesen 9-féle kontextus áll elő: ezeket mutatom be a (4.6)–(4.15)-ben.

Először lássuk azokat az eseteket, amelyekben az előzetes evidencia mindig a pozitív válasz mellett szól, és az aktuális evidencia változik (4.6)–(4.8).

(4.6) (N250)¹⁴⁶ Gertrúd hazaérve azt látja, hogy eggyel több teríték van az asztalon.
(*AE: p*)

Ettől függetlenül is úgy gondolta, hogy Tomi tervezte, hogy csatlakozik hozzájuk vacsorára. (*EE: p*)

Gertrúd:

- a. Tomi átjön vacsorázni, ugye?
- b. #Ugye Tomi átjön vacsorázni?

146 Itt Northrup (2014) eredeti példáinak a számát adom meg.

- c. #Tomi ugye átjön vacsorázni.
- d. Ugye, hogy Tomi átjön vacsorázni?
- e. #Tomi átjön vacsorázni, nem?

(4.7) (N251) Gertrúd hazaérve azt látja, hogy Marci még csak most kezdi a terítést.
(AE: $\neg$)

Ettől függetlenül úgy gondolta, hogy Tomi tervezte, hogy csatlakozik hozzájuk vacsorára. (EE: p)

Gertrúd:

- a. #Tomi átjön vacsorázni, ugye?
- b. Ugye Tomi átjön vacsorázni?
- c. #Tomi ugye átjön vacsorázni.
- d. #Ugye, hogy Tomi átjön vacsorázni?
- e. #Tomi átjön vacsorázni, nem?

(4.8) (N252) Gertrúd hazaérve azt látja, hogy két teríték van az asztalon. (AE: $\neg p$)

Ettől függetlenül úgy gondolta, hogy Tomi tervezte, hogy csatlakozik hozzájuk vacsorára. (EE: p)

Gertrúd:

- a. #Tomi átjön vacsorázni, ugye?
- b. #Ugye Tomi átjön vacsorázni?
- c. #Tomi ugye átjön vacsorázni.
- d. #Ugye, hogy Tomi átjön vacsorázni?
- e. Tomi átjön vacsorázni, nem?

Látható, hogy az állító mondati *ugye* semelyik kontextusban nem használható sikeresen. A másik három forma használata pedig függ az aktuális és az előzetes evidenciától. Most lássuk azokat az eseteket, amelyekben nincs előzetes evidencia, és az aktuális evidencia változik (4.9)–(4.11).

- (4.9) (N254) Gertrúd hazaérve azt látja, hogy eggyel több teríték van az asztalon.
(AE: *p*)

Ha vendég jön, az általában Tomi, de a mai napra vonatkozóan Gertrúd nem tudja, hogy jön-e, vagy sem. (EE: –)

Gertrúd:

- a. Tomi átjön vacsorázni, ugye?
- b. #Ugye Tomi átjön vacsorázni?
- c. #Tomi ugye átjön vacsorázni.
- d. #Ugye, hogy Tomi átjön vacsorázni?
- e. #Tomi átjön vacsorázni, nem?

- (4.10) (N255) Gertrúd hazaérve azt látja, hogy Marci még csak most kezdi a terítést.
(AE: –)

Ha vendég jön, az általában Tomi, de a mai napra vonatkozóan Gertrúd nem tudja, hogy jön-e, vagy sem. (EE: –)

Gertrúd:

- a. #Tomi átjön vacsorázni, ugye?
- b. #Ugye Tomi átjön vacsorázni?
- c. #Tomi ugye átjön vacsorázni.
- d. #Ugye, hogy Tomi átjön vacsorázni?
- e. #Tomi átjön vacsorázni, nem?

- (4.11) (N256) Gertrúd hazaérve azt látja, hogy két teríték van az asztalon (AE: $\neg p$)

Ha vendég jön, az általában Tomi, de a mai napra vonatkozóan Gertrúd nem tudja, hogy jön-e, vagy sem. (EE: –)

Gertrúd:

- a. #Tomi átjön vacsorázni, ugye?

- b. #Ugye Tomi átjön vacsorázni?
- c. #Tomi ugye átjön vacsorázni.
- d. #Ugye, hogy Tomi átjön vacsorázni?
- e. #Tomi átjön vacsorázni, nem?

A (4.9)–(4.11) példákban látható, hogy a magyarban vizsgált *ugye*-s UKK-forma csak abban az esetben használható, ha jelen van valamilyen evidencia a pozitív válasz mellett. Az állítást megvalósító *ugye*-s mondat semleges evidencia esetén sem igazán használható sikeresen. Végül lássuk azokat az eseteket, amelyekben az előzetes evidencia mindig a negatív válasz mellett szól, és az aktuális evidencia változik (4.12)–(4.14).

(4.12) (N257) Gertrúd hazaérve azt látja, hogy eggyel több teríték van az asztalon.
(AE: p)

Ha vendég jön, az általában Tomi, de a mai napra vonatkozóan Gertrúd úgy tudja, hogy nem jön. (EE: $\neg p$)

Gertrúd:

- a. Tomi átjön vacsorázni, ugye?
- b. #Ugye Tomi átjön vacsorázni?
- c. #Tomi ugye átjön vacsorázni.
- d. #Ugye, hogy Tomi átjön vacsorázni?
- e. Tomi átjön vacsorázni, nem?

(4.13) (N258) Gertrúd hazaérve azt látja, hogy Marci még csak most kezdi a terítést.
(AE: $-$)

Ha vendég jön, az általában Tomi, de a mai napra vonatkozóan Gertrúd úgy tudja, hogy nem jön. (EE: $\neg p$)

Gertrúd:

- a. #Tomi átjön vacsorázni, ugye?

- b. #Ugye Tomi átjön vacsorázni?
- c. #Tomi ugye átjön vacsorázni.
- d. #Ugye, hogy Tomi átjön vacsorázni?
- e. #Tomi átjön vacsorázni, nem?

(4.14) (N259) Gertrúd hazaérve azt látja, hogy két teríték van az asztalon. (AE: $\neg p$)

Ha vendég jön, az általában Tomi, de a mai napra vonatkozóan Gertrúd úgy tudja, hogy nem jön. (EE: $\neg p$)

Gertrúd:

- a. #Tomi átjön vacsorázni, ugye?
- b. #Ugye Tomi átjön vacsorázni?
- c. #Tomi ugye átjön vacsorázni.
- d. #Ugye, hogy Tomi átjön vacsorázni?
- e. #Tomi átjön vacsorázni, nem?

Saját intuícióim alapján tehát a kontextusban jelenlevő előzetes és aktuális evidenciák függvényében a vizsgált formáknak a következő eloszlását figyelhetjük meg. Az állítást megvalósító *ugye*-s mondat megítélésem szerint nem használható sikerrel egyik vizsgált kontextusban sem (4.4. táblázat). Ez sejtésem szerint abból adódik, hogy a szituáció eleve úgy van megkonstruálva, hogy Gertrúd egy kérdést tegyen fel, amelyre választ is vár. Az állítást megvalósító *ugye*-s mondat nem ilyen.

		Aktuális evidencia		
		p	$-$	$\neg p$
Előzetes evidencia	p	#	#	#
	$-$	#	#	#
	$\neg p$	#	#	#

4.4. táblázat: Az állító mondatbeli *ugye* elfogadhatósága a kontextus függvényében

Az *ugye* utókérdésként akkor használható, ha a kontextusban jelen van valamilyen aktuális evidencia a pozitív válasz mellett. Az előzetes evidencia nem befolyásolja ennek a formának a használhatóságát (4.5. táblázat).

		Aktuális evidencia		
		p	$-$	$\neg p$
Előzetes evidencia	p	✓	#	#
	$-$	✓	#	#
	$\neg p$	✓	#	#

4.5. táblázat: A *ugye* mint utókérdés elfogadhatósága a kontextus függvényében

Az eddigi, elsősorban a formára koncentráló megfigyeléseim (2.4. és 2.5.) alapján nem vártam pragmatikai különbséget az *ugye* két periferiális használata között. A teszt azonban azt mutatta, hogy a mondatkezdő *ugye* jóval kevesebbféle kontextusban fogadható el, mint az UKK-ban szereplő. A mondatkezdő *ugye* intuícióm szerint csak abban az esetben fogadható el, ha nincs elérhető aktuális evidencia, és a beszélőnek van előzetes várakozása a pozitív válaszra nézve (4.6. táblázat). Ha emellett elérhető aktuális evidencia is a szituációban, akkor csak az UKK-s, illetve az *ugye, hogy...*-os szerkezetet érzem elég elfogultnak.

		Aktuális evidencia		
		p	$-$	$\neg p$
Előzetes evidencia	p	#	✓	#
	$-$	#	#	#
	$\neg p$	#	#	#

4.6. táblázat: A mondatkezdő *ugye* elfogadhatósága a kontextus függvényében

Az *ugye, hogy...* szerkezet intuícióm szerint kizárólag akkor fogadható el, ha mind az előzetes, mind pedig az aktuális evidenciák a pozitív választ valószínűsítik (4.7. táblázat).

		Aktuális evidencia		
		p	$-$	$\neg p$
Előzetes evidencia	p	✓	#	#
	$-$	#	#	#
	$\neg p$	#	#	#

4.7. táblázat: Az *ugye, hogy...* szerkezet elfogadhatósága a kontextus függvényében

A *nem* utókérdésként intuícióm szerint csak akkor használható, ha az előzetes evidenciák alapján a beszélő a pozitív választ várja, de az aktuális evidenciák ennek ellentmondanak, és azokból a negatív válasz valószínűsíthető inkább (**4.8. táblázat**).

		Aktuális evidencia		
		p	$-$	$\neg p$
Előzetes evidencia	p	#	#	✓
	$-$	#	#	#
	$\neg p$	#	#	#

4.8. táblázat: A *nem* mint utókérdés elfogadhatósága a kontextus függvényében

Northrup (2014) tesztjei alapján tehát azt látjuk, hogy a magyar utókérdéses formák, illetve az *ugye*-t tartalmazó mondatok itt vizsgált típusainak eloszlása a kontextus függvényében a **4.9. táblázat** szerint alakul (az UK_{ugye} az utókérdéses, az MK_{ugye} a mondatkezdő, az UK_{nem} pedig a *nem*-es utókérdést rövidíti).

		Aktuális evidencia		
		p	$-$	$\neg p$
Előzetes evidencia	p	<i>ugye,</i> <i>hogy...</i> UK_{ugye}	MK_{ugye}	UK_{nem}
	$-$	UK_{ugye}	#	#
	$\neg p$	UK_{ugye}	#	#

4.9. táblázat: A vizsgált formák elfogadhatósága a kontextus függvényében

Tisztában vagyok azzal, hogy ezek az intuíciók csak a saját nyelv szokásomat tükrözik. Éppen ezért elvégeztem három pragmatikai kísérletet, amelyben a fenti táblázatban szereplő formák közül az *ugye* és a *nem* mint utókérdés, illetve az *ugye, hogy...* szerkezet használatát vizsgáltam meg a kontextus fenti tulajdonságainak függvényében. A kísérletet az 5. fejezetben mutatom be.

Northrup (2014) alapján a kérdő beszédaktust megvalósító, de különböző formájú *ugye*-s mondatok és a kontextusban jelen levő (előzetes és aktuális) evidenciák összefüggéseinek vizsgálata termékenynek bizonyult. Az állítást megvalósító *ugye*-s mondatok használatának feltételeiről azonban ez a fajta teszt csak negatív eredményt hozott.

A következő alfejezetben arra térek ki, hogy a fent bemutatott Farkas – Bruce (2009)-es diskurzusmodell kibővített változatainak segítségével leírható-e az *ugye* viselkedése az állítást, illetve a kérdést megvalósító mondatokban.

4.2.2. Az elköteleződések megbízhatósága és az *ugye*-s mondatok

Az alábbiakban abból a feltevésből indulok ki, hogy az *ugye* partikula, és mint ilyentől azt várjuk – Zeevat (2003) – alapján, hogy vagy kontextusjelölő, vagy pedig beszédaktus-módosító funkciója legyen (bővebben l. 3.3.3. alfejezetben). A korábbi szakirodalomban a kérdő *ugye*-nek inkább beszédaktus-módosító („utókérdés”), míg az állító *ugye*-nek kontextusjelölő szerepet tulajdonítottak (l. Gyuris 2008; 2009). A dolgozat 2. fejezetében bemutatott empirikus megfigyelések, és a 3. fejezetben kifejtett elemzési / leíró megfontolások alapján amellet érvelek, hogy az *ugye*-nek kontextusjelölő szerepe van

mindegyik főbb formai típusban, amelyben regisztráltam (l. a 2. fejezet 2.1. táblázatát). Az *ügyé*-s konstrukcióknak a beszédaktussal összefüggő formai jelölője egyrészt a prozódia, másrészt a szórend.

Az *ügyé*-ről láttuk, hogy megjelenhet önálló megnyilatkozásként is (l. pl. a (2.7)-et); induljunk ki ebből a funkciójának vizsgálatában. Az önálló *ügyé*-ből álló megnyilatkozás nem képzelhető el egy párbeszéd kezdő lépéseként; mindig valamilyen kimondott vagy a kontextusban jelen levő, de implicit állításhoz kell, hogy kapcsolódjon. Farkas – Bruce (2009) modelljében gondolkodva ez azt jelenti, hogy a konverzáció ASZTAL-a nem lehet üres akkor, amikor ez az önálló megnyilatkozást megvalósító *ügye* elhangzik. A 3.3.3.2. alfejezetben (3.112)-es példájában azt is láttuk, hogy az *ügyé*-t ilyen esetben nem előzheti meg egy eldöntendő kérdés, csak egy kijelentő mondat. Tehát az *ügye* önálló használatának nemcsak az a feltétele, hogy konverzáció ASZTAL-a ne legyen üres, hanem az is, hogy ott egy $\{p\}$ szerepeljen, és ne egy alternatívahalmaz $\{p, \neg p\}$.

Azokban az esetekben, amelyekben az *ügye* nem önállóan, hanem valamilyen mondatban (vagy ahhoz kapcsolódva) szerepel, a fenti feltétel triviálisan teljesül, hiszen annak a mag- vagy gazdamondatnak a propozicionális tartalma az *ügyé*-vel egyidejűleg az ASZTAL-ra kerül. Az izolált *ügye* viselkedéséből pedig az is következik, hogy az *ügyé*-t tartalmazó mondat maradéka minden esetben egy olyan szintaktikai objektum, amely egyelemű halmazt ($\{p\}$), és nem egy alternatívahalmazt ($\{p, \neg p\}$) denotál, azaz kijelentő mondat. Az *ügye* minden a dolgozatban vizsgált esetben a beszélgető feleknek, a kontextusnak és ennek a p -nek a viszonyát kódolja. Másképpen megfogalmazva: a beszélőnek és a hallgatónak a p igazsága melletti elköteleződésének mértékét egy adott kontextusban.

A kérdő *ügyé*-s mondatok esetében a beszélő elköteleződik a magmondat propozicionális tartalmának, azaz p -nek az igazsága mellett, és ezt az elköteleződést feltételezi a beszélgetőpartneréről is. A beszélő elköteleződése kontextusbeli előzetes vagy aktuális evidenciákon¹⁴⁷ alapul, de gyenge, ezért a partnertől várja ennek az igazságnak megerősítését. Ha a partner *nem*-mel válaszol az *ügyé*-s kérdésre, a konverzáció krízisbe kerül, hiszen az az ASZTAL-on egyszerre szerepel a $\{p\}$ és a $\{\neg p\}$ (vö. Farkas – Bruce 2009). Ezzel magyarázható az, hogy az *ügyé*-s kérdéseket nem lehet

147 Az aktuális és az előzetes evidencia fogalmát itt Northrup (2014) értelmében használom.

pusztán visszautasítani; ha tagadó választ ad a partner, indokolnia is kell, ha nem akar normasértően viselkedni.

A fentiek értelmében a kérdő eset formai jelölője nem az *ugyé*-nek a mondatban való megjelenése, hanem azok a prozódiai jegyek, amelyek a kérdő használatokat jellemzik: az *ugye* önálló hangsúlya és karakterdallama (rendszerint az emelkedő-eső karakter). Ha pedig ezek hiányoznak, akkor valamely más összetevőn az emelkedő-eső karakter megjelenése. Mindezek alapján Farkas – Roelofsen (2017) nyomán a következőképpen írhatjuk fel a kérdést megvalósító *ugyé*-s mondat kontextusváltoztató hatását:

$$\llbracket \wedge K\text{-}ugye_p \rrbracket = \{p\}$$

(4.15) **Az *ugyé*-t tartalmazó kérdés kontextusváltoztató hatása**

1. Alap hatás: $\llbracket \wedge K\text{-}ugye_p \rrbracket$ az asztalra kerül; p információtartalma pedig az $CS(X)$ halmazhoz.
2. Speciális hatás: $\langle p, [\text{gyenge/közepes}] \rangle$ hozzáadódik az $EVIDENCE(X)$ halmazhoz.

Az állító *ugyé*-s mondatok esetében a beszélő maximálisan elköteleződik a magmondat propozicionális tartalmának, azaz p -nek az igazsága mellett, és ezt az elköteleződést elvárja a beszélgetőpartnerétől is. A beszélő elköteleződése vagy kontextusbeli előzetes (a partner számára nem hozzáférhető) vagy aktuális (a partner számára is hozzáférhető) evidenciákon alapul. Az állító *ugyé*-s megnyilatkozások esetén a beszélő elköteleződése erős vagy maximális. A partnertől nem várja ennek az igazság a mérlegelését, csupán az elfogadását. Ezzel magyarázható az, hogy a partnernek sokszor nem kötelező reagálnia ezekre a megnyilatkozásokra. (*Ugyé*-s állítások visszautasítására nem találtam példát a korpuszban.)

A fentiek értelmében az állító eset formai jelölői is azok a prozódiai jegyek, amelyek az állító használatokat jellemzik: az *ugyé*-nek nincs önálló hangsúlya és karakterdallama (rendszerint elő- vagy toldalékdallam jelenik meg rajta), az őt tartalmazó mondatban pedig az eső jellegű karakterek dominálnak. Mindezek alapján Farkas – Roelofsen (2017) nyomán a következőképpen írhatjuk fel az állítást megvalósító *ugyé*-s mondat kontextusváltoztató hatását: $\llbracket \wedge A\text{-}ugye_p \rrbracket = \{p\}$

(4.16) **Az *ügyé*-t tartalmazó állítás kontextusváltóztató hatása**

1. Alap hatás: $\llbracket \text{Á-ügye}_p \rrbracket$ az asztalra kerül; p információtartalma pedig az $CS(X)$ halmazhoz.
2. Speciális hatás: $\langle p, [\text{magas/maximális}] \rangle$ hozzáadódik az $EVIDENCE(X)$ halmazhoz.

Látható tehát, hogy Farkas – Roelofsen (2017) modelljében a kérdő és az állító *ügyé*-s mondatok nem szemantikai értékeikben, nem is a konvencionális kontextusváltóztató hatásukban, hanem csupán a speciális hatásukban térnek el egymástól. A két prototipikusan különböző forma a beszélőnek az *ügyé*-t tartalmazó mondat propozicionális tartalmának igazságához való viszonyulásában különbözik:¹⁴⁸ kérdő esetben a beszélő elköteleződik, de elköteleződésének mértéke gyenge, és a partnertől várja annak megerősítését; állító esetben a beszélő elköteleződése erős vagy akár maximális, és partnertől nem vár az egyetértéstől különböző reakciót. A 3.2.2.2., illetve a 3.3.4. alfejezetekben található Tottie – Hoffmann (2006) alapján készült elemzés funkcionális kategóriái részben beleilleszthetők ebbe a modellbe: az egyes funkcionális kategóriák a beszélő evidenciaszintjének fokozatait képviselik:

- INF esetén a p melletti elköteleződés megbízhatósági szintje gyenge;
- KONF esetén a p melletti elköteleződés megbízhatósági szintje közepes/erős;
- EÉ esetén a p melletti elköteleződés megbízhatósági szintje maximális;
- ATT esetén a p melletti elköteleződés megbízhatósági szintje erős;
- LSZ esetén a p melletti elköteleződés megbízhatósági szintje maximális.

4.2.3. Projektált elköteleződések és az *ügyé*-s mondatok

A 4.1.2.3. alfejezetben láttuk, hogy az ellentétes és az azonos polaritású angol UKK-k jelentésbeli különbségét Malamud – Stephenson (2015) azzal magyarázza, hogy míg az ellentétes polaritású UKK kimondásával a beszélő a saját projektált halmazához adja hozzá

¹⁴⁸ Felmerülhet az a kérdés, hogy hogyan tudja kezelni ez a modell azokat az eseteket, amelyekben az *ügyé* nem az egész mondatra, hanem csak a topikban megjelölt összetevőre vonatkozik. Ezekről az esetekről ebben a dolgozatban nem volt szó részletesen. Itt mégis érdemes megjegyezni, hogy a fenti modellben úgy képzelhetőek el, mint valamely előfeltevéshez kapcsolódó megbízhatóságiszint-jelölők (ezekben az esetekben a megbízhatósági szint mindig maximális).

az UKK kijelentő mondati magjának propozicionális tartalmát, addig az azonos polaritású UKK kimondásával a beszélgetőpartnerének a projektált halmazához adja hozzá az UKK kijelentő mondati magjának propozicionális tartalmát. Az *ugye* állítást megvalósító használatainak az előző alfejezetben bemutatottnál intuitívabb kezeléséhez kívánatos lehet egy olyan modell, amely tudja kezelni az projektált, ideiglenes elköteleződéseket.

Egy *ugye*-t tartalmazó állítás kimondásával a beszélő olyan információ igazsága mellett kötelezi el magát, amely szerinte vélhetően a CG halmazba helyezhető (ha még nem része annak). Amikor a beszélő kimond egy ilyen *ugye*-s mondatot, annak a propozicionális tartalma a saját aktuális elköteleződéseinek a halmazába kerül. Ezzel egy időben a partner projektált elköteleződéseinek halmazába is bekerül. Ha ő ezt nem utasítja explicite vissza, akkor az ASZTAL-ról azonnal a CG halmazba kerülhet a mondat propozicionális tartalma, azaz közös információnak tekinthető.

Végül lássuk azt is, hogy a kérdést megvalósító *ugye*-s mondat diskurzusfunkciójának modellezésében használhatóak-e az ideiglenes elköteleződések. Amikor a beszélő feltesz egy *ugye*-s kérdést, akkor a következő módon változik a kontextus: A magmondat propozicionális tartalma a beszélő projektált elköteleződéseinek a halmazába és az ASZTAL-ra kerül. Ezzel a formával a beszélő azt is kifejezi, hogy feltételezi, hogy a gyenge megbízhatósági szintű propozíció igazságának eldöntéséhez szükséges tudással a partner rendelkezik. A partnernek az *ugye*-s kérdésre expliciten reagálnia kell ahhoz, hogy a *p* a CG halmazba kerülhessen.

Mindezek alapján annyival egészíthetjük ki az előző alfejezetben elmondottakat, hogy az *ugye* partikula állító és kérdő használataiban még az is közös mozzanat, hogy minden esetben azt jelzi, hogy a beszélő egy propozíciót helyez a saját, vagy a beszélgetőpartner projektált elköteleződéseinek a halmazába. Ennek a stratégiának az a célja, hogy az információk a szokásos konverzációs utat lerövidítve kerüljenek a CG vagy a CG* halmazba.

4.2.4. Összegzés

Az előző alfejezetekben megkíséreltem bemutatni, hogy az angol UKK-k használatát leírni kívánó formális elméletek alapján mi és hogyan magyarázható az *ugye* használatai közül. Northrup (2014) evidenciaalapú megközelítése és tesztjei termékenynek bizonyultak a kér-

dést megvalósító *ugye*-s mondatok különböző formai típusai által kódolt különböző mértékű elköteleződések modellezésére.

Farkas – Roelofsen (2017) modelljében a kérdést és az állítást megvalósító, különböző formájú *ugye*-s mondatokat jól tudjuk kezelni. Azt mutattam meg, hogy az *ugye*-s megnyilatkozás denotációja minden esetben az *ugye*-t tartalmazó mondat propozicionális tartalma $\{p\}$, azaz a kérdő esetben sem kerül a konverzációs asztalra alternatívahalmaz $\{p, \neg p\}$. Az *ugye* hozzájárulása az őt tartalmazó mondat jelentéséhez állandó: minden esetben a beszélőnek a mondat által kifejezett propozíció igazsága melletti elköteleződésének megbízhatósági szintjét jelzi.

A Malamud – Stephenson (2015) által bevezetett projektált elköteleződésekkel kiegészíthető a Farkas – Roelofsen (2017) alapján modellezett *ugye*-használatok leírása mind a kérdő, mind pedig az állítást megvalósító mondatok esetére.

5. PRAGMATIKAI KÍSÉRLETEK A MAGYAR UTÓKÉRDÉSEKRŐL

Ebben a fejezetben három, egymással összefüggő pragmatikai kísérletet mutatok be, amelyek a magyar utókérdéses konstrukciók használatának preferenciáját vizsgálják különböző kontextusokban. Az első és a második kísérletben két utókérdés-forma – a mondatvégi *ugye* és a mondatvégi *nem* – használatának preferenciáját vizsgálom olyan kontextusokban, ahol a beszélő előzetesen mindig a pozitív választ várja (előzetes evidencia a *p* mellett), de a helyzetek különböznek abban, hogy alátámasztja-e valamilyen aktuális kontextuális evidencia akár a pozitív (1. kísérlet), akár a negatív (2. kísérlet) választ, vagy nem. A harmadik kísérletben pedig a mondatvégi *ugye* és a mondatkezdő *ugye, hogy...* konstrukció használati preferenciáját vizsgálom olyan helyzetekben, amelyekben a beszélő a pozitív választ várja, de az aktuális kontextusok különböznek abban, hogy jelen van-e bennük a pozitív választ alátámasztó evidencia, vagy nincs.

A fejezet első részében áttekintem az angol, a német és a magyar nyelvre az eldöntendő kérdő mondati formák használatával kapcsolatos pragmatikai kísérleteket. Majd a fejezet második felében bemutatom a magyar utókérdéses konstrukciókkal kapcsolatos három kísérletemet.

5.1. Előzmények

Az elmúlt néhány évben több pragmatikai kísérletet is végeztek az angol, illetve a német eldöntendő kérdések használatával kapcsolatosan. Az alábbiakban Roelofsen et al. (2013) és Domaneschi et al. (2017) eldöntendő kérdő mondati formákkal kapcsolatos kísérletei mellett Beltrama et al. (2018) eldöntendő és választó kérdő mondati formák használatát vizsgáló kísérleteit ismertetem. Majd rátérek a Gyuris et al. (2017) által a magyar eldöntendő kérdő mondati formák használatával kapcsolatosan készült kísérleteinek bemutatására. Ezek a munkák mind módszertanilag, mind pedig eredményeikben megalapozták az 5.2. alfejezetben bemutatandó kísérleteimet a magyar UKK-kkal kapcsolatosan.

5.1.1. Kísérletek az angol és a német eldöntendő és választó kérdésekről

Az elmúlt években több kutató vállalkozott arra, hogy pragmatikai kísérletekkel tesztelje (igazolja vagy cáfolja) az eldöntendő kérdő mondati formák (például pozitív kérdő mondat, negatív kérdő mondat) használataival kapcsolatos elméleti feltevéseket. Hartung MA-dolgozata (2006) után Roelofsen et al. (2013) az angolra, majd Domaneschi et al. (2017) az angolra és a németre tervezett pragmatikai kísérleteket. A magyarra első ízben Gyuris et al. (2017) végzett el hasonló vizsgálatokat. Az alábbiakban ezeket mutatom be, illetve egy kitérőben megemlítem Beltrama et al. (2018) az angol eldöntendő, illetve választó kérdő mondati formákra vonatkozó kísérleteit.

5.1.1.1. Roelofsen et al. (2013)¹⁴⁹

Roelofsen et al. (2013) három angol eldöntendő kérdő mondati forma használati preferenciáját vizsgálja különböző kontextusokban. A vizsgálatban szereplő három forma – a pozitív kérdő mondat (PKM), és kétféle negatív kérdő mondat (NKM) – az (5.1)-ben látható. Az (5.1b) az alsó helyzetű tagadószót, (5.1c) pedig a felső helyzetű tagadószót tartalmazó mondatfajta illusztrálja. Az angol eldöntendő kérdő mondati formákkal foglalkozó elméleti szakirodalom szerint ezek a formák különböző kontextusokban használhatók sikeresen (vö. Buring – Gunlogson 2000; Romero – Han 2004).

- (5.1) a. Did Lucy go to Greece?
kopula Lucy megy PREP Görögország
'Elment Lucy Görögországba?'
- b. Did Lucy not go to Greece?
kopula Lucy nem megy PREP Görögország
'Nem ment el Lucy Görögországba?'
- c. Didn't Lucy go to Greece?
kopula.nem Lucy megy PREP Görögország
'Nem ment el Lucy Görögországba?'

149 Ez a szakirodalmi összefoglaló Gyuris et al. (2017:58–60) alapján készült.

E három kérdő mondati forma elfogadhatóságát online végzett percepciók kísérletekkel tesztelték. Az interneten toborzott kísérleti személyeknek az volt a feladatuk, hogy megítéljék, hogy az (5.1a–c) közül valamelyik kérdő mondati forma mennyire hangzik természetesen egy adott szituációban. A szituációk különböztek abban, hogy a beszélőnek milyen előzetes elvárásai / információi / voltak a válasszal kapcsolatosan (*episztemikus elfogultság*; a 4.1.1.2. alfejezetben Northrup (2014) munkája nyomán előzetes evidenciának neveztem ezt a fajta elfogultságot), illetve hogy az adott kontextusban milyen aktuális evidenciák voltak jelen (*evidencia alapú elfogultság*; l. bővebben a 4.1.1.2. alfejezetet) a válaszra nézve.

A beszélő előzetes ismereteit, az evidenciáknak megfelelő információt, valamint a feltett kérdést egy három képből álló mini-képregény segítségével mutatták be. Minden képkockán két alak szerepelt: a beszélő (aki a harmadik képkockán a feltett kérdést megfogalmazta), és az ő beszélgetőpartnerei. Az első képkockán, amely egy múltbeli eseményre utalt, valaki mondott a beszélőnek egy, a jövőre vonatkozó információt (kívánságot, előrejelzést). A második képkockán, amely a jelent ábrázolta, egy másik beszélgetőpartner egy tényszerű információt árult el a beszélőnek. A harmadik képen a beszélő az addig megismert információk birtokában feltett egy kérdést a második beszélgetőpartnernek az adott témáról. A kísérleti személyeknek ezt, a harmadik képkockán szereplő kérdést kellett megítélniük abból a szempontból, hogy mennyire tartják az adott helyzetben természetesnek egy 1-től („teljesen természetes”) 7-ig („teljesen természetellenes”) terjedő skálán.

A kísérleti helyzetekben mind a beszélői elvárásoknak (előzetes ismereteknek), mind a kontextusbeli evidenciáknak három fajtája került elő: a pozitív kérdő mondatra adható pozitív kijelentő mondati válasznak megfelelő propozíció igazságát, azaz a p -t alátámasztó, a pozitív kérdő mondatra adható negatív kijelentő mondati válasznak megfelelő propozíció igazságát, azaz a $\neg p$ -t alátámasztó, illetve az egyiket sem alátámasztó, azaz semleges. Így a 3×3 elfogultságnak megfelelően kilencféle mini-képregényt állítottak elő. Az első kísérletben mindegyiket hat különböző PKM-mel (mint az (5.1a)), a másodikban és a harmadikban pedig a kétféle NKM közül szintén hattal-hattal (mint az (5.1b–c)) kombinálták. Így mindegyik kérdő mondati forma vizsgálatához összesen 54 kísérleti elemet állítottak elő. Ezt a 3×54 elemet azonban végül is egy listába helyezték, további

164 (kiegészítendő kérdő mondatokat tartalmazó) töltelékelemmel (*fillerrel*) együtt. Ez azt jelenti, hogy a három kísérletet gyakorlatilag egyben végezték el. A kísérletben összesen 110 személy vett részt; egy kérdést átlagosan 75-en töltöttek ki, de minden kérdést legalább 25-en megválasztak.

Az első kísérlet a PKM-eket vizsgálta; ennek eredményei azt mutatták, hogy ez a forma azokban a kontextusokban a legtermészetesebb, amelyekben nincs kontextuális evidencia sem a pozitív, sem pedig a negatív válaszra nézve, és amelyekbenl vagy a pozitív választ várja a beszélő (episztemikus elfogultság a pozitív válasszal kapcsolatosan), vagy nem várja egyik választ sem jobban, mint a másikat (az episztemikus elfogultság szempontjából semleges). Különösen természetellenesnek bizonyultak a PKM-ek olyan kontextusokban, ahol az evidencia a pozitív választ támasztotta alá. Ha nincs kontextuális evidencia, vagy olyan evidencia van jelen a helyzetben, amely a negatív választ ($\neg p$ -t) támasztja alá, fokozza a PKM természetességét, ha a beszélő a pozitív választ várja. Ha azonban a kontextuális evidencia a pozitív választ (p -t) támasztja alá, akkor a pozitív beszélői elvárás csökkenti a PKM természetességét. Tehát amennyiben van evidenciaalapú vagy episztemikus elfogultság, akkor lesz természetesebb a PKM, ha a kettőnek az értéke ellentétes. Ez a két paraméter (az evidenciaalapú és az episztemikus elfogultság) interakciójára utal.

A második kísérlet eredményei szerint a felső helyzetű tagadószót tartalmazó NKM-ek (5.1c) teljesen természeteseek olyan kontextusokban, ahol az evidencia $\neg p$ -t vagy egyik választ sem támasztja alá, a beszélő várákozásai pedig p -t. Kevésbé természeteseek ezek a formák, ha nincs várákozás, vagy ha azok $\neg p$ -t támasztják alá. Teljesen természetellenesek ezek a szerkezetek akkor, ha az evidencia p -t támasztja alá.

A harmadik kísérletben, amelyben az alsó helyzetű tagadószót tartalmazó NKM-eket (5.1b) vizsgálták, azt találták, hogy ezek akkor hangzanak a legtermészetesebben, ha az evidencia $\neg p$ -t és a beszélő elvárásai p -t támasztják alá. Kevésbé természeteseek akkor, ha nincs evidencia, és az elvárások $\neg p$ -t támasztják alá. Teljesen természetellenesek akkor, ha az evidenciák p -t támasztják alá.

Az eredményeket összefoglalva a szerzők megállapítják, hogy mindhárom kérdő mondatípus használata függ a kontextusban jelen lévő evidenciáktól és a beszélő elvárásaitól. A kétféle elfogultság között szignifikáns az interakció. Következtetéseik

szerint az alábbi elvek feltételezése alapján magyarázható, hogy a beszélők hogyan választják ki a rendelkezésre álló formai típusok közül azt, amelynek segítségével megfogalmazzuk egy kérdést egy adott szituációban:

- (5.2) a. Ne tegyél fel kérdést, ha nem szükséges.
- b. Kerüld a kérdésével ellentétes polaritású válaszokat.
- c. Konfliktus esetén minden alternatívát említs meg.
- d. i. Ha lehetséges, használd a kevésbé jelölt (PKM) alakot.
- ii. Használd a jelölt alakot, ha azt akarod kifejezni, hogy *p* igazságát várod.

Roelofsen et al. (2013) kísérleti eredményekkel támasztja alá a korábbi elméleti szakirodalom feltevéseit. Ugyanakkor néhány módszertani kérdést is felvet az általuk alkalmazott eljárás. Az eredményeik prezentálásakor maguk a szerzők is kitérnek arra a problémára, hogy a vizsgált kilenc szituációtípusból néhány kevésbé természetes dialógusokat eredményezett. Az egyik ilyen, amikor az előzetes elvárásunk *p*-t támasztja alá, majd a kontextusban elérhető evidencia ezt meg is erősíti. Ebben az esetben NKM-ek használata kizárható, de a PKM használata sem természetes, ugyanis ilyen esetben a kérdés teljesen redundáns. Ilyen helyzetekben nem szoktunk (jelöletlen formával) kérdezni; az 5.2.-ben látni fogjuk, hogy az *ügyé*-s konstrukciók használata az ilyen helyzetekben sikeres lehet.

Az ilyen típusú percepciók kísérleteknél általában véve kérdéses, hogy „természetesség” (*naturalness*) alatt mit értettek a résztvevők, és hogy mire vonatkoztatták a minősítést: a szituáció egészét ítélték-e meg, vagy pedig valóban csak a kérdést. Az 5.2.-ben bemutatom, hogy hasonló felépítésű percepciók kísérleteimben hogyan próbáltam egyértelművé tenni a kísérleti feladatot a résztvevők számára.

5.1.1.2. Domaneschi et al. (2017)¹⁵⁰

Domaneschi et al. (2017) az angol és a német kérdő mondatok Roelofsen et al. (2013) által is vizsgált három formai típusát, és egy a *really* ('valóban') adverbiumot tartalmazó PKM használatát (l. az (5.3)-at, ami Domaneschi et al. 2017:1, (4a) példája) vizsgálja egy-egy

150 Ez a szakirodalmi összefoglaló Gyuris et al. (2017:60–2) alapján készült.

mondatválasztásos laboratóriumi kísérletben. Eredményeik mind az angolra, mind pedig a németre megerősítik a korábbi elméleti munkák feltevéseit azzal kapcsolatban, hogy milyen kontextusban fogadhatók el az egyes vizsgált formai típusok.

- (5.3) Is there really a good restaurant nearby?
 kopula EXPL valóban egy jó étterem közelben
 'Tényleg van a közelben egy jó étterem?'

A szerzők Roelofsen et al. (2013)-hoz hasonlóan mind a beszélői elvárásoknak (episztemikus elfogultságnak), mind a kontextuális evidenciáknak három fajtáját különböztették meg: a pozitív választ, azaz p -t alátámasztót; a negatív választ, azaz $\neg p$ -t alátámasztót; illetve a neutrális, azaz egyik választ sem valószínűsítő. Ők azonban a fentiek kombinációival létrejövő kilenc szituációtípus közül hármat eleve természetellenesnek ítélték, és ezért kizártak a vizsgálatból. A maradék hat esetben vizsgálták azt, hogy melyik vizsgált formai típussal kompatibilisek azok leginkább.

A kísérlet résztvevői képeket és képaláírásokat láttak egy monitoron. Az első képernyőn lévő ábra és felirat határozta meg a beszélő elvárását (az episztemikus elfogultságot), a második ábra és felirat illusztrálta a kontextusban elérhető evidenciát (a kontextusalapú elfogultságot), a harmadik képernyőn pedig a kísérleti személy a négy különböző formájú ((5.1a–c) és (5.3)) kérdő mondatot látta leírva. Ezek közül, valamint egy „egyéb”-nek nevezett opció közül kellett kiválasztania, hogy az adott szituációban ő maga melyik kérdést tenné fel. A választott alakot ezután hangosan ki is kellett mondania. A válaszokat stúdióban rögzítették, hogy prozódiai (hangsúlybeli és dallambeli) jellegzetességeik is vizsgálhatóak legyenek később. A kísérletet nyelvenként 42 résztvevővel vették fel.

A kísérletben igazolódott az a hipotézis, amely szerint a kérdő mondati forma megválasztásában mind a beszélői elvárásnak, mind pedig a kontextuális információnak szerepe van. A fenti paraméterek vizsgált hatféle kombinációjában mindig volt egy olyan formai típus, amelyet a beszélők előnyben részesítettek a többihez képest; ez pedig minden esetben az a forma volt, amit a korábbi szakirodalom is feltételezett. Öt esetben a választott alakot a többihez képes szignifikánsan többször választották. Az eredmények a két vizsgált nyelvre vonatkozóan megegyeztek; ezeket az **5.1. táblázat** mutatja be.¹⁵¹

151 Az üresen hagyott cellák azok, amelyek a szerzők által nem vizsgált konfigurációkat tartalmazzák.

		EPISZTEMIKUS ELFOGULTSÁG		
		p	neut.	$\neg p$
EVIDENCIAALAPÚ ELFOGULTSÁG	p		PKM (5.1a)	<i>really</i> -PKM (5.3)
	neut.	NKM („felső tagadás”) (5.1c)	PKM (5.1a)	
	$\neg p$	NKM („felső tagadás”) (5.1c)	NKM („alsó tagadás”) (5.1b)	

5.1. táblázat: Preferált kérdő mondati formák a különböző elfogultságot tartalmazó szituációkban
Domaneschi et al. (2017) eredményei alapján

A fentiek szerint tehát a PKM alakot két esetben preferálják a beszélők: amikor nincs előzetes várakozásuk a válaszra nézve, és a kontextusban vagy nem érhető el olyan információ, amely valamelyik választ alátámasztaná, vagy a pozitív választ alátámasztó evidencia érhető el. Az alsó helyzetű tagadószt tartalmazó alakot preferálják a beszélők akkor, ha nincs elvárásuk a válaszra nézve, de a szituációban a negatív választ alátámasztó evidencia érhető el. A felső helyzetű tagadószt tartalmazó alakot szintén két esetben preferálják a beszélők: ha előzetesen a pozitív választ várták a kérdésre, és a szituációban nincs megfelelő evidencia, vagy a negatív választ alátámasztó evidencia érhető el. A *really* adverbiumot pozitív kérdő mondati formát pedig abban az esetben preferálják, ha előzetes elvárásuk van a negatív válaszra nézve, de a kontextusból a pozitív választ alátámasztó evidencia érhető el.

Látható, hogy Domaneschi et al. (2017) két nyelven is kísérleti eredményekkel támasztja alá az elméleti irodalom feltevéseit a kérdő mondatok formai típusainak kontextusbeli használatával kapcsolatban. Ugyanakkor esetükben is felvethető egy módszertani kérdés. A kísérletben nagyon sokféle változó szerepelt: hatféle szituációtípus és ötféle válaszlehetőség. Ráadásul a válaszok közül az „egyéb” kategóriába esőket eleve külön kellett kezelni. Gyuris et al. (2017) egy jóval egyszerűbb, 2×2 -es kísérleti dizájnnal dolgozott (l. az 5.1.2.-ben); én az utókérdésekkel kapcsolatos kísérleteimet (l. 5.2.) ez utóbbi minta alapján építettem fel.

5.1.1.3. Kitérő: Beltrama et al. (2018)

Beltrama et al. (2018) pragmatikai kísérletei nem illeszkednek a fent leírt két kísérlet sorába – két okból sem. Egyrészt nem eldöntendő kérdő mondati formák használatait vizsgálják, hanem két választó kérdő mondati forma (a negatív választó kérdés (5.4b) és a kiegészítő választó kérdés (5.4c)) használatát veti össze a pozitív kérdő mondatéval (5.4a). Másrészt az általuk vizsgált kísérleti helyzetek nem a fent ismertetett tulajdonságokban (episztemikus és evidenciaalapú elfogultság) térnek el egymástól. Mégis úgy gondolom, hogy röviden érdemes itt összefoglalni az egyik kísérletük eredményeit, ugyanis az általam vizsgált *nem*-es utókérdéses konstrukció és a negatív választó kérdés formája igen hasonló, de érdemes közöttük különbséget tenni.

Beltrama et al. (2018) tehát három kérdő mondati formát vizsgál; ezek a következők:

(5.4) Kontextus: Most hallom, hogy új kiskutyát kaptál!

a. **POZITÍV KÉRDŐ MONDAT (PKM)**

Is it a male?
van ez egy hímnemű
'Kan?'

b. **NEGATÍV VÁLASZTÓ KÉRDÉS (NVK)**

Is it a male or not?
van ez egy hímnemű vagy nem
'Kan vagy nem/sem?'

c. **KIEGÉSZÍTŐ VÁLASZTÓ KÉRDÉS (KVK)**

Is it a male or a female?
van ez egy hímnemű vagy egy nőnemű
'Kan vagy szuka?'

A választó kérdésekkel foglalkozó elméleti kutatások megállapítják, hogy ugyan az eldöntendő kérdő mondati formáknak és a választó kérdő mondati formáknak látszólag nagyon hasonló a hozzájárulásuk a diskurzushoz, az eldöntendő kérdő mondati formák mégis jóval többféle helyzetben használhatók, mint a nekik megfelelő választó kérdő mondati formák (vö. Bolinger 1987). Ez annak köszönhető, hogy az eldöntendő kérdő mondati formáknak az információt kérő funkción túl sok úgynevezett *nem kanonikus* használatuk van (kifejezhetnek például retorikai kérdést, meghívást, pragmatikai következtetést). Ezeket a nem kanonikus használatokat vizsgálja Beltrama et al. (2018)

első kísérlete; mivel nem kapcsolódik az itt vizsgálandó problémákhoz, ezzel a továbbiakban nem foglalkozom.

A választó kérdések elméletei (Van Rooij – Safarova 2003; Biezma 2009) ugyanakkor a kétféle választó kérdő mondati formának, az NVK-nak (5.4b) és a KVK-nak (5.4c) azonos kontextuális előfordulást jósolnak. Ez azonban nem egyezik meg a szerzők intuíciójával; így a második kísérletükben a PKM, az NVK és a KVK formák információt kérő használatait hasonlítják össze a kontextus bizonyos jellemzőinek függvényében. Ezt a kísérletüket ismertetem röviden az alábbiakban.

A hipotézis, amit tesztelni akartak, tehát az volt, amit a fent idézett elméleti szakirodalom állít az NVK-k és a KVK-k előfordulásával kapcsolatban; nevezetesen, hogy a NVK-k és a KVK-k ugyanazokban a helyzetekben használhatóak, és ugyanazokban a helyzetekben van tiltva a használatuk. Ezt a hipotézist egy online végezhető percepciós kísérlettel tesztelték. A kísérleti személyek egy képernyőn dialógusokat olvastak, amelyek minden esetben egy kérdéssel értek véget. A felépítésük az (5.5)-ben látható (ez Beltrama et al. 2018 (9)-es példájának a magyar fordítása). A szituációk kétfélék voltak aszerint, hogy a résztvevők által megítélendő kérdés először hangzott-e el (első kérdés kondíció; (5.5a)), vagy már egy újra feltett kérdés volt (újrakérdezés kondíció; (5.5b)). A lehetséges válaszok (azaz a megítélendő kérdések) pedig négyfélék lehettek: PKM, NVK, KVK, illetve egy kontrollkérdés (ami egy, a szituációban egyáltalán nem illő kérdés volt). A résztvevők a feladatot írott változatban, egy képernyőn látták. A feladatuk az volt, hogy megítéljék az adott kérdést az szituációban egy 1-től 7-ig terjedő skálán aszerint, hogy mennyire tartják természetesnek.

(5.5) a.

ELSŐ KÉRDÉS KONDÍCIÓ

Helyzet: Mari belebotlik Gergőbe az utcán. Már egy éve nem látták egymást, így meg akarják tudni, mi a helyzet a másikkal.

Gergő: Hali, mi újság?

Mari: Nemrég kaptam egy kiskutyát!

Gergő:

Oh, kankutya? PKM

Oh, kankutya vagy nem/sem? NVK

Oh, kankutya vagy szuka? KVK

b. ÚJRAKÉRDEZÉS KONDÍCIÓ

Helyzet: Márk éppen bejelentkezett a szállodában. Ezután a recepciós átadja neki a szobakulcsokat, a következő párbeszéd zajlik le közöttük:

Recepciós: Uram, szeretné, ha a reggelit a szobájában szervíroznánk?

Márk: Kell érte külön fizetni?

Recepciós: Ez egy nagyon jó szolgáltatás. A vendégeink nagyon szeretik.

Márk: Elhiszem, de kell érte külön fizetni?

Recepciós: És rendelhet ételt a speciális menüből is.

Márk:

Kell érte külön fizetni? PKM

Kell érte külön fizetni, vagy sem / nem? NVK

Kell érte külön fizetni, vagy ingyen van? KVK

Van kábeltévé a szobában? kontroll

A kísérletben 20 kísérleti elem szerepelt: 10 az első kérdés kondícióból, és 10 az újrakérdezés kondícióból; továbbá 24 töltelékelem (*filler*). Az elemeket latin négyzet dizájn szerint rendezték listákba. A kísérletben 48 személy vett részt; közülük 46 személy adott értékelhető válaszokat. Az eredményeket statisztikailag kevert modell segítségével analizálták, amelyben a kérdés típusa fix hatásként, az alany és a kísérleti elem random hatásként szerepelt; a referenciaszintet az NVK jelentette.

A kísérlet eredményei azt mutatták, hogy az NVK és a KVK megítélése eltér a különböző kontextusokban. Az első kérdés kondícióban a KVK magasabb értékelést kapott, mint az NVK. Az újrakérdezés kondícióban a kétféle választó kérdés megítélése között nincs különbség: ezekben a helyzetekben mindkettő egyformán elfogadható. Az első kérdés kondícióban a PKM szignifikánsan jobb értékelést kapott, mint az NVK. Az újrakérdezés kondícióban azonban éppen fordított a helyzet: az NVK szignifikánsan magasabb értékelést kapott, mint a PKM. Tehát az elméletek alapján felállított hipotézis nem igazolódott be.

Érdemes itt megjegyezni, hogy a Beltrama et al. (2018) kísérletében szereplő NVK (5.4b) formának kétféle magyar megfelelőt is találhatunk, ahogyan azt a fenti példák fordításánál érzékeltettük. A választó kérdés negatív fele lehet a *nem* (5.6a), vagy pedig *sem* (5.6b). Saját nyelvi intuícióm szerint a Beltrama et al. (2018) által vizsgált újrakérdezés kondícióban a *sem*-es változat (5.6b) sikerebben használható, mint a *nem*-es változat (5.6a). Érdemes lenne a jövőben kísérlettel megvizsgálni, hogy a magyarban ennek a két NVK formának a használatában van-e különbség az első kérdés és az újrakérdezés kondícióban.¹⁵²

- (5.6) a. Elmegyünk moziba, vagy nem?
- b. Elmegyünk moziba, vagy sem?
- c. Elmegyünk moziba, nem?

Az (5.6c) példán az is látható, hogy *nem*-es utókérdés és a *nem*-es választó kérdés (5.6a) felszíni formája hasonló. Emellett a funkciójukban is találunk közös elemet. Az NVK funkciója – Beltrama et al. (2018) alapján –, hogy jelezze, hogy a diskurzus során már szerepelt a választó kérdés első tagmondatának megfelelő kérdés, és ez nem lett a választó kérdés feltételéig megválaszolva. Farkas – Roelofsen (2017) elmélete szerint azt mondhatjuk, hogy az NVK jelzi, hogy a konverzációs ASZTAL-on maradt (azaz megválaszolatlan) az NVK első tagmondatának megfelelő kérdés. Ennek a formának a használatával a beszélő rákényszeríti a beszélgetőpartnerét arra, hogy megválaszolja ezt a még megválaszolatlan kérdést (*cornering effect*). Az utókérdés használata esetében valami hasonló történik: a beszélő a kontextusban elérhető evidenciák és/vagy a beszélői elvárások alapján megfogalmazott proposíció jóváhagyását várja a partnertől. Mégis érdemes ezt a két jelenséget külön kezelni, ugyanis grammatikai szerkezetük és az intonációjuk is eltérő: A két formai típus jól elkülöníthető egymástól. Én a továbbiakban a *nem*-es és az *ugye*-s utókérdésekkel foglalkozom, az NVK-k vizsgálata túlmutat e dolgozat keretein.

152 Ez a kísérlet túlmutat ennek a dolgozatnak a tárgyán, ezért én ezt a vizsgálatot nem végeztem el.

5.1.2. Kísérletek a magyar eldöntendő kérdő mondatokról

Gyuris et al. (2017)¹⁵³ három, egymással összefüggő kísérletet mutat be a magyar eldöntendő kérdések két formai típusának használatáról különböző kontextuális evidenciát, illetve beszélői elvárást tartalmazó helyzetekben. A kísérletek kiindulópontja a Gyuris (2017) által feltételezett „munkamegosztás” a kérdő mondati formák között; a szerzők az ott megfogalmazott hipotéziseket akarják tesztelni. A vizsgált formai típusok: a pozitív kérdő mondat (PKM; (5.7a)), illetve a negatív kérdő mondat (NKM; (5.7b)). Ezek a nekik megfelelő kijelentő mondatokkal azonos szórendű, de emelkedő-eső intonációval ejtett mondatok; írásban a kérdőjel jelzi kérdő voltukat.

- (5.7) a. Elmegyünk moziba? PKM
- b. Nem megyünk el moziba? NKM

Gyuris et al. (2017) – szemben az 5.1.1.-ben ismertetett kísérletekkel – mindegyik kísérlete 2×2 -es dizájnt követ. Minden kísérletben két kondícióban hasonlítják össze a kétféle formai típus használatát. A három kísérlet felépítését az 5.2. táblázat foglalja össze.

	KONDÍCIÓK		FORMAI TÍPUSOK
1. KÍSÉRLET	evidencia a p mellett	vs. neutrális (nincs evidencia)	PKM / NKM
2. KÍSÉRLET	evidencia a $\neg p$ mellett	vs. neutrális (nincs evidencia)	PKM / NKM
3. KÍSÉRLET	evidencia a $\neg p$ mellett + beszélői várakozás p mellett	vs. evidencia a $\neg p$ mellett + neutrális (nincs beszélői várakozás)	PKM / NKM

5.2. táblázat: Gyuris et al. (2017) kísérleteinek a felépítése

Mindhárom kísérletben a kísérleti személyek egy rövid szituáció leírását olvasták el. A szituációk a kondícióknak megfelelően különböztek egymástól: mindig volt bennük egy mondat, amely a kontextusban elérhető evidencia meglétét vagy hiányát írta le, illetve a harmadik kísérlet esetében a beszélői várakozás meglétét vagy hiányát jelezte. Az (5.8)-ban bemutatok három elemet, amelyek az 1–2. kísérletben szerepeltek; az (5.9)-ben pedig a 3. kísérlet elemeinek a felépítése látható.

¹⁵³ Ebben a munkában szerzőként vettem részt; feladataim voltak a koncepció kitalálásában, a kísérleti elemek kitalálásában és korrigálásában. A kísérlet technikai lebonyolításának döntő része az én feladatomból volt, illetve az eredmények statisztikai elemzésre való előkészítését is én végeztem.

- (5.8) a. A gólyatáborban a vacsorákat saját magunknak fogjuk elkészíteni. Ahhoz, hogy összeállítsuk a menüt, tudnunk kell, hogy van-e valakinek valamilyen speciális diétája, érzékenysége vagy ételallergiája. **Szembetalálkozom Julival, az egyik gólyával, aki éppen egy laktózmentes joghurtot tart a kezében.**

Össze akarom gyűjteni, hogy ki milyen ételeket nem ehet, ezért ezt kérdezem tőle:

A: Neked van ételallergiád?

B: Neked nincs ételallergiád?

- b. A gólyatáborban a vacsorákat saját magunknak fogjuk elkészíteni. Ahhoz, hogy összeállítsuk a menüt, tudnunk kell, hogy van-e valakinek valamilyen speciális diétája, érzékenysége vagy ételallergiája. **Szembetalálkozom Julival, az egyik gólyával, aki a strand felé szalad.**

Össze akarom gyűjteni, hogy ki milyen ételeket nem ehet, ezért ezt kérdezem tőle:

A: Neked van ételallergiád?

B: Neked nincs ételallergiád?

- c. A gólyatáborban a vacsorákat saját magunknak fogjuk elkészíteni. Ahhoz, hogy összeállítsuk a menüt, tudnunk kell, hogy van-e valakinek valamilyen speciális diétája, érzékenysége vagy ételallergiája. **Szembetalálkozom Julival, az egyik gólyával, aki a nap folyamán eddig mindenkinek az uzsonnájába belekóstolt.**

Össze akarom gyűjteni, hogy ki milyen ételeket nem ehet, ezért ezt kérdezem tőle:

A: Neked van ételallergiád?

B: Neked nincs ételallergiád?

Az (5.8a)-ban olvasható szituációban a kiemelt mondat (*Szembetalálkozom Julival, az egyik gólyával, aki éppen egy laktózmentes joghurtot tart a kezében.*) a kérdésre adható

pozitív válasz (azaz *p*) melletti evidenciát mutat be. Az (5.8b)-ben ugyanennek a szituációnak a semleges változata szerepel; a kiemelt mondat ugyanis (*Szembetalálkozom Julival, az egyik gólyával, aki a strand felé szalad.*) nem valószínűsíti inkább egyik válasz igazságát sem. Ilyen szituációpárok szerepeltek az 1. kísérletben. Az (5.8.c)-ben pedig a kiemelt mondat (*Szembetalálkozom Julival, az egyik gólyával, aki a nap folyamán eddig mindenkinek az uzsonnájába belekóstolt.*) a negatív válaszra enged következtetni. Ilyen és semleges (5.8b) szituációk szerepeltek a 2. kísérletben.

- (5.9) a. A gólyatáborban a vacsorákat saját magunknak fogjuk elkészíteni. Ahhoz, hogy összeállítsuk a menüt, tudnunk kell, hogy van-e valakinek valamilyen speciális diétája, érzékenysége vagy ételallergiája. **Úgy emlékszem, hogy Julinak, az egyik gólyának az édesanyja figyelmeztetett a tábormegbeszélésen, hogy a lánya laktózérzékeny.** A vonatúton arra lettem figyelmes, hogy Juli mindenkinek az uzsonnájába belekóstol.

Össze akarom gyűjteni, hogy ki milyen ételeket nem ehet, ezért ezt kérdezem Julitól:

A: Neked van ételallergiád?

B: Neked nincs ételallergiád?

- b. A gólyatáborban a vacsorákat saját magunknak fogjuk elkészíteni. Ahhoz, hogy összeállítsuk a menüt, tudnunk kell, hogy van-e valakinek valamilyen speciális diétája, érzékenysége vagy ételallergiája. **Julinak, az egyik gólyának az édesanyja nem volt ott a tábormegbeszélésen, róla így nincs információnk.** A vonatúton arra lettem figyelmes, hogy Juli mindenkinek az uzsonnájába belekóstol.

Össze akarom gyűjteni, hogy ki milyen ételeket nem ehet, ezért ezt kérdezem Julitól:

A: Neked van ételallergiád?

B: Neked nincs ételallergiád?

A 3. kísérletben az (5.9)-ben szereplőhöz hasonló szituációk szerepeltek. Az (5.9a–b)-ben illusztrált kísérleti elemekben az (5.8c)-ben is szereplőhöz hasonló negatív evidencia állandóként szerepel (*A vonatúton arra lettem figyelmes, hogy Juli mindenkinek az uzsonnájába belekóstol.*). Itt a változó tényező a beszélő elvárása: az (5.9a)-ban az előzetes történések, a beszélő tudása alapján a pozitív választ várja inkább a kiemelt mondat miatt (*Úgy emlékszem, hogy Julinak, az egyik gólyának az édesanyja figyelmeztetett a tábornegbeszélésen, hogy a lánya laktózérzékeny.*). Ezzel szemben az (5.9b)-ben nincs olyan információ, amely bármelyik válasz irányába elfogulttá tenné a beszélőt, a kiemelt mondatból ugyanis nem lehet egyik válaszra se következtetni (*Julinak, az egyik gólyának az édesanyja nem volt ott a tábornegbeszélésen, róla így nincs információnk.*). Ilyen felépítésű helyzetek szerepeltek a 3. kísérletben.

Mindhárom kísérletben összesen 48 szituáció szerepelt pszeudorandomizált sorrendben: 16 kísérleti elem és 32 töltelékelem. A kísérletet latin négyzet dizájn szerint rendezték el; ennek megfelelően mindhárom kísérlet esetében két kísérleti lista készült, hogy a résztvevők egy-egy szituációval csak egyszer találkozzanak. Az adatokat online kérdőív segítségével gyűjtötték. A kísérleti személyeknek az volt a feladatuk, hogy miután elolvasták a helyzeteket, képzeljék saját magukat a kérdező helyébe, és válasszanak, hogy melyik kérdő formát használnák inkább az adott helyzetben. (Minden kérdésnél kötelező volt vagy az A, vagy a B választ megjelölni.) A három kísérlet résztvevőinek számát az 5.3. táblázat foglalja össze.

	1. LISTA (FŐ)	2. LISTA (FŐ)	ÖSSZ. (FŐ)
1. KÍSÉRLET	21	26	47
2. KÍSÉRLET	45 ¹⁵⁴	28	73
3. KÍSÉRLET	24	23	47

5.3. táblázat: A három kísérletben részt vevők száma

Mindhárom kísérlet esetében az adatokat általánosított lineáris kevert modellekkel (*generalised linear mixed models*) elemezték, binomiális eloszlással; amelyben az evidencia fix hatásként, a kísérleti személyek és az egyes szituációk pedig random

154 A 2. kísérlet két listájának kitöltőszámában azért van ilyen nagy eltérés, mert egy technikai probléma miatt nem tudtuk lezárni a kérdőívet a tervezett 20 válasz beérkezése után. A felvett adatokat pedig azért nem rostáltuk meg random módon, mert a statisztikai elemzésben a két lista elemszáma közötti különbségnek nem volt szerepe.

hatásként szerepeltek. Az alábbiakban röviden ismertetem az egyes kísérletek hipotéziseit és eredményeit.

Az **1. kísérlet** a pozitív választ (p) alátámasztó kontextuális evidencia hatását vizsgálta a kérdő mondat formájának megválasztására. A szerzők hipotézisei az **5.1.1.**-ben ismertetett kísérleti eredmények, illetve az elméleti szakirodalom feltevései alapján (Gyuris 2017) a következők voltak.

(5.10) **H1.** Neutrális kontextusban a beszélők a PKM-et preferálják az NKM alakkal szemben.

H2. A p -t alátámasztó evidencia jelenlétében a beszélők a PKM-et preferálják az NKM alakkal szemben.

Az 1. kísérlet eredményei igazolták mindkét hipotézist. A résztvevők az esetek túlnyomó többségében a PKM alakot választották mindkét kondícióban,¹⁵⁵ azaz a pozitív választ alátámasztó evidencia jelenléte vagy hiánya nem befolyásolta a választott kérdéstípust.

Az **2. kísérlet** a negatív választ ($\neg p$) alátámasztó kontextuális evidencia hatását vizsgálta a kérdő mondat formájának megválasztására. A szerzők hipotézisei az **5.1.1.**-ben ismertetett kísérleti eredmények, illetve az elméleti szakirodalom feltevései (Gyuris 2017) alapján a következők voltak.

(5.11) **H1** Neutrális kontextusban a beszélők a PKM-et preferálják az NKM alakkal szemben.

H2 A $\neg p$ -t alátámasztó evidenciák esetében a beszélők az NKM-et preferálják a PKM alakkal szemben.

A 2. kísérlet eredményei a **H1**-et alátámasztották, a **H2**-t azonban nem támasztották alá. Igaz ugyan, hogy a $\neg p$ -t alátámasztó evidencia jelenlétében a kísérleti személyek jóval nagyobb arányban választották az NKM alakot, mint a neutrális kontextus esetében, de még így is valamivel többször (53,08%) választották a PKM alakot ebben a kondícióban, mint az NKM-et (46,92%).

¹⁵⁵ Mivel a beszélők a leírt mondatokhoz tetszőleges kiejtést társíthattak, amennyiben a p -t alátámasztó evidencia esetén nem tartották volna megfelelőnek az emelkedő-eső intonációjú kérdő mondatot, a leírt PKM alakot tekinthették (többszörös) emelkedő-eső intonációjú kijelentő mondatnak is.

Azt, hogy miért nem teljesült a **H2**, többféleképpen lehet magyarázni. Lehetséges, hogy az NKM-ek nem is használhatók pozitív episztemikus elfogultság (azaz a pozitív válasz irányában meglevő beszélői várakozás) nélkül (ahogyan Gyuris 2017 állítja). A 2. kísérlet elemei ugyanis a beszélői várakozás tekintetében semlegesnek tekinthetők. De az is lehetséges, hogy a beszélők valamiféle udvariassági konvenciót követve preferálják inkább a PKM-ot az NKM-tal szemben. A 3. kísérlet eredményei azonban az első magyarázatot nem támasztották alá, ahogyan azt a következőkben látni fogjuk.

Az **3. kísérlet** célja ugyanis éppen az volt, hogy ellenőrizzék, hogy a p iránti episztemikus elfogultság (beszélői várakozás) megléte szükséges feltétele-e az NKM-ek használatának, a $\neg p$ -t alátámasztó evidenciák jelenléte esetén. A szerzők hipotézisei a 2. kísérlet eredményei, illetve az elméleti szakirodalom feltevései (Gyuris 2017) alapján a következők voltak.

(5.12) **H1.** A $\neg p$ -t alátámasztó evidenciák esetén, episztemikus elfogultság hiányában, a PKM és NKM alak közül egyik sem preferált.

H2. A $\neg p$ -t alátámasztó evidenciák és a p -re vonatkozó episztemikus elfogultság esetén az NKM alak a preferált.

A 3. kísérlet eredményei azt mutatják, hogy a válaszok közel egyenletesen oszlanak el a két feltételben, azaz az episztemikus elfogultság nem befolyásolta a PKM és az NKM közötti választást $\neg p$ -t alátámasztó evidencia esetén. A **H2**-t tehát nem támasztják alá az eredmények. De ellentmondanak a **H1**-nek is, mivel a kiegyenlített válaszadáshoz képest a PKM alakok preferenciája valamivel erősebb. A χ^2 -négyzet próba eredménye szerint azonban ez a különbség sem szignifikáns.

Gyuris et al. (2017) kísérleti eredményei tehát részben ellentmondanak Roelofsen et al. (2013) és Domaneschi et al. (2017) az angolra és a németre megállapított általánosításainak a különböző kérdő mondati formák használatát illetően. Ennek egyik oka az lehet, hogy a kísérleti elemek nem voltak kellőképpen előtesztelve: lehetséges, hogy az evidenciák erőssége nem volt megfelelő a kísérleti elemekben; és az is előfordulhat, hogy néhány helyzetben udvariassági vagy egyéb, a kísérletben nem kontrollált tényezők is befolyásolták a kérdő mondati formák preferenciáját.

A szerzők egyfelől utókövetéses (*follow-up*) vizsgálatokban tesztelték tovább a kísérleti elemeket egyrészt abból a szempontból, hogy a bennük jelen levő evidencia mennyire erős, másrészt abból a szempontból, hogy a beszélőnek eleve van-e valamelyik válasz irányában preferenciája. A szerzők az utókövetéses vizsgálatok eredményei alapján javított kísérleti elemekkel, és a kísérleti dizájn módosításával percepciós kísérletekkel újratestelik a fenti hipotéziseket.

5.2. Három kísérlet a magyar utókérdésekről

A magyar utókérdés-formák használatát tesztelő pragmatikai kísérleteimet Gyuris et al. (2017) kísérletei és Northrup (2014)-nek az angol UKK-kra vonatkozó, intuíción alapuló tesztjei inspirálták (utóbbiakat l. a 4.2.1. fejezetben). Ahogyan azt a 2., a 3. és a 4. fejezetben láttuk, a szakirodalom teljesen egyetért abban, hogy az angol utókérdéses konstrukciók, ahogyan a magyar kérdő beszédaktust kifejező *ugye*-s mondatok is, erősen elfogultak a pozitív válasz (vagyis a kijelentő mondati maggal megegyező polaritású válasz) irányába. Éppen ezért Northrup (2014)-nak a 4.2.1. alfejezetben bemutatott tesztjei alapján azt feltételezem, hogy a beszélőnek a pozitív válasz iránti várakozása (más szóval: episztemikus elfogultsága, vagy előzetes evidenciája p mellett) feltétele a vizsgálandó formák, így az *ugye*-s mondatok sikeres használatának (l. a 4.9. táblázatot). Az alábbi három kísérlet szituációiban ezért minden esetben explicite szerepel egy mondat, amely a beszélőnek a pozitív válasz iránti elfogultságát (előzetes evidenciáját) írja le. Az azonban kérdés, hogy a kontextusban jelen levő evidenciák hogyan befolyásolják az egyes formák használatát. Az itt bemutatandó kísérletek azt vizsgálják, hogy a kontextusban aktuálisan elérhető, a pozitív vagy a negatív választ alátámasztó evidenciák hogyan befolyásolják a magyar *ugye*-vel, illetve *nem*-mel megalkotott UKK-formák, illetve az *ugye, hogy...* szerkezet megítélését.

A három kísérletben összesen három formát vizsgálok: az 1. és a 2. kísérletben a mondatvégi *ugye* (5.13b) és *nem* (5.13c) utókérdéseket, a 3. kísérletben pedig a mondatvégi *ugye* utókérdést és az *ugye, hogy...*? (5.13a) szerkezetet. Mindkét utókérdéses forma esetében az utókérdés mondatvégi helyzetű; dallamát tekintve az ereszkedő dallamú kijelentő mondati magot követi az önálló emelkedő-eső dallamú utókérdés; a két szerkezeti egység között rövid szünet van (l. bővebben a 2.3. fejezetet). Az *ugye, hogy...* szerkezet mindig a mondat elején szerepel; a mondat dallama emelkedő-eső.

(5.13) a.	Ugye, hogy jártál már Párizsban? $\wedge$	UH
b.	Jártál már Párizsban \, ugye $\wedge$?	UGYE
c.	Jártál már Párizsban \, nem $\wedge$?	NEM

Az egyes kísérletekben az egyes helyzetleírások pedig abban különböznek egymástól, hogy elérhető-e bennük aktuális kontextuális evidencia a negatív válasz ($\neg p$) mellett, vagy

a pozitív válasz (p) mellett, vagy sem (neutrális helyzet). A három kísérlet felépítését az **5.4. táblázat** foglalja össze.

	KONDÍCIÓK	FORMÁK
1. KÍSÉRLET	beszélői várákozás a p iránt + evidencia a $\neg p$ mellett (NEV); beszélői várákozás a p iránt + nincs evidencia (NEUT)	UGYE? NEM?
2. KÍSÉRLET	beszélői várákozás a p iránt + evidencia a p mellett (PEV); beszélői várákozás a p iránt + nincs evidencia (NEUT)	UGYE? NEM?
3. KÍSÉRLET	beszélői várákozás a p iránt + evidencia a p mellett (PEV); beszélői várákozás a p iránt + nincs evidencia (NEUT)	UGYE? UH?

5.4. táblázat: A magyar utókérdéseket vizsgáló három kísérlet felépítése

Mindegyik kísérletben a kísérleti személyek rövid szituációleírásokat olvastak egy képernyőn. Minden szituáció egy kérdéssel végződött. A kérdéseket azonban nem olvasták, hanem meghallgatták a résztvevők. A feladatuk pedig az volt, hogy a meghallgatás után egy 1-től 5-ig terjedő skálán értékeljék az adott kérdés természetességét az adott szituációban. Az alábbiakban egyenként részletesen bemutatam az egyes kísérleteket.

5.2.1. 1. kísérlet

Az első kísérletben a beszélőnek a pozitív válasz melletti várákozásával együtt jelen levő vagy hiányzó negatív kontextuális evidencia hatását vizsgáltam az *ugyé*-vel, illetve a *nem*-mel megfogalmazott utókérdéses konstrukciók megítélésében. A kísérlet 2×2 -es dizájn szerint épült fel: két kondícióban vizsgáltam meg két utókérdéses formát.

5.2.1.1. Hipotézisek

A Northrup (2014)-nek a magyarra elvégzett tesztjei (l. a **4.2.1.** alfejezetet) alapján a következő két hipotézist állítottam fel.

- (5.14) **H1.** Ha a beszélő a pozitív választ (p -t) várja, de a kontextusban a negatív választ ($\neg p$ -t) alátámasztó evidencia van jelen (NEV kondíció), akkor a beszélők a *nem*-es utókérdést preferálják az *ugyé*-s utókérdéssel szemben.
- H2.** Ha a beszélő a pozitív választ (p -t) várja, de a kontextusban nincs jelen evidencia a válaszra nézve (NEUT kondíció), akkor a beszélők az *ugyé*-s

utókérdést preferálják a *nem*-es utókérdéssel szemben.

5.2.1.2. Anyag és módszerek

A kísérleti személyek rövid szituációkat olvastak. Mindegyik szituációleírásban volt egy mondat, amely explicite megfogalmazta a beszélő előzetes várakozását a pozitív válasszal kapcsolatban; ez mindkét kondícióban állandó volt. Minden helyzetnek kétféle változata készült: az egyikben szerepelt egy a negatív választ alátámasztó evidencia (negatívevidencia-kondíció; NEV), a másikban pedig nem volt ilyen evidencia (NEUT kondíció). Minden szituáció végén az egyes szám első személyű beszélő egy utókérdéses konstrukcióval fogalmazott meg egy kérdést a beszélgetőpartnerre számára, ez a mondat végén vagy *ugye*-t (*UGYE?* válasz), vagy pedig *nem*-et (*NEM?* válasz) tartalmazott. (A kísérleti elemek felépítése az (5.15)-ben és az (5.16)-ban látható.)¹⁵⁶

(5.15) NEV KONDÍCIÓ

Ági, a csoporttársam Párizsba készül, éppen útikönyvet és térképet vásárolunk. Úgy emlékszem, hogy Ági nem először megy Párizsba.

Ági ezt mondja: „Kíváncsi vagyok, hogy tényleg olyan jó hely-e, mint amilyennek mondják.”

Ezt kérdezem Ágitól:

A: Jártál már Párizsban, ugye?

B: Jártál már Párizsban, nem?

(5.16) NEUT KONDÍCIÓ

Ági, a csoporttársam Párizsba készül, éppen útikönyvet és térképet vásárolunk. Úgy emlékszem, hogy Ági nem először megy Párizsba.

Ági elmerülten nézegeti a térképet.

Ezt kérdezem Ágitól:

156 A szituációk fele olyan volt, hogy a beszélő egy tényszerű információra kérdezett rá (mint az itt idézett példában (5.15–16)), a másik fele pedig olyan volt, hogy valamilyen véleménnyel vagy személyes ítélettel kapcsolatosan kérdezett. Ez a különbség nem tartozott a vizsgált jelenségek közé, a kísérleti elemek mégis kiegyenlítettek voltak ebből a szempontból is. A 5.1. melléklet 221-es példáját idézem a NEV kondícióban:

(i) A vizsgaidőszak végén sörözünk a csoporttársaimmal, végigbeszéljük a leghúzósbab vizsgákat. Szerintem egyértelműen az anatómia volt a legbrutálisabb idén.
Gizi azt mondja: „Én egyik tárgyra sem tanultam annyit, mint a farmakológiára.”
Így reagálok:

A: Az anatómia volt a legnehezebb, ugye?

B: Az anatómia volt a legnehezebb, nem?

A: Jártál már Párizsban, ugye?

B: Jártál már Párizsban, nem?

A NEV kondícióban az egyes szám első személyű beszélő partnere mindig mond valami olyasmit, amiről a beszélő negatív válasza következtethet (*Ági ezt mondja: „Kíváncsi vagyok, hogy tényleg olyan jó hely-e, mint amilyennek mondják.”*). Erre az információra reagálva teszi fel a beszélő az utókérdéses formával megfogalmazott kérdést, hogy megbizonyosodjon egy tényállás vagy egy vélemény fennállásáról. A NEUT kondícióban a beszélgetőpartner nem mond semmit, hanem valamilyen, a válasza nézve semleges információt tudunk meg róla (*Ági elmerülten nézegeti a térképet.*). A szituációk után a kérdések nem írásban, hanem hangzó változatban szerepeltek. A kísérleti személyek akárhányszor lejátszhatták maguknak a szituációhoz tartozó hangfájlt. Az UKK meghallgatása után meg kellett ítélniük, hogy az adott helyzetben az adott UKK mennyire hangzott számukra természetesen egy 1-től 5-ig terjedő skálán. A képernyőn a skála mellett segítségképpen minden elemnél ott volt a számok értelmezése is: 1 = „Én így biztosan nem kérdeztem volna.” és 5 = „Így akár én is kérdezhettem volna.” (A **5.1. melléklet** tartalmazza a részletes instrukciókat és az összes kísérleti elemet.)

A kísérleti személyek 24 ilyen szituációval találkoztak; ezek közül 12 a NEV kondícióban, és 12 a NEUT kondícióban volt. Kondícióként pedig 6 helyzet után szerepelt az *UGYE?* válasz, és 6 után a *NEM?* válasz. A 24 kísérleti elem mellett 24 hasonló felépítésű töltelékelem (*filler*) szerepelt, amelyekben pozitív, illetve negatív kérdő mondatokat kellett megítélni. Ezeken kívül szerepelt még 8 kiegészítendő kérdésre végződő töltelékelem is; ezekben a kérdéseknek a megítélése teljesen triviális volt (vagy teljesen természetes, vagy teljesen természetellenes). Ezek arra szolgáltak, hogy megtudjam, hogy a kísérleti személyek mennyire figyeltek a feladat közben. Ha egy kísérleti személy ezeknek a triviális fillereknek az esetében kettőnél többször hibázott (1-es helyett 5-öst vagy 5-ös helyett 1-est adott), akkor őt kizártam a kísérletből, válaszait nem értékeltük. A kísérlet tehát összesen 56 bemutatást tartalmazott. A kísérleti elemek 4 listába rendezve szerepeltek latin négyzet dizájn szerint.

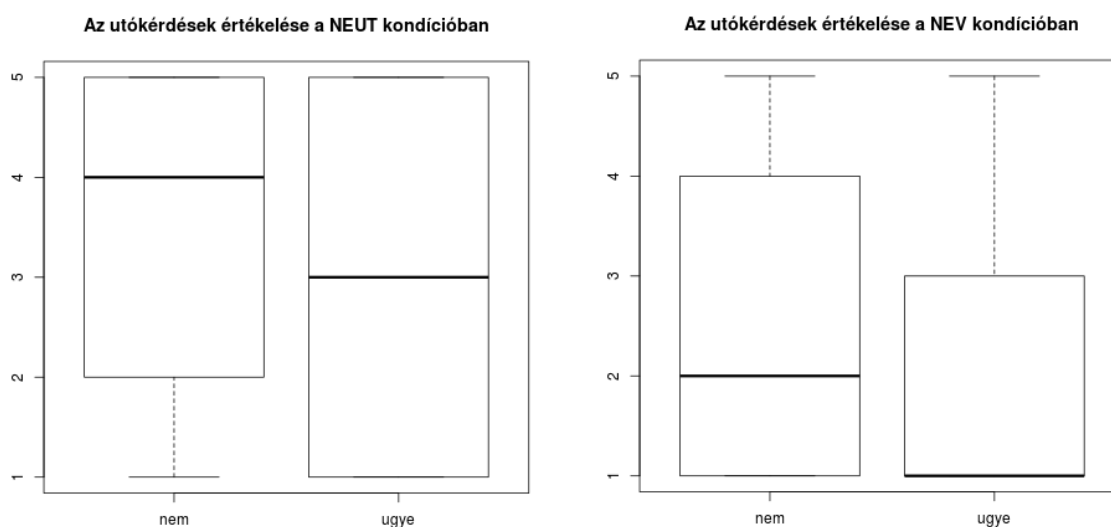
A kísérlet futtatásához a Göttingeni Egyetem által kezelt OnExp szoftvert és online felületet használtam.¹⁵⁷ A kísérleti személyeket közösségi oldalakon toboroztam.

157 A következő oldalon érhető el: <http://onexp.textstrukturen.uni-goettingen.de>

Előzetesen tájékoztattam őket arról, hogy a kísérlethez milyen feltételek szükségesek. A kísérlet 4 listáját összesen 80 személy (55 férfi és 25 nő) töltötte ki, listánként 20 fő. Közülük 75-en adtak értékelhető választ. A résztvevők átlagéletkora 42,3 év.

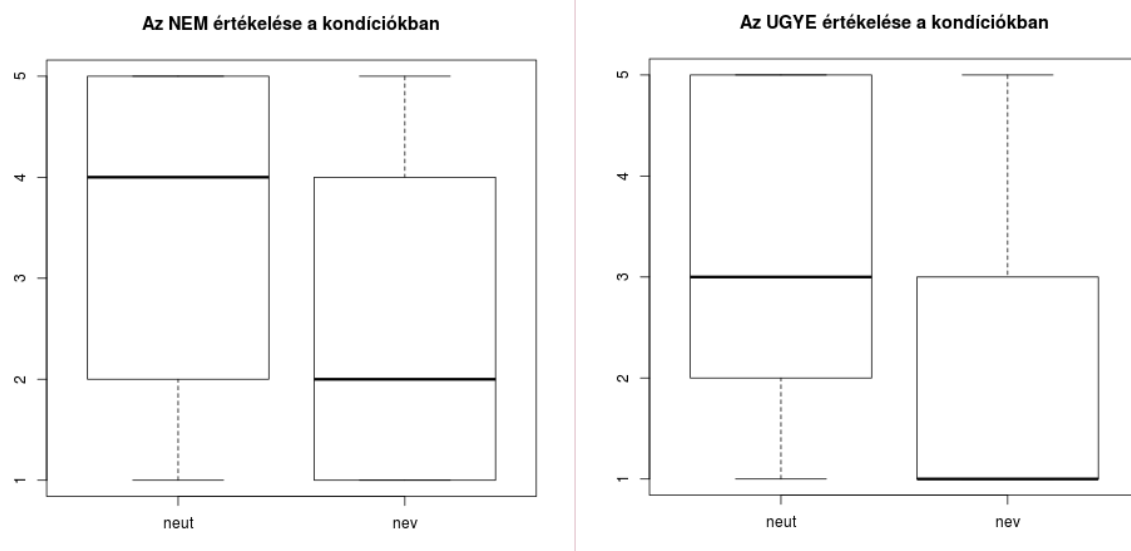
5.2.1.3. Eredmények

A NEUT kondícióban a kísérleti személyek a *NEM?* választ természetesebbnek ítélték (módusz: 5; medián: 4), mint az *UGYE?* választ (módusz: 5; medián: 3); l. az 5.1. ábrát. A Mann-Whitney teszt lefuttatása azonban azt mutatja, hogy a kétféle utókérdés megítélése közötti különbség nem szignifikáns ($p = 0,04$). A NEV kondícióban a kísérleti személyek szintén a *NEM?* választ ítélték természetesebbnek (módusz: 1; medián: 2), mint az *UGYE?* választ (módusz: 1; medián: 1); l. az 5.1. ábrát. A Mann-Whitney teszt lefuttatása pedig azt mutatja, hogy a kétféle utókérdés megítélése közötti különbség a NEV kondícióban erősen szignifikáns ($p = 7,472 \cdot 10^{-13}$). Látható, hogy a NEV kondícióban mind a két UKK igen negatív értékelést kapott: a kísérleti személyek tehát a szituációban jelen lévő negatív evidencia esetén nem tartják természetesnek semelyik vizsgált UKK-formát.

5.1. ábra: Az utókérdések értékelése a NEUT és a NEV kondícióban

Az 5.2. ábráról leolvasható, hogy mindkét vizsgált UKK-forma megítélésre hatással van az, hogy melyik kondícióban szerepelt az adott forma. A Mann-Whitney teszt eredménye szerint mindkét UKK-forma (*NEM?* vagy *UGYE?*) megítélésére nézve szignifikáns kondíció (NEUT vagy NEV) hatása. A *NEM?* esetében $p = 4,352 \cdot 10^{-9}$; az *UGYE?* esetében $p < 2,2 \cdot 10^{-16}$.

5.2. ábra: A szituációtípus hatása az utókérdések megítélésére

Az adatok statisztikai elemzését kevert modellel végeztem, amelyben a kísérleti személyek, a lista és a szituáció száma random hatásként, az evidencia típusa és az utókérdés típusa pedig fix hatásként szerepelt. Az elemzés azt is megmutatta, hogy a válaszok megítélésében nemcsak a szituáció típusának, hanem annak is nagyon erősen szignifikáns hatása volt, hogy az adott UKK-forma melyik szituációban szerepelt a 24 közül ($p = 2,2 \cdot 10^{-16}$).

5.2.1.4. Következtetések

Az előző alfejezetben bemutatott eredmények alapján látható, hogy a hipotézisek csak részben igazolódtak. A **H1.** igazolódtott, hiszen az *nem*-es UKK-t valóban szignifikánsan természetesebbnek értékelték a résztvevők, mint az *ügyé*-set a negatív válasz melletti evidencia esetén, de mind a két UKK-forma rendkívül rossz értékelést kapott (az *UGYE?* esetén a medián 1, a *NEM?* esetén pedig 2), amire előzetesen nem számítottam. A **H2.** azonban egyértelműen cáfolódott, ugyanis abban az esetben, amikor nem volt jelen evidencia a negatív válasz mellett a szituációban, csak az előzetes evidencia volt a pozitív válasz mellett (ez konstans volt minden szituációban), akkor a *nem*-es UKK -t valamivel természetesebbnek tartották a résztvevők, mint az *ügyé*-set.

A hipotézisek vizsgálatát az (5.17)-ben foglaltam össze:

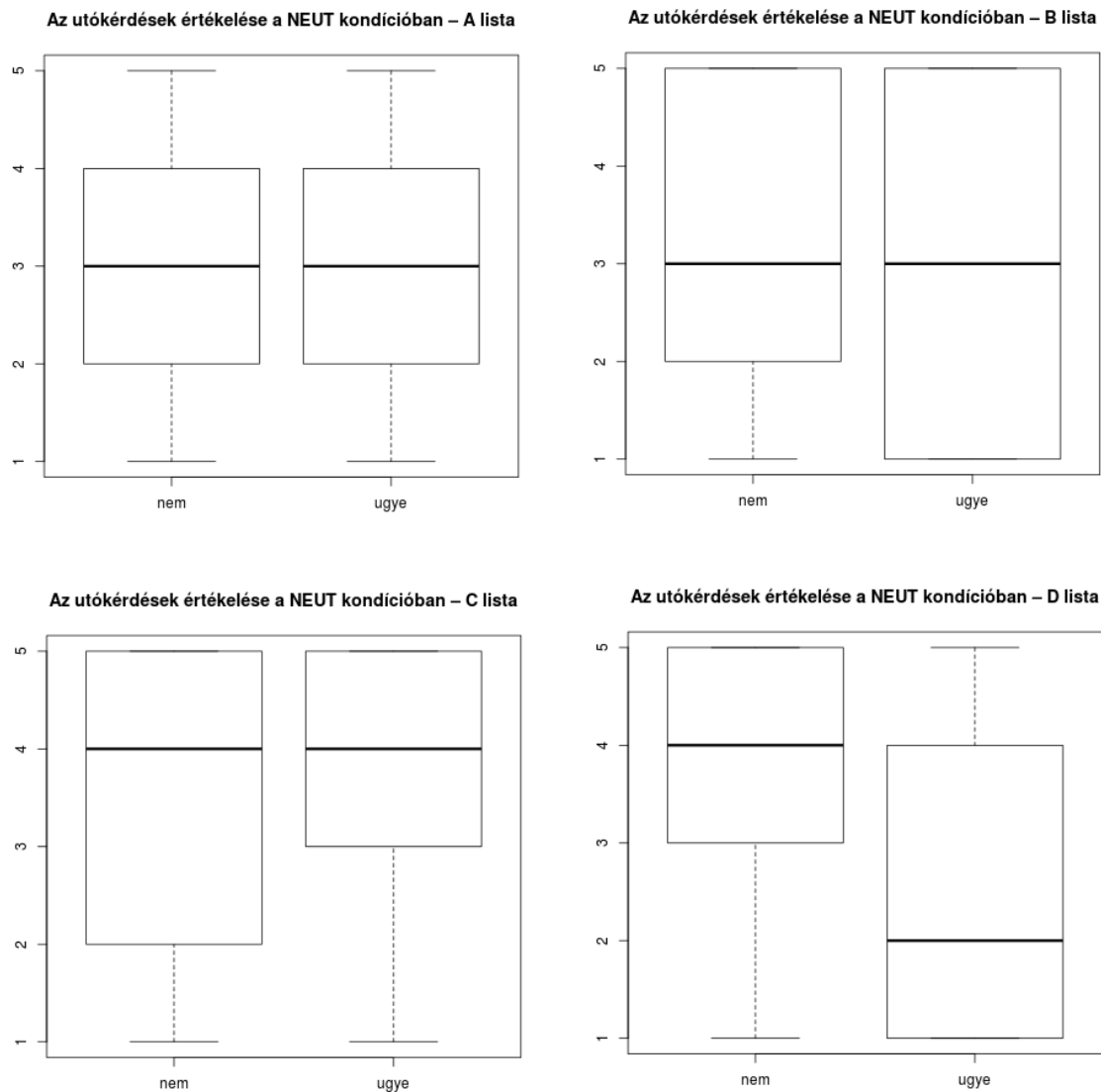
- (5.17) **H1.** Ha a beszélő a pozitív választ (p -t) várja, de a kontextusban a negatív választ ($\neg p$ -t) alátámasztó evidencia van jelen, akkor a beszélők a *nem*-es utókérdést preferálják az *ugye*-s utókérdéssel szemben.
✓
- H2.** Ha a beszélő a pozitív választ (p -t) várja, de a kontextusban nincs jelen evidencia a válaszra nézve (neutrális helyzet), akkor a beszélők az *ugye*-s utókérdést preferálják a *nem*-es utókérdéssel szemben.
✗

Problémát jelent az is, hogy: (i) A statisztikai elemzés szerint a kísérlet egyes listáinak a válaszai szignifikánsan eltérőek voltak egymástól, azaz a különböző listákat kitöltők viselkedése szignifikánsan eltérő volt. (ii) Továbbá a résztvevők különbözőképpen ítélték meg az egyes szituációkat – függetlenül a kondíciótól és a választípustól. Jóllehet, mindkét esetben nagyjából hasonló viselkedést vártunk. Ez a két eltérés a kísérleti dizájn, illetve a kísérleti elemek megvalósításának problémájára mutat.

Az alábbi alfejezetben tehát még két számolást fogok elvégezni: egyrészt a 4 lista eredményeit külön-külön is megvizsgálom, másrészt a legproblematisabb (azaz a többitől legjobban eltérő) szituációk kihagyása után újra elvégzem a fenti számolásokat.

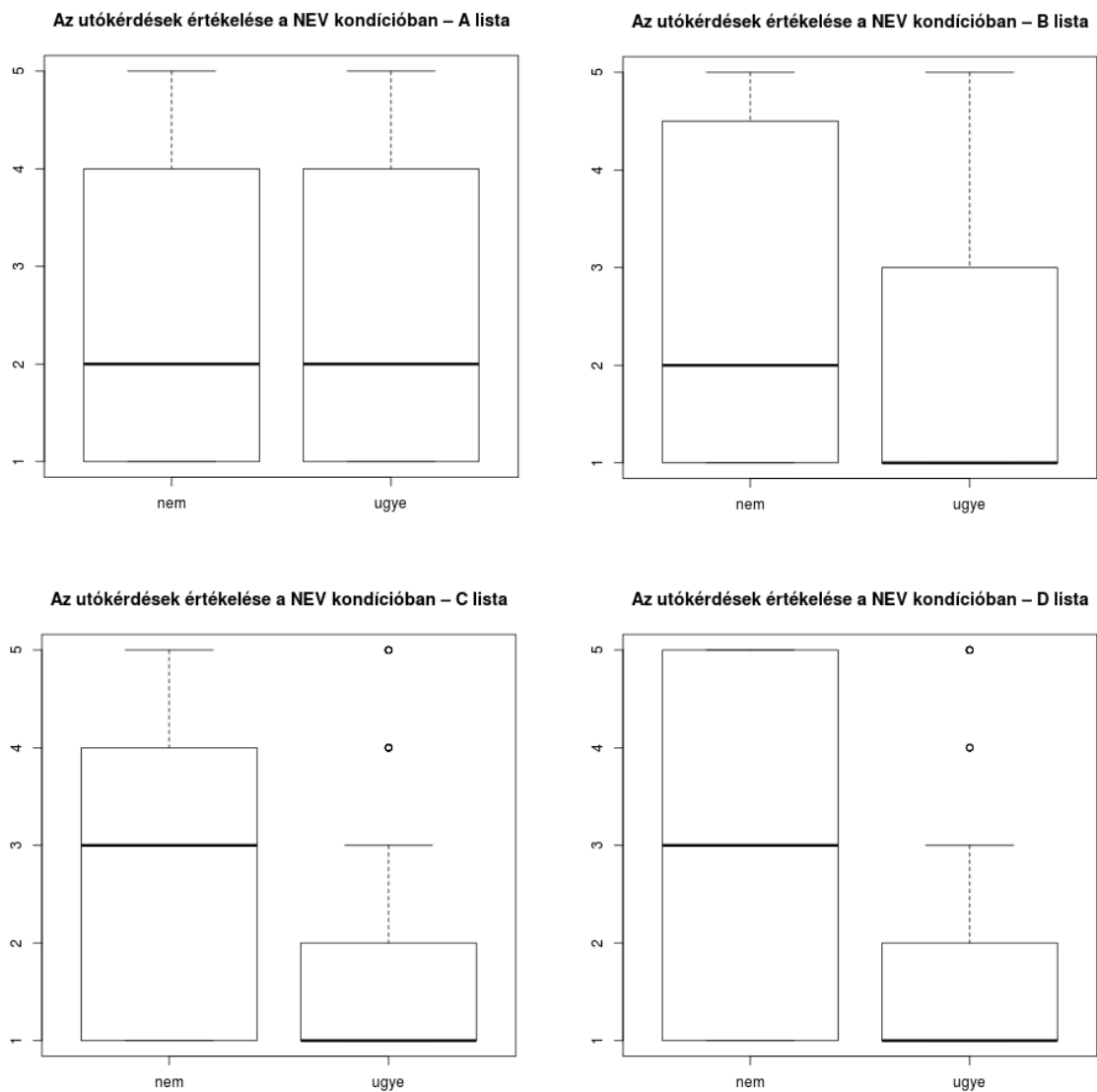
5.2.1.5. Diszkusszió

Az alábbiakban elsőként a kísérlet négy listájának eredményeit fogom bemutatni külön-külön. A listák úgy lettek létrehozva, hogy bennük mindegyik szituáció (1–24) szerepelt vagy a NEUT vagy a NEV kondícióban, és az egyes kondíciókban vagy az *UGYE?* válasszal, vagy pedig a *NEM?* válasszal szerepeltek. Egy listában nem szerepelt kétszer ugyanaz a szituáció. A listák adatgyűjtése egymással párhuzamosan zajlott az OnExp szoftver számításai szerint. A listákat tehát különböző kísérleti személyek töltötték ki. Az **5.3. ábrán** a kétféle válasz értékelését mutatja a NEUT kondícióban. Látható, hogy a C lista abban különbözik a többitől, hogy ebben az *UGYE?* válasz pozitívabb értékelést kap, mint a *NEM?*. Az értékelések különbsége azonban a Mann-Whitney teszt szerint itt sem szignifikáns ($p = 0,1963$), ahogyan az A és a B lista esetében sem az. A D lista esetén azonban a két UKK-forma megítélése között erősen szignifikáns különbség van ($p = 1,267 \cdot 10^{-7}$). Az összesített eredmények alapján azonban azt láttuk, hogy a NEUT kondícióban a válaszadók a *nem*-es UKK-t tartják valamivel természetesebbnek, de a válaszok értékelése között nincs szignifikáns különbség.

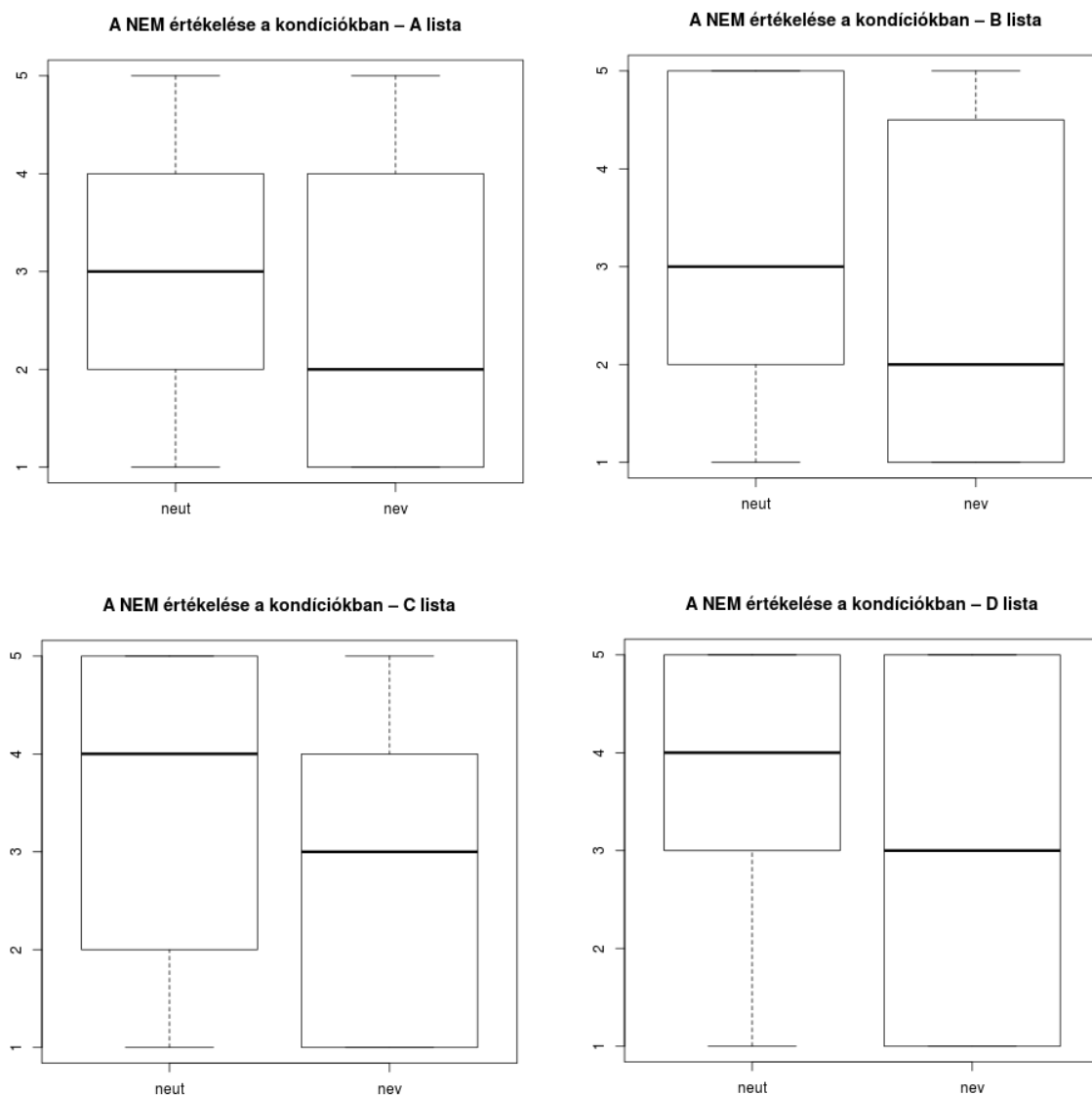
5.3. ábra: Az utókérdések értékelése a NEUT kondícióban – listánként

A NEV kondícióban a fentiekben azt láttuk, hogy a résztvevők az *ugye*-s UKK-formát preferálták, és a két UKK-forma megítélése között szignifikáns különbség van. A listára bontott eredmények azonban itt is mutatnak eltéréseket (l. az **5.4. ábrát**). Látható, hogy az A lista eltérő képet mutat: itt a két UKK-forma megítélése között nincs különbség – ellentétben a másik három kísérleti listával, ahol az UKK-formák megítélése szignifikánsan tér el egymástól.

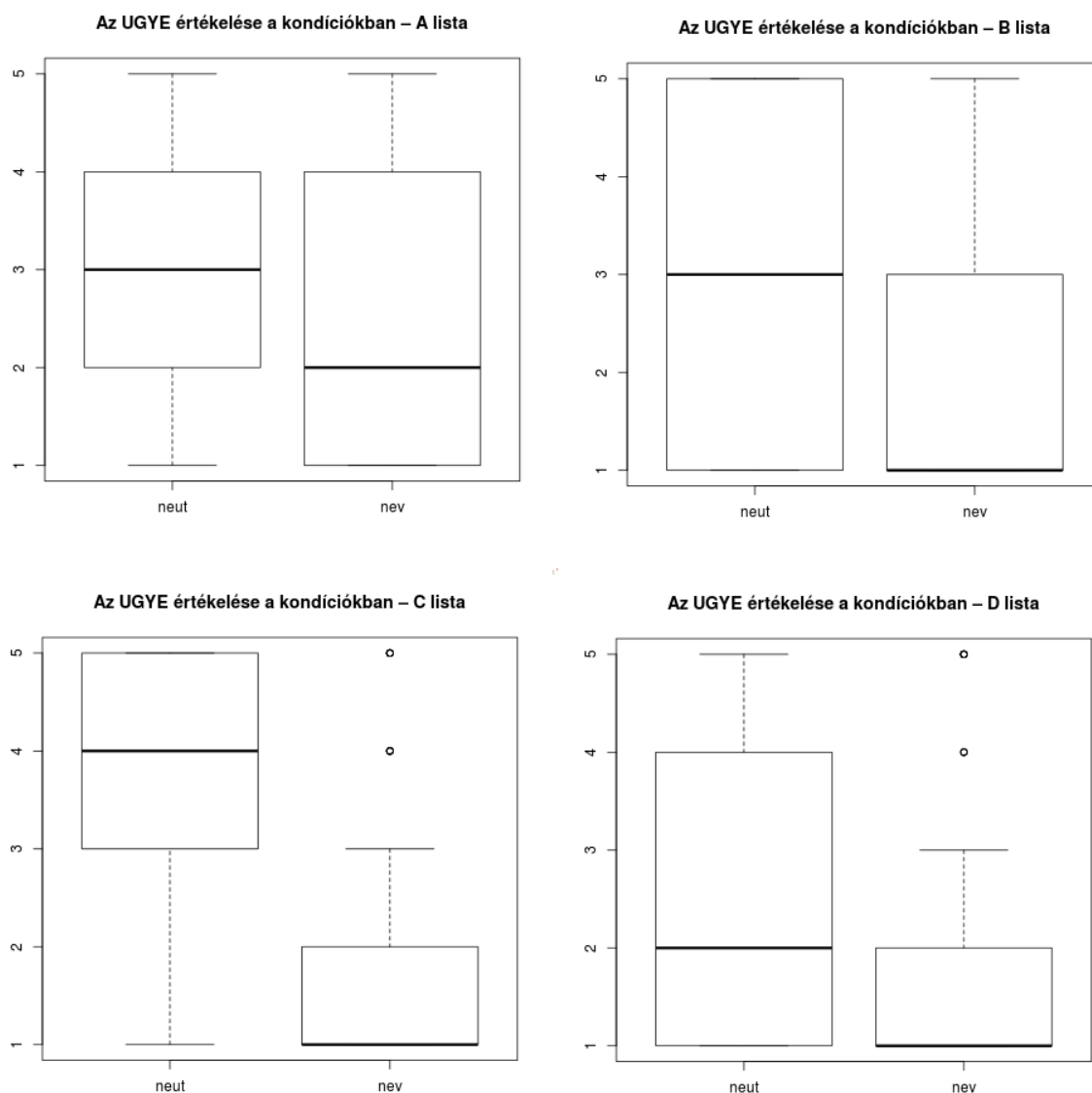
5.4. ábra: Az utókérdések értékelése a NEV kondícióban – listánként

Fent láttuk, hogy minkét vizsgált UKK-forma megítélését szignifikánsan befolyásolja az, hogy melyik kondícióban szerepel. Az alábbi **5.5. ábrán** a *NEM?* válasz megítélésének listákra bontott eredményei láthatók. Minden listára igaz, hogy a két kondícióban szignifikánsan eltérően ítélték meg a résztvevők a *nem*-es UKK-formát. Minden lista esetében a NEUT kondícióban tartják természetesebbnek ezt a formát.

5.5. ábra: A szituációtípus hatása a *NEM?* megítélésére – listánként

Az **5.6. ábrán** az *ügyé-s* UKK-forma megítélése látható az egyes kondíciókban, listákra bontva. A két kondícióban az *ügyé-s* UKK-forma megítélése minden listában szignifikánsan különbözik. Azonban az is látható, hogy míg a NEV kondícióban elég egységesen elutasították a résztvevők az *ügyé-s* UKK-k használatát, addig a NEUT kondícióban ennek a formának a megítélése igen eltérő a C és a D listában. A szituációtípusnak az *ügyé-s* UKK-k megítélésére gyakorolt hatása a Mann-Whitney teszt szerint különböző mértékben szignifikáns (A lista: $p = 0,00023$; B lista: $p = 1,744 \cdot 10^{-9}$; C lista: $p < 2,2 \cdot 10^{-16}$; D lista: $p = 0,0001$).

5.6. ábra: A szituációtípus hatása az *UGYE?* megítélésére – listánként

A listák eredményei közötti eltérések részben természetesek; másrészt azonban a jelentősebb eltérések arra hívják fel a figyelmet, hogy a kísérleti eszköz javításra szorul. Gondot okozhatott például az, hogy a kísérlet túl hosszú volt; összesen 59 szituációk kellett a résztvevőknek megítélniük, a feladat monotonná válhatott. A feladat komolyan vételét csökkenthette az is, hogy a kísérleti személyek önkéntesen, ellenszolgáltatás nélkül vállalták a kitöltést. A kísérleti kérdőív utolsó oldalán adott visszajelzésekben¹⁵⁸ a legtöbben a következő problémákat fogalmazták meg: (i) Túl hosszú volt a kérdőív, és nem lehetett látni, hogy az illető hol tart a kitöltési folyamatban.¹⁵⁹ (ii) Többeknek problémát

¹⁵⁸ Listánként egy-két visszajelzés érkezett.

¹⁵⁹ A folyamatot lehetett ugyan követni: a böngészőablak tetején megjelent, hogy a 60 oldalból éppen hányadikon tart a kitöltő, de ezt – a visszajelzések alapján – nem mindenki vette észre.

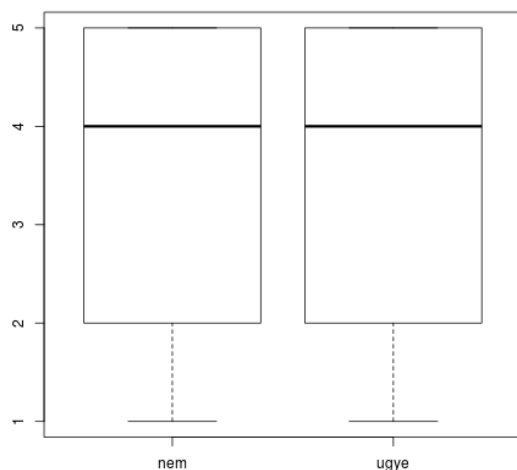
okozott, hogy nem tudták eldönteni, hogy a válaszok megítélésében elsősorban az intonáció, a kérdés egyéb formai jellegzetességei vagy tartalmi kritériumok szerint ítélnének. Ezért – a visszajelzések szerint – utólag következetlennek ítélték a saját válaszaikat.

Ahogy fentebb említettem, problémás az is, hogy az egyes szituációk hatása is szignifikánsnak bizonyult az egyes válaszok megítélésére nézve, miközben ezeknél nagyjából azonos viselkedést vártam volna. Megvizsgáltam tehát azt, hogy vannak-e különösen „kilógóan viselkedő” szituációk.

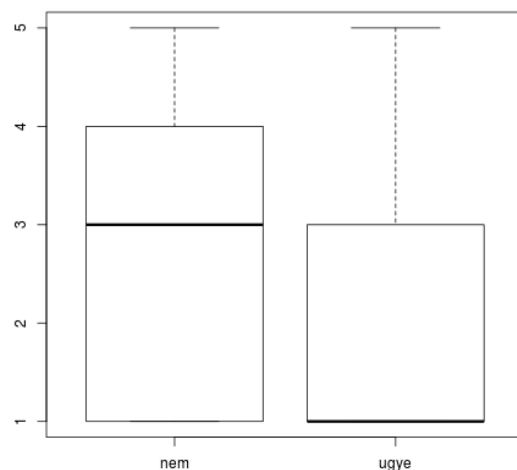
Ezt a következőképpen ellenőriztem. Az 1. és az alább, az **5.2.2.** alfejezetben bemutatandó 2. kísérlet NEUT kondíciója mindenben megegyeznek egymással, így itt az egyes szituációkra nagyjából azonos értékeléseket várunk. Összevettem tehát az 1. és a 2. kísérlet NEUT kondíciójában az egyes szituációkra adott értékelések mediánjait. Ezek a legtöbb esetben vagy megegyeztek egymással, vagy 1 különbség volt köztük. A 24 közül egy olyan szituáció volt, ahol a mediánok két értékben tértek el (a 23., l. a **5.1. mellékletben**). Továbbá találtam több olyan szituációt is, ahol a medián vagy minikét kísérletben, vagy az egyikben kiugróan alacsony volt: 2 vagy annál kisebb (a 12., a 18., a 22. és a 24., l. a **5.1. mellékletben**). Ezeket a szituációkat mint rossznak ítéltet, illetve nagyon különféleképpen megítéltek kizártam a vizsgálatból, és újra elvégeztem a fenti számításokat. A következő eredményeket kaptam.

A kilógóan viselkedő szituációk kihagyása után a NEUT kondícióban teljesen azonos a két UKK-forma megítélése (azaz ebben a szituációtípusban felcserélhetőek egymással); az értékelések mediánja 4-es. A NEV kondícióban a két UKK-forma megítélése közti különbség nő, ha kihagyjuk a problematikusnak tűnő szituációkat; az *ügyé*-s UKK-k megítélése nem változik, a *nem*-eseké viszont javul (a medián a 3-as) – l. az **5. 7. ábrát**.

Az utókérdések értékelése a NEUT kondícióban – szűkített adatso

Az utókérdések értékelése a NEV kondícióban – szűkített adatsor

5.7. ábra: Az utókérdések értékelése a kondíciókban – szűkített adatsor

Így a leszűkített adatsor alapján a **H1.** hipotézis igazolódott, a **H2.** pedig megdőlt. Azt mondhatjuk tehát, hogy ha egy adott helyzetben a beszélőnek a pozitív válasz mellett van előzetes várákozása, és az aktuális helyzet nem tartalmaz evidenciát a válaszra nézve, akkor az *ugye*-s és a *nem*-es UKK-forma egyaránt sikerrel használható. Ha azonban a beszélő a pozitív választ várja, de a helyzetben aktuálisan a negatív választ alátámasztó evidencia érhető el, akkor az *ugye*-s UKK-forma nem használható sikerrel, míg a *nem*-es UKK-forma, ha nem is teljesen kifogástalan, de alkalmazható.

5.2.2. 2. kísérlet

A második kísérletben a beszélőnek a pozitív válasz melletti várakozásával együtt jelen levő vagy hiányzó pozitív kontextuális evidencia hatását vizsgáltam az *ugyé*-t, illetve a *nem*-et tartalmazó utókérdéses konstrukciók megítélésében. A kísérlet 2×2 -es dizájn szerint lett felépítve: két kondícióban vizsgáltam két utókérdéses formát. Az 1-es és a 2-es kísérlet adatgyűjtése párhuzamosan zajlott.

5.2.2.1. Hipotézisek

A Northrup (2014) alapján a magyarra elvégzett tesztek (l. 4.2.1. alfejezet) alapján a következő két hipotézist állítottam fel.

- (5.18) **H1.** Ha a beszélő a pozitív választ (*p*-t) várja, és a kontextusban a pozitív választ (*p*-t) alátámasztó evidencia van jelen, akkor a beszélők az *ugyé*-s utókérdést preferálják a *nem*-es utókérdéssel szemben.
- H2.** Ha a beszélő a pozitív választ (*p*-t) várja, de a kontextusban nincs jelen evidencia a válaszra nézve (neutrális helyzet), akkor a beszélők az *ugyé*-s utókérdést preferálják a *nem*-es utókérdéssel szemben, de kisebb mértékben, mintha pozitív evidencia is lenne a szituációban.

5.2.2.2. Anyag és módszerek

A kísérleti személyek rövid szituációkat olvastak. Mindegyik szituációleírásban volt egy mondat, amely explicite megfogalmazta a beszélő várakozását a pozitív válasszal kapcsolatban; ez mindkét kondícióban állandó volt. Minden helyzetnek kétféle változata készült: az egyikben szerepelt egy a pozitív választ alátámasztó evidencia (pozitívevidencia-kondíció; PEV), a másikban pedig nem (semleges kondíció; NEUT). Minden szituáció végén az egyes szám első személyű beszélő egy utókérdéses konstrukcióval fogalmazott meg egy kérdést a beszélgetőpartnerre számára, ez a mondat végén vagy *ugyé*-t (*UGYE?* válasz), vagy pedig *nem*-et (*NEM?* válasz) tartalmazott. (A kísérleti elemek felépítése az (5.19)-ben és az (5.20)-ban látható.)¹⁶⁰

¹⁶⁰ A szituációk fele itt is olyan volt, hogy a beszélő egy tényszerű információra kérdezett rá (mint az itt idézett példában – (5.19–20)), a másik fele pedig olyan volt, hogy valamilyen véleménnyel vagy személyes ítélettel kapcsolatosan kérdezett. Ez a különbség nem tartozott a vizsgált jelenségek közé, a kísérleti elemek mégis kiegyenlítettek voltak ebből a szempontból is. Az 5.1. melléklet 221-es példáját idézem a PEV kondícióban:

(i) A vizsgaidőszak végén sörözzünk a csoportársaimmal, végigbeszéljük a leghúzóssabb vizsgákat. Szerintem egyértelműen az anatómia volt a legbrutálisabb idén.

(5.19) **PEV KONDÍCIÓ**

Ági, a csoporttársam Párizsba készül, éppen útikönyvet és térképet vásárolunk. Úgy emlékszem, hogy Ági nem először megy Párizsba.

Ági ezt mondja: „A legjobb az Eiffel-torony tetejéről lenézni a városra!”

Ezt kérdezem Ágitól:

A: Jártál már Párizsban, ugye?

B: Jártál már Párizsban, nem?

(5.20) **NEUT KONDÍCIÓ**

Ági, a csoporttársam Párizsba készül, éppen útikönyvet és térképet vásárolunk. Úgy emlékszem, hogy Ági nem először megy Párizsba.

Ági elmerülten nézegeti a térképet.

Ezt kérdezem Ágitól:

A: Jártál már Párizsban, ugye?

B: Jártál már Párizsban, nem?

A PEV kondícióban az egyes szám első személyű beszélő partnere mindig mond valami olyasmit, amiről a beszélő negatív válasza következtethet (*Ági ezt mondja: „A legjobb az Eiffel-torony tetejéről lenézni a városra!”*). Erre az információra reagálva teszi fel a beszélő az utókérdéses formával megfogalmazott kérdést. A NEUT kondícióban a beszélgetőpartner nem mond semmit, hanem valamilyen, a válasza nézve semleges információt tudunk meg róla (*Ági elmerülten nézegeti a térképet.*). A szituációk után a kérdések nem írásban, hanem hangzó változatban szerepeltek. A kísérleti személyek akárhányszor lejátszhatták maguknak a szituációhoz tartozó hangfájlt. Az UKK meghallgatása után meg kellett ítélniük, hogy az adott helyzetben az adott UKK mennyire hangzott számukra természetesen egy 1-től 5-ig terjedő skálán. A képernyőn a skála mellett

Gizi azt mondja: „Én egyik tárgyra sem tanultam annyit, mint az anatómiára.”
Így reagálok:

A: Az anatómia volt a legnehezebb, ugye?

B: Az anatómia volt a legnehezebb, nem?

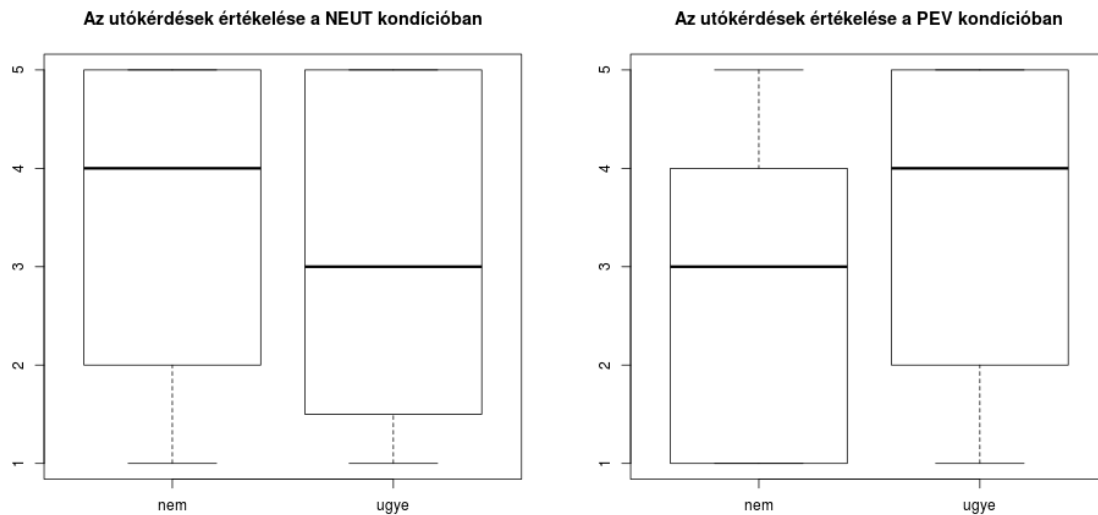
segítségképpen minden elemnél ott volt a számok értelmezése is: 1 = „Én így biztosan nem kérdeztem volna.” és 5 = „Így akár én is kérdezhettem volna.” (Az **5.1. melléklet** tartalmazza a részletes instrukciókat és az összes kísérleti elemet.)

A 2. kísérlet felépítése ugyanolyan volt, mint az 1. kísérleté: a 24 ilyen szituációból 12 a PEV kondícióban, és 12 a NEUT kondícióban szerepelt. Kondícióként pedig 6 helyzet után következett az *UGYE?* válasz, és 6 után a *NEM?* válasz. A 24 kísérleti elem mellett hasonló töltelékelemek szerepeltek, mint az 1. kísérletben. A 9 triviálisan megválaszolható töltelékelem megegyezett. Ha egy kísérleti személy ezeknek a triviális fillereknek az esetében kettőnél többször hibázott (1-es helyett 5-öst vagy 5-ös helyett 1-est adott), akkor őt kizártam a kísérletből, válaszait nem értékeltem. A 2. kísérlet is összesen 56 bemutatást tartalmazott. A kísérleti elemek itt is 4 listába rendezve szerepeltek latin négyzet dizájn szerint.

A kísérlet futtatásához a Göttingeni Egyetem által kezelt OnExp szoftvert és online felületet használtam. A kísérleti személyeket az interneten toboroztam. Előzetesen tájékoztattam őket arról, hogy a kísérlethez milyen feltételek szükségesek. A kísérlet 4 listáját összesen 84 személy (21 férfi és 63 nő) töltötte ki, listánként 21 fő. Közülük 74-en adtak értékelhető választ. A résztvevők átlagéletkora 42,3 év.

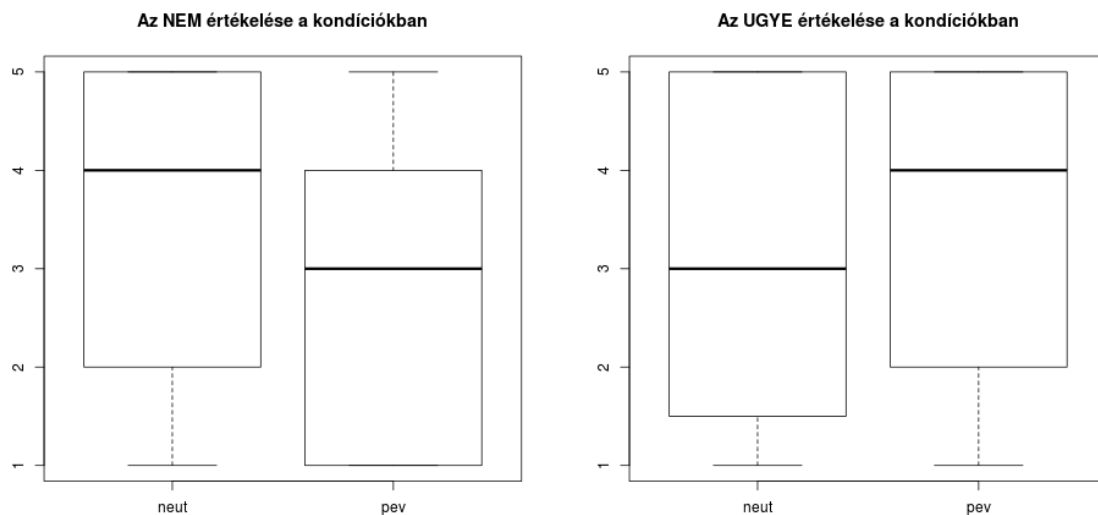
5.2.2.3. Eredmények

A NEUT kondícióban a kísérleti személyek a *NEM?* választ természetesebbnek ítélték (módusz: 5; medián: 4), mint az *UGYE?* választ (módusz: 5; medián: 3); l. az **5.8. ábrát**. A Mann-Whitney teszt lefuttatása azonban azt mutatja, hogy a kétféle utókérdés megítélése közötti különbség nem szignifikáns ($p = 0,39$). A PEV kondícióban a kísérleti személyek az *UGYE?* választ ítélték természetesebbnek (módusz: 5; medián: 4), mint a *NEM?* választ (módusz: 1; medián: 3); l. az **5.8. ábrát**. A Mann-Whitney teszt lefuttatása pedig azt mutatja, hogy a kétféle utókérdés megítélése közötti különbség a PEV kondícióban erősen szignifikáns ($p = 2,375 \cdot 10^{-9}$). Látható, hogy a PEV kondícióban mind a két UKK használata elfogadhatónak tűnik, de az *ugyé*-s formát szignifikánsan természetesebbnek ítélték a résztvevők.

5.8. ábra: Az utókérdések értékelése a kondíciókban

Az **5.9. ábráról** leolvasható, hogy mindkét vizsgált UKK-forma megítélésre hatással van az, hogy melyik kondícióban szerepelt az adott forma. A Mann-Whitney teszt eredménye szerint az *UGYE?* megítélésére nézve nem szignifikáns kondíció (NEUT vagy PEV) hatása ($p = 0,5721$). A *NEM?* megítélésében esetében azonban szignifikáns különbséget jelentett az, hogy melyik kondícióban szerepelt $p = 7,473 \cdot 10^{-11}$.

5.9. ábra: A szituációtípus hatása az utókérdések megítélésére

Az adatok statisztikai elemzését kevert modellel végeztem, amelyben a kísérleti személyek, a lista és a szituáció száma random hatásként, az evidencia típusa és az utókérdés típusa pedig fix hatásként szerepelt. Az elemzés azt is megmutatta, hogy a

válaszok megítélésében nemcsak a szituáció típusának, hanem annak is gyengén szignifikáns hatása volt, hogy az adott UKK-forma melyik szituációban szerepelt a 24 közül ($p = 0,03$).

5.2.2.4. Következtetések

Az előző alfejezetben bemutatott eredmények alapján látható, hogy a hipotézisek csak részben igazolódtak. A **H1.** igazolódtott, hiszen az *ügyé*-s UKK-t valóban szignifikánsan természetesebbnek értékelték a résztvevők, mint az *nem*-eset a pozitív válasz melletti evidencia esetén. A **H2.** azonban – ahogyan az 1. kísérletben is – egyértelműen cáfolódott, ugyanis abban az esetben, amikor nem volt jelen evidencia a pozitív válasz mellett a szituációban, csak a beszélő előzetes várakozása szólt a pozitív válasz mellett (ez konstans volt minden szituációban), akkor a *nem*-es UKK -t valamivel természetesebbnek tartották a résztvevők, mint az *ügyé*-set, de a két UKK-forma megítélése nem különbözött szignifikáns módon.

A hipotézisek vizsgálatát az (5.21)-ben foglaltam össze:

- (5.21) **H1.** Ha a beszélő a pozitív választ (p -t) várja, és a kontextusban a pozitív választ (p -t) alátámasztó evidencia van jelen, akkor a beszélők az *ügyé*-s utókérdést preferálják a *nem*-es utókérdéssel szemben.
- ✓
- H2.** Ha a beszélő a pozitív választ (p -t) várja, de a kontextusban nincs jelen evidencia a válaszra nézve (neutrális helyzet), akkor a beszélők az *ügyé*-s utókérdést preferálják a *nem*-es utókérdéssel szemben, de kisebb mértékben, mintha pozitív evidencia is lenne a szituációban.
- ✗

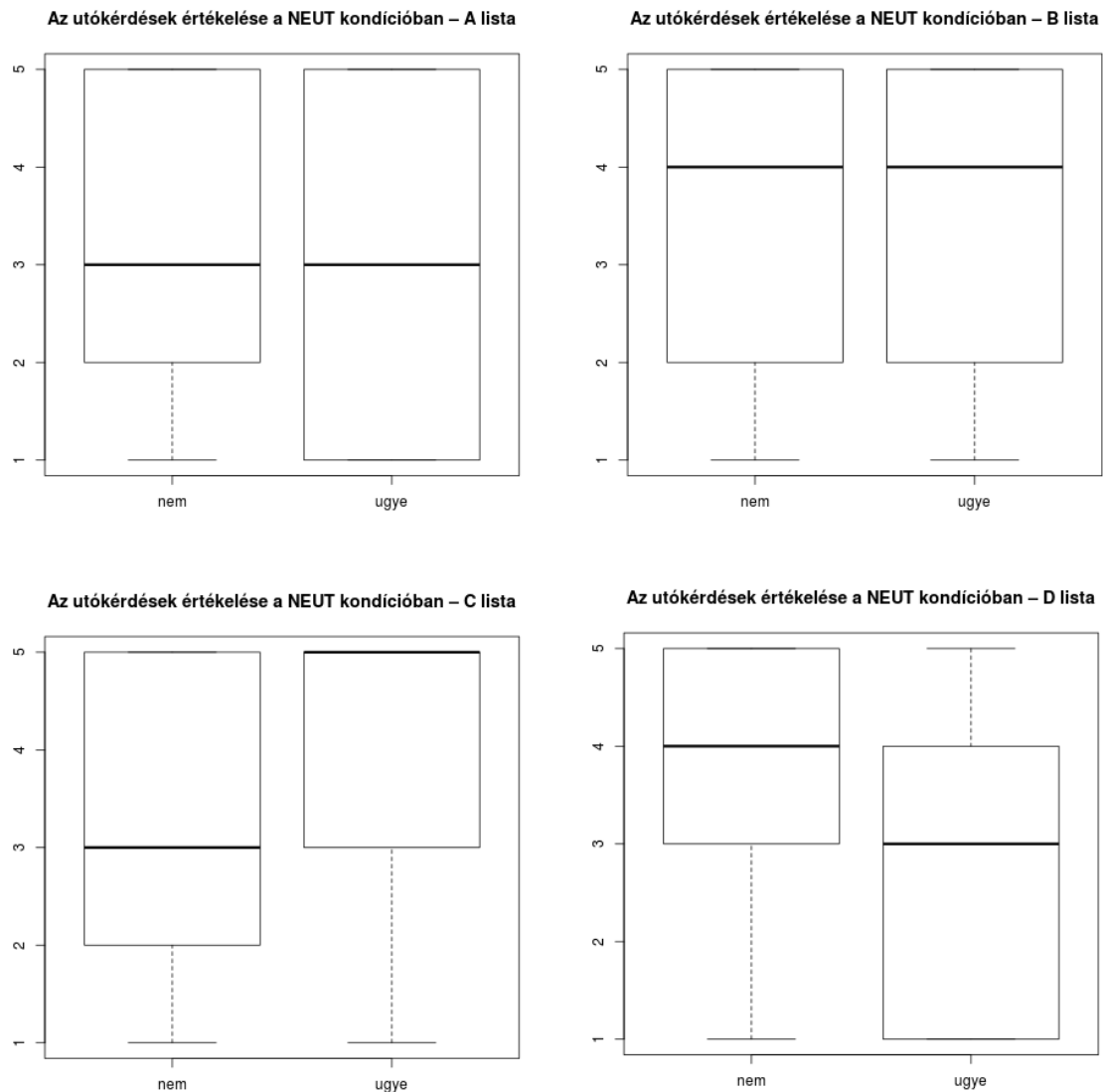
5.2.2.5. Diszkusszió

A 2. kísérlet ugyanazokat a problémákat vetette fel, mint az első: (i) a kísérlet listái különböző eredményeket hoztak; (ii) az UKK-formák megítélésére nemcsak az volt szignifikáns hatással, hogy melyik kondícióban szerepeltek, hanem az is, hogy konkrétan a 24 közül melyik szituációban. Éppen ezért az alábbiakban ugyanazokat a további összehasonlításokat, illetve számolásokat fogom elvégezni a 2. kísérlet adataira, amelyeket az 1. kísérlet esetében elvégeztem. Először bemutatom a kísérlet 4 listájának eredményeit, majd az 1–2. kísérlet neutrális szituációinak esetében problémásnak ítélt szituációk

kihagyásával újraszámolom az eredményeket, és megvizsgálom, hogy ezek mutatnak-e jelentős eltérést a teljes adatsor eredményeitől.

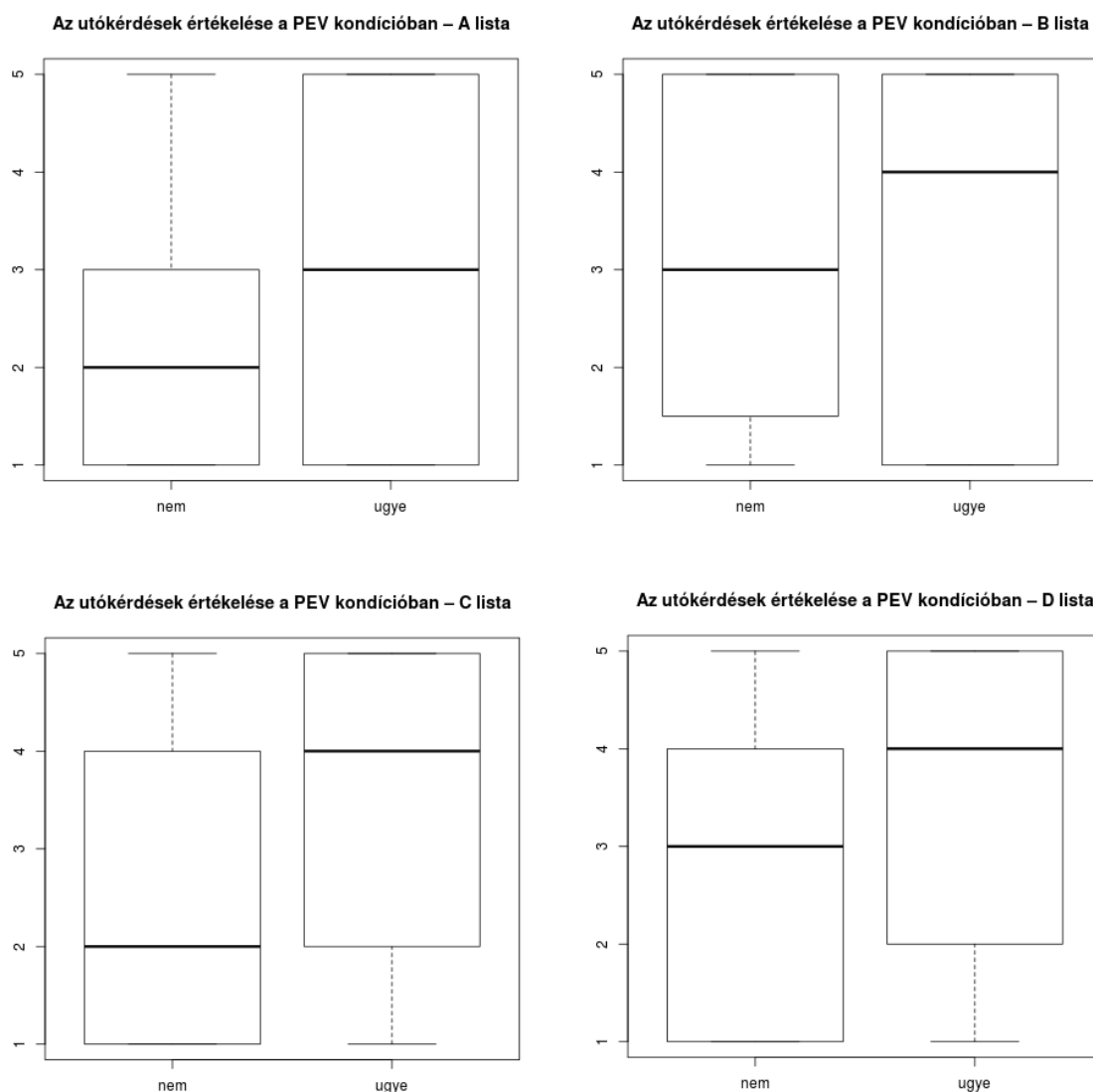
Ahogy láttuk a kísérlet összesített eredményeit vizsgálva, az UKK-formák megítélése a NEUT kondícióban nem különbözik egymástól szignifikáns módon, de a *NEM?* választ a résztvevők valamivel természetesebbnek tartják. Listánként ábrázolva az eredményeket azt látjuk, hogy a kísérlet C listája jelentős eltérést mutat: a résztvevők itt az *UGYE?* választ szignifikánsan természetesebbnek ítélték, mint a *NEM?* választ (Mann-Whitney-teszt; $p = 0,0002$).¹⁶¹ A kísérlet D listájában pedig – ellentétben az A és a B listával – a *NEM?* és az *UGYE?* válasz megítélése közti különbség szignifikáns a Mann-Whitney-teszt alapján ($p = 5,1 \cdot 10^{-5}$). Az egyes listák eredményeit a NEUT kondícióban az **5.10. ábrán** mutatom be.

¹⁶¹ Ez az eredmény az 1. kísérlet C listájának eredményeitől is jelentősen eltér (l az **5.3. ábrát** az **5.2.1. alfejezetben**), pedig ebben a két listában teljesen azonosak voltak a NEUT kondícióban szereplő kísérleti elemek.

5.10. ábra: Az utókérdések értékelése a NEUT kondícióban – listánként

A PEV kondícióban az összesített eredmények azt mutatták, hogy az *UGYE?* választ szignifikánsan természetesebbnek ítélik a résztvevők, mint a *NEM?* választ. Ebben a kondícióban a B lista mutat eltérést a többitől, ugyanis itt a két válasz megítélése nem különbözik egymástól szignifikáns módon (Mann-Whitney-teszt, $p = 0,885$). A C lista ebben a kondícióban is kissé eltérő képet mutat: itt a legnagyobb a különbség a két UKK-forma megítélésében: *NEM?* válaszra a módusz 1, a medián 2; az *UGYE?* válaszra a módusz 5, a medián 4. A 2. kísérlet listáinak eredményeit a PEV kondícióban az **5.11. ábra** mutatja be.

5.11. ábra: Az utókérdések értékelése a PEV kondícióban – listánként

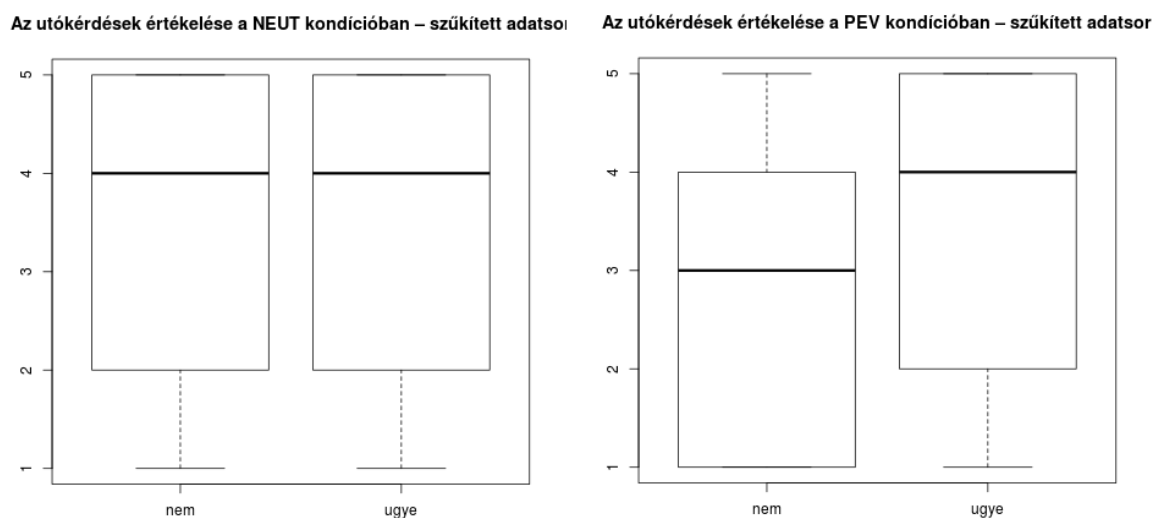
A listák eredményei közötti eltérések részben természetesek, hiszen azokat különböző kísérleti személyek töltötték ki. A jelentősebb eltérések azonban arra utalhatnak, hogy a kísérleti eszköz javításra szorul. A 2. kísérlet esetében ugyanazok a problémák merülhetnek fel, mint az első esetében: a kísérlet hossza, a feladat monotonitása; önkéntes kitöltés, honorárium nélkü; a feladat (Mit kell megítélni?) homályossága. A kísérleti kérdőív utolsó oldalán adott visszajelzésekben¹⁶² néhányan ugyanazokat a problémákat fogalmazták meg, mint az első kísérlet esetében: (i) Túl hosszú volt a kérdőív, és nem lehetett látni, hogy az illető hol tart a kitöltési folyamatban. (ii) Többeknek problémát okozott, hogy nem tudták eldönteni, hogy a válaszok megítélésében elsősorban az intonáció, a kérdés egyéb formai

¹⁶² Listánként egy-két visszajelzés érkezett.

jellegzetességei vagy tartalmi kritériumok szerint ítélnének. Ezért – a visszajelzések szerint – utólag következtetlennek ítélték a saját válaszaikat.

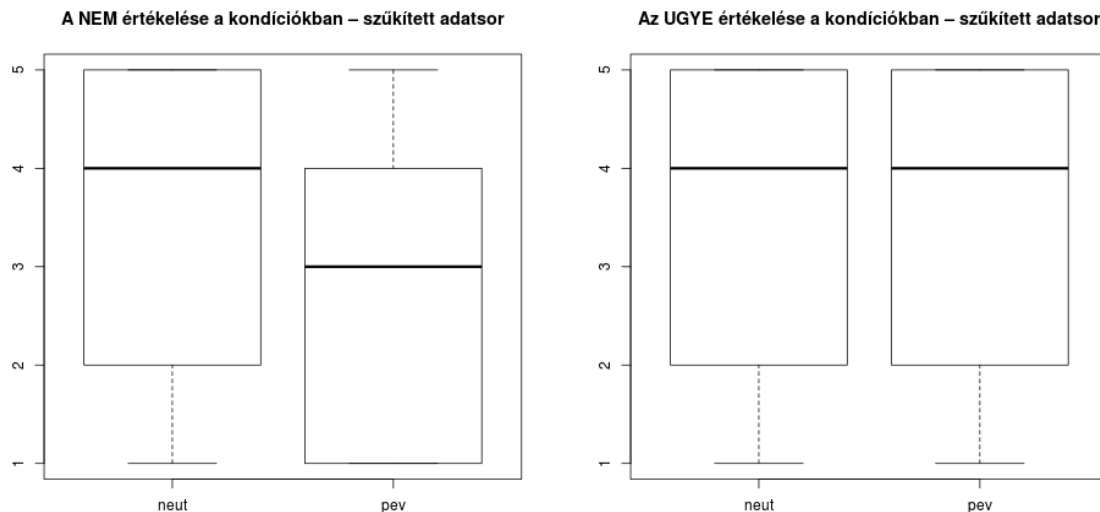
Ahogy az 1. kísérlet esetében, úgy a másodikban is problémásnak bizonyulnak azok a szituációk, amelyeknél a két kísérlet NEUT kondíciójában nagyon eltérő értékeléseket kaptam. Ezért az ott követett eljárást itt is alkalmaztam, és a 12., a 18., a 22., a 23. és a 24. szituációt (l. a **5.1. mellékletben**) kihagyva újraszámoltam az eredményeket.

A szűkített adatsorokkal az eredmények változatlanok. A NEUT kondícióban a *nem*-es és az *ugye*-s UKK-k felcserélhetőnek tűnnek, az értékelésük között nincs szignifikáns különbség (Mann-Whitney-teszt; $p = 0,558$). A PEV kondícióban a beszélők az *ugye*-s UKK-t preferálták a *nem*-essel szemben, és a megítélés különbsége szignifikáns (Mann-Whitney-teszt; $p = 4,27 \cdot 10^{-6}$). L. az **5.12. ábrát**.

5.12. ábra: Az utókérdések megítélése a NEUT és a PEV kondícióban – szűkített adatsor

Az *ugye*-s UKK megítélésére nézve nincs szignifikáns hatása annak, hogy melyik kondícióban szerepelt (Mann-Whitney-teszt; $p = 0,015$). A *nem*-es UKK megítélésére nézve azonban szignifikáns hatása van a szituációban jelen levő pozitív evidenciának (Mann-Whitney-teszt; $p = *10^{-11}$). Ezeket az összehasonlításokat az **5.13. ábráról** lehet leolvasni.

5.13. ábra: A kondíció hatása az UKK-formák megítélésére – szűkített adatsor

A fentiekből látható, hogy a kilógóan viselkedő szituációk kihagyása nem változtat az 5.2.2.3. alfejezetben prezentált eredményeken, így az előző alfejezetben megfogalmazott következtetések helytállónak tekinthetők a kísérletben gyűjtött adatok alapján.

5.2.3. 3. kísérlet

A harmadik kísérletben a beszélőnek a pozitív válasz iránti várakozásával együtt jelen levő vagy hiányzó pozitív kontextuális evidencia hatását vizsgáltam az *ugyé*-t tartalmazó utókérdéses konstrukciók, és az *ugye, hogy...* kezdetű konstrukciók megítélésében. A vizsgált kondíciók tehát azonosak voltak a 2. kísérletével, csak a választípusok különböztek. A kísérlet – ugyanúgy, ahogyan az 1. és a 2. – 2×2 -es dizájn szerint lett felépítve: két kondícióban (NEUT és PEV) vizsgáltam két *ugyé*-t tartalmazó formát (*UGYE?* és *UH?*).

5.2.3.1. Hipotézisek

Northrup (2014) alapján a magyarra elvégzett tesztek (l. a 4.2.1. alfejezetet) alapján a következő két hipotézist állítottam fel.

- (5.22) **H1.** Ha a beszélő a pozitív választ (*p-t*) várja, és a kontextusban a pozitív választ (*p-t*) alátámasztó evidencia van jelen, akkor a beszélők az *ugye, hogy...*-os mondatot preferálják az *ugyé*-s utókérdéssel szemben.

- H2. Ha a beszélő a pozitív választ (*p*-t) várja, de a kontextusban nincs jelen evidencia a válaszra nézve (neutrális helyzet), akkor a beszélők az *ugye*-s utókérdést preferálják az *ugye, hogy...*-os kérdéssel szemben.

5.2.3.2. Anyag és módszerek

Az 1–2. kísérlethez hasonlóan a kísérleti személyek rövid szituációkat olvastak. Mindegyik szituációleírásban volt egy mondat, amely expliciten megfogalmazta a beszélő várakozását a pozitív válasszal kapcsolatban; ez mindkét kondícióban állandó volt. Minden helyzetnek kétféle változata készült: az egyikben szerepelt egy a pozitív választ alátámasztó evidencia (pozitívevidencia-kondíció; PEV), a másikban pedig nem (semleges kondíció; NEUT). Minden szituáció végén az egyes szám első személyű beszélő egy *ugye*-s mondatot fogalmazott meg a beszélgetőpartnere számára; ez vagy a mondat végén tartalmazta az *ugye*-t (*UGYE?* válasz), vagy pedig az *ugye, hogy...* szerkezettel kezdődött (*UH?* válasz). (A kísérleti elemek felépítése az (5.23)-ban és a (5.24)-ben látható.)¹⁶³

(5.23) PEV KONDÍCIÓ

Ági, a csoporttársam Párizsba készül, éppen útikönyvet és térképet vásárolunk. Úgy emlékszem, hogy Ági nem először megy Párizsba.

Ági ezt mondja: „Legjobb az Eiffel-torony tetejéről lenézni a városra!”

Ezt kérdezem Ágitól:

A: Jártál már Párizsban, *ugye*?

B: *Ugye, hogy* jártál már Párizsban?

(5.24) NEUT KONDÍCIÓ

Ági, a csoporttársam Párizsba készül, éppen útikönyvet és térképet vásárolunk. Úgy emlékszem, hogy Ági nem először megy Párizsba.

Ági elmerülten nézegeti a térképet.

163 A szituációk fele itt is olyan volt, hogy a beszélő egy tényszerű információra kérdezett rá (mint az itt idézett példában – (5.23–24)), a másik fele pedig olyan volt, hogy valamilyen véleményrel vagy személyes ítélettel kapcsolatosan kérdezett. Ez a különbség nem tartozott a vizsgált jelenségek közé, a kísérleti elemek mégis kiegyenlítettek voltak ebből a szempontból is. Az **5.1. melléklet** 221-es példáját idézem a PEV kondícióban:

(i) A vizsgaidőszak végén sörözünk a csoporttársaimmal, végigbeszéljük a leghúzóssabb vizsgákat. Szerintem egyértelműen az anatómia volt a legbrutálisabb idén.
Gizi azt mondja: „Én egyik tárgyra sem tanultam annyit, mint az anatómiára.”
Így reagálok:

A: Az anatómia volt a legnehezebb, *ugye*?

B: *Ugye, hogy* az anatómia volt a legnehezebb?

Ezt kérdezem Ágitól:

A: Jártál már Párizsban, ugye?

B: Ugye, hogy jártál már Párizsban?

A PEV kondícióban az egyes szám első személyű beszélő partnere mindig mond valami olyasmit, amiről a beszélő a pozitív válasza következtethet (*Ági ezt mondja: „Legjobb az Eiffel-torony tetejéről lenézni a városra!”*). Erre az információra reagálva teszi fel a beszélő az *ugye*-s formával megfogalmazott kérdést. A NEUT kondícióban a beszélgetőpartner nem mond semmit, hanem valamilyen, a válasza nézve semleges információt tudunk meg róla (*Ági elmerülten nézegeti a térképet.*). A szituációk után a kérdések nem írásban, hanem hangzó változatban szerepeltek. A kísérleti személyek akárhányszor lejátszhatták maguknak a szituációhoz tartozó hangfájlt. Az *ugye*-formát tartalmazó mondat meghallgatása után meg kellett ítélniük, hogy az adott helyzetben az adott forma mennyire hangzott számukra természetesen egy 1-től 5-ig terjedő skálán. A képernyőn a skála mellett segítségképpen minden elemnél ott volt a számok értelmezése is: 1 = „Én így biztosan nem kérdeztem volna.” és 5 = „Így akár én is kérdezhettem volna.” (Az **5.1. melléklet** tartalmazza a részletes instrukciókat és az összes kísérleti elemet.)

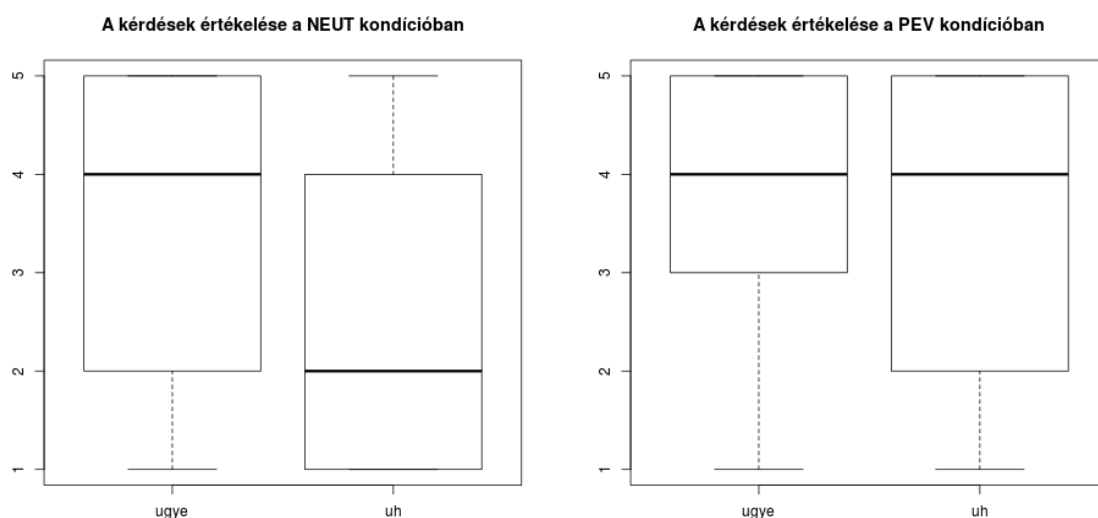
A 3. kísérlet felépítése ugyanolyan volt, mint a 2. kísérleté: a 24 ilyen szituációból 12 a PEV kondícióban és 12 a NEUT kondícióban volt. Kondícióként pedig 6 helyzet után szerepelt az *UGYE?* válasz és 6 után az *UH?* válasz. A 24 kísérleti elem mellett ugyanazok a töltelékelemek szerepeltek, mint az 1. és a 2. kísérletben. A 9 triviálisan megválaszolható töltelékelem is megegyezett. Ha egy kísérleti személy ezeknek a triviális fillereknek az esetében kettőnél többször hibázott (1-es helyett 5-öst vagy 5-ös helyett 1-est adott), akkor őt kizártam a kísérletből, válaszait nem értékeltem. A 3. kísérlet is összesen 56 bemutatást tartalmazott. A kísérleti elemek itt is 4 listába rendezve szerepeltek latin négyzet dizájn szerint.

A kísérlet futtatásához a Göttingeni Egyetem által kezelt OnExp szoftvert és online felületet használtam. A kísérleti személyeket a Nyelv és Tudomány (www.nyest.hu) portálon és közösségi oldalakon toboroztam. Előzetesen tájékoztattam őket arról, hogy a kísérlethez milyen feltételek szükségesek. A kísérletet 81 személy töltötte ki (23 + 21 + 20 + 20 megoszlásban). A kísérlet 4 listáját összesen 81 személy (27 férfi és 54 nő) töltötte ki,

listánként 20, illetve 21 fő. Közülük 69-en adtak értékelhető választ. A résztvevők átlagéletkora 43,13 év. Az adatfelvétel 2019 áprilisában zajlott.

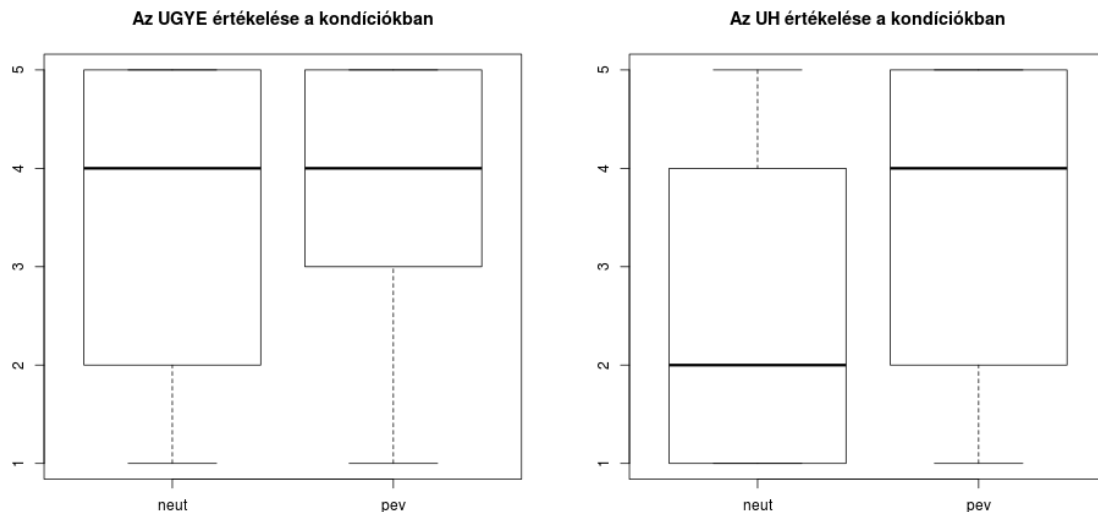
5.2.2.3. Eredmények

A NEUT kondícióban a kísérleti személyek a *UGYE?* választ természetesebbnek ítélték (módusz: 5; medián: 4), mint az *UH?* választ (módusz: 1; medián: 2); l. az **5.14. ábrát**. A Mann-Whitney teszt lefuttatása azt mutatja, hogy a kétféle kérdés megítélése közötti különbség erősen szignifikáns ($p = 8,18 \cdot 10^{-16}$). A PEV kondícióban a kétféle kérdésformát egyformán természetesnek ítélték a kísérlet résztvevői; az *UGYE?* válasz esetében a módusz 5, a medián pedig 4; az *UH?* válasz esetében a módusz 5 és a medián szintén 4; l. az **5.14. ábrát**. A Mann-Whitney teszt lefuttatása pedig azt mutatja, hogy a kétféle kérdésforma megítélése között a PEV kondícióban nincs szignifikáns különbség ($p = 0,1686$). Látható, hogy a PEV kondícióban az *ugye, hogy...* kezdetű kérdés és az *ugye-s* UKK használata felcserélhető egymással.

5.14. ábra: A kérdések értékelése a kondíciókban

Az *UGYE?* válasz megítélésre a Mann-Whitney teszt eredménye szerint nincs szignifikáns hatással az, hogy melyik kondícióban szerepelt az adott forma ($p = 0,4466$). Az *UH?* válasz megítélése esetében azonban szignifikáns különbséget jelentett az, hogy melyik kondícióban szerepelt ez a forma ($p = 2,376 \cdot 10^{-13}$). Ezeket az összehasonlításokat szemlélteti az **5.15. ábra**.

5.15. ábra: A szituációtípus hatása a kérdések megítélésére

Az adatok statisztikai elemzését kevert modellel végeztem el, amelyben a kísérleti személyek, a lista és a szituáció száma random hatásként, az evidencia típusa és a kérdés típusa pedig fix hatásként szerepelt. A 3. kísérlet esetében – ellentétben az 1–2. kísérlettel – a válaszok megítélésében nem volt szignifikáns hatása annak, hogy egy adott kérdésforma a 24 körül melyik szituációban szerepelt ($p = 0,05043$).

5.2.3.4. Következtetések

Az előző alfejezetben bemutatott eredmények alapján látható, hogy a hipotézisek csak részben igazolódtak. A **H1.** cáfolódott, hiszen az *ugyé-s* UKK-t és az *ugye, hogy...* kezdetű kérdés felcserélhető egymással, ha a szituációban elérhető a pozitív válasz mellett evidencia. A **H2.** azonban igazolódtott, ugyanis abban az esetben, amikor nem volt jelen evidencia a pozitív válasz mellett a szituációban, csak a beszélő előzetes várakozása szólt a pozitív válasz mellett (ez konstans volt minden szituációban), akkor az *ugyé-s* UKK-t szignifikánsan természetesebbnek ítélték a résztvevők, mint az *ugye, hogy...* kezdetű kérdést.

A hipotézisek vizsgálatát az (5.25)-ben foglaltam össze:

- (5.25) **H1.** Ha a beszélő a pozitív választ (p -t) várja, és a kontextusban a pozitív választ (p -t) alátámasztó evidencia van jelen, akkor a beszélők az *ugye, hogy...*-os mondatot preferálják az *ugyé-s* utókérdéssel szemben.

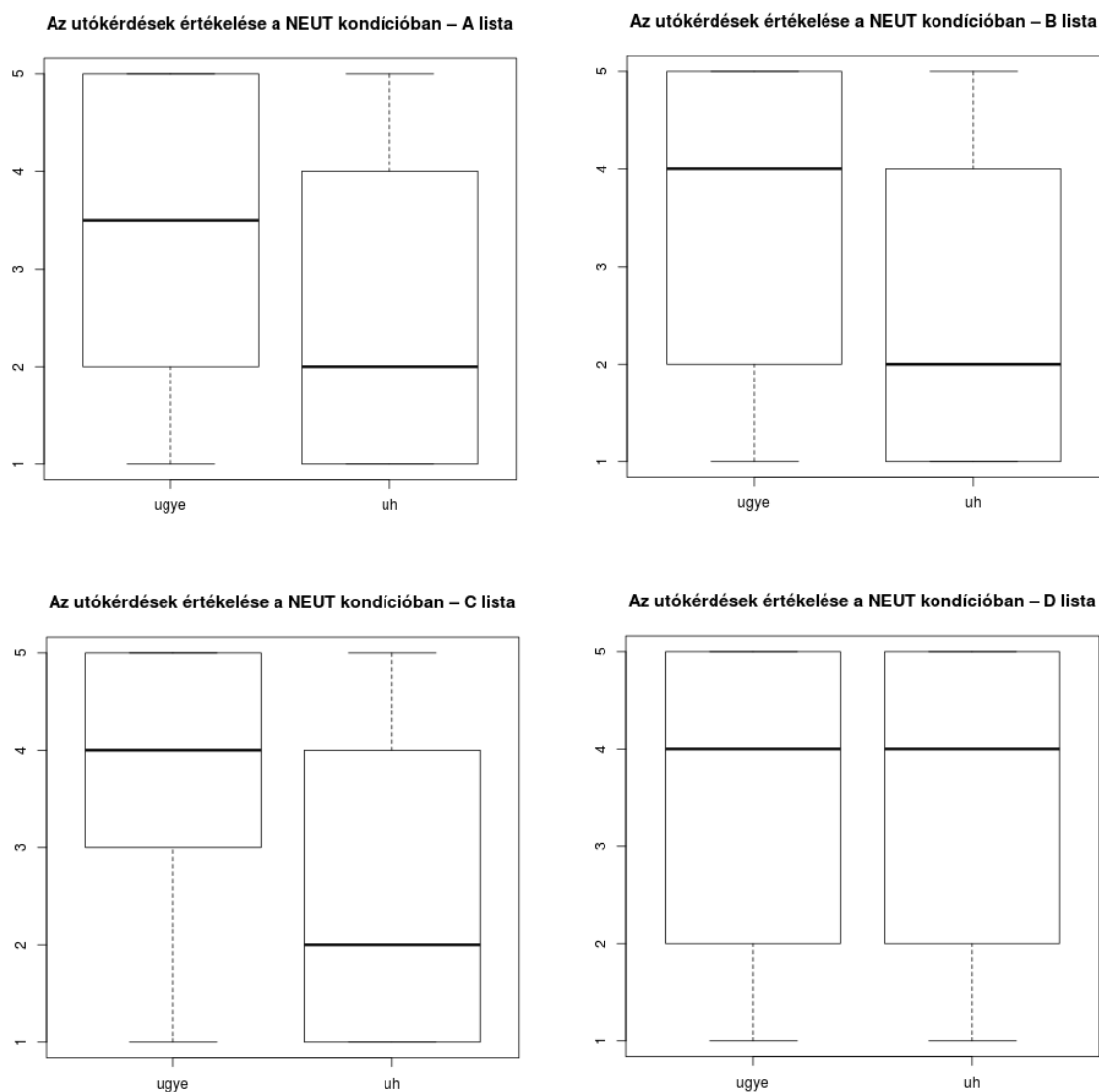
✗

- H2.** Ha a beszélő a pozitív választ (*p*-t) várja, de a kontextusban nincs jelen evidencia a válaszra nézve (neutrális helyzet), akkor a beszélők az *ugyé*-s utókérdést a preferálják az *ugye, hogy...*-os kérdéssel szemben.
- ✓

5.2.3.5. Diszkusszió

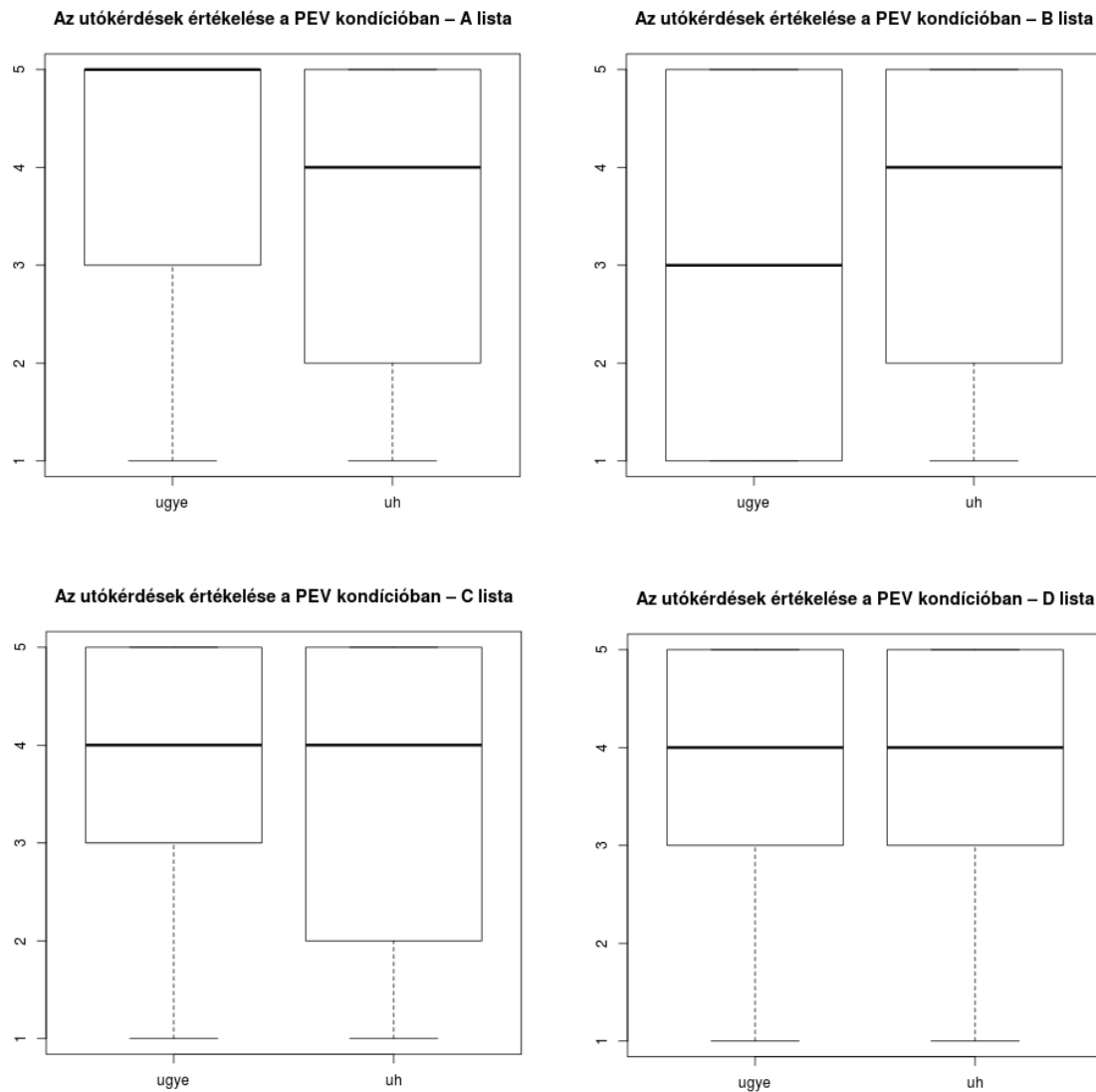
A 3. kísérlet felépítése azonos volt az 1–2. kísérletével, kondíciói megegyeztek a 2. kísérletével, csak a válaszlehetőségek voltak mások, illetve az adatgyűjtés időpontja. Ennek ellenére a 3. kísérlet eredményeinek statisztikai elemzése szerint az egyes szituációkra adott válaszok itt nem különböztek szignifikánsan egymástól, bár a *p* éppen a küszöbérték ($p = 0,05$). Ennek ellenére a kísérleti listák eltéréseit itt is érdemes végignézni.

A NEUT kondícióban az összesített eredmények azt mutatták, hogy a kísérleti személyek az *UGYE?* választ szignifikánsan természetesebbnek értékelték, mint az *UH?* választ. Az **5.16. ábráról** azonban leolvasható, hogy a D lista eredményei igencsak eltérnek ettől. Míg az A-B-C listákban a két válasz értékelései között – bár különböző mértékben, de – szignifikáns a különbség, addig a D listában a két válasz értékelése nem különbözik (Mann-Whitney-teszt; $p = 0,445$).

5.16. ábra: A két kérdésforma értékelése a NEUT kondícióban – listánként

Az összesített eredmények szerint a PEV kondícióban a két vizsgált kérdésforma megítélése nem különbözik szignifikánsan egymástól; ezekben a helyzetekben felcserélhetőek egymással. A listánkénti vizsgálat ugyanezt mutatja: sem az A, sem pedig a B lista értékeléseiben látható különbség nem szignifikáns, bár az A lista esetében a p a küszöbértéken van (Mann-Whitney-teszt; $p = 0,058$). Az összehasonlításokat az **5.17. ábrán** lehet látni. Figyelemreméltó az is, hogy a D lista eredményei szerint a kondíciónak nincs szignifikáns hatása sem az *ugye*-s UKK, sem pedig az *ugye, hogy...* kezdetű kérdés megítélésére.

5.17. ábra: A két kérdésforma értékelése a PEV kondícióban – listánként

A listák eredményei közötti eltérések részben természetesek, hiszen azokat különböző kísérleti személyek töltötték ki. A jelentősebb eltérések azonban arra utalhatnak, hogy a kísérleti eszköz javításra szorul. A 3. kísérlet esetében ugyanazok a problémák merülhetnek fel, mint az első kettő esetében: a kísérlet hossza, a feladat monotonitása; önkéntes kitöltés, honorárium nélkül; a feladat (Mit kell megítélni?) homályossága, az intonáció jelentősége. A kísérleti kérdőív utolsó oldalán adott visszajelzésekben¹⁶⁴ a résztvevők ugyanazokat a problémákat fogalmazták meg, mint az első két kísérlet esetében: (i) Túl hosszú volt a kérdőív, és nem lehetett látni, hogy az illető hol tart a kitöltési folyamatban. (ii) Többeknek problémát okozott, hogy nem tudták eldönteni, hogy a válaszok megítélésében elsősorban

¹⁶⁴ Listánként 2–4 visszajelzés érkezett.

az intonáció, a kérdés egyéb formai jellegzetességei vagy tartalmi kritériumok szerint ítélnének. Ezért – a visszajelzések szerint – utólag következetlennek ítélték a saját válaszaikat.

5.3. Konklúzió a pragmatikai kísérletek alapján

A fentiekben bemutatott három pragmatikai kísérletet, amelyeket a 4.2.1. fejezetben bemutatott Northrup (2014)-féle tesztek alapján felállított hipotézisek tesztelésére végeztem el. Míg saját intuícióm szerint az egyes elfogultkérdés-formák és a kontextusban jelen levő előzetes és aktuális evidenciák összefüggése viszonylag egyértelműnek tűnt (l. a 4.9. táblázatban), addig a kísérletek azt bizonyították, hogy az egyes vizsgált formáknak az adott szituációban való megítélése nagy mértékben különbözhet beszélőről beszélőre.

A három pragmatikai kísérletben azt vizsgáltam, hogy a beszélő pozitív válasz iránti előzetes várakozása mellett (előzetes evidencia / episztemikus elfogultság p mellett) elérhető kontextuális evidenciák (aktuális evidenciák) hogyan függenek össze a *nem*-es, az *ugye*-s UKK-k, illetve az *ugye*, *hogy...* kezdetű kérdések sikerességével (természetességével). A kísérletek alapján elmondható, hogy a vizsgált formák sikeressége valóban különbözik attól függően, hogy a kontextusban milyen aktuálisan elérhető evidencia van jelen. A vizsgált formák és kontextusok összefüggései a következőképpen jellemezhetőek:

(i) Semelyik vizsgált UKK-forma nem hangzik természetesen, ha a beszélő ugyan a pozitív választ várja, de a szituációban a negatív válasz mellett érhető el evidencia. Ha ilyen helyzetben mégis UKK hangzik el, akkor a *nem*-mel képzettet a beszélők természetesebbnek tartják, mint az *ugye*-set. (1. kísérlet)

(ii) Ha a beszélő pozitív válasz iránti várakozása mellett nem érhető el a helyzetben aktuális evidencia sem a pozitív, sem pedig a negatív válaszra nézve (az aktuális evidencia szempontjából neutrális helyzet), akkor a beszélők az *ugye*-s és a *nem*-es UKK-formát közel egyformán sikeresnek ítélik, utóbbit egy kicsit inkább preferálják. Az *ugye*, *hogy...* kezdetű kérdést ebben a helyzetben kevésbé preferálják, mint az előbbi kettő formát. (1-2-3. kísérlet)

(iii) Ha a beszélő pozitív válasz iránti várakozása mellett a szituációban a pozitív válasz mellett aktuális evidencia is elérhető, akkor az *ugye*-s UKK-forma és az *ugye*, *hogy...* kezdetű kérdés egyformán sikerrel használható, a *nem*-es UKK használata azonban sikertelen ebben a helyzetben. (1-2-3. kísérlet)

A három elvégzett pragmatikai kísérlet eredményei alapján a **4.9.** táblázatot a következőképpen módosíthatjuk:¹⁶⁵

		Aktuális evidencia		
		p	$-$	$\neg p$
Előzetes evidencia	p	<i>UGYE?</i> = <i>UH?</i> <i>> NEM?</i>	<i>NEM?</i> $\geq$ <i>UGYE?</i> <i>> UH?</i>	<i>NEM?</i> $>$ <i>UGYE?</i>
	$-$	#	#	#
	$\neg p$	#	#	#

5.5. táblázat: A vizsgált formák preferenciája a kontextus függvényében

¹⁶⁵ A relációjel a preferenciát jelöli. A vizsgált eseteket szürke háttérrel emeltem ki.

6. ÖSSZEGZÉS, EREDMÉNYEK

Dolgozatomban a magyar *ügyé*-t tartalmazó megnyilatkozásokat vizsgáltam szintaktikai, prozódiai, szemantikai és pragmatikai szempontból.

A 2. fejezetben az *ügyé*-t tartalmazó mondatoknak elsősorban a formai tulajdonságaival foglalkoztam. Az alapvető konstrukciótípusok bemutatása után a szakirodalomnak az *ügyé*-vel kapcsolatos meglátásait prezentáltam. A fejezetben bemutatott prozódiai, szórendi vizsgálatok, illetve a BUSZI-2 korpusz adatainak áttekintése egyöntetűen azt mutatta, hogy a kérdést megvalósító és az állítást megvalósító *ügyé*-s mondatok ha nem is kategorikusan, de tendenciaszerűen különböznek egymástól formailag. Az alapvető különbségek a következők:

- A kérdést megvalósító mondatban, ha a partikula a mondat végén szerepel („utókérdés” használat), az *ügyé*-nek önálló hangsúlya és emelkedő-eső dallama van. Ezzel szemben az állítást megvalósító mondatban az *ügye* hangsúlytalan, önálló karakterdallamot nem hordoz, csak elő- vagy toldalékdallam jelenik meg rajta. A kétféle formai típus esetében az *ügyé*-k időtartamában nem találtam különbséget; továbbá mindkét típusnál jellemzőek az *ügyé*-t megelőző, illetve követő szünetek.
- A kérdést megvalósító mondatoknak az a típusa, amelyben a partikula nem a mondat végén, hanem a mondat elején, vagy más, összetevők közötti pozícióban szerepel, prozódiai szempontból átmenetet képez a kérdést az állítást megvalósító típus között. Ebben az esetben a hangsúlya opcionális, aminek következtében vagy hordoz önálló karaktert vagy nem. Ha az *ügye* hangsúlytalan, akkor elő- vagy a függetlédallam jelenik meg rajta, és integrálódik a mondat egészének dallamába; ebben valamely összetevőn (vagy akár több összetevőn is) megjelenik az emelkedő-eső karakterdallam. Az *ügye* körüli szünetek ebben a használatban nem jellemzőek.
- A kérdést megvalósító mondatban az *ügye* prototipikus esetben a mondat periferiáin helyezkedik el. Ezzel szemben az állítást megvalósító mondatban az *ügye* jellemzően nem-periférikus, de preverbális helyzetben van.

- A korpuszadatok szerint az *ugye* a kérdést megvalósító mondatokban jellemzően mondatvégi helyzetben, a posztverbális tartományban található. (Ezt az arányt azonban a szintaktikai kérdőíves vizsgálatom eredményei nem erősítették meg.) Az állítást megvalósító mondatokban az *ugye* jellemzően a preverbális tartományban helyezkedik el.

Mindezek alapján a 3. fejezetben abból indultam ki, hogy az *ugyé*-s mondatoknak két elkülönülő formai típusát, és két, ezekhez a formákhoz tartozó jellegzetes használatát figyelhetjük meg. Ezeket neveztem „kérdést és állítást egyidejűleg megvalósító” (röviden: „kérdést megvalósító”) és „csak állítást megvalósító” (röviden: „állítást megvalósító”) mondatoknak.

- A szakirodalom által „kérdő mondatinak” nevezett használatról megmutattam, hogy mondat típusát tekintve nem tekinthető kérdő mondatnak, de a kijelentő mondatok tipikus sajátosságait sem mutatja. Mondattípusa komplex: egy kijelentő mondati magból, és a kérdő funkciójú és dallamú *ugyé*-ből áll.
- Megmutattam azt is, hogy az a közös ezekben a megnyilatkozásokban, hogy mindegyik egy időben kérdő és állító beszédaktust is megvalósít. Ez a típus a beszédaktusok szintjén áll szemben a szakirodalom által „kijelentő mondatinak” nevezett használatokkal, amelyek csak állító beszédaktust valósítanak meg. A két nagy formai típus megkülönböztetése tehát nem a mondat típusok (azaz a forma és a kanonikus jelentés) szintjén, hanem a beszédaktusok szintjén lehetséges.

A 3.2. alfejezetben az *ugyé*-s kérdések formai és használati sajátosságait az angol utókérdéses konstrukciók irodalma alapján közelítettem meg.

- A formai hasonlóságok alapján arra jutottam, hogy a magyar *ugye* kérdő használatában tekinthető invariáns formájú utókérdésnek, és ez a fajta *ugyé*-s mondat leírható utókérdéses konstrukcióként (UKK).
- Az utókérdés (*tag*) egy mondat kategóriájú összetevő, amely egy állítást megvalósító kijelentő mondati maghoz kapcsolódik.

- Bemutattam, hogy a magyar *ugye*-s utókérdéses konstrukciók különböző használati leírhatóak ugyanazokkal a funkcionális kategóriákkal, amelyeket a szakirodalom az angol UKK-k funkcionális leírására alkalmaz.
- A korpuszadatok funkcionális elemzésének eredményei azt mutatták, hogy a kanonikus eldöntendő kérdésekre jellemző, információt kérő funkció az UKK-k esetében ritka. Az UKK-k leginkább a magjuk által kifejezett proposíció megerősítését várják (elfogult kérdések), illetve a beszélgetőpartner bevonására szolgálnak. Emellett azonban az UKK-knak megjelennek olyan diskurzusfunkciói is, amelyekben már elveszítik ezt a kérdő, kérő vagy interakciós jellegüket, és a beszélőnek a mondat proposicionális tartalmához való viszonyát fejezik ki. A funkciónak ez az átalakulása pedig ahhoz vezet, hogy másféle konstrukciókban is használhatóvá válik az utókérdés.
- Az angol és a magyar UKK-k formai és funkcionális összehasonlító vizsgálata alapján azt a hipotézist fogalmaztam meg, hogy a magyar *ugye* hasonló grammatizációs utat járhat(ott) be, mint ami jelenleg az angol *innit* esetében zajlik.

A 3.3. alfejezetben az állítást megvalósító *ugye*-s mondatok *ugye*-inek szintaktikai és funkcionális tulajdonságait vizsgáltam. Az *ugye* szintaktikai viselkedését az adverbiumokéval és a parentetikumokéval vettem össze.

- Bemutattam, hogy az *ugye* mind az adverbiumokkal, mind pedig a parentetikumokkal több közös formai sajátosságot mutat. Szórendi disztribúciója megegyezik az ún. felső határozókéval, funkciója és hangsúlyviszonyai azonban eltérőek. Prozódiai tulajdonságai és szintaktikai flexibilitása a parentetikumokéra emlékeztet, és vannak is parentetikus használati, de nem ilyen az összes használata. Mindezek alapján elvettem az *ugye* adverbiumként, illetve parentetikumként való elemzését.
- Ehelyett azt javasoltam, hogy – mind formai, mind pedig funkcionális tulajdonságai alapján – tekintsük az *ugye*-t mindkét jellegzetes használatában partikulának. Diskurzusbeli funkciója alapján a válaszpertikulákkal (*igen, nem, persze*) rokonítottam. Ez megteremtette az alapot arra, hogy egységesen kezeljem a mondatokhoz való hozzájárulását.

A 4. fejezetben az *ugye* interpretációjának lehetőségét vizsgáltam meg a kurrens diskurzus-elméletekben.

- Megmutattam, hogy Northrup (2014)-nak az angol UKK elfogultságának feltérképezésére használt, intuíción alapuló tesztjei alkalmasak a magyar *ugyé*-s adatok elfogultságának feltérképezésére is.
- A teszteket elvégezve azt a hipotézist fogalmaztam meg, hogy az utókérdéses *ugye*-konstrukció akkor használható sikeresen, ha a kontextusban elérhető aktuális evidencia a kijelentő mondati mag propozicionális tartalmának igazsága mellett. Az utókérdésként használt *ugye* így szemben áll az utókérdésként használt *nem*-mel, amelyre vonatkozóan azt a hipotézist fogalmaztam, hogy akkor használható sikerrel, ha a kontextusban elérhető aktuális evidencia a kijelentő mondati mag propozicionális tartalmának hamissága mellett. A mondatkezdő *ugyé*-t tartalmazó, kérdő aktust megvalósító mondat akkor használható sikerrel, ha beszélő a kijelentő mondati mag propozicionális tartalmának igazságát várja (előzetes evidenciája van mellette). Így tehát azt a hipotézist fogalmaztam meg, hogy a különböző szórendű, kérdő funkciójú *ugyé*-s konstrukciók sikeres használatai különböző elfogultságokkal rendelkező helyzetekben képzelhetőek el.
- Felvázoltam az *ugye* egységes interpretációjának lehetőségét Farkas – Roelofsen (2017) diskurzusmodelljében. Elemzésemben amellett érveltem, hogy az *ugyé*-s mondat, akár kérdő, akár állító funkciójú, nem vezet be alternatívahalmazt, hanem a magmondat propozicionális tartalmát denotálja. Az, hogy a beszélő elköteleződése mennyire erős emellett a propozíció mellett, a mondat intonációjától függ. A különböző *ugyé*-s konstrukciók így egy skála mentén írhatóak le aszerint, hogy a beszélő mennyire tartja megbízhatónak a az *ugyé*-t tartalmazó mondat propozicionális tartalmának az igazságát. Kérdő esetben a megbízhatósági szint gyenge, a mondat propozicionális tartalma akkor kerülhet a közös információk halmazába, ha a partner megerősíti annak igazságát / kifejezi az azzal kapcsolatos egyetértését. Állító esetben a megbízhatósági szint erős vagy maximális („leszögező” használat); a mondat propozicionális tartalma a partner explicit reakciója nélkül kerülhet a közös információk halmazába.

Végül az 5. fejezetben bemutatam azt a három pragmatikai kísérletet, amelyeket Northrup (2014) tesztjei alapján felállított hipotézisek tesztelésére végeztem el.

- Az első kísérlet az *ugyé-s* és a *nem-es* utókérdések természetességét vizsgálta olyan kontextusokban, amelyekben a beszélő a pozitív választ várja, de emellett elérhető / nem érhető el a negatív válasz melletti evidencia.
- A második kísérlet az *ugyé-s* és a *nem-es* utókérdések természetességét vizsgálta olyan kontextusokban, amelyekben a beszélő a pozitív választ várja, és emellett elérhető / nem érhető el a pozitív válasz melletti evidencia.
- A harmadik kísérlet az *ugyé-s* utókérdések és az *ugye, hogy...* kezdetű mondatok természetességét vizsgálta olyan kontextusokban, amelyekben a beszélő a pozitív választ várja, és emellett elérhető / nem érhető el a pozitív válasz melletti evidencia.
- A kísérletek eredményei szerint semelyik vizsgált UKK-forma nem hangzik természetesen, ha a beszélő ugyan a pozitív választ várja, de a szituációban a negatív válasz mellett érhető el evidencia. Ha ilyen helyzetben mégis UKK hangzik el, akkor a *nem*-mel képzett a beszélők természetesebbnek tartják, mint az *ugyé*-set.
- A kísérletek eredményei szerint ha a beszélő pozitív válasz iránti várakozása mellett nem érhető el a helyzetben aktuális evidencia sem a pozitív, sem pedig a negatív válaszra nézve (az aktuális evidencia szempontjából neutrális helyzet), akkor a beszélők az *ugyé-s* és a *nem-es* UKK-formát közel egyformán sikeresnek ítélik, utóbbit egy kicsit inkább preferálják. Az *ugye, hogy...* kezdetű kérdést ebben a helyzetben kevésbé preferálják, mint az előbbi kettő formát.
- A kísérletek eredményei szerint ha a beszélő pozitív válasz iránti várakozása mellett a szituációban a pozitív válasz mellett aktuális evidencia is elérhető, akkor az *ugyé-s* UKK-forma és az *ugye, hogy...* kezdetű kérdés egyformán sikerrel használható, a *nem-es* UKK használata azonban sikertelen ebben a helyzetben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Abuczki, Ágnes (2015). A multimodal discourse-pragmatic analysis of *ugye* (~'is that so?'). *Sprachtheorie und germanistische Linguistik*, 25(1), 41–74.

Ackema, P. – Neeleman, A. (2004). *Beyond Morphology. Interface Conditions on Word Formation*. Oxford: Oxford University Press.

Alberti, Gábor – Kleiber, Judit (2014). ReALIS: Discourse Representation with a Radically New Ontology. In: L. Veselovská – M. Janebová (szerk.): *Complex Visibles Out There. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2014: Language Use and Linguistic Structure*. Olomouc: Palacký University.

Algeo, John (1988). The Tag Question in British English: It's Different I'n't it? *English World-Wide* 9: 171-91.

Algeo, John (1990). It's a Myth, Innit? Politeness and the English Tag Question. In: Ricks, Christopher – Michaels, Leonard (eds.): *The State of the Language*. Berkeley: University of California Press, 443–50.

Algeo, John (2006). *British or American English?* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Asher, Nicholas – Lascarides, Alex (2003). *Logics of Conversation*. Cambridge University Press.

Beltrama, Andrea (2018). Subjective assertions are Weak: exploring the illocutionary profile of perspective-dependent predicates. In: Uli Sauerland and Stephanie Solt (eds.), *Proceedings of Sinn und Bedeutung* 22, vol. 1, ZASPiL 60, 161–173.

Beltrama, Andrea – Meertens, Erlinde – Romero, Maribel (2018). Alternative Questions, Markedness and Illocutionary Properties: an Experimental Study. In: *Proceedings of CLS* 53.

Benkő, Loránd (szerk.) (1967). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Biezma, Maria. (2009). Alternative vs. polar questions: The cornering effect. In: *Proceedings of SALT 19*.

Bolinger, Dwight (1978). Yes-no questions are not alternative questions. In: *Questions*. Dordrecht: Reidel.

Bolinger, Dwight (1989). *Intonation and its Uses. Melody in Grammar and Discourse*. London: Edward Arnold.

Bonami, Oliver – Godard, Danièle – Kampers–Mahne, Brigitte (2004). Adverb classification. In: Francis Corblin and Henriëtte de Swart (eds.): *Handbook of French Semantics*. CSLI Publications. 143–184.

Büring, Daniel – Christine Gunlogson (2000). *Aren't positive and negative polar questions the same?* Kézirat, UCLA & UCSC.

Burton-Roberts, N. (2006). *Parentheticals*. In *Encyclopaedia of Language and Linguistics* (2nd ed.), K. Brown et al. (eds), Amsterdam: Elsevier. 179–182.

Chomsky, Noam (2001). *Derivation by phase*. In: M. Kenstowicz (ed.), Ken Hale: *A Life in Language*. Cambridge, MA: The MIT Press. 1–52.

Ciardelli, Ivano – Groenendijk, Jeoren – Roelofsen, Floris (2013). Inquisitive semantics: a new notion of meaning. *Language and Linguistics Compass* 7: 459–76.

Dehé, Nicole – Kavalova, Yordanka (2006). Parentheticals: An introduction. In: Dehé, Nicole – Kavalova, Yordanka (ed.): *Parentheticals*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, 2006. 1–25.

Dér Csilla Ilona (2009). Mik is a diksurzusjelölők? In: Keszler, B. – Tátrai Sz. (2009). *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009. 209–215.

Domaneschi, Filippo – Maribel Romero – Bettina Braun (2017). Bias in polar questions: Evidence from English and German production experiments. *Glossa* 2(1): 26. 1–28.

Egedi, Barbara (2009). Adverbial (dis)ambiguities. Syntactic and prosodic features of ambiguous predication adverbs. In: É. Kiss, Katalin eds. (2009). *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 103–133.

É. Kiss, Katalin (2002). *The Syntax of Hungarian*. Cambridge University Press, Cambridge.

É. Kiss, Katalin (2009). Syntactic, semantic, and prosodic factors determining the position of adverbial adjuncts. In: É. Kiss, Katalin eds. (2009): *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 21–39.

Ernst, Thomas (2002). *The Syntax of Adjuncts*. Cambridge University Press, 2002.

Fábricz Károly (1986). *Partikulák a magyar és az orosz nyelvben*. Kandidátusi értekezés, Szeged, 1986.

Farkas, Donka, – Bruce, Kim (2010). On Reacting to Assertions and Polar Questions. *Journal of Semantics* 27: 81–118.

Farkas, D. F. – Roelofsen, F. (2017). Division of Labor in the Interpretation of Declaratives and Interrogatives. *Journal of Semantics*, 34, 237–289.

Groenendijk, Jeroen and Stokhof, Martin (1989). Type-Shifting Rules and the Semantics of Interrogatives. In: Chierchia, G. – Partee, B. H. – Turner, R. (szerk.): *Properties, Types and Meaning, Vol. 2: Semantic Issues*. Kluwer, Dordrecht. 21–68.

Gyuris Beáta (2008). A diskurzuspartikulák formális vizsgálata felé. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 4.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 639–682.

Gyuris, Beáta (2009). Sentence-types, Discourse Particles and Intonation in Hungarian. In: A. Riester és T. Solstad (szerk.) *Proceedings of Sinn und Bedeutung 13*. Stuttgart: Online Publikationsverbund der Universität Stuttgart (OPUS), 157–171.

Gyuris Beáta (2016). A magyar nyelv tagadószós eldöntendő kérdő mondatainak jelentéséhez. *Jelentés és Nyelvhasználat*, 2016(3.), 169–190.

Gyuris, Beáta (2017). New perspectives on bias in polar questions: a study of Hungarian -e. *International Review of Pragmatics*, 9(1), 1–50.

Gyuris, Beáta. (2018). *Ugye* in Hungarian: towards a unified analysis. In: Bartos, Huba – den Dikken, Marcel – Bánréti, Zoltán – Váradi, Tamás (szerk.). *Boundaries Crossed, at the Interfaces of Morphosyntax, Phonology, Pragmatics and Semantics*. Springer, Dordrecht, 199–212.

Gyuris Beáta – Molnár Cecília Sarolta – Mády Katalin (2017). A magyar eldöntendő kérdő mondatok használatának tanulmányozása kísérletes módszerekkel. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIX.*: 53–77.

H. Molnár, Ilona (1968). Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben (Köt. 60). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Haegeman, L. (1991). Parenthetical adverbials: the radical orphanage approach. In: Birthday, S. Chiba et al. (eds): *Aspects of Modern English Linguistics. Papers Presented to Masamoto Ukaji on his 60th*. Tokyo, Kaitakushi, 232–254..

Holmes, Janet (1983). The Functions of Tag Questions. *English Language Research Journal* 3:40-65.

Holmes, Janet (1984). Hedging Your Bets and Sitting on the Fence: Some Evidence for Hedges as Support Structures. *Te Reo* 27:47-62.

Holmes, Janet (1986). Functions of You Know in Women's and Men's Speech. *Language in Society* 15:1-21.

Holmes, Janet (1995). *Women, Men and Politeness*. White Plains, NY: Longman.

Horn, L. R. (1989). *A Natural History of Negation*. University of Chicago Press, Chicago

Kálmán, L. (szerk.). (2001). *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I*. Budapest: Tinta Kiadó.

Kálmán László – Nádasdy Ádám (1994). A hangsúly. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan II. Fonológia*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 393–466.

Kaltenböck, Gunther (2006). Spoken parenthetical clauses in English. A taxonomy. In: Dehé, Nicole – Kavalova, Yordanka (ed.): *Parentheticals*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, 2006. 25–53.

Kenesei István (1992). Az alárendelt mondatok szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kenesei, István – Vago, Robert – Fenyvesi, Anna (1998). *Hungarian Descriptive Grammars*. London: Routledge.

Keszler, Borbála (szerk.) (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kiefer, Ferenc (1980). Yes-no questions as Wh questions. In: J. Searle, F. Kiefer, és M. Bierwisch (szerk.), *Speech Act Theory and Pragmatics*, 97–119.

Kimps, Ditte (2018). *Tag Questions in Conversation. A typology of their interactional and stance meanings*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

Komlósy András (1992): Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 299–529.

König, Ekkehard – Siemund, Peter (2007). Speech Act Distinctions in Grammar. *Language Typology and Syntactic Description*. 276–324.

Kugler, N. (1998). A partikula. *Magyar Nyelvőr*, 122(2), 214–219.

Ladd, R. D. (1981). A first look at the semantics and pragmatics of negative questions and tag questions. In: *Papers from the 17th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society 17*. University of Chicago, 164–171.

Malamud, S., – Stephenson, T. (2015). Three Ways to Avoid Commitments: Declarative Force Modifiers in the Conversational Scoreboard. *Journal of Semantics*, 32(2), 275–311.

McCawley, J. D. (1982). Parentheticals and discontinuous constituent structure. *Linguistic Inquiry* 13(1): 91–106.

McCawley, J. D. (1988). *The Syntactic Phenomena of English*, Vol. 2, University of Chicago Press, Chicago

Mithun, Marianne (2012). Tags: Cross-linguistic diversity and commonality. *Journal of Pragmatics* 44 (2012). 2165–2182.

Molnár Cecília Sarolta (2010). *Hogyhogy* kérdőszó? *Hogyhogy* partikula? In: Gécseg Zsuzsanna (szerk.): *LingDok9.: Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. JATEPress Kiadó, Szeged. 99–123.

Molnár Cecília Sarolta (2016). Ugye melyik szabály alól ne találunk kivételt? Az ugye partikula előfordulása kiegészítendő kérdésekben. *Jelentés és Nyelvhasználat*, 2016(3), 151–167.

Nilsenová, M. (2006): *Rises and Falls: Studies in the Semantics and Pragmatics of Intonation*, PhD thesis, Institute For Logic, Language and Computation, Universiteit van Amsterdam.

Norrick, Neal R. (1995). Hunh-tags and evidentiality in conversation. *Journal of Pragmatics* 23 (1995) 687–92

Northrup, Oliver (2014). *Gounds for Commitment*. PhD értekezés, University of California

Oravecz Csaba, Váradi Tamás, Sass Bálint (2014). The Hungarian Gigaword Corpus. In: *Proceedings of LREC 2014*, 2014.

Peterson, P. (1999). On the boundaries of syntax: non-syntagmatic relations. In: P. Collins and D. Lee (eds.): *The Clause in English*. Amsterdam: John Benjamins, 229–250

Pichler, Heike (2016). Uncovering discourse-pragmatic innovations: *innit* in Multicultural London English. In: Pichler, Heike (ed.): *Discourse-Pragmatic Variation and Change in English*. Cambridge University Press, Cambridge. 59–84.

Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., és Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.

Reese, B. (2007). *Bias in Questions*. Doktori disszertáció. University of Texas at Austin.

Reese, Brian – Asher, Nicholas (2009). Prosody and the Interpretation of Tag Questions. In: *Proceedings of Sinn und Bedeutung 11*, E. Puig-Waldmüller (ed.), Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, pp.448-462.

Roelofsen, Floris – Noortje Venhuizen – Galit Weidman Sassoon (2013). Positive and negative polar questions in discourse. *Proceedings of Sinn und Bedeutung 17*: 455–72.

Sadock, J. M. (1974). *Towards a Linguistic Theory of Speech Acts*. New York: Academic Press.

Sadock, Jerrold M. – Zwicky, Arnold M. (1985). Speech Acts Distinctions in Syntax. In: Shopen, Timothy (ed.), *Language Typology and Syntactic Description*. Cambridge: Cambridge University Press, 155–196.

Sailor, Craig (2009). Tagged for Deletion: A Typological Approach to VP Ellipsis in Tag Questions. MA thesis, UCLA

Sailor, Craig (2012). Tag Questions and the Typology of VP Ellipsis. Kézirat.

Schirm Anita. (2009). Diskurzusjelölők a parlamenti beszédekben. In: K. Kukorelli (szerk.): *Hatékony nyelvi, idegen nyelvi és szakmai kommunikáció interkulturális környezetben*. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola. 168–175.

Stalnaker, Robert. (1978). Assertion. In: Peter Cole (ed.): *Syntax and Semantics 9: Pragmatics*. New York: Academic Press. 315–332.

Sudo, Yasutada (2013). Biased Polar Questions in English and Japanese. In: Gutzmann, Daniel – Gärtner, Hans-Martin (eds.): *Beyond Expressives. Explorations in Conventional Non-truth-conditional Meaning*. Leiden: Brill, 277–297.

Surányi Balázs (2008). Határozóosztályok és mondattartományok. *Nyelvtudományi Közlemények* 105. kötet, 2008, 163–193.

Tottie, G., – Hoffmann, S. (2006). Tag Questions in British and American English. *Journal of English Linguistics*, 34(4), 283–311.

Urmson, J. O. (1952). Parenthetical verbs. *Mind* 61: 480–496.

van Rooij, R., – M. Šafàrovà (2003). On polar questions. *Semantics and Linguistic Theory* 13.

Varga László (1993): *A magyar beszéddallamok fonológiai, szemantikai és szintaktikai vonatkozásai*. Nyelvtudományi Értekezések 135., Akadémiai Kiadó, Budapest.

Varga László (1994): A hanglejtés. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan II. Fonológia*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 468–549.

Wichmann, Anne (2007): Can English Tag Questions Grammaticalise? *Nouveaux cahiers de linguistique française* 28 (2007), 349–357.

Zeevat, H. (2003). Particles: Presupposition Triggers, Context Markers or Speech Act Markers. In: R. Blutner és H. Zeevat (szerk.). *Optimality theory and pragmatics*. New York: Palgrave Macmillan.

Zimmermann, Malte (2011): Discourse Particles. In: P. Portner, C. Maienborn – K. von Heusinger (eds.), *Semantics*. Berlin, Mouton de Gruyter. 2011-2038.

MELLÉKLETEK

2.1. melléklet:

A dolgozat példái és a hozzájuk tartozó hangfájlok

Példa	Interjú	Hangfájl	TextGrid fájl
2.1.	B7402	2_1_402is2.wav	2_1_402is2.TextGrid
2.3.	B7301	2_3_301kis.wav	2_3_301kis.TextGrid
2.5.	B7106	2_5_106q02.wav	2_5_106q02.TextGrid
2.6.	B7503	2_6_503bi2.wav	2_6_503bi2.TextGrid
2.7.	B7306	2_7_306nye.wav	2_7_306nye.TextGrid
2.8.	B7202	2_8_202mun.wav	2_8_202mun.TextGrid
2.9.	B7202	2_9_202nf3.wav	2_9_202nf2.TextGrid
2.10.	B7404	2_10_404csa.wav	2_10_404csa.TextGrid
2.11.	B7313	2_11_313mu2.wav	2_11_313mu2.TextGrid
2.12.	B7511	2_12_511bar.wav	2_12_511bar.TextGrid
2.13.	B7306	2_13_306q01.wav	2_13_306q01.TextGrid
2.14.	B7108	2_14_108q01.wav	2_14_108q01.TextGri
2.15.	B7113	2_15_113moz.wav	2_12_113moz.TextGrid
2.16.	B7306	2_16_306q01.wav	2_16_306q01.TextGrid
2.17.	B7403	2_17_403is2.wav	2_17_403is2.TextGrid
2.18.	B7206	2_18_206BIO.wav	2_18_206BIO.TextGrid
2.19.	B7114	2_19_114isk.wav	2_19_114isk.TextGrid
2.20.	B7125	2_20_125ny2.wav	2_20_125ny2.TextGrid
2.21.	B7301	2_21_301val.wav	2_21_301val.TextGrid
2.22.	B7306	2_22_306nf2.wav	2_22_306nf2.TextGrid
2.23.	B7511	2_23_511q04.wav	2_23_511q04.TextGrid
2.24.	B7113	2_24_113kis.wav	2_24_113kis.TextGrid
2.25.	B7330	2_25_330mun.wav	2_25_330mun.TextGrid
3.8.	B7402	2_1_402is2.wav	2_1_402is2.TextGrid
3.10.	B7108	3_10_108mun.wav	3_10_108mun.TextGrid
3.31.	B7308	3_31_308q05.wav	3_31_308q05.TextGrid
3.32.	B7502	–	–
3.33.	B7308	3_31_308q05.wav	3_31_308q05.TextGrid
3.34.	B7410	3_34_410kis.wav	3_34_410kis.TextGrid
3.35.	B7307	3_35_307bi2.wav	3_35_307_bi2.TextGrid
3.36.	B7306	3_36_306kis.wav	3_36_306kis.TextGrid
3.37.	B7416	–	–
3.38.	B7511	2_12_511bar.wav	2_12_511bar.TextGrid
3.39.	B7301	–	–
3.40.	B7104	–	–
3.46.	B7205	3_46_205kis.wav	3_46_205kis.TextGrid
3.47.	B7206	3_47_206q01.wav	3_47_206q01.TextGrid
3.48.	B7301	3_48_301kis.wav	3_48_301kis.TextGrid
3.49.	B7307	3_49_307szi.wav	3_49_307szi.TextGrid
3.50.	B7404	2_10_404csa.wav	2_10_404csa.TextGrid
3.78.	B7401	3_78_401moz.wav	3_78_401moz.TextGrid
3.79.	B7511	–	–

3.80.	B7210	3_80_210tem.wav	3_80_210tem.TextGrid
3.81.	B7512	3_81_512csa.wav	3_81_512csa.TextGrid
3.95.	B7125	2_20_125ny2.wav	2_20_125ny2.TextGrid
3.96.	B7210	3_96_210HAL.wav	3_96_210HAL.TextGrid
3.97.	B7330	3_97_330val.wav	3_97_330val.TextGrid
3.113.	B7402	2_1_402is2.wav	2_1_402is2.TextGrid
3.114.	B7306	2_16_306q01.wav	2_16_306q01.TextGrid
3.117.	B7416	3_117_416bio.wav	3_117_416bio.TextGrid
3.118.	B7411	3_118_411cs2.wav	3_118_411cs2.TextGrid
3.119.	B7211	3_119_211nye.wav	3_119_211nye.TextGrid
3.120.	B7210	3_120_210KIS.wav	3_120_210KIS.TextGrid
3.121.	B7408	3_121_408bio.wav	3_121_408bio.TextGrid
3.122.	B7408	3_122_408bio.wav	3_122_408bio.TextGrid
3.123.	B7408	—	—
3.124.	B7206	3_124_206BI2.wav	3_124_206BI2.TextGrid
3.125.	B7306	—	—
3.126.	B7408	3_126_408.wav	3_126_408.TextGrid
3.127.	B7408	—	—
3.128.	B7416	3_128_416ny2.wav	3_128_416ny2.TextGrid
3.129.	B7411	3_129_411csa.wav	3_129_411csa.TextGrid
3.130.	B7416	3_130_416ny2.wav	3_130_416ny2.TextGrid

2.2. melléklet: A prozódiai vizsgálat anyaga

I. Rövid párbeszéd

1.

A: Milyen pizzát rendeljünk vacsorára?

B: Peti a paradicsomosat szereti, Tomi a tejfölöset. Zsolt megeszik mindent.

2.

A: Hogy szokott kezdődni az együttműködés az Alpha-Omega fordítóirodával?

B: **Ugye Márton megkeres minket.** Aztán mi árajánlatot kérünk tőlük.

3.

A: Most mondták a gazdasági osztályon, hogy Margitot áthelyezték a minőségbiztosítási részlegre. Hogy fogjuk megoldani nélküle a feladatokat?

B: **Margit ugye visszajön majd hozzánk.** Nem véglegesen ment el, csak egy pár hónapról van szó.

4.

A: Nincs itthon elég liszt, de csak jó messze van nyitva tartó bolt. Nem tudom, kit kérjek meg, hogy szaladjon el.

B: **Menyhért visszatalál ugye majd hozzánk.** Szerintem őt kérjük meg.

5.

A: Tudok segíteni nektek valamit a ház körül?

B: Köszí, már nem kell. **Sándor megcsináltatott mindent ugye.**

6.

A: Kik az esélyesek az egyesületből a kerületi kupán?

B: Ugye, Sebestyén megnyer mindent. És Rozi és Klári is esélyesek rövid távon.

7.

A: Zsigmond, ugye, felnéz rád. Neked kéne megpróbálnod meggyőzni őt.

B: Jó, beszélek vele.

8.

A: Hogy intézzük el papíron ezt a munkahelyváltást legegyszerűbben?

B: Martin felmond, ugye, neked. A felmondási idő alatt papíron megkezdted a próbaidőt a másik cég vezetésében. Majd felveszed Martint középvezetőnek.

9.

A: Miért nem jöttél edzeni reggel?

B: Tegnap este a haverokkal születésnapoztam. És Szilárd leitat mindenkit, ugye.

10.

A: Pizzát akarok rendelni estére. Zsolt megeszik mindent?

B: Nem, nála válogatósabb embert keveset ismerek...

11.

A: **Ugye Márton megkeres minket?**

B: Úgy tudom, igen.

12.

A: **Margit ugye visszajön mihozzánk?**

B: Igen, három hónapon belül.

13.

A: **Menyhért visszatalál ugye mihozzánk?** Elég rég elment már...

B: Igen, sokszor járt már nálunk.

14.

A: Nincs már semmi teendő? **Sándor megcsináltatott mindent ugye?**

B: Igen, szerencsére készen vagyunk.

15.

A: Mi várható a hétvégi megyei kupán? **Sebestyén megnyer mindent, ugye?**

B: Mostanában nincs nagy formában, úgyhogy nem tudom.

16.

A: A gyerekeim közül ki az, aki a legtöbbre tart?

B: Leginkább Zsigmond néz fel rád.

17.

A: Miért ne mondhatnék fel?

B: Ugye Martin mond fel neked.

18.

A: Ki találja ki ezeket az őrültségeket náluk?

B: Szilárd magyaráz meg ugye mindent. És közben ugye teljesen elrugaszkodik a valóságtól.

19.

A: Kitől hallottad, hogy ez az „Aki bújt, aki nem” jó film?

B: Zsolt néz meg mindent ugye. Mondta, hogy ajánlja.

20.

A: Felhívjam a Alpha-Omega fordítóirodát?

B: Ugye, Márton keres meg minket. Ebben maradtunk a tárgyaláson.

21.

A: Minden nap érkezik valaki. Ma ki is várható?

B: Margit jön meg, ugye, ma. Megírtam neked e-mailben is.

22.

A: Menyhért talált meg titeket, ugye. És most ti akartok tőle megszabadulni?

B: De nem tudunk vele már együttműködni!

23.

A: Sándor csináltatott meg mindent?

B: Igen, neki vannak ezermester ismerősei.

24.

A: Hétvégén lesz a kerületi atlétikakupa. Ugye Sebestyén nyer meg mindent?

B: Remélem. Ő a legesélyesebb a legtöbb számban.

25.

A: Sokat meséltél már erről az osztályodról. Zsigmond néz fel ugye rád?

B: Igen, olyan, mintha a fiam lenne.

26.

A: Martin mond fel neked ugye?

B: Úgy tűnik, nem várja meg, hogy én mondjak fel.

27.

A: Hogyan tudtok együtt tanulni? Szilárd magyaráz meg mindent, ugye?

B: Hát, igen, neki van a legtöbb esze közülünk.

II. Párbeszédék és monológok a BUSZI-2-ből

28.

A: És számolni, hát számolni azt meg tudni kell.

B: Ugye, hogy tudni kell?

A: Nagyon kell.

29.

A: Hát igen. Most viszont jön a hét szűk esztendő, ugyebár. Szóval mielőtt az összeomlás bekövetkezne, előbb jön a hét szűk esztendő, azt hiszem. Na, ezt tudom. Ezt elolvastam a bibliából, hogy ez mi, és ez elég szomorú, hogy ennek nézünk elébe.

30.

A: Na igen, azt akkor határoztam el, hogy a magyar nyelvet is nagyon jól meg kell tanulni, amikor lebüdössváboztak mindig az ötvenes években. Az úgy szíven ütött mindig, mert biztos hallotta már azt, mikor mondják, hogy "Szeeepi, huszt mek asz a sinor". Ugye hallatszik. Hát egy sváb ember beszélt a villamoson, buszon vagy itt-ott, tehát azt rögtön lehetett tudni, hogy melyik vidékről, honnan való. És abban az időben úgy divat volt úgy kigúnyolni.

31.

A: Te se hallottad. Énekelték ezt, és nem csak cigányellenes dolgokat, hanem más obszcén dolgot is. Ez természetesen ugye helytelen dolog.

32.

A: Vásárolni voltunk a Nyugatinál és jöttünk épp le a metróhoz, és a televízió ott volt. S akik jöttek le a lépcsőn, attól kértek egy olyan interjút, hogy mért dohányoznak. Hát megálltunk, mert ugye én dohányzom.

33.

A: Magyarországon ugye mindenkinek iskolába kell járni. Satöbbi, satöbbi, fizetni ö gáz-villanyszámlát. És kész. Egyszerűen nem tudták. Mert ugye, az egyik szülő, az virágot árult az egyik aluljáróban, a másik,... már mindegy.

34.

A: Ugye ez az óra nem jól jár?

B: Nem.

35.

A: De erre se nagyon emlékszik, ugye?

B: Erre nem. Nem.

36.

A: Akkor ugye nem érezte magát ilyen veszélyben, ugye?

B: Nem.

37.

A: Nyáron a lányokat kézimunkázni tanította. Kimentünk, kihajtottuk a libákat legelni vagy a malacokat vagy netán a bocit. És akkor összejöttünk, játszottunk. Nagyon jó volt.

B: Ezek szerint nem egyedüli gyerek. Ugye?

38.

A: No, ugye csöbörből vödörbe estem, mert félév elteltével ugye közölték, hogy nem kettő, hanem három év. Tehát gyakorlatilag ugye ha a közgazdaságit folytattam volna vagy ezt ugyanaz lett volna.

39.

A: Na meg kell, hogy mondjam, egy kicsit nehéz volt, ugye. Már családos fejjel, ugye, mit tudom én, munkahely, munkaidő után iskolába menni. Akkor ott végig odafigyelni az előadásokra, este, ugye, satöbbi, satöbbi. Hát ezt nem kell részletezni.

40.

A: Akkor kicsi a világ!

B: Kicsi ugye. Már amikor a nevedet láttam akkor gondoltam, hogy egy ilyen sok gyermekes családnak biztos mindenféle vannak rokonai.

2.3. melléklet: A szintaktikai kérdőív

Kezdőoldal:

Kérdőív az *ügyé*-t tartalmazó mondatokról

Az alábbi kérdőív az MTA Nyelvtudományi Intézetében „A kérdő mondatok és (speciális) használataik nyelvtana és pragmatikája” (NKFIH K 115922) című projekt keretében folytatott doktori kutatásom része. A doktori dolgozatban az *ügye* szócskát tartalmazó mondatok mondattani és jelentéstani tulajdonságait vizsgálom.

A kutatásban való részvétel önkéntes, és bármikor, hátrányos következmények nélkül visszavonható. A kérdőív kitöltése körülbelül 10 percet vesz igénybe, és semmilyen előzetes nyelvészeti, nyelvtani tudást nem igényel.

A következőkben rövid, néhány mondatos párbeszédek fog olvasni. Mindegyik párbeszédben szerepel egy *ügyé*-t tartalmazó mondat. Az Ön feladata az, hogy saját nyelvhasználata alapján egy 1-től 5-ig terjedő skálán elhelyezze, hogy az adott *ügyé*-s mondat mennyire hangzik természetes az Ön számára. Az adott mondat megítélésében segíthet, ha saját magában ki is mondja az adott mondatot.

Ha teljesen természetesnek találja az adott mondatot, akkor adjon 5-öt, ha teljesen természetellenesnek érzi, akkor pedig 1-et. A közbülső értékeket a kevésbé egyértelmű esetekre használja. A feladatnak nincs „jó” vagy „rossz” megoldása.

Kutatásom lezárultával szívesen tájékoztatom Önt annak eredményeiről, amennyiben kéri ezt. Ebben az esetben, kérem, adja meg az elérhetőségét az utolsó lapon. Ugyanitt lehetősége van megjegyzéseket is fűzni a kérdőívhez.

Köszönöm az együttműködését!

Molnár Cecília Sarolta (molnar.cecilia@nytud.mta.hu)

tudományos segédmunkatárs, MTA Nyelvtudományi Intézet

Módszer:

Rövid, olvasott párbeszédekben kell értékelni az *ugye*-s mondat **természetességét** egy 1–5 skálán.

Változók:

- q / d (kérdő vagy állító beszédaktus)
- neut / nonneut (neutrális vs. fókuszos mondat)
- az *ugye* pozíciója: p1, p2, p3, p4.

Dizájn:

- 28 teszt item + 4 triviális töltelék *ugye*-vel = 32 item listánként
- online (Google Forms), pseudorandom sorrendben
- 4 lista a következő elemekkel:

1	2	3	4
1_d_neut_p1	1_d_neut_p2	1_d_neut_p3	1_d_neut_p4
2_d_neut_p4	2_d_neut_p1	2_d_neut_p2	2_d_neut_p3
3_d_neut_p3	3_d_neut_p4	3_d_neut_p1	3_d_neut_p2
4_d_neut_p2	4_d_neut_p3	4_d_neut_p4	4_d_neut_p1
5_d_neut_p1	5_d_neut_p2	5_d_neut_p3	5_d_neut_p4
6_d_neut_p4	6_d_neut_p1	6_d_neut_p2	6_d_neut_p3
7_d_neut_p3	7_d_neut_p4	7_d_neut_p1	7_d_neut_p2
8_d_neut_p2	8_d_neut_p3	8_d_neut_p4	8_d_neut_p1
9_q_neut_p1	9_q_neut_p2	9_q_neut_p3	9_q_neut_p4
10_q_neut_p4	10_q_neut_p1	10_q_neut_p2	10_q_neut_p3
11_q_neut_p3	11_q_neut_p4	11_q_neut_p1	11_q_neut_p2
12_q_neut_p2	12_q_neut_p3	12_q_neut_p4	12_q_neut_p1
13_d_neut_p2	13_d_neut_p3	13_d_neut_p4	13_d_neut_p1
14_q_neut_p1	14_q_neut_p2	14_q_neut_p3	14_q_neut_p4
15_q_neut_p4	15_q_neut_p1	15_q_neut_p2	15_q_neut_p3
16_q_neut_p3	16_q_neut_p4	16_q_neut_p1	16_q_neut_p2
17_d_nonneut_p1	[17_d_nonneut_p2]	17_d_nonneut_p3	17_d_nonneut_p4
18_d_nonneut_p4	18_d_nonneut_p1	[18_d_nonneut_p2]	18_d_nonneut_p3
19_d_nonneut_p3	19_d_nonneut_p4	19_d_nonneut_p1	[19_d_nonneut_p2]
[20_d_nonneut_p2]	20_d_nonneut_p3	20_d_nonneut_p4	20_d_nonneut_p1
21_d_nonneut_p1	[21_d_nonneut_p2]	21_d_nonneut_p3	21_d_nonneut_p4
22_d_nonneut_p4	22_d_nonneut_p1	[22_d_nonneut_p2]	22_d_nonneut_p3
23_d_nonneut_p3	23_d_nonneut_p4	23_d_nonneut_p1	[23_d_nonneut_p2]
[24_d_nonneut_p2]	24_d_nonneut_p3	24_d_nonneut_p4	24_d_nonneut_p1
25_q_nonneut_p1	[25_q_nonneut_p2]	25_q_nonneut_p3	25_q_nonneut_p4
26_q_nonneut_p4	26_q_nonneut_p1	[26_q_nonneut_p2]	26_q_nonneut_p3
27_q_nonneut_p3	27_q_nonneut_p4	27_q_nonneut_p1	[27_q_nonneut_p2]
[28_q_nonneut_p2]	28_q_nonneut_p3	28_q_nonneut_p4	28_q_nonneut_p1
29_q_nonneut_p1	[29_q_nonneut_p2]	29_q_nonneut_p3	29_q_nonneut_p4
30_q_nonneut_p4	30_q_nonneut_p1	[30_q_nonneut_p2]	30_q_nonneut_p3
31_q_nonneut_p3	31_q_nonneut_p4	31_q_nonneut_p1	[31_q_nonneut_p2]
[32_q_nonneut_p2]	32_q_nonneut_p3	32_q_nonneut_p4	32_q_nonneut_p1

Kísérleti elemek:

1_d_neut

A: Hogy szokott kezdődni az együttműködések az Alpha-Omega fordítóirodával?

B: P1: Ugye Márton megkeres minket. Aztán mi árajánlatot kérünk tőlük.

P2: Márton ugye megkeres minket. Aztán árajánlatot kérünk tőlük.

P3: Márton megkeres ugye minket. Aztán árajánlatot kérünk tőlük.

P4: Márton megkeres minket ugye. Aztán árajánlatot kérünk tőlük.

2_d_neut

A: Most mondták a gazdasági osztályon, hogy Margitot áthelyezték a minőségbiztosítási részlegre. Hogy fogjuk megoldani nélküle a feladatokat?

B: P1: Ugye Margit visszajön hozzánk. Nem véglegesen ment el, csak egy pár hónapról van szó.

P2: Margit ugye visszajön hozzánk.

P3: Margit visszajön ugye hozzánk.

P4: Margit visszajön hozzánk ugye.

3_d_neut

A: Nincs itthon elég liszt, de csak jó messze van nyitva tartó bolt. Nem tudom, kit kérjek meg, hogy szaladjon el.

B: p1: Ugye Menyhért visszatalál hozzánk. Szerintem őt kérjük meg.

P2: Menyhért ugye visszatalál hozzánk.

P3: Menyhért visszatalál ugye hozzánk.

P4: Menyhért visszatalál hozzánk ugye.

4_d_neut

A: Tudok segíteni nektek valamit a ház körül?

B: p1: Köszí, már nem kell. Ugye Sándor megcsináltatott mindent.

P2: Sándor ugye megcsináltatott mindent.

P3: Sándor megcsináltatott ugye mindent.

P4: Sándor megcsináltatott mindent ugye.

5_d_neut

A: Kik az esélyesek az egyesületből a kerületi kupán?

B: p1: Ugye Sebestyén megnyer mindent. És Rozi és Klári is esélyesek rövid távon.

P2: Sebestyén ugye megnyer mindent.

P3: Sebestyén megnyer ugye mindent.

P4: Sebestyén megnyer mindent ugye.

6_d_neut

A: p1: Ugye Zsigmond felnéz rád. Neked kéne megpróbálnod meggyőzni őt.

P2: Zsigmond ugye felnéz rád.

P3: Zsigmond felnéz ugye rád.

p4: Zsigmond felnéz rád ugye.

B: Jó, beszélek vele.

7_d_neut

A: Hogy intézzük el papíron ezt a munkahelyváltást legegyszerűbben?

B: Ugye Martin felmond neked. A felmondási idő alatt papíron megkezdted a próbaidőt a másik cég vezetésében. Majd felveszed Martint középvezetőnek.

P2: Martin ugye felmond neked.

P3: Martin felmond ugye neked.

P4: Martin felmond neked ugye.

8_d_neut

A: Miért nem jöttél edzeni reggel?

B: p1: Tegnap este a haverokkal születésnapoztam. Ugye Szilárd leitat mindenkit.

P2: És Szilárd ugye leitat mindenkit.

P3: És Szilárd leitat ugye mindenkit.

P4: És Szilárd leitat mindenkit, ugye.

9_q_neut

A: p1: Ugye Márton megkeres minket?

P2: Márton ugye megkeres minket?

P3: Márton megkeres ugye minket?

P4: Márton megkeres minket ugye?

B: Úgy tudom, igen.

10_q_neut

A: p1: Ugye Margit visszajön hozzánk?

P2: Margit ugye visszajön hozzánk?

P3: Margit visszajön ugye hozzánk?

P4: Margit visszajön hozzánk ugye?

B: Igen, három hónapon belül.

11_q_neut

A: p1: Ugye Menyhért visszatalál mihozzánk? Elég rég elment már...

p2: Menyhért ugye visszatalál mihozzánk?

P3: Menyhért visszatalál ugye mihozzánk?

P4: Menyhért visszatalál mihozzánk ugye?

B: Igen, sokszor járt már nálunk.

12_q_neut

A: p1: Nincs már semmi teendő? Ugye Sándor megcsináltatott mindent?

P2: Sándor ugye megcsináltatott mindent?

P3: Sándor megcsináltatott ugye mindent?

P4: Sándor megcsináltatott mindent ugye?

B: Igen, szerencsére készen vagyunk.

13_q_neut

A: p1: Mi várható a hétvégi megyei kupán? Ugye Sebestyén megnyer mindent?

P2: Sebestyén ugye megnyer mindent?

P3: Sebestyén megnyer ugye mindent?

P4: Sebestyén megnyer mindent ugye?

B: Mostanában nincs nagy formában, úgyhogy nem tudom.

14_q_neut

A: p1: Ugye Marci meglátta a lapot?

P2: Marci ugye meglátta a lapot?

P3: Marci meglátta ugye a lapot?

P4: Marci meglátta a lapot, ugye?

B: Igen, sajnos újra kell osztani ezt a kört.

15_q_neut

A: p1: Ugye Saci megmondta az igazat?

P2: Saci ugye megmondta az igazat?

P3: Saci megmondta ugye az igazat?

P4: Saci megmondta az igazat, ugye?

B: Naná! Ő nem tud hazudni.

16_q_neut

A: p1: Ugye Mari megette a szilvát?

P2: Mari ugye megette a szilvát?

P3: Mari megette ugye a szilvát?

P4: Mari megette a szilvát, ugye?

B: Ha nincs a gyümölcsös kosárban, akkor igen.

17_d_nonneut

A: Miért ne mondhatnék fel?

B: p1: Ugye Martin mond fel neked.

[P2: Martin ugye mond fel neked.] [trivfill_1]

P3: Martin mond fel ugye neked.

P4: Martin mond fel neked ugye.

18_d_nonneut

A: Ki találja ki ezeket az örültségeket náluk?

B: p1: Ugye Szilárd magyaráz meg mindent. És közben ugye teljesen elrugaszkodik a valóságtól.

[P2: Szilárd ugye magyaráz meg mindent.] [trivfill_2]

P3: Szilárd magyaráz meg ugye mindent.

P4: Szilárd magyaráz meg mindent ugye.

19_d_nonneut

A: Kitől hallottad, hogy ez az „Aki bújt, aki nem” jó film?

B: p1: Ugye Zsolt néz meg minden. Mondta, hogy ajánlja.

[P2: Zsolt ugye néz meg mindent.] [trivfill_3]

P3: Zsolt néz meg ugye mindent.

P4: Zsolt néz meg mindent ugye.

20_d_nonneut

A: Felhívjam a Alpha-Omega fordítóirodát?

B: p1: Ugye Márton keres meg minket. Ebben maradtunk a tárgyaláson.

[P2: Márton ugye keres meg minket.] [trivfill_4]

p3: Márton keres meg ugye minket.

p4: Márton keres meg minket ugye.

21_d_nonneut

A: Minden nap érkezik valaki. Ma ki is várható?

B: p1: Ugye Margit jön meg ma. Megírtam neked e-mailben is.

[P2: Margit ugye jön meg ma.] [trivfill_5]

P3: Margit jön meg, ugye, ma.

P4: Margit jön meg ma, ugye.

22_d_nonneut

A: p1: Ugye Menyhért talált meg titeket. És most ti akartok tőle megszabadulni?

[P2: Menyhért ugye talált meg titeket.] [trivfill_6]

P3: Menyhért talált meg ugye titeket.

P4: Menyhért talált meg titeket, ugye.

B: De nem tudunk vele már együttműködni!

23_d_nonneut

A: Tök üres a hűtő, pedig ásványvizet és üdítőt is hagytam benne. Ki nyúlt hozzá az üvegeimhez?

B: p1: Ugye Szilvi itta meg a szörpöt. Pali pedig az ásványvizet.

[P2: Szilvi ugye itta meg a szörpöt.] [trivfill_7]

P3: Szilvi itta meg ugye a szörpöt.

P4: Szilvi itta meg a szörpöt ugye.

24_d_nonneut

A: Ki járt utána a gyanús számláknak?

B: p1: Még nem hallottad? Ugye Jancsi leplezte le a csalást.

[P2: Jancsi ugye leplezte le a csalást.] [trivfill_8]

P3: Jancsi leplezte le ugye a csalást.

P4: Jancsi leplezte le a csalást ugye.

25_q_nonneut

A: p1: Hétvégén lesz a kerületi atlétikakupa. Ugye Sebestyén nyer meg mindent?

[P2: Sebestyén ugye nyer meg mindent?] [trivfill_9]

P3: Sebestyén nyer meg ugye mindent?

P4: Sebestyén nyer meg mindent ugye?

B: Remélem. Ő a legesélyesebb a legtöbb számban.

26_q_nonneut

A: p1: Sokat meséltél már erről az osztályodról. Ugye Zsigmond néz fel rád?

[P2: Zsigmond ugye néz fel rád?] [trivfill_10]

P3: Zsigmond néz fel ugye rád?

P4: Zsigmond néz fel rád ugye?

B: Igen, olyan, mintha a fiam lenne.

27_q_nonneut

A: p1: Ugye Martin mond fel neked?

[P2: Martin ugye mond fel neked?] [trivfill_11]

P3: Martin mond fel ugye neked?

P4: Martin mond fel neked ugye?

B: Úgy tűnik, nem várja meg, hogy én mondjak fel.

28_q_nonneut

A: p1: Hogyan tudtok együtt tanulni? Ugye Szilárd magyaráz meg mindent?

[P2: Szilárd ugye magyaráz meg mindent?] [trivfill_12]

P3: Szilárd magyaráz meg ugye mindent?

P4: Szilárd magyaráz meg mindent ugye?

B: Hát, igen, neki van a legtöbb esze közülünk.

29_q_nonneut

A: p1: Ugye Márton keres meg minket?

[P2: Márton ugye keres meg minket?] [trivfill_13]

P3: Márton keres meg ugye minket?

P4: Márton keres meg minket ugye?

B: Igen, úgy tudom, ő.

30_q_nonneut

A: p1: Ugye Margit jön vissza hozzánk?

[P2: Margit ugye jön vissza hozzánk?] [trivfill_14]

P3: Margit jön vissza ugye hozzánk?

P4: Margit jön vissza hozzánk ugye?

B: Igen ő, három hónapon belül.

31_q_nonneut

A: p1: Ugye Menyhért ette meg a körtét?

[p2: Menyhért ugye ette meg a körtét?] [trivfill_15]

P3: Menyhért ette meg ugye a körtét?

P4: Menyhért ette meg a körtét ugye?

B: Igen, tuti ő volt.

32_q_nonneut

A: p1: Látom, minden rendben van már nálad. Ugye Sándor csináltatott meg mindent?

[P2: Sándor ugye csináltatott meg mindent?] [trivfill_16]

P3: Sándor csináltatott meg ugye mindent?

P4: Sándor csináltatott meg mindent ugye?

B: Igen, őrá mindig számíthatok, ha valami elintéznivaló van.

5.1. melléklet: A pragmatikai kísérlet anyaga

A kísérlet kezdőoldala:

Kísérlet a magyar kérdésekről

Az alábbi kérdőív az MTA Nyelvtudományi Intézetében ‘A kérdő mondatok és (speciális) használataik nyelvtana és pragmatikája’ (NKFIH K 115922) című projekt keretében folytatott kutatás része. A kérdőív kitöltésével Ön a magyar kérdések használatára vonatkozó ismereteink gyarapításához járul hozzá.

A kérdőív első lapján az Ön néhány személyes adatára fogunk rákérdezni, mint például az életkora, a lakhelye és az iskolai végzettsége. Az Ön neve, címe, illetve egyéb, közvetlen azonosítására alkalmas adatai nem lesznek köztük. Adatait csak a kutatás készítői fogják kezelni, csak a tudományos kutatás céljára, és csak addig, amíg ez a vizsgálat tart.

Az adatgyűjtéshez a Göttingeni Egyetem munkatársai által fejlesztett, és az egyetem szerverén futó OnExp szoftvert használjuk. A Göttingeni Egyetem által működtetett honlapok a megfelelő szolgáltatás biztosítása érdekében regisztrálják a látogatók IP-címét, a honlapon eltöltött idő kezdő és befejező időpontját, és a látogató számítógépének beállításától függően a böngésző és az operációs rendszer típusát. Az egyetemi honlapok az oldal elhagyása után azonnal vagy hosszabb idő után törlődő, de a látogató által letölthető sütiket helyeznek el a látogató számítógépén. Maga az OnExp szoftver is regisztrálja annak a számítógépnek az IP-címét, amelyről a látogató kitölti a kérdőívet, valamint a kitöltés idejével kapcsolatos információkat, és ezt nekünk, a kísérlet vezetőinek is rendelkezésére bocsátja. A kiértékelés során mi az IP-címeket rögtön leválasztjuk a többi adatról, egy egyedi azonosítóval helyettesítjük, és megsemmisítjük. Az OnExp üzemeltetői az IP címek listáját a többi adattól leválasztva 10 évig őrzik meg, azután megsemmisítik.

Mivel az adatok statisztikai elemzés útján kerülnek feldolgozásra, azokból a feldolgozás után az Ön személye semmilyen módon nem lesz azonosítható. A kérdőív elküldésével Ön hozzájárul a megadott adatai kezeléséhez, valamint ahhoz, hogy az Ön által szolgáltatott információkat kutatásunkhoz felhasználjuk.

A kutatásban való részvétel önkéntes, és bármikor hátrányos következmények nélkül visszavonható. A kérdőív 56 kérdésből áll, kitöltése körülbelül 30 percet vesz igénybe. Szükség lesz hozzá fülhallgatóra (esetleg hangszóróra), valamint számítógépre. (Mobiltelefonon sajnos nem látszik megfelelően.)

A kutatás lezárultával szívesen tájékoztatjuk Önt annak eredményeiről, amennyiben kéri ezt. Ebben az esetben, kérjük, az utolsó lapon adja meg az elérhetőségét. Az Ön e-mail címét csak a fenti célból tároljuk 2020. augusztus 31-éig.

Köszönjük az együttműködését!

Gyuris Beáta (gyuris.beata@nytud.mta.hu), tudományos főmunkatárs, MTA Nyelvtudományi Intézet, a kutatás vezetője

Molnár Cecília Sarolta (molnar.cecilia@nytud.mta.hu), tudományos segédmunkatárs, MTA Nyelvtudományi Intézet

Instrukciók:

Bevezetés

A kísérlet folyamán különböző szituációk leírásait fogja látni. Kérjük, olvassa el ezeket figyelmesen.

A helyzetleírások alatt található hangfelvétel “▶” gombjára kattintva a főszereplő által az adott helyzetben feltett kérdést fogja hallani.

Miután meghallgatta, képzelje magát a főszereplő helyébe, és döntse el, hogy mennyire valószínű, hogy az adott szituációban Ön is a hallott módon kérdezett volna rá arra az információra, amit a főszereplő meg akar tudni.

Amennyiben úgy gondolja, hogy akár Ön is kérdezhetett volna úgy, ahogyan a beszélő, akkor a skálán az 5-öt válassza. Ha biztosan nem így kérdezett volna, akkor az 1-et, egyéb esetekben pedig valamelyik közbülső értéket.

A feladat jellegéből adódóan nincs „jó” vagy „rossz” megoldás. A megoldáshoz nincs szükség semmilyen különleges tudásra, a saját nyelvhasználata alapján döntsön.

Próba feladat

Az alábbi próba feladatban kipróbálhatja a válaszadás menetét. (A próba feladatra adott válasz nem számít bele a tényleges kísérletbe.) Kérjük, hogy a hangfelvétel meghallgatása után állítsa be a számítógépén az Önnek megfelelő hangerőt.

1. Olvassa el az alábbi szöveget!

Tegnap olvastam, hogy a híres Bielefeldi Kamarazenekar a mi városunkban is koncertezik a jövő hónapban. Nagy rajongójuk vagyok, ezért beugrom az egyik jegyirodába, ahol koncertjegyeket szoktam vásárolni. Ezt kérdezem a pénztárostól:

2. Hallgassa meg a hangfelvételt!

▶ 0:00 / 0:03 🔊 ⋮

3. Adja meg értékelését a skálán!

☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5

Amennyiben a fenti információk alapján készen áll a kísérlet elkezdésére, kattintson az alábbi gombra:

Kísérleti elemek:

201_pev (Szituáció):

Az egyik egyetemi óránkra csoportos feladatot kell készítenünk. Én úgy emlékszem, hogy jövő hét elején van a határidő.

A csoporttársam azt mondja: „Ráérünk ezen a hétvégén véglegesíteni a projektet.”

Én ezt kérdezem tőle:

201_nev (Szituáció):

Az egyik egyetemi óránkra csoportos feladatot kell készítenünk. Én úgy emlékszem, hogy jövő hét elején van a határidő.

A csoporttársam azt mondja: „Legkésőbb ezen a héten csütörtökön be kell fejeznünk a munkát.”

Én ezt kérdezem tőle:

201_neut (Szituáció):

Az egyik egyetemi óránkra csoportos feladatot kell készítenünk. Én úgy emlékszem, hogy jövő hét elején van a határidő.

A csoporttársam a naptárját lapozgatja.

Én kérdezem tőle:

201_uh **(Hangfájl)** Ugye, hogy csak jövő hét elején kell leadnunk a projektet?

201_ugye **(Hangfájl)** Csak jövő hét elején kell leadnunk a projektet, ugye?

201_nem **(Hangfájl)** Csak jövő hét elején kell leadnunk a projektet, nem?

202_pev (Szituáció):

Most vettem észre, hogy csak egy 2 dl-es tejföl van itthon, pedig édesanyámmal éppen tejfölös pogácsát sütünk. Én úgy emlékszem, hogy éppen 2 dl tejföl kell a tésztába.

Édesanyám ezt mondja: „Mindig egy doboz tejfölt használok hozzá.”

Ezt kérdezem az édesanyámtól:

202_nev (Szituáció):

Most vettem észre, hogy csak egy 2 dl-es tejföl van itthon, pedig édesanyámmal éppen tejfölös pogácsát sütünk. Én úgy emlékszem, hogy éppen 2 dl tejföl kell a tésztába.

Édesanyám ezt mondja: „Lehet, hogy el kell szaladni a boltba.”

Ezt kérdezem az édesanyámtól:

202_neut (Szituáció):

Most vettem észre, hogy csak egy 2 dl-es tejföl van itthon, pedig édesanyámmal éppen tejfölös pogácsát sütünk. Én úgy emlékszem, hogy éppen 2 dl tejföl kell a tésztába.

Édesanyám éppen keresi a szakácskönyvben a receptet.

Ezt kérdezem az édesanyámtól:

202_uh (Hangfájl) Ugye, hogy elég lesz a tejföl?

202_ugye (Hangfájl) Elég lesz a tejföl, ugye?

202_nem (Hangfájl) Elég lesz a tejföl, nem?

203_pev (Szituáció):

Holnap reggel teljesítménytúrára megyünk a barátommal, az út a kezdőállomáshoz kb. másfél óra busszal. Én úgy emlékszem, hogy 9:30-kor lesz a rajt.

A barátom ezt mondja: „Menjünk a 7:45-essel, ne a 7:15-essel.”

Így reagálok:

203_nev (Szituáció):

Holnap reggel teljesítménytúrára megyünk a barátommal, az út a kezdőállomáshoz kb. másfél óra busszal. Én úgy emlékszem, hogy 9:30-kor lesz a rajt.

A barátom ezt mondja: „Menjünk a 7:15-essel, ne a 7:45-essel.”

Így reagálok:

203_neut (Szituáció):

Holnap reggel teljesítménytúrára megyünk a barátommal, az út a kezdőállomáshoz kb. másfél óra busszal. Én úgy emlékszem, hogy 9:30-kor lesz a rajt.

A barátom csak fintorog, de nem mond semmit..

Így reagálok:

203_uh (Hangfájl) Ugye, hogy odaérünk a későbbi busszal is?

203_ugye (Hangfájl) Odaérünk a későbbi busszal is, ugye?

203_nem (Hangfájl) Odaérünk a későbbi busszal is, nem?

204_pev (Szituáció):

Az unokatestvéremmel a fizetéseinkről beszélgetünk, elmondom neki, hogy én csak havi 140 nettót viszek haza. Úgy gondolom, ő valamivel jobban keres, mint én.

Az unokatestvérem ezt mondja: „Én havi 170 nettót keresek.”

Így reagálok:

204_nev (Szituáció):

Az unokatestvéremmel a fizetéseinkről beszélgetünk, elmondom neki, hogy én csak havi 140 nettót viszek haza. Úgy gondolom, ő valamivel jobban keres, mint én.

Az unokatestvérem ezt mondja: „Az én bérem sajnos nagyon alacsony.”

Így reagálok:

204_neut (Szituáció):

Az unokatestvéremmel a fizetéseinkről beszélgetünk, elmondom neki, hogy én csak havi 140 nettót viszek haza. Úgy gondolom, ő valamivel jobban keres, mint én.

Az unokatestvérem szerint nem csak az anyagiak számítanak.

Így reagálok:

204_uh (Hangfájl) Ugye, hogy jobban keresel, mint én?

204_ugye (Hangfájl) Jobban keresel, mint én, ugye?

204_nem (Hangfájl) Jobban keresel, mint én, nem?

205_pev (Szituáció):

Ági, a csoporttársam Párizsba készül, éppen útikönyvet és térképet vásárolunk. Úgy emlékszem, hogy Ági nem először megy Párizsba.

Ági ezt mondja: „A legjobb az Eiffel-torony tetejéről lenézni a városra!”

Ezt kérdezem Ágitól:

205_nev (Szituáció):

Ági, a csoporttársam Párizsba készül, éppen útikönyvet és térképet vásárolunk. Úgy emlékszem, hogy Ági nem először megy Párizsba.

Ági ezt mondja: „Kíváncsi vagyok, hogy tényleg olyan jó hely-e, mint amilyennek mondják.”

Ezt kérdezem Ágitól:

205_neut (Szituáció):

Ági, a csoporttársam Párizsba készül, éppen útikönyvet és térképet vásárolunk. Úgy emlékszem, hogy Ági nem először megy Párizsba.

Ági elmerülten nézegeti a térképet.

Ezt kérdezem Ágitól:

205_uh (Hangfájl) Ugye, hogy jártál már Párizsban?

205_ugye (Hangfájl) Jártál már Párizsban, ugye?

205_nem (Hangfájl) Jártál már Párizsban, nem?

206_pev (Szituáció):

A kollégámmal az egyetemi éveink élményeiről beszélgetünk. Én végig kollégista voltam. Az az érzésem, hogy a kollégám is kollégista volt.

A kollégám ezt mondja: „Sosem felejttem el azokat a kollégiumi bulikat!”

Így reagálok:

206_nev (Szituáció):

A kollégámmal az egyetemi éveink élményeiről beszélgetünk. Én végig kollégista voltam. Az az érzésem, hogy a kollégám is kollégista volt.

A kollégám ezt mondja: „Én keveset jártam össze a kollégistákkal.”

Így reagálok:

206_neut (Szituáció):

A kollégámmal az egyetemi éveink élményeiről beszélgetünk. Én végig kollégista voltam. Az az érzésem, hogy a kollégám is kollégista volt.

Elmondja, hogy Miskolcon végzett.

Így reagálok:

206_uh (Hangfájl) Ugye, hogy kollégista voltál?

206_ugye (Hangfájl) Kollégista voltál, ugye?

206_nem (Hangfájl) Kollégista voltál, nem?

207_pev (Szituáció):

A nyári táborunkban az utolsó estére közös éneklést, gitározást tervezünk, de egyelőre nincs olyan, aki tudna hozni gitárt. Úgy emlékszem, Palinak van gitárja.

Pali ezt mondja: „Az utolsó este megszervezését szívesen vállalom!”

Ezt kérdezem tőle:

207_nev (Szituáció):

A nyári táborunkban az utolsó estére közös éneklést, gitározást tervezünk, de egyelőre nincs olyan, aki tudna hozni gitárt. Úgy emlékszem, Palinak van gitárja.

Pali ezt mondja: „Sajnos én nem tudok segíteni.”

Ezt kérdezem tőle:

207_neut (Szituáció):

A nyári táborunkban az utolsó estére közös éneklést, gitározást tervezünk, de egyelőre nincs olyan, aki tudna hozni gitárt. Úgy emlékszem, Palinak van gitárja.

Pali nem túl aktív ezen a megbeszélésen.

Ezt kérdezem tőle:

207_uh (Hangfájl) Ugye, hogy neked van gitárod?

207_ugye (Hangfájl) Neked van gitárod, ugye?

207_nem (Hangfájl) Neked van gitárod, nem?

208_pev (Szituáció):

Nemrég érkeztünk meg Szegedre. Éhesek vagyunk, és akarunk keresni a közelben egy helyet, ahol lehet ebédelni. Úgy emlékszem, hogy van nem messze egy nagyon jó kifőzde.

A barátom ezt mondja: „Gyere, tudom, merre menjünk.”

Ezt kérdezem tőle:

208_nev (Szituáció):

Nemrég érkeztünk meg Szegedre. Éhesek vagyunk, és akarunk keresni a közelben egy helyet, ahol lehet ebédelni. Úgy emlékszem, hogy van nem messze egy nagyon jó kifőzde.

A barátom ezt mondja: „Ezen a környéken nem tudunk enni semmit.”

Ezt kérdezem tőle:

208_neut (Szituáció):

Nemrég érkeztünk meg Szegedre. Éhesek vagyunk, és akarunk keresni a közelben egy helyet, ahol lehet ebédelni. Úgy emlékszem, hogy van nem messze egy nagyon jó kifőzde.

A barátom nem szól semmit.

Ezt kérdezem tőle:

208_uh (Hangfájl) Ugye, hogy van a közelben egy jó kifőzde?

208_ugye (Hangfájl) Van a közelben egy jó kifőzde, ugye?

208_nem (Hangfájl) Van a közelben egy jó kifőzde, nem?

209_pev (Szituáció):

Elromlott a telefonom, és újat kell vennem. Szerintem érdemes a drágább, de megbízhatóbb iPhone-t választani.

A bátyám ezt mondja: „Nekem mindig iPhone-om van, és elégedett vagyok vele.”

Ezt kérdezem a bátyámtól:

209_nev (Szituáció):

Elromlott a telefonom, és újat kell vennem. Szerintem érdemes a drágább, de megbízhatóbb iPhone-t választani.

A bátyám ezt mondja: „Az iPhone drága, és semmivel se jobb a többi márkánál.”

Ezt kérdezem a bátyámtól:

209_neut (Szituáció):

Elromlott a telefonom, és újat kell vennem. Szerintem érdemes a drágább, de megbízhatóbb iPhone-t választani.

A bátyámat nem érdekli, milyen telefont veszek.

Ezt kérdezem a bátyámtól:

209_uh (Hangfájl) Ugye, hogy érdemes iPhone-t venni?

209_ugye (Hangfájl) Érdemes iPhone-t venni, ugye?

209_nem (Hangfájl) Érdemes iPhone-t venni, nem?

210_pev (Szituáció):

Mivel radikális változást szerettem volna a frizurámban, elmentem a fodrászhoz, és befestettem a fekete hajamat szőkére. Szerintem jól áll nekem ez az új szín.

A barátnőm ezt mondja: „Fú, de jól nézel ki!”

Így reagálok:

210_nev (Szituáció):

Mivel radikális változást szerettem volna a frizurámban, elmentem a fodrászhoz, és befestettem a fekete hajamat szőkére. Szerintem jól áll nekem ez az új szín.

A barátnőm ezt mondja: „Nekem a fekete jobban tetszett...”

Így reagálok:

210_neut (Szituáció):

Mivel radikális változást szerettem volna a frizurámban, elmentem a fodrászhoz, és befestettem a fekete hajamat szőkére. Szerintem jól áll nekem ez az új szín.

A barátnőm ezt mondja: „Fodrásznál voltál?!”

Így reagálok:

210_uh (Hangfájl) Ugye, hogy jól áll nekem a szőke haj?

210_ugye (Hangfájl) Jól áll nekem a szőke haj, ugye?

210_nem (Hangfájl) Jól áll nekem a szőke haj, nem?

211_pev (Szituáció):

A húgommal örökbe akarunk fogadni egy kutyát, ezért elmentünk a kutyamentő alapítvány telephelyére. Nekem a szálkás szőrű tacsó tetszik a legjobban.

A húgom ezt mondja: „Egyértelműen a kis szőrös virsli a legcukibb!”

Így reagálok:

211_nev (Szituáció):

A húgommal örökbe akarunk fogadni egy kutyát, ezért elmentünk a kutyamentő alapítvány telephelyére. Nekem a szálkás szőrű tacsó tetszik a legjobban.

A húgom ezt mondja: „Nekem a keverék kutyák tetszenek.”

Így reagálok:

211_neut (Szituáció):

A húgommal örökbe akarunk fogadni egy kutyát, ezért elmentünk a kutyamentő alapítvány telephelyére. Nekem a szálkás szőrű tacsó tetszik a legjobban.

A húgom csak simogatja a kutyákat, de egyszerűen nem tud választani.

Így reagálok:

211_uh (Hangfájl) Ugye, hogy a tácskó a legaranyosabb?

211_ugye (Hangfájl) A tácskó a legaranyosabb, ugye?

211_nem (Hangfájl) A tácskó a legaranyosabb, nem?

212_pev (Szituáció):

Az úszótáborban édesség van uzsonnára: lehet választani tejsokis vagy étcsokis túró rudit. Én a tejsokisat sokkal jobban szeretem, mint az étcsokisat.

A legjobb barátnőm ezt mondja: „Én tejsokisat kérek!”

Ezt kérdezem tőle:

212_nev (Szituáció):

Az úszótáborban édesség van uzsonnára: lehet választani tejsokis vagy étcsokis túró rudit. Én a tejsokisat sokkal jobban szeretem, mint az étcsokisat.

A legjobb barátnőm ezt mondja: „Én étcsokisat kérek!”

Ezt kérdezem tőle:

212_neut (Szituáció):

Az úszótáborban édesség van uzsonnára: lehet választani tejsokis vagy étcsokis túró rudit. Én a tejsokisat sokkal jobban szeretem, mint az étcsokisat.

A barátnőm még gondolkodik, hogy melyiket válassza.

Ezt kérdezem tőle:

212_uh (Hangfájl) Ugye, hogy tejsokis túró rudi a legfinomabb?

212_ugye (Hangfájl) A tejsokis túró rudi a legfinomabb, ugye?

212_nem (Hangfájl) A tejsokis túró rudi a legfinomabb, nem?

213_pev (Szituáció):

Brüsszelben az egyik helyi specialitást, a kagylólevest ajánlom Marcsinak, hogy majd egyszer mindenképp kóstolja meg. Szerintem a kagylóleves igen finom étel, én azt eszem.

Marcsi ezt mondja, amikor belekóstol az én adagomba: „Hm, legközelebb majd ezt kérem én is.”

Így reagálok:

213_nev (Szituáció):

Brüsszelben az egyik helyi specialitást, a kagylólevest ajánlom Marcsinak, hogy majd egyszer mindenképp kóstolja meg. Szerintem a kagylóleves igen finom étel, én azt eszem.

Marcsi ezt mondja, mikor belekóstol az én adagomba: „Köszönöm szépen, de ez nem lesz a kedvencem!”

Így reagálok:

213_neut (Szituáció):

Brüsszelben az egyik helyi specialitást, a kagylólevest ajánlom Marcsinak, hogy majd egyszer mindenképp kóstolja meg. Szerintem a kagylóleves igen finom étel, én azt eszem.

Marcsi óvatosan kóstol bele az én adagomba.

Így reagálok:

213_uh (Hangfájl) Ugye, hogy jó íze van?

213_ugye (Hangfájl) Jó íze van, ugye?

213_nem (Hangfájl) Jó íze van, nem?

214_pev (Szituáció):

Nagyon kicsíptük magunkat a szilveszteri bulira Katival, a barátnőmmel. Én például lilára festettem a körmeimet. Szerintem nagyon menőn néz ki.

Kati ezt mondja: „Elég merész ez a szín!”

Így reagálok:

214_nev (Szituáció):

Nagyon kicsíptük magunkat a szilveszteri bulira Katival, a barátnőmmel. Én például lilára festettem a körmeimet. Szerintem nagyon menőn néz ki.

Kati ezt mondja: „Én lemosnám a helyedben...”

Így reagálok:

214_neut (Szituáció):

Nagyon kicsíptük magunkat a szilveszteri bulira Katival, a barátnőmmel. Én például lilára festettem a körmeimet. Szerintem nagyon menőn néz ki.

Kati észre sem veszi, hogy új színe van a körmömnek.

Így reagálok:

214_uh (Hangfájl) Ugye, hogy vagány ez a lila?

214_ugye (Hangfájl) Vagány ez a lila, ugye?

214_nem (Hangfájl) Vagány ez a lila, nem?

215_pev (Szituáció):

Napok óta náthás vagyok, de az orvos szerint nincs semmi komoly probléma, csak egy vírusfertőzés. Szerintem ilyenkor a sok forró kamillatea a legjobb gyógymód.

Az orvos ezt mondja: „Igyon sok kamillateát!”

Én így reagálok:

215_nev (Szituáció):

Napok óta náthás vagyok, de az orvos szerint nincs semmi komoly probléma, csak egy vírusfertőzés. Szerintem ilyenkor a sok forró kamillatea a legjobb gyógymód.

Az orvos ezt mondja: „Igyon sok hársfateát!”

Én így reagálok:

215_neut (Szituáció):

Napok óta náthás vagyok, de az orvos szerint nincs semmi komoly probléma, csak egy vírusfertőzés. Szerintem ilyenkor a sok forró kamillatea a legjobb gyógymód.

Az orvos ezt mondja: „Fogyasszon sok folyadékot!”

Én így reagálok:

215_uh (Hangfájl) Ugye, hogy a kamillatea a legegészségesebb?

215_ugye (Hangfájl) A kamillatea a legegészségesebb, ugye?

215_nem (Hangfájl) A kamillatea a legegészségesebb, nem?

216_pev (Szituáció):

Megkértem a rendszergazdát, hogy telepítsen Linux operációs rendszert a munkahelyi gépemre. Szerintem a Linux sokkal jobban használható operációs rendszer, mint a Windows.

Az egyik kollégám közbeszól, és ezt mondja: „A Linux nagyon stabil operációs rendszer.”

Így reagálok:

216_nev (Szituáció):

Megkértem a rendszergazdát, hogy telepítsen Linux operációs rendszert a munkahelyi gépemre. Szerintem a Linux sokkal jobban használható operációs rendszer, mint a Windows.

Az egyik kollégám közbeszól, és ezt mondja: „A Linuxsal mindig rengeteg a probléma.”

Így reagálok:

216_neut (Szituáció):

Megkértem a rendszergazdát, hogy telepítsen Linux operációs rendszert a munkahelyi gépemre. Szerintem a Linux sokkal jobban használható operációs rendszer, mint a Windows.

A kollégám, aki az irodában van, nem fűz hozzá semmit.

Így reagálok:

216_uh (Hangfájl) Ugye, hogy érdemes Linuxot használni?

216_ugye (Hangfájl) Érdemes Linuxot használni, ugye?

216_nem (Hangfájl) Érdemes Linuxot használni, nem?

217_pev

Klárival azt latolgatjuk, hogy úszni vagy futni menjünk-e munka után. Én úgy emlékszem, hogy 5 után be lehet menni az uszodába kedvezményes áron.

Klári azt mondja: „Menjünk inkább úszni, délután olcsóbb a jegy.”

Így reagálok:

217_nev

Klárival azt latolgatjuk, hogy úszni vagy futni menjünk-e munka után. Én úgy emlékszem, hogy 5 után be lehet menni az uszodába kedvezményes áron.

Klári azt mondja: „Menjünk inkább futni, az uszoda túl drága.”

Így reagálok:

217_neut

Klárival azt latolgatjuk, hogy úszni vagy futni menjünk-e munka után. Én úgy emlékszem, hogy 5 után be lehet menni az uszodába kedvezményes áron.

Klári azt mondja, neki mindkettőhöz van kedve.

Így reagálok:

217_uh Ugye, hogy be lehet menni az uszodába kedvezményes áron?

217_ugye Be lehet menni az uszodába kedvezményes áron, ugye?

217_nem Be lehet menni az uszodába kedvezményes áron, nem?

218_pev

Az egyetemről a Blaha Lujza színházba szeretnénk eljutni, van még bő egy óránk az előadás kezdéséig. Én úgy emlékszem, hogy nincs túl messze, kényelmesen fél óra alatt oda lehet érn.

A csoporttársam nézi a térképet, és ezt mondja: „Nem kell sietnünk, sétálva is odaérünk hamar.”

Így reagálok:

218_nev

Az egyetemről a Blaha Lujza színházba szeretnénk eljutni, van még bő egy óránk az előadás kezdéséig. Én úgy emlékszem, hogy nincs túl messze, kényelmesen fél óra alatt oda lehet érn.

A csoporttársam nézi a térképet, és ezt mondja: „Induljunk azonnal, mert elég messze van a színház.”

Így reagálok:

218_neut

Az egyetemről a Blaha Lujza színházba szeretnénk eljutni, van még bő egy óránk az előadás kezdéséig. Én úgy emlékszem, hogy nincs túl messze, kényelmesen fél óra alatt oda lehet érn.

A csoporttársam tanácstalanul néz rám, és azt mondja, nála nincs térkép.

Így reagálok:

218_uh Ugye, hogy oda lehet érn fél óra alatt?

218_ugye Oda lehet érn fél óra alatt, ugye?

218_nem Oda lehet érn fél óra alatt, nem?

219_pev

Az elmúlt két hétben szokatlanul hideg volt az idő, pedig már június van. Az előrejelzésben azt olvastam, hogy ma már 25 fok fölé lesz a hőmérséklet.

Csabi éppen bejön az irodába és ezt mondja: „Végre nem kellett kabátot vennem!”

Ezt kérdezem tőle:

219_nev

Az elmúlt két hétben szokatlanul hideg volt az idő, pedig már június van. Az előrejelzésben azt olvastam, hogy ma már 25 fok fölött lesz a hőmérséklet.

Csabi éppen bejön az irodába és ezt mondja: „Ma is elfért volna rajtam a kabát, olyan hűvös van még mindig!”

Ezt kérdezem tőle:

219_neut

Az elmúlt két hétben szokatlanul hideg volt az idő, pedig már június van. Az előrejelzésben azt olvastam, hogy ma már 25 fok fölött lesz a hőmérséklet.

Csabi éppen nyitja ki az irodánk ablakát.

Ezt kérdezem tőle:

219_uh Ugye, hogy megjött a nyár?

219_ugye Megjött a nyár, ugye?

219_nem Megjött a nyár, nem?

220_pev

Megérkeztünk Münchenbe; éppen azt latolgatjuk, hogy milyen jegyet váltsunk a városi közlekedésre. Én úgy emlékszem, hogy 24 órás jegy éri meg a legjobban.

Zsolt azt mondja: „Vegyük a napijegyet, azzal bárhová el tudunk menni.”

Így reagálok:

220_nev

Megérkeztünk Münchenbe; éppen azt latolgatjuk, hogy milyen jegyet váltsunk a városi közlekedésre. Én úgy emlékszem, hogy 24 órás jegy éri meg a legjobban.

Zsolt azt mondja: „Vegyünk fejenként 4 vonaljegyet, az elég lesz.”

Így reagálok:

220_neut

Megérkeztünk Münchenbe; éppen azt latolgatjuk, hogy milyen jegyet váltsunk a városi közlekedésre. Én úgy emlékszem, hogy 24 órás jegy éri meg a legjobban.

Zsolt tanácstalanul nézi az információs táblát.

Így reagálok:

220_uh Ugye, hogy a napijegy a legolcsóbb?

220_ugye A napijegy a legolcsóbb, ugye?

220_nem A napijegy a legolcsóbb, nem?

221_pev

A vizsgaidőszak végén sörözünk a csoporttársaimmal, végigbeszéljük a leghúzóssabb vizsgákat. Szerintem egyértelműen az anatómia volt a legbrutálisabb idén.

Gizi azt mondja: „Én egyik tárgyra sem tanultam annyit, mint az anatómiára.”

Így reagálok:

221_nev

A vizsgaidőszak végén sörözünk a csoporttársaimmal, végigbeszéljük a leghúzóssabb vizsgákat. Szerintem egyértelműen az anatómia volt a legbrutálisabb idén.

Gizi azt mondja: „Én egyik tárgyra sem tanultam annyit, mint a farmakológiára.”

Így reagálok:

221_neut

A vizsgaidőszak végén sörözünk a csoporttársaimmal, végigbeszéljük a leghúzóssabb vizsgákat. Szerintem egyértelműen az anatómia volt a legbrutálisabb idén.

Gizi azt mondja: „Hát, sok húzós tárgyon vagyunk túl ebben a félévben.”

Így reagálok:

221_uh Ugye, hogy az anatómia volt a legnehezebb?

221_ugye Az anatómia volt a legnehezebb, ugye?

221_nem Az anatómia volt a legnehezebb, nem?

222_pev

Zenekedvelő barátaimmal a bécsi klasszikusokról beszélgetünk. Nekem Mozart a kedvencem: szerintem egyértelműen ő a legtehetségesebb zeneszerző.

Pali azt mondja: „Mozart nagyságát sem Haydn, sem Beethoven nem közelíti meg.”

Így reagálok:

222_nev

Zenekedvelő barátaimmal a bécsi klasszikusokról beszélgetünk. Nekem Mozart a kedvencem: szerintem egyértelműen ő a legtehetségesebb zeneszerző.

Pali azt mondja: „Beethoven nagyságát sem Haydn, sem Mozart nem közelíti meg.”

Így reagálok:

222_neut

Zenekedvelő barátaimmal a bécsi klasszikusokról beszélgetünk. Nekem Mozart a kedvencem: szerintem egyértelműen ő a legtehetségesebb zeneszerző.

Pali azt mondja: „Én nem tudnék közülük választani.”

Így reagálok:

222_uh Ugye, hogy Mozart a legzseniálisabb?

222_ugye Mozart a legzseniálisabb, ugye?

222_nem Mozart a legzseniálisabb, nem?

223_pev

Óvodai terepgyakorlaton voltunk a csoporttársaimmal. Szerintem a középsősök, tehát a négy-ötévesek voltak a legcukibbak!

Melinda azt mondja: „Jajj, bárcsak végig olyanok maradnánk, mint ezek a középső csoportosok!”

Így reagálok:

223_nev

Óvodai terepgyakorlaton voltunk a csoporttársaimmal. Szerintem a középsősök, tehát a négy-ötévesek voltak a legcukibbak!

Melinda azt mondja: „Jajj, bárcsak végig olyanok maradnánk, mint ezek a kiscsoportosok!”

Így reagálok:

223_neut

Óvodai terepgyakorlaton voltunk a csoporttársaimmal. Szerintem a középsősök, tehát a négy-ötévesek voltak a legcukibbak!

Melinda azt mondja: „Mindegyik korosztály annyira aranyos, hogy nem is tudnék közülük választani!”

Így reagálok:

223_uh Ugye, hogy a középsősök a legcukibbak?

223_ugye A középsősök a legcukibbak, ugye?

223_nem A középsősök a legcukibbak, nem?

224_pev

A 19. századi orosz irodalomról szóló szemináriumunk után arról beszélgetünk, hogy kinek mi a kedvenc műve. Számomra egyértelmű, hogy a Karamazov testvérek a valaha írt legjobb orosz regény.

Iván barátom ezt mondja: „Nekem nem kérdés: Dosztojevszkij: A Karamazov testvérek.”

Így reagálok:

224_nev

Az orosz irodalomról szóló szemináriumunk után arról beszélgetünk, hogy kinek mi a kedvenc műve. Számomra egyértelmű, hogy a Karamazov testvérek a valaha írt legjobb orosz regény.

Iván barátom ezt mondja: „Nekem nem kérdés: Tolsztoj: Anna Karenina.”

Így reagálok:

224_neut

Az orosz irodalomról szóló szemináriumunk után arról beszélgetünk, hogy kinek mi a kedvenc műve. Számomra egyértelmű, hogy a Karamazov testvérek a valaha írt legjobb orosz regény.

Iván barátom ezt mondja: „Olyan zseniális művek ezek, hogy nehezen tudnék választani.”

Így reagálok:

224_uh Ugye, hogy a Karamazovok a legjobb orosz regény?

224_ugye A Karamazovok a legjobb orosz regény, ugye?

224_nem A Karamazovok a legjobb orosz regény, nem?